

М. МЕРДИЗАДЭ

**МУАСИР ҮМУМТӘҲСИЛ
МӘКТӘБЛӘРИНИН
ӘСАС ПРОБЛЕМЛӘРИ**

«МЛАРИФ» НӘШРИЈАТЫ

БАКЫ -- 1975

Китабда үмүмтәһсил мәктәбләринин әсас проблемлери, о чумладан һамылыкта орта тәһсилә кечмәк, тәлим-тәрбијә ишләринин процессини тәкмилләшдирмәк вә с. мәсәләләр шәрһ олуур. **П**артија вә һөкүмәтин мәктәб һаггындакы тәрарлары илә алағәдар тәлим-тәрбијә ишләрини јахшылашдырмак сәһәсиндә керүлән тәдбирләрә вә таршыда дуран вәзифәләрә кенш јер верилир.

Китаб халг маарифи ишчиләри, педагожи институт тәдәбәләри, еләчә дә кенш охучу күтләләри үчүн нәзәрә ту тулмушдур.

2

МҮГӘДДИМӘ

Өлкәмизин иттиسادи ва мәдәни һәҗәтинең инкишафында елм вә техниканың ролу кетдикчә даһа сүр'әтлә артмагдадыр. Мәһ-
сузлар гүввәҗә чеврилмакдә олан елмин јени наалтијәтләрини
истеһсалат вә техникаја тәтбиғ етмәк вә беләликлә, әмәк мәһсул-
дәһлыгыны артырмағ актуал бир вәзифә кими гаршыда дурур.
Бу мұһүм вәзифәнең јеринә јетирилмәси башга тәдбирләрлә
бирликдә чәмијјәтимиздә мадди нәмәтләр истеһсал едәнләрини
мәһсур биләкләрә вә техникаја мүкәммәл јијәләнмәләрини тәләб
едәр.

Сов.ИКП МК-ның Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш гејд
едәр: «Мүасир истеһсалын тәкчә машыналар, техникаја дејил,
ишбелә эн әзвәл ишчиләрини өзләринә, бу машыналары јарадан-
сыра вә бу техниканы идарә едәнләрә вердији тәләбләр сүр'әтлә
артыр. Инсанын ихтисас билији, јүксәк пешә һазырлығы вә
үмүми мәдәнијјәти ишчиләрини кетдикчә даһа кениш тәбәғләри-
ни мүвәффеғијјәтли әмәји үчүн вәчиб шәртә чевриләр»¹.

Бу мұһүм тәләбләрлә алағадар өлкәнең үмүми инкишафында
мәһ маарифиниң ролу кетдикчә јүксәлир. Маарифини өлкәдә
даһа мошгун тәрәғгисә исә өз нөвбәсиндә елмли, тәһсилли ком-
мунистик гуручуларының јетишдирилмәси тәләбатындан ирәли
кәләң гаунаујғулуғду. Мәһз буна көрә дә партија вә һөку-
мәтилик халғ маарифини даһа сүр'әтлә инкишаф етдирмәк үчүн
јәңи вәзифәләр ирәли сүрмүшлә. Бу вәзифәләр Сов.ИКП-нин
XXIII вә XXIV гурултајларының директивләриндә ајдын кәстә-
бәдиләр.

XXIV гурултај «иттисадијјәтин, елм вә мәдәнијјәтин, елми-
техники ингилабын инкишафы тәләбатына ујғун оларат бүтүн
тәһсил системини даһа да тәкмилләшдирмәји мұһүм вәзифә һе-
сәбә»² едәр. Бу вәзифә Сов.ИКП МК вә ССРП Назирләр Совети-
нин үмүмтәһсил мәктәбләри, һәмчинең али вә орта ихтисас
тәһсилли вә техники пешә тәһсилли һағгында гәбул етдикләри гә-
рәрларда (1972) конкрет шәкилдә ирәли сүрүлмүш вә халғ
маарифиниң тәрәғгисини сүр'әтләндирмәк үчүн кениш фәалијјәт
програма верилмишдир.

¹ Сов.ИКП XXIV гурултајының материаллары, Азәрнәшр, 1971, сәһ. 44.

² Јени орада, сәһ. 219.

«Канчларини һамылыгла¹ орта тәһсилә кечмәсини баша чатдырмаг ва үмумтәһсил мәктәбларини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында» Сов.ИКП МК ва ССРИ Назирләр Советинин 1972-чи ил 20 ијун тарихли гәрары ва Азәрбајчан КП МК ва Республика Назирләр Советинин ејни адда 1972-чи ил 10 август тарихли гәрары мәктәб тәһсилинин даһа сүр'әтлә тәрәггиси үчүн кенеш үфүгләр ачмышдыр. Гәрар мүттәфиг республикаларын Назирләр Советлариндән, бүтүн халг маариф органларындан мәдәб едир ки, үмумтәһсил мәктәбларинин ишиндә олан иөгсанлары аралан галдырмаг үчүн тәдбирләр көрсүндәр, онларын үзләрини, маарифи даһа да инкишаф етдирмәк, һамылыгла орта тәһсилә кечилмәсини баша чатдырмаг, бөјүмәкдә олан нәслин тәлим ва тәрбијәси кејфијјәтини јүксәлтмәк сәһәсиндә Сов.ИКП XXIV гурултајы гәрарларындан ирәли кәлән вәзифәларини јеринә јетирилмәсинә јөнәлтсинләр. Она һаил олмаг лазымдыр ки, совет мәктәби канчларә тәбиәт ва чәмијјәт ганунлары һаггында дәрнн ва мөһкәм биликләр версин; марксизм-ленинизм дүнјакөрүшү ашыласын; шакирдләр әмәк ва ичтимаи фәалијјәтә чиддијјәтлә сәј көстәрмәк, социалист Вәтәнинә фәдакарлыгыла хидмәт етмәк, коммунизм идејаларына сәдагәтә олмаг руһунда тәрбијә етсин².

Бу вәзифәләр бахымындан «ССР Иттифагынын ва мүттәфиг республикаларын халг маарифи ганунверичилији Әсаслары»³ нын гәбул едилмәси бүтүн өлкәдә әламәтдар бир һадисә кими тејд олунур.

Үмумхалг музакирәсиндән сонра ССРИ-нин ва мүттәфиг республикаларын Али органлары тәрәфиндән гәбул едилән бу тарихи сәнәд парлаг сурәтдә бир даһа ону көстәрир ки, халг маарифи өлкәдә бүтүнлүклә халгын мәнәфејинә хидмәт едир.

Совет халг маарифи ганунверичилијинин вәзифәләри һәмин сәнәддә (мәддә 1) белә мүәјјән едилир: «ССР Иттифагынын ва мүттәфиг республикаларын халг маарифи ганунверичилији бөјүмәкдә олан нәслин тәһсилинә ва коммунист тәрбијәсинә совет вәтәндашларынын еһтијачларыны ва инкишаф етмиш социализм чәмијјәтинин тәләбатыны даһа там өдәмәк, халг тәсәррүфатыны мувафиг ихтисаслы фәһлә ва мүтәхәссисләрлә тәмин етмәк мәғсәди илә халг маарифи сәһәсиндә ичтимаи мүнасибәтләри тәнзим едир»³. Сәнәдин бөјүк тарихи әһәмијјәти, һәр шејдән әввәл ондан ибарәтдир ки, өлкәдә халг маарифинин мәғсәдини бүтүн

¹ 50 илә јахын бир мүддәтдә рус дилиндә олан «всеобщее» ва «общее» сөзләринин һәр икиси дилимиздә «үмуми» сөзү илә әвәз едилирди ва «иттифаг» ифадә едикләри мәфһумлар мәтнини ва ја шифаһи иттиғи мәнача бәтмиш һиссәсиндән айланыларды. Ләкин бу сөзләр бир арада ишләндикдә ифадә едикләри мәфһумлары бир ва ејни сөзлә көстәрмәк чәтиләшдијиндән «Коммунист» гәзетинин тәшәббусу илә «всеобщее» сөзү (1973-чү ил 7 апрелдән «Ибарәт» һәм дә «Һамылыгла» сөзү илә әвәз едилмәјә башланмышдыр (мүәллиф)).

² Бах: «Коммунист» гәзети, 25 ијун 1972-чи ил.

³ Бах: «Коммунист» гәзети, 21 ијул 1973-чү ил.

«Фарруати илэ шэрһ едир. Әсасларын кириш һиссәсиндә белә
тәһид олунур: «ССРИ-дә халг маарифинин мәгсәди марксизм-
ленинизм идејалары әсасында, совет гануиларына вә социалист
бүтүг гәјдаларына һөрмәт етмәк, әмәјә коммунист мүнәсибәти
бәсләмәк руһунда тәрбијәләниши, физики чәһәтдән сағлам
суб тәсәрруфат гуручулуғунун вә ичтимаи-мәдәни гуручулуғун
мүхтәлиф саһәләриндә мүвәффеғијјәтлә ишләмәк, ичтимаи фә-
лијјәтдә вә дәвләт фәалијјәтиндә фәал иштирак етмәк игтидарын-
ла олан, социалист Вәтәнини фәдакарчасына мүдафиә етмәк,
сәуи мәдди вә мә'нәви сәрвәтләрини мүһәфизә едиб артырмаға,
тәбиәтә гәјгы көстәриб ону горумаға һазыр олан чох биликли,
һәрторәfli инкишаф етмиш, фәал коммунизм чәмијјәти гуру-
малары һазырламағдыр»¹.

Халг маарифинин бу әзәмәтли мәгсәдини илк нөвбәдә маариф
системинин әсас һалгасыны тәшкил едән үмүмтәһсил мәктәб-
ләри һәјата кечирмәјә борчлудурлар. Бүтүн бу вәзифәләр ба-
һиминдән мәктәб тәһсил саһәсиндә һәлли тәхирәсалынмаз
екин бир сыра проблемләр гаршыда дурур. Бу китабда һәмин
проблемләрдән ашағыдакыларын үзәриндә дајанмағы ләзым
бәлирик:

1. Бүтүн кәнчләрин һамылыгла орта тәһсилә кечмәси ишини
бешиллийин (1971—1975) сонунадәк баша чатдырмағ;

2. Тә'лим-тәрбијә просесини тәкмилләшдирмәк вә тәдриси
нәзәри, идеја-сијаси сәвијјәсини јүксәлтмәк јолу илә шакирд-
ләрин үмүмтәһсил һазырлығыны әсаслы сурәтдә јажшылашдыр-
мағ;

3. Марксист-ленинчи идејалар әсасында шакирдләрдә ком-
мунист дунјакөрүшү тәшәккүлүнә јөнәлдилмиш тәдбирләри
әсаслы сурәтдә јажшылашдырмагла мәктәблиләрин социалист
бәһәлмиләлчилији, совет вәтәнпәрвәрлији, үмүмијјәтлә әхлақ
тәрбијәси, естетик, һүгүг, һәрби-вәтәнпәрвәрлик вә елми-атензм
тәрбијәсини тәкмилләшдирмәк, онларын физики инкишафына
үмүси гәјгы көстәрмәк;

4. Мәктәб фәнләринин тәдриси илә мүәсир истеһсалатын сых
әһтәси әсасында әмәк вә политехник тә'лими инкишаф етдир-
мағ; бүтүн тә'лим мүддәтиндә шакирдләрин әмәк тәрбијәсини
тәһшәсечмә ишләрини јажшылашдырмаға чалышмағ;

5. Мәктәбләри мүнәсиб педагожи кадрларла тә'мин етмәк,
онларын идеја-сијаси, елми-педагожи һазырлығларыны, һәмчи-
нин мөдәлимләр һазырлығыны јажшылашдырмағ;

6. Мәктәбләрин мәдди-техники базасыны даһа да мөһкәмлә-
ндрмәк—мүәсир тәләбләрә ујғун оларағ онларын јарашығлы
биһәндәрлә, аваданлығыла, о чүмләдән тә'лим е'малатханалары,
кәбинетләри аваданлығы, мүәсир техники тә'лим вәсигә-
ләри илә тәһиз олунмасыны тә'мин етмәк;

7. Тә'лим-тәрбијә мүәссисәләри вә халг маарифи орғанла-

¹ «Коммунист» гәзети, 21 ијул 1973-чү ил.

37

рына рәһбәрлији вә онларын идарә олунмасыны әсаслы сурәтдә тәшвишләшдирмаг.

Һәмнин проблемләрин һәлли үчүн республикада хејли иш көрүлмүш вә дәрәли нәтичәләр дә әлдә едилмишдир. Лакин «Тираф» етмәлијик ки, бу сәһәдә көрүләси ишләримиз һалә чохдур. Бу проблемләрин мүвәффәғијјәтлә һәлли үчүн, һәр шејдән әввал, әсас мәғсәди ајдын көрмәли, она һаил олмагдан өтрү алу әришли јоллар сечмәлијик. Проблемләрин һәлли мәктәб тәһсилинин һәр сәһәси үзрә вәзијјәти ачыг шәрһ етмәји, әлдә едилән иницијјәтләри шиширтмәдән тәһлил едиб көздән кечирмәји, ишимиздәки зәиф, һалә һәлл едилмәмиш мәсәләләрә вә чидди нөгсәлләрә көз јуммамағы, онлары арадан галдырмағы, бир сөзлә проблемин там һәлли үчүн имкан дахилиндә олан даһа дүзкүн, даһа әлверишли јоллардан бачарыгла истифадә етмәји тәләб едир. Мәктәбин проблемләри чохдур. Мә'лум сәбәбләрдән онларын һамысыны бурада кениш шәкилдә шәрһ етмәјә имкан олманлығындан јалныз јухарыда гејд олуан әсас проблемләр умуми-педагоғи бахымдан тәһлил едилир. Бу исә, зәнимизчә, һалә ишыгландырылмајан вә ја мүхтәсәр тохунулан хүсуси мәсәләләрин һәллини мүәјјән дәрәчәдә асанлашдырачагдыр. Мүәллиф китабда шәрһ едилән проблемләрин там ишыгландырылдығыны иддиә етмир, она көрә дә орада көзә чарпан нөгсәлләр һаггында өз гејдләрини мүәллифә вә ја «Маариф» нәшријјатына көндәрмәји охучулардан хаһиш едир вә онлара әввәлчәдән миннәтдар олдуғуну билдирир.

6

Вс

У
Т. 4/11

БИРИНЧИ ФӘСИЛ

КӘНЧЛӘРӨ НАМЫЛЫГЛА ОРТА ТӘҢСИЛ ВЕРМӘЛИ БАША ЧАТДЫРМАГ БӨЛҮК МӘДӘНИ ГӘЛӘБӘДИР

Өлкәмизин һәр јериндә олдуғу кими, Азәрбајчан ССР-дә дә сәккизиллик ичбари тәһсилдән һамылыгга орта тәһсилә кечмәји доғгузунчу бешиллијин сонунадәк баша чатдырмаг халг маарифинин әсас проблемләриндән бири һесаб олунор. Белә бир мүнүм тәдбирин һәјата кечирилмәси өлкәнин иғтисади вә мәдәни иғкишафынын јени зәрурәти кими гејд едилмәлидир. Һалә 1968-чи илдә Үмумиттифаг мұәллимләр гурултајындакы иғтгиндә Л. И. Брежнев јолдаш демишдир: «Будур, инди јени зирвә фәтһ едилмәли, һамылыгга ониллик тәһсил һәјата кечирилмәлидир. Бу зәрурәтдир. Она көрә ки, һәјат өзү бизим дөврүмүздә ән мұхтәлиф пешәләрдән олан кадрларын һазырлыг сәвијјәсини артырмаг саһәсиндә кетдикчә даһа јүксәк тәләбләр ирәли сүрүр. Бу она көрә мүмкүн олмушдур ки, халғымызын рифаһынын вә мәдәнијјәтинин үмуми сәвијјәси-јүксәлмиш, халг маарифинин имканлары артмышдыр»¹. Мәһз коммунизм гуручулуғу саһәсиндә фәтһ етмиш олдуғумуз иғтисади вә мәдәни јүксәлиш зәмининдә, халғын мәншәт шәраитинин әсаслы сурәт-дә јахшылашмасы, орта мәктәбләр шәбәкәсинин хејли кеңиш-тәймәси, али тәһсилли мұәллим кадрларынын сүр'әтлә чохал-масы вә мәктәбләримизин мадди базасынын зәнкинләшмәси һамылыгга орта тәһсилин һәјата кечирилмәсинә реал зәмин јаратмышдыр. Өлкәдә баш верән елми-техники ингилаб да һамылыгга орта тәһсилә кечмәјин зәрурилијини ирәли сүрүр. Тәкчә бу факты гејд етмәк кифајәтдир ки, мәһз һәмин ингилабын бәһрәси олараг сәнајејә сәрф едилән әмәјин електрик енерјиси илә тәһиз едилмәси ССРИ-дә 1960-чы илә иһсәтән 1980-чи ил-дә 8—9 дәфә артачағдыр. Истәһсалатын, о чүмләдән кәнд тәсәр-рүфатынын механикләшдирилмәси вә автоматлашдырылмасы нәтичәсиндә әмәјин характери сүр'әтлә дәјишир, фәһлә вә кол-хозчуларын физики әмәјинә тәләб азалыр, зейни әмәклә физики әмәјин әлағәли тәтбигинә даһа чох имкан јараныр. Мәсәлән,

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, иғтгләр вә мәғаләләр, 2-чи чилд, Азәрнәшр, 1970, сәһ. 241.

Фәһләһи тәһһиһәтләрдән мәлүм олур ки, дәжәһләртә ишләһән
сәһһәтләри сәһһәт сәһһәтләри әмәһһи 84,7 фәһһи фәһһи әмәһһ
сәһһәтләри дәһһиһиһәт һәһһәдә, әһһәт әһһәт әһһәт әһһәт
сәһһәтләри сәһһәт сәһһәтләри әмәһһи әһһәт 12,8 фәһһи
сәһһәтләри сәһһәтләри дәһһиһиһәт, гәһһәт һәһһәт әһһәт
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәт бирләһһәтләри тәһһәт әһһәт
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәт 13,5 фәһһи фәһһи әһһәт, 45,9
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәт, 37,2 фәһһи һәһһәт әһһәт әһһәт
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәт. Һәһһәт һәһһәт К. Маркс һәһһәт
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәтләри уһһәтләри әһһәт (әһһәт һәһһәт) һәһһәт

Иһһәт һәһһәт мәлүм дәһһәтләри ки, иһһәт һәһһәтләртә әһһәт
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри дәрәһһәтләри һәһһәтләри
сәһһәтләри сәһһәтләри әһһәтләри, оһһәтләри һәһһәтләри әһһәтләри,
сәһһәтләри сәһһәтләри сәһһәтләри олунмәһһәтләри аһһәтләри. Бүтүһһәт
сәһһәтләри һәһһәт һәһһәт һәһһәт һәһһәт мәһһәтләри һәһһәтләри
сәһһәтләри тәһһәтләри әһһәт. О һәһһәт, һәһһәт әһһәт, иһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри, онун һәһһәтләри әһһәтләри

Мүәһһәтләри әһһәтләри ки, фәһһәтләри сәһһәтләри тәһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри әһһәтләри онларын һәһһәтләри һәһһәтләри
сәһһәтләри, Харков әһһәтләри Иваново һәһһәтләри һәһһәтләри
сәһһәтләри әһһәтләри тәһһәтләри (тәһһәтләри 3 һәһһәтләри әһһәтләри
сәһһәтләри) мүәһһәтләри әһһәтләри ки, орта тәһһәтләри оһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри кәһһәтләри һәһһәтләри 8 һәһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри 25 фәһһәтләри һәһһәтләри. Чәһһәтләри
сәһһәтләри тәһһәтләри (26,6 һәһһәтләри һәһһәтләри) әһһәтләри
сәһһәтләри ки, фәһһәтләри һәһһәтләри тәһһәтләри сәһһәтләри бир һәһһәтләри
сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри орта һәһһәтләри мәһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри 1,5—2 фәһһәтләри, һәһһәтләри
сәһһәтләри 0,4—0,5 фәһһәтләри, һәһһәтләри сәһһәтләри—1,5—2,2 фәһһәтләри
сәһһәтләри әһһәтләри сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри

Сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри һәһһәтләри ки, фәһһәтләри тәһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри,
сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри әһһәтләри
сәһһәтләри сәһһәтләри сәһһәтләри һәһһәтләри, һәһһәтләри
сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри

Мүәһһәтләри әһһәтләри ки, мәһһәтләри, бир дәрәһһәтләри о биринә
сәһһәтләри әһһәтләри һәһһәтләри әһһәтләри 5—6 һәһһәтләри
сәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри әһһәтләри, 7 һәһһәтләри әһһәтләри
сәһһәтләри 3 һәһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри, 8—9 һәһһәтләри
сәһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри әһһәтләри һәһһәтләри һәһһәтләри

Һәһһәтләри: Социально-экономические проблемы народного образования, М., 1972, с. 7-9.
Һәһһәтләри: К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. т. 26, ч. III, стр. 276.
Һәһһәтләри: «Факторы экономического развития СССР», изво «Экономика», М., 1972, с. 116. (В. Г. Афанасьев «Научно-техническая революция, индустриализация и образование» аһһәтләри һәһһәтләри М., 1972, с. 382)

Handwritten notes and signatures on the right side of the page, including a large stylized initial 'H' and a signature at the bottom right.

бир ил ярым вахт сарф едир. Самаралашдирма ва ихтирачылыг
тәһсилни тәһсилни сәвијјәсиндән асылдыр. Тәһсилни бир
сарф армасы сәмәрәләшдирчиләрин гутдуғу јери 6 фаиз
сарф орта тәһсил олан фәһлә ејни стажда орта тәһсил
сарф верир.

Бүтүн булар тәһсилни бөјүк игтисади әһамијјәти олдуғуну
көстөрир. Тәһсилни артдырылмасына сарф едилән капитал јоју-
дуғу ән фәјдалы капитал гојулушу һесап олунур. Мүтәхәссис-
ләрдән һесаоламаларындан көрүнүр ки, мәсәләи, 1962-чи илдә
ән милли кәлирин 27 фаизи әмәк ихтисасынын јүксәдил-
мәси һесабына олмушдур¹.

Бүтүн булар фәһләдән, һәр бир ишчидән кениш үмуми вә
ән бәдәр ихтисас, техникапешә тәһсил һазырлығы тәләб едир.
Бу исе, һәр шејдән әввәл, һамылыгла орта тәһсилни һәјата ке-
чирилмәси јолу илә тәмин олуна биләр.

Бу бөјүк проблемин һәлли фәһләјә мүасир мүрәккәб ма-
шинулары даһа сәмәрәли ишләтмәјә, истәһсалатда әмәк мәнсул-
дарлығынын сүр'әтлә артмасына, өлкәнин игтисади һәјатынын
дәриҗәләшмәсинә көмәк едәчәкдир. Һәммин проблемин һәлли,
Һәмчинин, бүтүн гуручулуғ саһәләри үчүн кадрлар һазырлығыны
Һәм кәмијјәт вә һәм дә кејфијјәт е'тибары илә јакшылашдырма-
та, мәдәни һәјатымызын бүтүн саһәләриндә тәрәггијә, әһалинин
мәдәни сәвијјәсинин сүр'әтлә јүксәдилмәсинә, совет адамлары-
ның идеја-сијаси көрүшүнүн, сијаси-ичтимаи шүүрунун инки-
сарына, дахили јеткинлијинин тәмин едилмәсинә јардым көс-
тәрәчәкдир.

Илк нәтичәләр. Кәнчләрә һамылыгла орта тәһсил вермәк
кәдирини һәјата кечирмәк, мәлум олдуғу үзрә, Сов.ИКП XXIII
җәмәғәтин сәккизинчи бешиллик һаггындакы Директивлә-
рине әсасән, 1966—67-чи дәрә илиндән башланмышдыр. Кечән
бешилликдә, һәмчинин чари бешиллијин илк үч илиндә бу исти-
сәдә мүәјјән ишләр һәјата кечирилмиш вә диггәтәләјиг нә-
тијәләр әлдә едилмишдир. Кәнчләрә һамылыгла орта тәһсил
вермәји баша чатдырмағ әмәли оларағ о демәкдир ки, әввәлән,
чари бешиллијин сонунадәк VIII синифләри битирән бүтүн кәнч-
ләр күндүз вә ахшам (гијаби) орта мәктәпләрин IX синифләринә
баш орта тәһсил верән башга мәктәпләрә чәлб едилсинләр. Сон
кәдәрдә бу чәһәтдән әлдә едилән нәтичәләр ашағыдакы I нәм-
рәдән чәдвәлдән ајдын көрүнүр. VIII синифләри битирән кәнч-
ләрдән һәләлик 93 фаизи орта мәктәпләрдә тәһсилә чәлб едил-
мишдир.

Һамылыгла орта тәһсилни һәјата кечирилмәсини баша ча-
тдырмағ һәм дә о демәкдир ки, орта мәктәпләри битирәнләрин са-
јына 3 ил әввәл VIII синифләри битирәнләрин сајына, еләчә

¹ Бах: В. Ч. Афанасьев. Научно-техническая революция, Управление
образованием. М. 1972, сәһ. 382.

Үзбел 1

Йиллар	VIII синиф мә'зуна- рынын мин пәфәр һесабы илә	Онлардан тәһсилни давам етармак үчүн табул едилмишлар				Орта тәһсил ала- ларын	
		күндүз үмүмтәһсил орта мәк- табларин IX синиф- ларинә	акшам, ет- јаби үмүм- тәһсил орта мәк- табларин IX синиф- ларинә	орта ик- тис мәктәб- ринә	орта тәһ- сил һәр тәһсил пешә мәк- табларинә	үмүм ингларын	фанан
1965—66	63.200	44.300	5.400	5.200	—	54.900	86,9
1969—70	84.700	64.500	4.900	4.600	1.900	75.900	89,6
1970—71	95.828	72.573	6.125	4.571	2.690	85.959	89,7
1971—72	113,1	77,3	15,0	5,1	4,1	101,5	90,3
1972—73	124,1	82,8	19,1	5,7	5,0	112,6	91,2
1973—74	138,1	88,5	26,2	5,2	7,9	128,4	93,0

дә 10—11 ил эввәл биринчи синифләрдә охујан шакирдләрин са-
рјна тәғрибән бәрәбәр олсун. Бу сәһәдә дә дәјәрли нәтичәләр әл-
дә едилмиш (бу бәрәдә ирәлидә данышылачағ), лакин бүтүн-
лүкә проблемин жүксәк сәвијјәдә һәлл едилмәси үчүн һәлә чох
иш көрмәлијик. Бунила әлағәдар оларағ тә'хирәсалынмаз бир
сыра вәзифәләр мејдана чыхыр. Бунарын бир һисми һағгында
сонра данышылачағдыр. Бурада исе һамылығла орта тәһсилә
кечмәклә биләваситә әлағәдар олан мәсәләләр үзәриндә мүхтә-
сәр дајанмағы лазым билirik.

Һамылығла орта тәһсил һәр јердә һәјата кечирилмәлидир.
Јухарыдакы чәдвәл һамылығла орта тәһсилә кечмәјин вәзијјә-
тини республикада бүтөвлүкдә сәчијјәләндирир. Лакин статис-
тикадан мә'лумдур ки, шәһәрләрдә VIII синиф мә'зуналарынын
75,3 фәизи үмүмтәһсил мәктәбләринин IX синифләринә чәлб
ејилдији һалда (1973), кәндләрдә бу 67,2 фәиз тәшкил етмиш-
дыр. Бу тәдбир кәнд рајонларында да гејри-бәрәбәр сурәтдә
һәјата кечирилир. Доғрудур, кәнд рајонларынын дә әксәријјә-
лидә һамылығла орта тәһсилә кечид шәһәрләр сәвијјәсиндәдир.
Сәзиләриндә исе һәтта бир гәдәр дә жүксәкдир. Мәсәлән, 1973-чү
илдә VIII синиф мә'зуналарындан күндүз мәктәбләринин IX
синифләринә Варташен рајонунда 91,7 фәизи, Товуз рајонунда
82,1 фәизи, Шаумјан (кәнд) рајонунда 76,5 фәизи вә с. дахил
олмушдур. Бу исе һәмни рајонларда, һәр шејдән эввәл, орта
мәктәб шәбәкәсинин сыхлығы илә изаһ олуноур. Кәнд рајонла-
рынын исебәтән кичик бир һисминдә VIII синиф мә'зуналарынын
IX синифләрә чәлб едилмәси һәләлик 70 фәизә чатмыр, мәсә-
лән, Астара рајонунда 69,5 фәиз, Дәвәчидә 61,8 фәиз, Чәлила-
бадда 55,2 фәиз олмушдур. Бу рајонларын керилији, бир тәрәф-
дән тәшкилати нөгсанларла, диқәр тәрәфдән орта мәктәб шәбә-

1 Бурада вә даһа сонра мәнбәји көстәрилмәјән статистик мә'луматлар
Азәрбајҗан ССР Мәариф Назирлијинин вә әлағәдар республика тәшкилатла-
рынын илях һесабатларындан көтүрүлмүшдур.

көпүчүлүк нисбәтән мәһдуд олмасы илә алагәдардыр. Бир сыра районларда һамылыгга орта тәһсилли дәнк һәҗата кечирилмәсини бир сәбәби дә јухары синифләре гызларың нис чәлб едилмәсини. Мәсәлән, IX—X синифләрдә охујан гызлар үмуми шакирдларын Чәлилабад районунда 32 фаизини, Кәлбәчәрдә 37,5 фаизини, Дәрикдә 35,1 фаизини, Пушкиндә 38,0 фаизини, Јардымлыда 33,2 фаизини тәшкил едир. Демәли, вәзифәмиз һамылыгга орта тәһсилли республиканың бүтүн районларында һәм оғланлар, һәм дә гызлар арасында һәҗата кечирмәкдән ибарәтдир. Бунун үчүн көрүләчәк тәдбирләр чохдур.

Биринчи нөвбәдә орта мәктәбләрини шәбәкәси буна даһа чох еһтијачы олан кәнд районларында (Чәлилабад, Лачын, Јардымлы вә с.) хејли кенишләндирилмәлидир. Нәзәрдә тутулан мүнүм тәдбирләрдән бири дә VIII синиф мәзунлары, хусусилә гызлар вә оғланларын валидејиләри арасында күтләви-изаһат ишләрини кенишләндирмәклә һәммин мәзунлары орта тәһсил верән мәктәбләрә чәлб етмәкдән ибарәтдир. Бунунда бәрабәр, күндүз үмумтәһсил мәктәбләринин IX—X синифләриндә охујанлара вә мадди көмәјә еһтијачы оланлара да ичбари тәһсил фонду вә с. вәситәси илә һәр чүр јардым көстәрмәк лазымдыр.

Сәккизиллик ичбари тәһсилли һәҗата кечирилмәси әсаслы сурәтдә јахшылашдырылмалыдыр. Сәккизиллик ичбари тәһсил республикада чохдан (1962-чи илдән) баша чатдырылмышдыр. Бу мүнүм мәдәни гәләбәнин нәтичәсиндә I—VIII синифләрдә охујан 7—16 јашлы ушагларың вә јенијетмәләрини сајы илдәндә бөјүк миғдарда артыр. Сәккизиллик вә орта мәктәбләрини шәбәкәси вә буңларың даим кенишләнмәси, мәктәбјаны интернат шәбәкәсинин кәнд јерләриндә сахланмасы, кәнд районларының бөјүк бир гисминдә мәктәбдән узағда јашајан шакирдларын миниклә дашынмасы, ичбари тәһсил фондунун еһтијачы олан шакирдларын мадди тәминаты хејринә хәрчләнмәси, мәктәб јашлы ушагларың һесаба алынмасының илдән-илә дүрүстләшдирилмәси вә с. бу мүнүм вә чәтин вәзифәнин јеринә јетирилмәсини тәмин едир. Сәккизиллик ичбари тәһсилли јеринә јетирилмәсини әсас көстәричиси VIII синифләри вахтында битирән шакирдларын 8 ил әввәл I синифләрдә охујанларың сајына нисбәтини көстәрән фаиздир. Рајон вә шәһәрләримизин бөјүк әксәријәти бу чәһәтдән хејли ирәлиләмеш вә дәјәрли нәтичәләрә наил болмушдур. Мәсәлән, 1973-чү илин мәлуматларыңдан көрүнүр ки, Чәлилин көстәричи Ләнкәран районунда 91,1, Күрдәмирдә 96,0, Варташендә 93,3, Астарада 91,1, Шаумјан (кәнд) районунда 97,0, Әли Бајрамлыда 98,7 фаиз тәшкил едир. Бу нисә алагәдар өлкә көстәричиси сәвијјәсиндәдир. Һәтта бәзиләри ондан бир гәдәр дә јүксәкдир. Лакин рајон вә шәһәрләрини башга бир гисминдә нисә бу фаиз тәшвиш доғурабағ дәрәчәдә ашағы сәвијјәдәдир ки, бу да Азәрбајҗан Коммунист Партијасының XXVIII гурулта-

(1971-чи ил) кәскин бир сурәтдә вә һаглы оларат тәһгид
тәһминдир. Мәсәлә, Лачын районунда бу кәстәричн 62,9,
Табалдыда 79,5, Гутгашендә 81,0, Кәлбәчәрдә 75,2 фәиздир вә с.

Ахшам мәктәбләринин VIII сннифләринин 16 јашадәк олан
мәзуинлары да нәзәрә алынса, бу кәстәричн республика үзрә 87
фәиздә чатыр. Бу нсә сәккизиллик ичбари тәһсилн һәјата кечир-
мәдә республиканын хејли прәлијә кетдијини кәстәрир. Лакин
бу нсәлә кифәјәтләнмәк олмаз. Әввәлә, она кәрә ки, әләгәдар
кәстәричннсидән бу, бир гәдәр ашагыдыр. Икничи, она кәрә
ки, бу фәизи јүксәлтмәк үчүн там имканлар вардыр. Һесабла-
малардан мәлум олур ки, һазырда тәкчә күндүз мәктәбләринин
VIII сннифләриндә охујанлар вахтилә биринчи сннифләрдә оху-
јанларын 90 фәизини тәһкил едир. Әкәр мүәјјән дәрәчәдә јәјин-
мә вә ики ил ејни сннифдә галманы нәзәрә алсаг, һәмин шахирд-
ләрин ән азы 88 фәизи VIII сннифләри 1974-чү илдә битирмиш-
дир. Беләликлә, 1975-чи илдә бунун ән азы 91 фәиз олачагы
мүбһәссиздир. Ахшам мәктәбләринин дә VIII сннифләринин мү-
кафиг јашлы мәзуинлары нәзәрә алынрса, республика үзрә VIII
сннифләри битирәнләрин 1974-чү илдә азы 91—92 фәиз, 1975-чи
илдә нсә 95—96 фәиз олачагына сөз јохдур, бу да өлкәдә әләгә-
дар кәстәричнләрин ән јүксәкләри сырасына чыхмагдыр. Әлбәт-
тә, бу кәстәричнләрә һәһә олмаг о гәдәр дә асан дејилдир, бу
саһәдә гаршыја чәтинликләр вә маниәләр чыхыр. Һәлә сых шәбә-
кәси олан ибгидан мәктәбләри битирәнләр орта вә ја сәккизиллик
мәктәбләрдә охумаг үчүн башга кәндләрә кетмәлидирләр.
Даглыг районларда бу, хүсусилә чәтинлик төрәдир. Дикәр тө-
рәдән, икиилликләрин миғдары бир сыра шәһәрләрдә вә кәнд
јерләриндә һәлә чохдур. Бунларын бир гисми (мәсәлә, 1971-чи
илдә 5 минн, 1972-чи илдә 4 минн) мәктәбдән јәјыныр. Нәһәјәт,
тәһкик пешә мәктәбләри VII—VIII сннифләрдә охујанларын
бир гисминн өзләринә чәлб едирләр. Белә һәлләр мәктәбләрин
VII—VIII сннифләриндән кәдәнләрин сајыны мүәјјән гәдәр чо-
халдыр.

Бүтүн бунлар вә бу кими мәнфи һәлләр сәккизиллик ичбари
тәһсилнн һәјата кечирилмәсинә мәнфи тәһсир кәстәрир. Бунун
үзәринә «көздән гачан» вә хәстәлик нәтичәсиндә тәһлимә чәлб
едилмәјән ушаглар да әләвә едиләрсә, бу саһәдә чәтинлик вә
мәһәсәләрин даһа чох олдугу ајдын көрүнүр. Гејд етмәлијик ки,
көрүнән ардычыл вә тәһсирли тәдбирләр нәтичәсиндә сәккиз-
иллик ичбари тәһсилә мане олан бу чәтинликләр илдән-илә аза-
лдыр. Бунлары тамамилә арадан галдырмаг сәккизиллик ичбари
тәһсилн һәр јердә вә там јүксәк сәвијјәдә һәјата кечирмәи
һәмин едәчәкдир. Һамылыгла орта тәһсилә кечмәји баша
кәчирмәг вәзифәси дә буну тәләб едир.

Орта мәктәб мәзуинлары ичтиман-фәјдалы әмәјә чәлб едил-
мәлидир. Һамылыгла орта тәһсилә кечмәклә әләгәдар оларат

Бир проблем — орта мәктәп мә'зунларыны ишә дүзәлтмәк
проблеми гаршыја чыхыр. 1972-чи илдә 65 миң нәфәр орта
үмүмтәһсил (күндүз) мәктәпләрини битирмишдир. Буңларын
бир гисми ичтимаи-фајдалы ишлә тәмин едилмиш, бир гисми
әдәи вә орта ихтисас мәктәпләринә дахил олмуш, бир гисми ишә
һәрби хидмәтә чагырылмышдыр. Әлбәттә, мә'зунларыны һамысы
тәмин едилмишдир. Белә кәңчләрин сајы чох олмаса да
галмәг нә чамийјәтимизә, нә дә һәмми кәңчләрин өләринә хејир
вәра биләр. Бу бир һәгигәтдир ки, орта мәктәп мә'зунларынын
сајы илдән-илә артыр. 1968-чи илдәки мә'зунларынын
тә олараг 100 гәбул етсәк, 1970-чи илдә онларыны сајы 160 фаиз
артмаш. 4—5 илдән сонра ишә бунун сајы 200 фаиздән чох
артмашдыр. Бунун мүгабилиндә али вә орта ихтисас мәктәплә-
ринә гәбул планы илдән-илә мүәјјән миғдарда артса да орта
мәктәп мә'зунларынын һеч дә һамысыны әһәтә едә билмәјәмәк-
дир. Она көрә дә бурадан, орта мәктәп мә'зунларынын бөјүк
әксәријјәтини ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб етмәк зәрурәти меј-
дана чыхыр. Демәли, индидән һәмми проблемлә чидди мәшгул
олмәк лазымдыр. Ону һәлл етмәк үчүн имканларымыз аз дејил-
дир. Халг тәсәррүфатынын мүхтәлиф сәһәләри — сәнајә, иншаат,
кәнд тәсәррүфаты, мәдәни гуручулуг бөјүк сүрәтлә инкишаф
етдијиндән ихтисаслы фәһләләрә вә һазырлыгы мүтәхәссисләрә
олан бөјүк еһтијач илдән-илә артыр. Бу ишә тәһсилни давам
етдирмәјән орта мәктәп мә'зунларынын ишә дахил олмасына ке-
ниш имканлар јарадыр. Белә бир сүрәтли инкишафы нәзәрә
алараг онларыны әмәк фәалијјәтинә гисмән дә олса әввәлчәдән
орта мәктәпләрдә һазырланмалары зәруридир. Бу барәдә әсәрин
башга фәслиндә әтрафлы бәһс едилчәјини нәзәрә алараг гејд
етмәлијик ки, орта мәктәпләрин бөјүк бир гисми мә'зунларыны
там бир сүрәтдә әмәк фәалијјәтинә һазырламагы гаршыја мәгсәд
тојмадығындан, мә'зунлара белә һазырлығы әсасән, гыса мүд-
дәтли техникипешә мәктәпләри вермәли олур. Ихтисаслы фәһлә
гүввәси һазырлығынын илдән-илә кенишләндији бир заманда
орта мәктәп мә'зунларынын техникипешә мәктәпләринә чәлб
едилмәси һәм дәјәрли кадрлар һазырлығы мәсәләсинә, һәм орта
мәктәп мә'зунларыны ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб етмәк проб-
лемини һәллине, һәм дә сәккизиллик ичбары тәһсилни һәјәтә
кечирилмәсинә јардым едә биләр.

Орта мәктәп мә'зунларыны ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб етмәк
үчүн башга имканлар да вардыр. Онлар кәнд јерләриндә колхоз
вә совхозларда кәнд тәсәррүфаты әмәјини мүхтәлиф сәһәләрин-
дә, сәнајә мүәссисәләриндә фәрди шакирдлијә, мәдәни-маариф
вә тичарәт органларында, әһалијә мәншәт хидмәти мүәссисәлә-
риндә ишә чәлб едилә биләрләр. Бу мәсәләдә дә мәктәп мә'зун-
ларынын гәјгысына галмалыдыр. Мәсәлә тәкчә дејиләләрә
битмир. һазырда орта үмүмтәһсил мәктәпләри тәкчә али мәктәп-
ләрә тәләбә һазырлајан тәлим мүәссисәси олараг галмыр.

Орта мектеплери битиренлерин анчаг маълуд бир гисми, жухарида дежилдижи кими, али мектеплере дахил ола билечекдир. Бейук аксаријјати исе ичтимаи-фајдалы эмаје чалб едилмелидир. Беле бир вазирјјат кенчлерин орта тәхсил алмаг истәјини зәифләде билээр. Маһз она көре да орта тәхсил алмыш кенчлерин бу ва ја башга эмек саһәсинә чалби игтисади-ичтимаи һәјатымызын мүһүм талаби олмагла бәрабар, һамылыгла орта тәхсилин һәјата кеңирилмәси үчүн дә мүһүм тәдбир кими гијмәтләндирилир. Кенчлерин һамылыгла орта тәхсил алмасы ичбари дежил, лакии дөврун һәјати тәләбаты, мүасир һәјатын мәдәни шәрти кими вачиб һесап олунур. Она көре дә үмумтәхсил мектеплеринин бәлк синифлериндән бүтүн шакирдләрдә вә ата-аналарда беле бир әкидә јарадылмалыдыр ки, орта тәхсил алмагын зәруратини онлар тәкчә али тәхсил алмага јол ачмаг үчүн дежил, дөврумүзүн һәјати мәдәни тәләбаты, мәдәни шәрти кими дәрк етсинләр, һәр һансы эмек һәјатына һазырлыгын вачиб шәрти һесап етсинләр. Бу исә һәр бир мектебин педагожи коллективиндән, онун комсомол тәшкилатындан тәләб едир ки, сәккизиллик ичбари тәхсил тамамламыш олан һәр бир кенч оған вә гызын орта тәхсил верән мектеб типлериндән бириндә охумасыны тәмин етмәк үчүн онлары баша салсынлар.

Мүхтәлиф типли үмумтәхсил мектеплеринин шәбәкәси кенишләндирилмәкдәдир. һамылыгла орта тәхсилә кечмәји асанлашдыран тәдбирләрдән бири дә мүхтәлиф типли үмумтәхсил мектеплеринин шәбәкәсини лазым олан јердә кенишләндирмәкдән ибарәтдир. Бураја интернат-мектепләр, күнү узадылмыш мектепләр вә групплар, ахшам (гијаби) мектепләри дахилдир.

Республикада интернат-мектеплерин сых шәбәкәси сахланыдыр. Сов.ИКП XX гурултајынын (1956) гәтнамәсинә әсасән јарадылан интернат-мектепләр, мәлум олдуғу үзрә, јени типли үмумтәхсил мектеби, тәлим-тәрбијә мүәссисәсидир. Республикада интернат-мектеплерин сајы 1963-чү иләдәк сүрәтлә артырды. 1966-чы илдә интернат-мектеплерин сајы 65-ә вә орада охујан шакирдлерин миғдары исә 25,4 минә чатды. Сон илләрдә беле типли мектеплерин сајы мүхтәлиф сәбәбләрдән бир гәдәр ихтисар едиләрәк 62-јә, шакирдлерин миғдары исә 23,8 минә ендирилмишдир. Интернат-мектеплерин сајы һаләлик республиканы тәмин етдијиндән, онун кенишләндирилмәсинә еһтијач һиссәдилдир. Әлбәтте, бу, һеч дә о демәк дејилдир ки, һәмин типдә оған үмумтәхсил мектеплериндән әл чәкмәк лазымдыр. Әксинә, беле типли мектепләрә бөјүк еһтијач вардыр. Әввәлән, она көре ки, валидејилерин бир гисми ушағларына маһз интернат-мектепләрдә тәрбијә верилмәсини үстүн тутур; икинчиси, интернат-мектепләрдә гисмән ата-аналарыны вә ја онлардан бирини итирмиш ушағлар, тәгаүдчүлерин ушағлары, өвладларыны мәдәни чәһәтдән тәмин етмәкдә чәтинлик чәкән валидејилерин ушағлары тәрбијә едилдир; үчүнчүсү, интернат-мектеплерин бир гисми са-

көзгә олан барам хастаияна тугулуш ва ја бу хастаиян
 тугуш горхму олан ушаглары (бу чур ушагларын бутун харчи
 хастаияна берилмиш өдөнилер) тарбия едир. ләрдүнчүсү, республика
 йадыматинин хусуси тарарына асасан Баки шәһәринде бир нәтә
 йадымат-мәктәб бу ва ја башга фани үзә хусуси тарбияләти
 йадыматларым (8 нөмрәли интернат-мәктәб — муссия үзә, 6 нөм-
 рәли интернат-мәктәб — илман үзә, 1 нөмрәли интернат-мәктәб —
 йадымат-финанка үзә, 5 нөмрәли интернат-мәктәб — биолоки-
 йадымат үзә) тарбия етмәк үчүн мүәйјән едилмишлар. Ин-
 тернат-мәктәбләр шакирдларын тәлимдән јайымасы һаллары-
 нда әдәткә салдырар. һөјванларлыгга мәшгул олан вәлидејилә-
 рин әһәмәтләрини тарбия етмәкдә бөјүк һидмәт көстәрир.

Республикада күнү узәдылмыш мәктәб вә группалар бөјүк
 сурәтлә инкишаф етмәкдәдир. Бу типдә олан мәктәбләрия да
 һисә тарыхчәси вардыр. Белә мәктәбләр ичтиманјјәтин тәшәббүсү
 йәтимәсиндә вә мәктәбләр һәзрәтдә јарадылмыш олан күнү
 узәдылмыш группаларын тәчрүбәси асасында тәшкил едилмишлар.
 Соң ИКП МК вә ССРИ Назирләр Советинин 1960-чы ил сентјабр
 йадымат тарарына асасан, бу мәктәбләр халг маарифи системине
 асасан едилмишлар. Күнү узәдылмыш мәктәбләр — ади үмумтәп-
 тәп асасан сәккизиллик) мәктәб олмагга, шакирдларын сәһәр-
 дан ахшам саат 5—6-дәк мүәллимләр вә тарбиячиләрин һәзәрәти
 астында охујуб тарбия алмасыны тәмин едир. Күнү узәдыл-
 мыш мәктәбләрдә иш режими ади мәктәбләрдән опунла фәрг-
 ләнәр ки, күнүн биринчи јарысында тәлим мәшғәләләри бүтүн
 мәктәбләрә хас олан иш гәјдәси илә тәшкил едилер, икинчи
 јарысында икә мүәллимләрин — тарбиячиләрин рәһбәрлији ас-
 тәдә шакирдларын истираһәти тәшкил едилер вә оларла мүх-
 тәриф тарбия ишләри апарылыр. Буларын вәзифәсинә шакирд-
 ләр дәрәҗәләрини һазырлатмаг да даһилдир. Бүтүн буиләрә көрә
 күнү узәдылмыш мәктәбләрдә мәшғәләләр анчаг бирнөвбәли
 (биринчи нөвбәдә) олур. Соң илләрин тәчрүбәси көстәрир ки,
 белә типли мәктәбләр өздәринин даһа чох һөјәти олдугларын
 асасында сурәтлә сүбүт етмишлар. Ушагларын ичтиман тарбияси-
 ндә күнүн вәсентәси олмагга бу мәктәбләр шакирдларын тәлим-
 тарбиясини даһа әлверишли сурәтдә тәшкил едир, ата-аналара
 ушаглары сәридан тәшвиһ кечирмәдән идарә вә мүәссисәләрдә
 вә һидмәтләрини даһам едирмәјә имкан верир. Шакирдларын
 мәктәбдән јайымасынын вә икә ил ејни синифдә гәлмәләринин
 тарбиясинә алмагга јардым едир. Бу икә үмуми ичбар сәккизил-
 лик тарбияли һәјәтә кечирилмәси үчүн әлверишли шәраитдир.
 Мәһә ола көрә дә күнү узәдылмыш мәктәб вә группаларын шәбә
 кәси кеңишләнир вә артыр. 1970-чи илдә бу тип мәктәбләрин
 сәндәри 34, группаларын сәндәри 3083, шакирдларын сәји икә
 101,1 мин олдугу һалда, 1973-чү илдә күнү узәдылмыш мәктәб
 сәндәри икә шакирдларын сәндәри 150 минә гәдәр чохалды.
 Мәһә һәзәрәтә тугулуш.

Вс группаларын шакирдларын сәндәри 132,0 икә
 1975 =

Хүсуси мәктәпләргә гажы даһа да артырылмалыдыр. Хүсуси мәктәпләрдә физики вә әгли чәһәтдән нөгсанлы ушаглар тәһсил алырлар. Белә мәктәпләргә корлар, кар-лаллар, агыр ешидәнләр мәктәби вә әгли иккишафча керидә галаи ушаглар үчүн жардым мәктәпләр дахилдир. Корлар вә агыр ешидәнләр үчүн хүсуси кар-лаллар вә әгли чәһәтдән кери галаилар үчүн олаи мәктәпләр исе шакирдләргә сәккизиллик тәһсил вә пешә тәһсили верир. Хүсуси мәктәпләрини бир гисминин нәздиндә интернат-мәктәпләр дә вардыр ки, валидејиләрини мадди вәзијјәтиндән асылы олматараг шакирдләр дәвләт һесабына сахланырлар. Бу мәктәпләрдә тәлим ишләри деффектолокијанын (тифло, сурдо, олигофренопедагогиканын) тәләбләринә мұвафиг олараг тәшкил едилир. Хүсуси һазырлығы олаи мұәллимләр дәрс дејирләр. Хүсуси мәктәпләри битирәнләрини һамысы ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб олунур вә онларын сырасындан, һәтта истәһсалат габагчыллари да хејдана чыхыр. Хүсуси мәктәпләр ејни заманда үмуми ичбари сәккизиллик вә үмуми орта тәһсилин һәјата кечирилмәсинә хидмәт едир. Бунлары нәзәрә алараг партија вә һөкүмәтимиз һәмин мәктәпләрдә тәлим вә тәрбијәнин жүкәлдилмәсинә хүсуси гажы көстәрирләр. Ади мәктәпләрдә (күтләви мәктәпләрдә) физики вә әгли чәһәтдән нөгсанлы олаи ушаглара да раст кәлмәк олур. Белә ушаглары һәким мұәјинәсиндән кечириб хүсуси мәктәпләргә чәлб етмәк мүсбәт нәтичә верир, иккиилликләрин сајынын азалмасына сәбәб олур.

Күндүз үмумтәһсил мәктәпләринин шәбәкәси тәнзим едилмәлидир. Намылыгла орта тәһсилин һәјата кечирилмәсини вахтында баша чатдырмаг үчүн бунун чох бөјүк әһәмијјәти вардыр. Күндүз үмумтәһсил мәктәпләри шәбәкәси вә орада охујан шакирд континкенти илдән-илә сүр'әтлә артыр (2-чи чәдвәлә бах). Мәктәпләрин шәбәкәсинин тәнзим едилмәси, һәр шејдән әввәл, онларын ириләшдирилмәсини нәзәрдә тутур. Бу тәләб бахымындән илк нөвбәдә ибтидаи мәктәпләрин шәбәкәсини ихтисар етмәк мәгсәдә ујгун һесаб едилир. Әввәла, она көрә ки, сон илләрдә бу мәктәпләрин шәбәкәси чидди еһтијач олмадан хејли кенишләндирилмишдир. 1965-чи илдә мөвчуд олаи 1540 ибтидаи мәктәбдә һәмин 72,4 миң шакирд (орта һесабла һәр мәктәбдә 47 нәфәр) охујушалда, 1971-чи илдә 1031 ибтидаи мәктәбдә 41,0 миң шакирд охујушалда, 1971-чи илдә 1031 ибтидаи мәктәбдә 41,0 миң шакирд охујушалда, 1971-чи илдә 1031 ибтидаи мәктәбдә 41,0 миң шакирд охујушалда, 1971-чи илдә 1031 ибтидаи мәктәбдә 41,0 миң шакирд охујушалда, 1971-чи илдә 1031 ибтидаи мәктәбдә 41,0 миң шакирд охујушалда. Икинчи, аз-комплектли ибтидаи мәктәпләрин һеч бир иккишаф перспективинә ирәдур. Белә мәктәпләрдә мұасир тәләбләргә чәваб верән тәлим-тәрбијә ишләрини тәшкил етмәк чәтиндир. Чәдвәлдән көрүндүјү кими, бу тип мәктәпләрин шәбәкәси сон илләрдә хејли азалмышдыр. Онлардан бир гисми сәккизиллик мәктәбә чеврилмиш. Икинчи гисми исе башга гошшу мәктәпләрлә бирләшдирилмишдыр. Буна бахмајараг һәлә дә ибтидаи мәктәпләрин шәбәкәси кенишдир. Она көрә дә буну тәдричән ихтисар етмәк маариф органлары гаршысында бир вәзифә кими дурур. Һәләлик ибтидаи

244-1-108E

мәктәпләрин мұәјјән мигдарда ~~және~~ ичбари тәһсилни тәт-
бирләшдирилмәси, һәмчинин шакирдларин миниклә башга мәк-
тәпләра дашымасынын јахшылашдырылмасы илә алагәдар
Чүнки сајма чох олмаларына бахмајараг ибтидан мәктәпләрин
ролу әһәмијјәтсизләшир. Олар охујанларын анчаг 2,67 фаизини
(1972) әһәтә едир.

Сәккизиллик мәктәпләрин шәбәкәсинә кәлипчә, ону демәлијик
ки, бу мәктәпләрин бир гисми орта мәктәпләра чеврилсә дә,
әвәзиндә ибтидан мәктәпләрин бир гисми дә сәккизиллик чеври-
лди. Нәтичәдә, чәдвәлдән ~~100-20~~ көрүндүјү кими, бу тип мәктәб-
ләрин шәбәкәси илдән-илә артыр. Сәккизиллик мәктәпләр маа-
риф системиндә өзүнә мөһкәм јер тутмушдур. Һазырда бүтүн
шакирдларин 35 фаизи бу мәктәпләрдә тәһсил алыр.

Шакирдларин бөјүк әксәријјәти, јәни 62 фаиздән чоху орта
мәктәпләрдә тәһсил алыр. Үмуми орта тәһсилни тәтбиги илә
алагәдар орта мәктәпләрдә охујанларын да мигдары илдән-илә
артыр. Мәһз она көрә дә орта үмумтәһсил күндүз мәктәпләринин
шәбәкәси илдән-илә әһәмијјәтли дәрәчәдә кенишләнмәкдәдир.
Чари бешиллик сонундәк бу артым давам едәчәкдир. Һе-
сабламалар көстәрир ки, шәһәрләрдәки орта мәктәб шәбәкәси
1975-чи илдә 500-ә чагдырылса, һәр бир мәктәбин IX синиф-
ларинә 90—150 нәфәр шакирд гәбул етмәк һесабы илә VIII
синиф мәзуинларынин 70 фаизә гәдәрини күндүз орта мәктәб-
лариндә тәһсилә чәлб етмәк мүмкүн олар. Кәнд јерләриндә бир-
бириндән узагда јерләшән чохлу мигдарда јашајыш мәнтәгәси-
нин мөвчуд олмасы, бир сыра орта мәктәб биналарынын нормал
сыхлыгда синифләр јерләшдирмәк үчүн ујғун олмамасы, һәмчи-
нин гызларын јашадыглары кәндләрдән аралы олан орта мәк-
тәпләра чәлб едилмәсиндәки спесифик чәтинликләр бу мәсәләнин
һәллини хејли мүрәккәбләшдирир. Буна көрә дә һәр бир кәнд
орта мәктәбинин IX синфинә нисбәтән аз шакирд гәбул едил-
мәси планлашдырылмышдыр. Бу исә кәнд јерләриндә орта мәк-
тәб шәбәкәсинин хејли кенишләндирилмәсини тәләб едир. Орта
һесабла һәр совхозда вә һәр бир бөјүк колхозда орта мәктәб
тәшкил олунамалыдыр. Белә олдугда кәнд јерләриндә орта мәк-
тәпләрин сајы хејли артыб, 1975-чи илдә 1100-ә чатачагдыр. Бу
тәдбир илдән-илә һәјәтә кечирилмәкдәдир. Орта мәктәпләр шә-
һәрләрдә јени тикилән мәктәб биналарынын һесабына ачылдыгы
һәлдә, кәнд јерләриндә әсәсән сәккизилликларин базасында тәш-
кил едилмәкдәдир. Һәр бир јени орта мәктәб јарадаркән онун
үчүн лазыми шәраитин—әлверинли бинанын, кифәјәт мигдарда
шакирд континентин, о чүмлөдән IX синиф гәбул етмәк үчүн
35 нәфәр шакирдин мөвчуд олмасы, мұәллим кадрларынын вә
тәдрис аваданлығынын олмасы зәрури шәртләрдир. Лазыми шә-
раит олмадан тәшкил едилән орта мәктәб көзләнилән нәтичәнин
вермир. Јени орта мәктәб ачаркән ики башга мұһүм тәләб дә—

Дәрс жылдары	О құмалдан							Шәкірлердің мектептері (мил. пәндер бөлімдері)				
	Мек- тебле- рін чәмп	116тн- дан мектеб- лер	Жездінділік мектеблер	Саккнз- налік мектеблер	Орта мектеблер	Интернат мектеблер	Хусуси мектеблер	Шәкірле- рін мек- тепте шәкірл- ерлер дәме өлшегелі	Шәкірле- рін үчүн мектеп- лері	I—IV ва бөлүмдөр саккнз- налік үзрә	V—VIII сннфлар үзрә	IX—X сннфлар үзрә
1914—1915	976	943	18	—	15	—	—	—	73,1	64,2	4,7	7,2
1958—59	3682	1370	1490	—	816	—	6	612.336	611.615	379.094	165.898	86623
1965—66	4194	1540	—	1829	751	64	10	1.035.124	1033.291	552.059	375.059	105.252
1966—67	4370	1508	—	1866	821	65	10	1.088.932	1086.788	586.505	405.040	95.243
1967—68	4327	1460	—	1884	907	65	11	1.165.058	1.162.726	619.818	408.249	104.658
1968—69	4370	1422	—	1847	1024	65	12	1.231.017	1.228.437	644.991	473.446	110.000
1969—70	4405	1353	—	1816	1157	65	14	1.298.193	1.295.416	665.401	509.626	123.890
1970—71	4342	1221	—	1770	1271	65	15	1.354.788	1.351.934	674.381	543.344	134.209
1971—72	4263	1031	—	1875	1340	62	17	1.407.902	1.402.732	514.630**	741.629***	146.473
1972—73	4269	992	—	1817	1403	62	17	1.440.001	1.435.598	512.069**	768.003***	156.526
1973—74	4208	849	—	1856	1486	62*	17	1.464.325	1.460.400	503.689**	789.117***	167.594

1. Аларбалчан ССР халт тәсәррүфаты статистика күлдегаты, Баки, 1957. сәб. 442.

* Ит-мектеп мектеблерин саккнз-налік ва орта мектеблерин саккнз-налік дөхилдер.

** I—III ва базарлар сннфларк үзрә

*** IV—VIII сннфлар үзрә

l j j

орта мектебин ириландирилмэсини вэ мувафиг континкенти тэһ-
силдэ эһатэ етмэк үчүн онун эһалијэ јахынлашдырылмасыны тэ-
һилим етмэк нэзәрде тутулмалыдыр. Мектеблэри ириландирмэк,
дүм олдугу кими, мүәллим кадрлары вэ тэдрис азаданлыгыны
даһа сэмэрәли истафадэ етмэк тәләбиндән ирәли кәлир. Ор-
та мектебин кәнд јерләриндэ эһалијэ јахынлашдырылмасы исе
кәндләрини, хусусән гызларын јухары синифләрә чәлб едилмэсини
саклашдырмаг тәләби илә алагәдардыр. Бундан алава, јени
орта мектебләр, биринчи нөвбәдэ орта мектеб шәбәкәси кифајәт
кәдәр иккишаф етмәмиш олан рајонларда јарадылыр. Бу да
һәм (сүрләрдә һамылыгга орта тәһсилни һәјата кечирилмэсини-
дә олар керилији арадан галдырыр.

**Ахшам (гијаби) мектебләринә даһа чидди диггәт верилмәли-
дир.** Ахшам мектеблэри халг маариф системиндә мөһкәм јер
тутмагга сәнаје мүәссисәләриндә, колхоз, совхоз вэ идарәләрдә
ишләјән вэ там орта тәһсили олмајан кәндләрә орта тәһсил
вермәји гаршысына вәзифә гөјмушдур. Бу тип мектебләр үчил-
лик олмагга IX—XI синифләри эһатә едир. VIII синифләри би-
тирән вэ истеһсалатда ишләјән кәнд оған вэ гызлар ахшам
мектебләринин IX синифләринә имтаһансыз гәбул едилирләр.
Бундан башга, сәккизиллик тәһсилләри олмајан фәһлә, колхоз-
чу вэ гуллугчулар үчүн ахшам сәккизиллик мектебләрдә IV
синифдән башламыш дикәр синифләр дә ачылыр. Белә һалларда
ахшам мектебләринин тәркибиндә IX—XI синифләрлә јанашы,
IV—VIII синифләр дә олур. Ахшам мектеблэри һәм мүстәгил,
һәм дә күндүз орта мектебләри нәздиндә шәбә кими фәалијјәт
көстәрир. Ахшам мектебләриндә тәлим шакирдләрин иш ре-
жимләри илә алагәдар һәјата кечирилир. Күндүз ишләјән
кәндләр үчүн ахшам мектебләриндә мәшгәләләр анчаг ахшам-
лар, нөвбә илә ишләјән кәндләр үчүн исе нөвбә илә тәшкил еди-
лир вэ белә мектебләр нөвбәли мектебләр адланыр.

Ахшам мектебләриндән башга, ишләјән кәндләр үчүн **гијаби**
мектебләр шәбәкәси дә јарадылмышдыр. Бунлар ја мүстәгил,
ја да күндүз вэ ја ахшам орта мектебләринин јанында шәбә
кими фәалијјәт көстәрирләр. Халг маариф системиндә ахшам
(гијаби) мектебләринин ролу бөјүкдур. Үмуми орта тәһсилни һә-
јата кечирилмәсиндә бу мектебләрин үзәринә мүһүм вәзифә
дүшүр. Такчә опу көстәрмәк кифајәт едир ки, сәккизинчи синиф-
ләри битирәнләрин 1972-чи илдә 15,8 фанзи, 1973-чү илдә исе
19,8 фанзи ахшам (гијаби) мектебләринә чәлб едилмишдир.
Бешиллийин сонунда бу, 30 фанзә чатдырылачагдыр. Сәккизин-
чи синифләри битирдикдән сонра истеһсалата чәлб едилән вэ ја
ади техник ишә мектебләриндә тәһсил алан кәндләр эсасән
мәһз ахшам вэ ја гијаби мектебләрдә орта тәһсил алмага чәлб
едилмәлидирләр. Республикада ахшам мектебләринин шәбәкәси
једдиллик әрзиндә (1959—1965) сүрәтлә кенишләниш, һәмни

мәктәпләрдә охуҗан шакирдләрин миҗдары артмышды. Күндүз мәктәпләриндә тәһсил мүддәтинин бир ил азалмасы илә әлагәдар оларат сәккизиҗи бешилликлә ахшам мәктәпләринин саҗы вә шакирдләринин миҗдары бир гәдәр азалмаға меҗл етди. Лакин бу бешилликлә, ишләҗән кәңчләра һамилыгла орта тәһсил мәдәк вәзифәсинин һәҗәтә кәчирилмәси илә әлагәдар бу тин мәктәпләрин шәбәкәси вә шакирдләринин саҗы јенидән иш ишаф етмәҗә башламышдыр (3-чү чәдвәлә бах). Ишләҗән кәңчләрдә орта тәһсилләринин ахшам (гијаби) мәктәпләриндә тамамламағла әширәтә оланларын саҗы һәләлик чох олдуғундан бу тин мәктәпләрин шәбәкәсини кенишләндирмәк вә буңлара диггәтә артыр-мағлазымдыр.

Маһз она көрә дә Сов ИКП МК вә ССРИ Назирләр Совети-нин мәктәб һаггындакы јени гәрарында ахшам мәктәпләринин, кәңчләрин (кәңчләрин иш јерләриндә олан) филиалларынын шә-бәкәсини кенишләндирмәк вәзифәси гаршыја гојулур. Гәрарда мәктәб олунур ки, кәңч фәһлә, колхозчу вә хидмәтчиләри ахшам мәктәпләринә чәлб етмәк үчүн һәр бир мүәссисә, совхоз, колхоз вә идарә үчүн һәр ил планлы тапшырығ мүәҗҗән едилсин. Бу тә-дбир иш һәр јердә јеринә јетирилмәси ахшам (гијаби) мәктәпләри-нин даһа сүрәтлә икишафына сәбәб олачағдыр. һазырда (1973) ахшам (гијаби) мәктәпләриндә 1262 миң нәфәр ишләҗән кәңч тәһсил алыр. Чар и бешиллијин сонунда бу мәктәпләрдә охуҗан-ларын саҗы 143 миңә чәтдырылачағдыр. Буңуңла әлагәдәр ах-шам (гијаби) мәктәпләринин шәбәкәсини һәм тәкмилләшдирмәк, һәм дә кенишләндирмәк зәрурәти меҗдана чыхыр. Нөвбәли мәк-тәпләрә, һәмчинин мүстәғил гијаби вә бирләшдирилмиш ахшам-лијаби мәктәпләрин тәшкилине даһа чох еһтијач һисс едилмәк-ләдир. Белә типли мәктәпләрин республикада шәбәкәсини һизама етдирмағла, мүәссисәләр нәздиндә ахшам мәктәпләринин филиалы-ны тәшкит етмәк иши хејли асанлашар. Бу заман тәһсилә чәлб едилән кәңчләрин ишләдикләри мүәссисә вә ја јашадығлары је-рин әразиси нәзәрә алынмалыдыр.

Бир сира башға тәшкилати вә педагожи мәсәләләрин дә ла-зыми сәвијјәдә һәлл едилмәси республикада, ишләҗән кәңчләрә орта тәһсил вермәк мәсәләсини гәнаәтбәхш һәлл етмәҗә көмәк етә биләр. Оңлардан бири ахшам мәктәпләринин ишнин хејли тәшкилән тәһлимдән јайыма һаллары илә мүбаризәдир. Доғру-дур, сон илләрдә ахшам мәктәпләриндән јайынан шакирдләрин фаизи бир гәдәр азалмышдыр. Мәсәлән, 60-чы илләрин әввәллә-риндә бу мәктәпләрдән бүтүн шакирдләрин 16—20 фаизи јеринаны һалда, 60-чы илләрин ахырында һәмин мәктәпләрдә јеринма фаизи 14—15-ә дүшүшдүр. 1971—72-чи дәрә илиндә бу фаиз олмушдур. Лакин бу да чох бөјүк иткидир вә һәмин иткини гаршысына алмағ үчүн чидди тәдбир көрүлмәли-дыр. Ахшам мәктәпләриндән јайыманын мүхтәлиф сәбәбләри бардыр.

Мектабларин тили	1958-1959	1965-1966	1966-1967	1967-1968	1968-1969	1969-1970	1970-1971	1971-1972	1972-1973	1973-1974
Фалак-кычлар мектаб-лари	178	270	287	288	291	269	253	209	221	217
О чумладан новбали мек-таблар	—	32	30	31	31	31	19	27	27	28
Шакирдларин мигдари (мин нафэр хесабилэ)	33,4	60,5	60,8	58,8	55,6	50,9	46,1	47,5	58,1	64,1
Кандидат-кычлар мектаби	349	1023	1057	1028	973	728	471	227	231	189
О чумладан мустагил мектаблар	—	306	299	270	203	144	103	73	7	9
Шакирдларин мигдари (мин нафэр хесабилэ)	12,0	37,0	38,2	36,3	30,6	21,6	14,1	7,6	7,4	6,8
Гијаби мектаблар	2	3	3	3	8	19	29	56	62	66
Орта мектабларин гија-би шобалери	—	30	38	44	45	35	34	4	—	—
Шакирдларин мигдари (мин нафэр хесабилэ)	1,9	8,08	10,0	10,5	12,0	16,1	22,3	32,7	42,7	55,3
Мектаб ва шобалерин чамн	529	1326	1385	1363	1317	1061	787	496	496	472
Шакирдларин чамн (мин нафэр хесабилэ)	48,1	105,58	109,0	105,6	98,2	91,2	82,5	87,8	108,2	126,2

Ушбу

Әсас сәбәб, истәһсалатда лазыми иш шәраитинин олмамасыдыр. Бу, кәнд јерләриндә хусусилә нәзәрә чарпыр. Тәчрүбә көстәрир ки, ахшам мәктәбләринин шакирдләри үчүн мөвчуд ганундарымызын мүәјјән етдији иш шәраити јарадылдыгда, онлара һөссаслыгла гајгы көстәрилдикдә онлар һәр ики мүһүм вәзифәни: истәһсалатда ишләмәк вә мәктәбдә охумаг вәзифәләринин өһдәсиндән јахшы кәлә билир, мәктәби мүвәффәғијјәтлә битирирләр.

Вачиб мәсәләләрдән бири дә шәһәрләрдә һөвбәли мәктәбләрин шәбәкәсини кенишләндирмәкдән ибарәтдир.

Ахшам фәһлә-кәнчләр мәктәбләриндән јайынманын әсас сәбәбләриндән бири исә мәһз истәһсалатын һөвбә илә, мәктәбин исә ахшамлар мәшғул олмасыдыр. Истәһсалат мүәссисәләриндә иш һөвбәли олдуғундан, фәһлә-кәнчләрә тәһсил вермәк үчүн һөвбәли мәктәбләр даһа әлверишлидир. Буна көрә дә республикада һөвбәли мәктәбләрин шәбәкәси кенишләндирилмишидир. һазырда һәммин мәктәбләрин һәр бириндә 500—600 кәнч тәһсил алып. Онлардан илдә 100—150 нәфәри орта тәһсили баша чатдырыр. Бу мәктәбләрин хусуси биналары вә лазыми тәлим кабинетләри вардыр. Лакин тәәсүф ки, мүнасиб биналар олмадығындан һөвбәли мәктәбләрин шәбәкәси чох ләнк инкишаф едир. Истәһсалат мүәссисәләринин вәсаити һесабына белә биналар тикдирмәјә даир рәһбәр тәшкилатларын ирәли сүрдүјү тәклиф јеринә јетирилмәлидир.

Ишләјән кәнчләрин орта тәһсил алмасыны асанлашдырмаг үчүн һәлл едилмәли мәсәләләрдән бири дә гијаби орта мәктәбләрин шәбәкәсини кенишләндирмәкдән ибарәтдир. Јухарыдакы бәчү чәдвәлдән көрүндүјү кими, гијаби мәктәбләрин вә шәбәләрин шәбәкәси сон илләрдә нисбәтән сүр'әтлә кенишләнир. Бунун сәбәби одур ки, мөһкәм дәрәс чәдвәли илә фәалијјәт көстәрән ахшам (һөвбәли) мәктәбләри орта тәһсил алмаг истәјән кәнчләрин бир гисми үчүн лазыми иш шәраитинин јарадылмасыны (нәглијәт системиндә, кәнд јерләриндә вә с.) тә'мин едә билмир. Буна көрә дә онлар гијаби тәһсил алмагла мүстәғил һазырлашмағы үстүн тутурлар. Ишләјән кәнчләрин тәһсилини бу јолла кенишләндирмәк вә республиканын бүтүн рајонларында, гијаби мәктәбләрин ачылмасына наил олмаг лазымдыр.

Ахшам (гијаби) мәктәбләринин һәлл едилмәмиш проблемләриндән бири дә һәммин мәктәбләр үчүн ајрыча дәрслик вә тәдрис вәвазиматы һазырламагдан ибарәтдир. Ахшам (гијаби) мәктәбләринин шакирдләри һәләлик, әсасән, күндүз мәктәбләри үчүн бурахилян дәрсликләрдән истифада едирләр. Әлбәттә, буну тәнаәтбәхш һесаб етмәк олмаз. Вәзифә һәммин мәктәбләр үчүн дәрсликләр вә әјани вәсаит, һәмчинин гијаби мәктәбләр үчүн хусуси тапшырыглар һазырламағы тә'мин етмәкдән ибарәтдир. һәммин тәдбирләрин һәјата кечирилмәси ахшам (гијаби) мәктәбләринин ишини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмаға шәраит јаратмагла, орада охујанларын сајынын хејли артмасына сәбәб ола-

чагдыр. Бу исә нәтичәдә һамылыгла орта тәһсилн баша чатдырылмасына бөјүк көмәк едәчәкдир.

Һамылыгла орта тәһсилә кечмәк баша чатдырылмагдадыр. Јухарыда көстәрилән тәдбирләрин јүксәк сәвијјәдә һәјата кечирилмәси, һәмчинин мәктәпләрин мадди базасынын мөһкәмләндирилмәси вә мүәллим кадрлары илә тәмин едилмәси һамылыгла орта тәһсилн мүәјјән едилмиш вахтда—1975-чи илдә баша чатдырылмасыны тәмин едир. Бунун биринчи шәрти VIII синуфләри битирән кәнчләрин орта тәһсил верән мәктәпләрә чәлб едилмәсидир. Бу барәдә јухарыда бәһс едилмишдир. **Икинчи шәрти,** јухарыда дејилдији кими, доггузунчу бешиллијин сонунда мүхтәлиф типли орта мәктәб мәзунларынын 10—11 ил әввәл биринчи синуфләрдә охујанларын сајына, һәмчинин үч ил әввәл VIII синуфләри битирәнләрин сајына тәгрибән бәрәбәр олмасыдыр. Бу сәһәдә дә хејли ирәлиләмәшнә (4-чү чәдвәлә бах).

Чәдвәл 4

Дәрс илләри	VIII синуфләри битирмишләр (мин һәфәр һесабыла)	Онлардан орта тәһсил алымышлар						
		дәрс илләри	күндүз орта мәктәбиндә	ақшам мәктәпләриндә	хусуси орта мәктәпләрдә	техники пешә орта мәктәпләриндә	чәми	%
1966/67	83,7	1969/70	49,8	16,4	6,8	0,4	73,4	87,7
1967/68	86,9	1970/71	57,1	15,0	6,0	1,1	79,2	91,1
1968/69	85,6	1971/72	64,7	12,7	6,3	1,6	85,3	89,2
1969/70	103,8	1972/73	69,8	14,7	5,5	2,5	92,5	89,1

Көрүндүјү кими, орта тәһсил аланлар үч ил әввәл VIII синуфләрдә охујанларын һәләлик 91,1 фаизини тәшкил едир. Бу фаизи бешиллијин сонунадәк хејли јүксәлтмәк вә VIII синуфләри битирәнләрин вахтилә биринчи синуфләрдә охујанларә нисбәтлә фаизинә тәгрибән бәрәбәр етмәк ләзимдыр.

Башга сөзлә, там орта тәһсил аланларын сајыны тәгрибән вахтилә биринчи синуфләрдә охујанларын миғдары сәвијјәсинә галдырмалыыг. Бу исә һамылыгла орта тәһсилә кечмәни баша чатдырмағы көстәрәчәкдир.

Әзәмәтли наилијјәтләр. Һамылыгла орта тәһсилә кечидлә әләгәдар халг маарифи сәһәсиндә республикада әзәмәтли наилијјәтләр әлдә олунур. Һәр бир өлкәдә халг маарифинин сәвијјәси илк нөвбәдә мәктәб шәбәкәси вә шакирдләрин әһалинин сајына олан нисбәти илә мүәјјән едилир. Јухарыда верилән 2 вә 3-чү чәдвәлләрдән көрүндүјү кими, мәктәб шәбәкәси мәһз орта мәктәпләрин һесабына дурмадан кенишләнир вә һәр ики тип үмумтәһсил мәктәпләриндә охујанларын сајы 1550 минә чатыр. Бу исә бүтүн әһалинин аз гала үчдә бирини тәшкил едир. Биз һәлә Республикада сых шәбәкәси олан али вә орта ихтисас тәһсил мәктәпләриндә охујан 160 миндән артыг, техники пешә мәктәпләриндә тәһсил алан он минләрлә кәнчи бураја әләвә етмирик. Ичбәри сәкизиллик тәһсилн һәјата кечирилмәсинин, һамылыгла

Орта тәһсилә кечмәҗи фәрәһли нәтичәләри беләдир. Халг маарифи сәһәсиндә газанылмыш наилијјәтләр о гәдәр әзәмәтлидир ки, суилары Октјабр ингилабындан әввәлки вәзијјәтиҗәлә мұгајисә белә етмәҗи дәҗәлдә. Јалныз ону кәстәрмәк кифәјәтдир ки, 1914-чү илдә Азәрбајчандә 73,1 миң шакирд тәһсил алдыгы һалда инди республиканын тәкчә күндүз вә ахшам (гијаби) үмумтәһсил мәктәбләриндә бир милјон јарымдан чох шакирд охујур. 1914-чү илдә Азәрбајчандә әһалинин һәр миң нәфәриндән 31-и тәһсил алдыгы һалда, инди тәкчә үмумтәһсил мәктәбләриндә әһалинин һәр миң нәфәриндән 300 нәфәри охујур. Орта тәһсил алмаг инди әһалинин һәјәти тәләбатына чеврилмишдир. Һазырда республикада елә бир кәнд јохдур ки, орада јашајан кәнчләр орта тәһсил алмаг имканына малик олмасынлар. Вахтилә әһалисинин 100 нәфәриндән 97-си савадсыз олак кәндләрдә тәкчә ибтидаи мәктәб дејил, сәккизиллик вә орта мәктәбләрин сых шәбәкәси сарадылмышдыр. Кәнд јерләриндә (1973-чү илдә) күндүз орта мәктәбләринин сајы 1010-а, сәккизиллик мәктәбләрин сајы исә 1547-јә чатмышдыр. Бундан әлавә, 9 орта кәндли-кәнчләр мәктәби, 50-дән чох гијаби мәктәб вә 189 күндүз орта мәктәби нәһәндә шәбәләр фәалијјәт кәстәрир.

Мәктәб тәһсилинин сәвијјәсини тәкчә рәгәмләрлә ифадә етмәк, кәмијјәт кәстәричиләрлә сәчијјәләндримәк аздыр. Ән бөјүк наилијјәтләримиздән бири шакирдләрин ичтимаи тәркибинин тамамилә дәјишмәсидир. Ингилабдан әввәл мәктәбләрдә, хүсусилә орта вә једдилик мәктәбләрдә әһалинин әсасән ән варлы тәбәгәсинин ушаглары тәһсил алырдыса, инди бүтүн мәктәбләрдә тәһсил аланлар фәһлә, колхозчу вә зијалыларын балаларыдыр.

Халг маарифи сәһәсиндә газанылмыш наилијјәтләр ејни дәрәчәдә Азәрбајчандә гардашлыг вә достлуг шәраитиндә јашајан бүтүн милләтләрә—азәрбајчанлыларә, русларә, ермәниләрә, күрчүләрә, ләзкиләрә вә б. аиддир. Республикада тәлим һәр халгын ана дилиндә: Азәрбајчан, рус, ермәни, күрчү дилләриндә апарылыр. Бу исә халг маарифи сәһәсиндә әлдә едилмиш ән бөјүк наилијјәтләрдән бири кими—Ленин милли сијасәтинин тән-тәнәси кими гејд едилмәлидир.

1972—73-чү дәрә илинин мәлуматына кәрә әһалинин әсасән милли тәркибиндән асылы олараг, шакирдләрин 81,2 фаизи Азәрбајчан дилиндә, 14,8 фаизи рус дилиндә, 3,8 фаизи ермәни дилиндә, 0,2 фаизи күрчү дилиндә тәһсил алыр. Сырф Азәрбајчан-рус, ермәни вә күрчү дилләриндә тәлим верән мәктәбләрдән башга 346 мәктәбдә тәлим ики вә ја үч дилдә (Азәрбајчан-рус, Азәрбајчан-рус-ермәни) апарылыр. Мүхтәлиф дилләрдә блан сых мәктәб шәбәкәси ата-аналарә имкан верир ки, ушагларыны өз арзулары илә ана дилиндә вә ја башга бир дилдә охутсунлар.

Маариф сәһәсиндәки наилијјәтләримиз ејни дәрәчәдә һәм Шахчыван МССР-ә, һәм дә Даглыг Гарабаг Мухтар Вилајәтинә

1972-73-чү дәрә ичиндә Нахчыван МССР-дә 202 умумтәһсил (күндүз) мәктәби фәалиyyət кәстәри мишдир. Буи-
стан 77-си орта мәктәб, 86-сы сәккизиллик мәктәб, 3-ү интер-
мәктәбдир. Күндүз мәктәбләриндә 62155, ахшам (гијаби)
мәктәбләриндә исә 3750 шакирд тәһсил алып.

ДМВ-дә дә умумтәһсил мәктәбләринин сых шәбәкәси јара-
мишдир. 1972—73-чү дәрә ичиндә вилајәтдә фәалиyyət кәс-
тәри 205 күндүз умумтәһсил мәктәбиндән 72-си орта, 99-у
сәккизиллик мәктәбдир. Интернат-мәктәбләрин сајы 5, ахшам
(гијаби) мәктәбләринин сајы исә 9-а чатушдыр. Шакирдләрин
саны миғдары күндүз мәктәбләриндә 40.489, ахшам мәктәблә-
риндә исә 3534-дүр. Истәр Нахчыван МССР-дә, истәрсә дә
ДМВ-дә илдән-илә орта мәктәбләрин шәбәкәси кенишләнир ә
шакирдләрин сајы артыр.

Халг маарифинин, о чүмләдән мәктәб тәһсилинин инкиша-
фы текчә мәдәнијјәтлә әлагәдар вәзифәләрин һәлли үчүн дејил,
әһли заманда өлкәдә сијаси, иғтисади вә ичтимаи вәзифәләрин
һәлли үчүн дә зәруридир. Совет Азәрбајчаны коммунизм гуру-
шдугу һаггында Ленин идејаларыны әсас тутараг, гыса мүддәт
арзиндә мәктәб тәһсилинин бир сыра мүнүм проблемләрини
һәлл етмәјә наил олмушдур.

Елми әсаслара истинад едән, ана дилиндә бүтүн тәһсил дә-
рәләрини өзүндә бирләшдирән вә ардычыл сурәтдә демократик
принципләр үзәриндә инкишаф едән маариф системи јаратмаг
әһли иш дејилдир. Севиндиричи һалдыр ки, бу проблем бүтүн
өлкәдә олдугу кими, республикамызда да мүвәффәгијјәтлә һәлл
ола миш вә сынагдан чыхмышдыр. Маариф системимиз ашагыда
кәстәрилән ардычыл демократик принципләрә истинад едәрәк
тәшкил олунур:

1) ирғи вә милли мәнсубијјәтиндән, чинсиндән, дининдән,
әһлак вә ичтимаи вәзијјәтиндән асылы олмајараг тәһсил алмаг-
да ССРИ-нин бүтүн вәтәндашларынын бәрабәр олмасы;

2) бүтүн ушаглар вә јенијетмәләр үчүн тәһсилни ичбари ол-
масы;

3) бүтүн тәлим-тәрбијә идарәләринин дәвләт вә ичтимаи
характердә олмасы;

4) тәһсил үчүн дил сечмәјин азад олмасы; тәһсилни ана ди-
линдә вә ја ССРИ халгларынын биринин дилиндә олмасы;

5) бүтүн тәһсил нөвләринин пулсуз олмасы, шакирдләрин
бир тисминин там дәвләт тәминатында сахлаимасы, шакирдлә-
рин вә тәләбәләрин тәгаүдлә тәмин олунмасы вә онлара дикәр
мәдди јардым кәстәрилмәси;

6) халг маарифи системинин ејнидији вә бүтүн тәдрис мүәс-
сәләринин ардычыл олмасы; бу, тәлимни ашагы пилләләрини-
дән јухары пилләләринә кечмәјә имкан верир;

7) тәлим илә коммунист тәрбијәсинин вәһдәти; ушагларни
вә кәңчләрин тәрбијәсиндә мәктәбин, аиләнин вә ичтимаи јәтән иул
әһләкдәшлигы;

8) бөјүмөкдө олан нэслин тә'лим вә тәрбијәсинин һәјатла, коммунизм гуручулуғу тәчрүбәси илә алагәли олмасы;

9) тәһсилдин елми характердә олмасы, онун елм, техника вә мәдәнијјәтин ән јени наилијјәтләри әсасында даим тәкмилләш- дирилмәси;

10) тәһсилдин вә тәрбијәнин гуманист вә јүксәк мә'нәви ха- рактердә олмасы;

11) һәр ики чинсдән олан шәхсләрин биркә тәһсил алмасы,

12) тәһсилдин динин тә'сиринә јол вермәјән дүниәви харак- тердә олмасы»¹.

Мәһз бу демократик принципләр әсасында гурулмуш олан халғ маариф системинин тәтбиғи бүтүн өлкәдә олдуғу кими, рес- публикада да мәктәб тәһсилдинин мисилсиз сүр'әт вә вүс'әтлә инкишафыны тә'мин едир.

Маариф системимизин диалектик сурәтдә алагәдар олан ики чәһәтинин гејд етмәк истәрдик. Ушағлара ана дилиндә тә'лим вермәклә маариф системи формача милли вә мәзмунча социалист мәдәнијјәтинин мөһкәм тә'мәлини гејур. Бүтүн ибтидаи, орта вә али мәктәбләрдә тә'лимдин ана дилиндә апарылмасы һәммин дилдә чохлу дәрсликләрин јарадылмасына, мүхтәлиф елм саһәләри үчүн терминләрин јарадылмасына, енциклопедијанын нәшр едил- мәсинә шәраит јаратды. Бүтүн бунлар, ана дилиндә сијаси, ел- ми вә бәдии әдәбијјәтин нәшри, һәмчинин дөври мәтбуатын— гәзет вә журналларын чап едилмәси, радио вә телевизия вери- лишләринин тәшкили вә с. илә бирликдә ана дили вә әдәбијјәтин мисилсиз дәрәчәдә инкишафыны тә'мин едир. Бу исә кениш халғ күтләләринин социализм вә коммунизм гуручулуғу ишләринә кениш миғјасда чәлб етмәјә, күтләләр арасында коммунизм иде- јаларынын даһа сүр'әтлә јайылмасына, күтләләри елмә вә маари- фә даһа тез говушдурмаға, формача милли вә мәзмунча социа- лист мәдәнијјәтинин инкишафына хидмәт едир. Буна көрә дә тә'лимдин мәктәбләрдә ана дилиндә апарылмасы Ленин милли сијасәтинин бөјүк гәләбәси кими гејд едилир. Бунула бәрабәр ону да гејд етмәлијик ки, социализм өлкәмизин халғлары ара- сында јени мүнәсибәтләрин јаранмасына сәбәб олмушдур. Социализмин гәләбәси нәтичәсиндә ССРИ халғлары арасында игтисади, мә'нәви вә мәдәни алагәләр кетдикчә мөһкәмләнир. Халғларымызын мәдәнијјәти гаршылығлы сурәтдә зәнкинләшир, онларын бејнәлмиләлчилик әсаслары дәринләшир. Бу исә кәлә- чәк коммунизм чәмијјәтинин—үмүмбәшәри мәдәнијјәтин инки- шафына хидмәт едир. Үмүмтәһсил мәктәбләри бу бөјүк тарихи вәзифәнин һәллинә јахындан көмәк едир. Тә'лимдин бүтүн мәз- муну, ССРИ халғлары арасында үнсијјәт васитәси олан Ленин дилинин—рус дилинин тәдриси һәммин мәғсәдә хидмәт едир.

¹ Бах: ССР Иттифағынын вә мүттәғиг республикаларын халғ маарифи гауиверичилијинин Әсаслары, (маддә 4), «Коммунист» гәзети, 21 ијул 1973-чү ил.

Мәктәб тәһсилинин инкишафы, һәр шејдән әввәл, әһалинин мәдәни сәвијјәсини дөврүн тәләбләринә ујғун олараг јүксәлтмәјә хидмәт етмәк мәгсәди дашыыр. Бу чәһәтдән наилијјәтимиз миһилтенәдир. Вахтилә әһалинин 90 ҫаиздән чоху савадсыз олан Азәрбајҫан инди баһдан-баһа савадлылар республикасына чеврилмишидир. 1970-чи илдә әһалинин үмуми сијаһыја алынмасы көстәрди ки, республика үзрә кишиләр арасында савадлылар 99,8 ҫаиз, гадындар арасында исә 99,5 ҫаиз тәшкил едир. Әһалинин һәр миң нәфәриндән 471 нәфәринин али тәһсил, там орта вә натамам орта тәһсил, о чүмләдән 44 нәфәрин али тәһсил, 17 нәфәрин натамам али тәһсил, 57 нәфәрин орта ихтисас тәһсил, 144 нәфәрин үмуми орта тәһсил, 209 нәфәрин исә натамам орта тәһсил вардыр. Ишләјәнләр арасында исә һәр миң нәфәрдән 674 нәфәрин али, орта вә натамам орта тәһсил, о чүмләдән 83 нәфәрин али, 591 нәфәрин исә там орта тәһсил вардыр¹. Әһалинин мәдәни сәвијјәсинин дурмадан јүксәлмәси мәктәблиләрин социалист бејнәлмиләчилији вә вәтәнпәрвәрлији [Вәтәнә, халға, партија вә Совет дөвләтинә сәдагәт руһунда тәрбијә олунмасына, коммунизмин фәал гуручусу кими јетишмәләринә әлвәришли зәмин јарадыр.

Халг маарифинин тәрәггисиндән мүһүм мәгсәд истәһсалат вә мәдәни гуручулуғун мүхтәлиф сәһәләри үчүн кәнч мүтәхәссисләр һазырламагдан ибарәтдир. Республиканын истәһсалат вә мәдәнијјәт очагларында 274 миң (1970) али вә орта ихтисаслы кадр фәалијјәт көстәрир². Бунларын сајы илдән-илә хејли артыр. һәмин кадрларын јетиширилмәсиндә үмумтәһсил мәктәбләринин мүһүм ролу инкар едилмәздир. Бу исә халг тәсәррүфаты вә мәдәни гуручулуғун мүхтәлиф сәһәләринин инкишафында үмумтәһсил мәктәбләринин ојнадығы ролу көстәрән парлаг мисалдыр.

Халг маарифинин республикамызда чошгун тәрәггиси даһа мүһүм бир проблемин һәллини артыг баһа чатдырмышдыр. Бу, вахтилә бүтүн бәшәри һүгуглардан мәһрум олан вә чадра алтында ачыначағлы өмүр сүрән Азәрбајҫан гадындарына тәһсил вермәкдир. Республикамызда 7—16 јашлы бүтүн гызлар сәккизиллик ичбари тәһсиллә әһатә едилмиш, 17—18 јашлы гызлар IX—X синифләрә вә орта ихтисас мәктәбләринә чәлб едилмишдыр. Севиндиричи һалдыр ки, али мәктәб тәләбәләринин дә бөјүк бир тисмини, ән азы 35—40 ҫаизини гызлар тәшкил едир. Истәһсалатда чалышан мүтәхәссисләрин 40—45 ҫаизини (бә'зи ихтисаслар үзрә һәтта 50 ҫаиздән чохуну) гадындар тәшкил едир.

Мәктәб тәһсили вә онун вердији нәтичәләр чох әзәмәтлидир. Республикамыз бу сәһәдә дунјанын ән габагчыл капиталист дөвләтләринин чохдан өтүб кечмишдыр. Бүтүн өлкәдә олдуғу кими, Азәрбајҫан ССР-дә дә үмуми орта тәһсил мүвәффәгијјәтлә һәјата

¹ Бах: Численность, размещения уровень образования населения СССР, 1971 г. стр. 24.

² Азербайджанская ССР в цифрах в 1970 году. Баку, 1971, стр. 115.

30

кечирілмишдир. Һалбуки илкишаф етмиш бир чок капиталист
өлкөлөриндә һәлә 7—8 иллик ичбари тәһсил баша чатдырылма-
мышдыр. Бизимлә гөвүшу олаи харичи өлкәлар исә һәлә ибтидан
ичбари тәһсилә белә, һәјәтә кечирмәјә мүвәффеғ ола биләмәиш-
лар. Буцлары гејд етмәкдән мәғәдимиң мәктәпләриниң гапы-
ларыны халг күтләләринә тајбәтәј ачан социализмдә халг
маарифиниң һә кими бөјүк бир сүрәтлә илкишаф етмәјә гадиң
олдуғуну көстәрмәкдир. Социализм һәнки һәр кәсә һәр чүр
мәктәб типиндә һә тәлим мүәссисәсиндә пулеуз тәһсил алмаг
һүгүгү көрмишдир, сүн әһәндә буһу мадди чәһәтдән дә тәмин
етмишдир. Бөјүк Октябр социалист ингилабының гәләбәси, даһи
Лениниң өдмәә идеяларының һәјәтә кечирилмәси, Сов.ИКП-нин
милли сийәсәтиниң тәнтәһәси, әлли иллик јубилејини гејд етдији-
миң СССР-ниң фәалијјәти халг маарифи сәһәсиндәки мүвәффә-
кијјәтләри тәмин етмишдир. Вахтила кери галмыш учгар бир
дијардән сүверен мүтәғиғ республикаја чеврилән Азербәјчан
халг маарифи сәһәсиндә дә нәһәк аддымларла илкишаф едәрәк
чошгуи тәрәғги јолуна дүшмүшдүр. Бу әзәмәтли һәлијјәтләр,
һәр шејдән әввәл, доғма Коммунист Партијасы һә Совет дәвләти-
ниң кәңч һәслә көстәрдикләри һәдсиз гәјгының нәтичәсидир.
Тәкчә ону гејд етмәк ки фәјәтдир ки, халг маарифинә сәрф
едилән дәвләт мәлијјә вәсәити (бүдчә) илдән-илә артыр.
Маариф Назирлији системә үзрә дәвләт бүдчәси 1958-чи илдә
63.560 миң манат олдуғу һалдә, 1972-чи илдә 249013 миң маната
чатмышдыр. Маариф сәһәсиндә әһалиниң һәр һәфәринә сәрф
едилән вәсәит 1972-чи илдә 43,2 манат олмушдур. Һәр шакирдә
илдә 120 манат вәсәит сәрф елтир. Биз һәлә халг маарифиниң
башга сәһәләри үчүн күлли миғдарда сәрф едилән мәркәзләшмә-
миш дәвләт вәсәитини, халг маарифинә колхоз һә башга ичтимаи
һә дәвләт мүәссисәләриниң көнүллү сүрәтдә сәрф етдикләри
чохла миғдарда вәсәити гејд етмирик. Мәктәпләрин әһалијә
јахшылашдырылмасы, зәһмәткеш күтләләрин мадди рифаһ һә-
һәлиниң јахшылашдырылмасы, совет ичтимаијјәтиниң комсомол
һә һәмкарлар тәшкиләтләриниң мәктәпләрә јардымы, мүтәғиғ
республикаларын, хүсусән РСФСР-ин, бөјүк рус халгының
маариф органларының гәрдашлығ көмәји маариф сәһәсиндә да-
һә јүксәк һәлијјәтләр газанмаға имкан јарадыр. Газанылмыш
һәлијјәтләр Коммунист Партијасының рәһбәрлији алтында
чалышан республика мүәллимләр ордусунун јаранмыш әлвә-
ришли шәрайтдә көстәрдији фәдакар фәалијјәтиниң нәтичәси-
дир.

Бүтүн бу әмилләриң биркә фәалијјәти сәјәсиндә халг
маарифиниң, о чүмләләш мәктәб тәһсилниң јахшы көләчәкдә
республикада даһа чошгуи бир сүрәтдә тәрәғги едәчәји шүбһә-
сиздир.

28

25

28

ҮМУМТӘҺСИЛ МӘКТӘБЛӘРИНДӘ ТӘЛИМ ИШЛӘРИНИН
КЕҖФИЈЈӘТЧӘ ЈҮКСӘЛДИЛМӘСИ

В. И. Ленин һәлә 1920-чи илдә кәңчләрә тәкидлә дејирди: «Иршынмазда гуручулуг вәзифәси дурур вә сиз бу вәзифәни һәлә һәләдә јеринә јетирә биләрсиниз ки, бүтүн мүасир билијә һәлә һәләдә һәләдә оласыныз...»¹ Ленин дејирди ки, кәңчләрә мәһз мүасир вә мәһкәм биликләр вермәклә онларда коммунист бахышлары, марксист дүниәкөрүшү јетиндирмәк олар, онлардан мүасир мәдәнијјәтә јијәләниш тәһсилли адамлар, коммунизм гуручулары тәрбијә едиб бөјүтмәк олар. Бөјүк рәһбәрин бу идеялары 53 ил бундан әввәл олдуғу кими, инди дә актуалдыр. Елми-техники ингилаб кәңчләрдән мүасир билијә мүкәммәл мәктәпләри тәләб едир. Бу вәзифәни һәлә әввәлчә үмумтәһсил мәктәпләри јеринә јетирмәлидир. «Орта үмумтәһсил мәктәбинин ишини даһа да јажшылашдырмаг тәдбирләри һаггында» Сов.ИКП МК ~~һәм~~ вә ССРИ Назирләр Советинин 1966-чы ил нојабр тарихли тәрарында дејилер ки, чошгун елми-техники вә сәтиман тәрәгги шәрәитиндә мәктәбин ролу әввәлкинә нисбәтән тәт-тәт артыр. «Мәктәб бөјүмәкдә олан нәслин, ләјәгәтли коммунизм чәмијјәти гуручуларынын һәртәрәfli инкишафыны тәһсил етмәлидир»².

Азәрбајҗан Коммунист Партијасы XXVIII гурултајынын тәрарларында мәктәб вә мүәллимләр гаршысында дуран вәзифәләр изаһ олунур вә тәләб едилер ки, үмумтәһсил мәктәпләри вә мәктәп мәариф органларынын ән актуал мәсәләси шакирдләрин тәлим кејфијјәтини јүксәлтмәкдән, тәрбијәләрини даһа да јажшылашдырмагдан ибарәтдир. һәмин көстәришләри јеринә јетирмәк, өз ишләрини кејфијјәтчә јажшылашдырмаг сәһәсиндә мәктәпләримиз мүәјјән һәлә һәләдә етмишләр. Тәәссүф ки, мәктәпләрин кејфијјәт јүксәлишини дәгиглији илә һесаба алма һәлә һәләдә имкан јохдур. Бунун үчүн әслиндә һәр мәктәби дәриндән јохламаг лазымдыр ки, бу да әмәли олараг мүмкүн дејилдир.

Бурада мәктәб ишләринин бүтүн сәһәләри үзрә дејил, анчаг һәлә һәләдә — шакирдләрин тәлим мүвәффәгијјәтинә, үмумтәһсил һазырлығына даир олан көстәришләрә мүрациәт етмәли олачагыг. Бу мәгсәдлә, һәр шејдән әввәл, шакирдләрин тәлимдә һәлә һәләдә мүвәффәгијјәтләрә анд дәвләт һесабат формала-ринда үмумләшдирилмиш мәлүматлардан башлајаг. Етираф етмәлијик ки, бәзи мәктәпләрдә шакирдләрин билијини һесаба алмаг ишиндә һәлә чидди гүсурлар вардыр. Буна көрә дә мүвәффәг формаларда верилән мәлүмат республиканын бүтүн мәк-

¹ В. И. Ленин. Әсәрләри, 31-чи чилд, сәһ. 290.

² Бак. «Коммунист» гәзети, 19 нојабр 1966-чы ил.

...аринда тәлим кеңијјәтинин һәгиги вәзијјәтини истәниләп
...да дүзкүн әкс етдирә билмир. Һәмми формаларда үмуми-
...мийиш мадүмәтләр мәктәб тәһсилинә кеңијјәтинә, хүсу-
...әкирләрини тәлим мұвәффәғијјәтләринә даир там олмаса
...дәһән нәтижәләр чыхармага имкән верир. Унутмамалыјыг
...вәффәғијјәт фаизин тәлим ишләринә јекүн вурмаг вә ону
...ләтәндирмәк үчүн һәләлик әлимиздә оған әсәс кеңијјәт
...әри ишдир. Һунун объективлији исе һәр мәктәбдә шакирд-
...и билдини һесаба алмагдан вә гијмәтләндирмәјә мәс'улиј-
...әтләндирмагдан асылдыр.

Кәләздән көрүндүју ки-
...мәтвәл 5), једди ил әр-
...а (1959—1965) шакирд-
...и тәлим мұвәффәғиј-
...ләри 5,5 фаиз артмыш-
... Сәккизинчи бешиллик-
... (1966—1970) вә чәри беш-
...иллик 2 илиндә аз да
...и артым давам етмиш вә
...72-чи илдә 97,1 фаизә чәт-
...дыр.

Чәдвәл 5.

Дәр: илләри	Күндүз мәктәбләри үзрә мұвәффәғијјәт фаизи
1958—59	89,5
1965—66	95
1966—67	95,3
1970—71	96,4
1971—72	97,1

Мұвәффәғијјәт фаизинин, јә'ни јухары синифләрә кечән вә
...кәтәби битирән шакирдләрин фаизинин илдән-илә јүксәлмәси,
...и тәрәфдән, тәлим кеңијјәтинин јәхшыләшмагда олдуғуну,
...и тәрәфдән исе ики ил ејни синифдә галан шакирдләрин,
...илликләрин» миғдарынын вә фаизинин азалмасыны көстәрир.
...а буну мұгајисә етмәк кифәјәтдир ки, 1959-чу илдә бүтүн
...кирдләрин 10,5 фаизи синифләрдә сахландығы һалда, 13 ил-
...дә сонра, јә'ни 1972-чи илдә белә шакирдләр 2,9 фаиз олмуш-
...а. Шакирдләрин мәктәбләрдә сајча ики дәфә артмасына
...мајараг икиилликләрин һәм сајча, һәм дә фаиз е'тибары илә
...алмасы, шүбһәсиз, мәктәб ишләринин, о чүмләдән тәлим ке-
...ијјәтинин јәхшыләшмасы нәтижәси олдуғуну **рәбат** етмәјә
...ијјәт јохдур. Күндүз мәктәбләриндән 687-си (16,3 фаиз), о
...мләдән 37 орта вә 171 сәккизиллик мәктәбин 1971—72-чи дәр-
...ини икиилликсиз баша вурмасы, 98—99 фаиз мұвәффәғијјәт
...кәтәрән мәктәбләрин даһа чох олмасы, мұәллимләрин сырасын-
...и 23 мин нәфәрдән чохунун (30,6 фаиз) икиилликсиз ишлә-
...әси дә тәлим ишләринин кеңијјәтчә јүксәлдијини көстәрир.
...рудур, јохламалардан мә'лум олур ки, икиилликсиз ишләјән
...кәтәб вә мұәллимләрдән бәзиләри шакирдләрин билијинә вери-
...и тәләбкарлығы ашағы салмаг вә гијмәт нормаларыны позмаг
...ијјәтлә тәшкил етмәк јолу илә икиилликсиз ишләмәк һәрәкәтини
...шулан мұәллимләрин сон илләрдә хејли чохалмасы мәктәб-

Вс + сүгүм

дерин кеѳиѳјјатча тәрәгги етмәсини көстәрән эламәт кими гејд олунмалыдыр. Тәлим кеѳиѳјјатини жүксәлмәсини сәчиѳјјәләндирән башга көстәрничиләр дә вардыр. Шакирдләрни тәлим фәндини үзрә билдикләрини илдән-ила камилләшиб, дәринләшмәси, һәмчинин онда шфада олуур ки, шакирдләр елми билиѳин техника вә технодокија процесларина тәтбигини, елмин өзүнүн үзүн мүнүм амил олмасыны, истехсалатын сүр'әтлә тәрәггисини баша дүшүрләр. Бунун нәтичәсиндә шакирдләриниздән јетишән исте'дадлы кәнчләрини мигдары илдән-ила артыр. Буну да ријазиѳјјат, физика, кимја вә биолокија фәнләрини һәр ил кечирилән республика олимпиадалары сүбут едир.

Даһа бир мүнүм кеѳиѳјјат көстәрничисини үзәриндә дајанмаг истәрдик; о да габагчыл мәктәпләр шәбәкәсини илдән-ила кенишләнмәсиндән ибарәтдир. Шүбһәсиз, мәктәпләримизи «габагчыллар» вә «керијә галан»лар дејә ики група һәмишәлик олараг ајырмаг доғру олмазды. Һәр бир мәктәб гаршысында дөврүн тәләбләрине ујгун ирәлиләмәк мәгсәди гојулмушдур. Ләкин һәмин тәләби мәктәпләрини һәр бири ејни дәрәчәдә өдәјә билмир. Бә'зиләри педагожи коллективин сә'јни нәтичәсиндә даһа сүр'әтлә ирәлиләјир, бә'зиләри исә коллективин фәалиѳјјәтсизлији нәтичәсиндә ләнкијир, бөјүк нөгсанлара јол верирләр.

«Габагчыл мәктәб» мәфһумуну бир гәдәр ајдынлашдыраг. Бу вә ја башга бир мәктәби «габагчыл» адландырдыгда, һәр шејдән әввәл, һәмин мәктәбин тәлим-тәрбијә үзрә чох јахшы вә жүксәк көстәрничиләри нәзәрдә тутулур. Ејни заманда бу мәктәб өз ишләрини мүасир елм, техника вә мәдәниѳјјатин, мүасир педагокиканын тәләбләрине әсасән гурмаға мүвәффәг ола билир, тәлим ишләри үзрә онун әлдә етдији наилиѳјјәтләр, әсасән, мөвчуд програмларын тәләбләри сәвијјәсиндә олур, онун мә'зунлары али мәктәпләрә мүвәффәгијјәтлә имтаһан вериб дахил олур, орада тәһсилләрини давам етдирә билир вә ичтимаи-фајдалы әмәклә, о чүмләдән физики әмәклә һәвәслә мәшғул олурлар. Тәбиидир ки, габагчыл мәктәбин ишкүзар јарадычы әмәклә мәшғул олан педагожи коллективинин, һәмчинин мәктәбин тәлим-тәрбијә ишләрини дөврүн тәләбләрине ујгун тәшкил етмәјә јарајан тәдрис-мадди базасынын олмасы әсас шәртдир. Бунсуз мәктәб габагчыл ола билмәз. Әлбәттә, бу о демәк дејилдир ки, белә мәктәпләрини һеч бир нөгсаны јохдур, онларын һеч бир зәиф ишләри вә ја һәлл едилмәмниш мәсәләләри галмамышдыр. Тәәсүф ки, һәјәтдә белә олмур. Биз сүр'әтлә ирәлијә доғру һәрәкәт едирик, јени-јени тәлим-тәрбијә вәзифәләрини һәлл етмәји гаршыја гојуруг ки, бу да кениш коммунизм гуручулуғунун ирәли сүрдүјү јени инсан тәрбијә етмәк вәзифәләриндән доғур. Она кәрә дә һәр бир ән јахшы мәктәбин фәалиѳјјәтиндә зәиф чәһәтләр ола биләр. Ишдә олан нөгсанлары вә кәсирләри көрә билмәк, билары арадан галдырмаг үчүн коллективи сәфәрбәр етмәк мәк-

габагчылыгына көстөрөн аламәтләр сыйрасында һесап
Мәһә мütәшәккил, күчлү, инадла вә жаралычыл-
ишләрен педагожи коллектив горхмадан вә сәдатәтла өз
сәраиһа етираф едир вә онлары арадан галдырмаг үчүн
забирлар көрүр. Мәктәбин еҗби онун ишинда иөгсай-
ва хәиф чәһәтләрин олмасында дежил, бу иөгсәиләрин иә
на бөүк олмасында, хәиф чәһәтләрин чохлуғунда, хусусән
буңларә көз јумуб, арадан галдырмаг үчүн тәсирли
көрмәләрдәдир. Унутмаг олмаз ки, мәктәб чаңлы
мәүәлимләрдән вә шакирдләрдән ибарәт коллектив-
ишә фаалијәти мүүҗән гүввә вә амилләрин тәсири алтын-
ишә етираф едир. Она көрә дә, мәктәбин өз ишләрини мүүҗән
ишә ишәнама әсасында аһәнкдар вә мütәшәккил бир су-
турмасы да онун габагчылыгына аид аламәтләрдән
ишә етунур. Ону да гејд етмәлијик ки, габагчыл мәктәб, онун
ишәләрдә һејәти вә рәһбәрлији өз ишләринә формал јанаш-
ишәләрдә шәраит, гаршыдакы тәлим-тәрбијә вәзифәләрини
ишә етутмагла бу вә ја дикәр вәзифәни мүүҗән вахт ичәрисин-
ишә етмәлијәтлә чәкир, ону һәлл едир, сонра башгасына кечир.
Коллективни гүввәсини вачиб вәзифәләрин һәллине доғру јө-
ишәләрдә бачармаг, ишләрини әсәслә сурәтдә планлашдырмаг
ишәләрдә габагчылыг аламәтидир. Нәһәјәт, бир чәһәти дә гејд етмәк
ишәләрдә. Габагчыл мәктәб, нечә дејәрләр, «анаданкәлмә» олмур,
ишәләрдә педагожи коллектив, мәктәб рәһбәрлији, маариф орган-
ишәләрдә инадла сәрф едилән мütәшәккил әмәк нәтичәсиндә јара-
ишәләрдә. Һәр бир габагчыл мәктәбин өзүнә көрә шәраити, нечә
ишәләрдә, өзүнүн «дәсти-хәтти», өзүнүн иш үслубу олур, бу вә
ишәләрдә бир вәзифәни һәллиндә өзүң даһа габарыг көстөрир.
ишәләрдә бу баһымдан јанашдыгда онларла дежил, јүзләрлә мәк-
ишәләрдә тимизни габагчылар сыйрасына чыхдыгынын шаһиди ола
ишәләрдә. Белә мәктәбләр инди республиканын бүтүн шәһәрлә-
ишәләрдә вә көнд рајонларында фаалијәт көстөрмәкдәдир. Бақыда
ишәләрдә мәктәбләримиз аз дејилдир. Бу да тәбииндир, чүнки
ишәләрдә мәктәбләри истәр мүүәлим кадрлары, истәрсә дә мадди
ишәләрдә базасы етибары илә јахшы тәмин вә тәһнәз едилдик-
ишәләрдә, ата-аналарла даһа сых әлағә сахламаға имканлары
ишәләрдә. Адундан, чох гыса радиуслу (әсәсән 0,5—0,7 км) микрорајон-
ишәләрдә аидмәг етмәкә шакирдләрин јахшы давамијәтинә наил
ишәләрдә тәрәридан тәлим-тәрбијә ишләрини даһа тез ишама салыр,
ишәләрдә мүүәффәғијәт әлдә етмәјә наил олур. Бақынын бир нечә
ишәләрдә мәктәбинни аданы чох тез-тез чәкирләр. Мәсәлән, Гыр-
ишәләрдә. Мәҗк Бајраты орденли 190 нөмрәли мәктәбин, һәмчинин
ишәләрдә 28, 27, 49, 132, 134, 148, 160 нөмрәли мәктәбләрин јахшы ишлә-
ишәләрдә һәллиндә чох данышар вә јазырлар. Она көрә дә биз бурада
ишәләрдә мәктәбләр һағында данышмајәчагы. Бу мәктәбләр һәги-
ишәләрдә габагчыл аданы дајылдырлар. 20—30 иллик тарихә малик
ишәләрдә тәрбијә ишләрини чохдан кенни ишкишаф јолуна сал-
ишәләрдә. Бу мәктәбләр ишәләрини әһимәткешләри арасында мәш-

Она көрә дә Бакинши миқорорајонларинда белә,
валидејиләрән бир тисми ушағларини майз бу мәктәб-
мәғамәтә чалынар. Нәмши мәктәбләрда педагожи коллек-
тивләр. Бу мәктәбләрин һәр биринда ишкүзар вәзијәт
етән, индә олар кәсирләрә һәлә тамамилә јох едә-
рә да, тәлимни јүксәк кәффијәти уғрунда элләриндән
биркәмирлар.

Бу һәр бирини өзүнә мәхус шәраити вә хусусијәти
дәһи һәмәси үчүн сәвијәви чәһәт ондан ибарәтдир ки,
тәлим базалары мүасир тәләбләр баһиминдән јени олар
мәктәбләрда тәлим-тәрбијә процесин илдән-илә тәкмил-
ләшмәләшәр. Бу мәктәбләрә битирәнләрин, демәк олар
бәһәс-кәсријәти өлкәнин вә республиканын али мәктәбләр-
дә дәһи олар. Нәмши мәктәбләрин ишиндә диггәти чәһәт едән
чәһәт дә вардыр. Ондарин һәр бири дөврүн тәләбләриндән
өзүнә мүнүм педагожи проблемләрин һәлли үзәриндә ча-
шырлар вә с.

Сон илләрда Бақыда, бир сыра мәктәбләр дә габагчылар
сырасына чыхмышлар. Буларә мисал оларәг 1, 5, 13, 31, 20, 44,
57, 61, 81, 111, 151, 173, 174, 210, 214, 236 нөмрәли вә с. мәк-
тәбләрә кәстәрмәк олар. Буларин да һәр бирини өзүнә көрә
үстүбү олмагла, педагожи коллективләрини фәалијәти вә
нәтичәләрә фәрәһлидир. Мәсәлән, 31 нөмрәли мәк-
тәб (директору Н. Нәсәизадәдир) габагчылығы, һәр шејдән
әһәл, индәдир ки, һәр ил мәзунларынни чоһу али мәктәбләрә
килт едә билир. Мәктәб, аз вахт ичәрисиндә факултатив мәш-
ғәләрин тәшкилиндә хејли ирәлиләмешдир. 214 нөмрәли мәк-
тәб (директору Вартановадыр) габагчылығы ондан ибарәт-
дир ки тәлимдә ардычылығы әсәсли сурәтдә һәлл етмәјә
кәһишдир вә бу сәһәдә хејли мүвәффәгијәт газаныр. 57 нөмрәли
шәһәрлик мәктәб (директору Мурадовдур) тәрбијә ишләр-
дә, хусусән шакирдләрә пролетар бейнәлмиләлчилији руһун-
дә тәрбијә етмәкдә дәјәрли ишләр көрүр. Бүтүн бунларин нәти-
јәндә шакирдләрин, демәк олар ки, һәмәси мүвәффәгијәтлә-
шүр.

Бақы шәһәриндәки 15, 233, 228, 208, 87, 181, 161, 172, 176
нөмрәли вә с. мәктәбләрин ишиндә бир сыра нөгсанларла јана-
р, диггәтәләјиг чәһәтләр дә чоһдур. Јахын кәләчәкдә бу мәк-
тәбләр, шүбһәсиз, шәһәрин габагчыл мәктәбләрә сырасында
кәһишә мөһкәм јер тутачағлар.

Програм тәләбләринә чаваб верә билән габагчыл мәктәбләр
республиканын башга шәһәрләриндә вә рајон мәркәзләриндә дә
вардыр. Мәсәлән, Ағдам шәһәр (1 нөмрәли), Бәрдә (1 нөмрәли),
Ахчы (10 нөмрәли), Кировабад (16, 4, 22, 41 нөмрәли), Сумга-
йи (11, 12, 13 вә 15 нөмрәли), Салјан (2 вә 3 нөмрәли), Нахчы-
ван (1 вә 3 нөмрәли), Степанакерт (2, 3 вә 8 нөмрәли), Ләнкәрән
(1 нөмрәли), Әли Бајрамлы (2 нөмрәли), Дашкәсән (4 нөмрә-
ли).

тәлім ишлари үзә жүксәк көстәрничиләрә найл олмушлар.
Балакән районун Катех кәнд орта мәктәбиндә (дирек-
тор Баримовдур) 800 нәфәрәдәк шакирд тәһсил алып, 54
мүәллим чалышыр. Мәктәбин габагчыл муәллимләринин, о чүмләдән Х.
Шабданованын (синиф муәллими), Ш. Манафовун (ријазижат),
С. Мухамедованын (әдәбијјат), Н. Гурбановун (тарих), Т. Осма-
новун (рус тили), С. Нәбијевин (кимја, биолокија) тәчрүбәсини
ишләтә ала. Шакирдләрини 21 фаизи әлачы, 64 фаизи исә «4», «5»
дә дәрәҗә охујур. Сон беш илдә мәктәби битирән 268 нәфәрдән
Гасым Исмајылов району Хојлу кәнд орта мәктәби өз ишини
дөврүн тәләбләр ~~иш~~ ијгун гурур. Диггәтәләјиг мөһәт
мүәллим зәнкин техникумларә дахил олмушдур.
Мәктәбләрдә мөвчуд кабинетләри зәнкинләшдирмәси, фән-
дәрсләрини жүксәлтмәјә хүсуси фикир вермәсидир. Сон илләр-
дә мәктәби битирән 204 нәфәрдән јарысы али мәктәбләрә вә
техникумларә, јарысы исә доғма колхозда вә башга истехсалат
ишләриндә ичтимаи-фајдалы әмәјә чәлб едилмишдир.

Гал районундакы Орбели кәнд орта мәктәби (директору
Т. Барышашвилидир) бир чох кәнд орта мәктәбинә нүмунә ола-
биләр. Бу мәктәб муәллимләр арасында методики ишләрин тәш-
килине хүсуси фикир верир. Иккиликсиз ишләмәјә найл олма-
ды дәршәсында мүһүм вәзифә гојан һәмин мәктәб I—IV синиф-
ләрдә бүтүн шакирдләрин дәрсләрдә мүвәффәғијјәтлә охумала-
рына найл олмушдур.

Губа районундакы Сусај, Сабирабад районундакы Улачалы,
Фүзүли районундакы Гарадағлы, Астара районундакы Тәнкәрүд
орта мәктәбләри вә с. һаггында да фәрәһлә данышмағ олар.
Республикада габагчыл интернат-мәктәбләр дә вардыр.
Онлардан Бақыда 1, 2, 5, 6, 8, 12 нөмрәли, Салјан вә Нефтчала,
Хејаб вә Шәки 1 нөмрәли, Нахчыван вә Степанакерт, Губа вә
Ләнкәрән интернат-мәктәбләрини көстәрмәк лазымдыр. Габаг-
чыл маариф очағлары сырасында бәзи ахшам мәктәбләринин
дәресини чәкмәк олар.

Һәнд республиканын шәһәр вә кәндләриндә јүзләрлә мәктәб-
ләрдә иш вардыр ки, онлар мадди-техники базалар етибарф илә
һәнд истәнилән дәрәчәдә тәһһиз едилмәсәләр дә, фәнләрин тәд-
рисиндә бир чох башга мәктәбләрә нүмунә олачағ дәрәчәдә жүк-
сәлтәдиләр.

Мәктәбләримизни кејфијјәтчә тәрәғгисини сәчијјәләндирән
дәресини бир мөһәт факултатив (көнүллү) мәшғәләләр вә ајры-ајры
фәнләри дәриндән өјрәнән синифләр вә мәктәбләрин фәалијјәти
һаггында бир нечә сөз демәк лазымдыр. Габагчыл муәллимләр
шакирдләрдә тәдрис етдикләри фәнләри дәриндән өјрәнмәјә
мәһәт јарадыр, онларын пешә сечмә мәсәләләрини јахшы тәшкил
етмәк үчүн мәктәбә көмәк едир, алимләрин, истехсалат габагчыл-

мүһандисларин мәктәпләрә чәлбини асанлашдырыр.¹
Һәрәт юлуни муәддәләшдирмәжә, мејл, мараг вә истә-
ни програмларни тәтбиғи илә алағәдәр олараг 1966—67-
ишдән VII синифләрдән етибарән тәшкил едилмәжә
факултатив мәшғәләләр сон илләрда хүсусилә кениш-
ләшдир. 1971-чи илин мәлүматына әсасән, мәктәпләрдә
фәтәлим фәнләри үзрә тәшкил едилән 9370 факултатив
106,3 мин шакирдләр аһатә етмишдир. Факултатив мәш-
ғәләләр едилән шакирдләрин миғдары илдән-илә артыр.
Мәктәпләрдә факултатив мәшғәләләр шакирдләр ара-
сини жарылмышдир. Мәсәлән, Бақы шәһәри 31 нөмрәли
VII—X синиф шакирдләриндән 250 нәфәри (45,5 фәи-
зијат, физика, кимја, биолоғија, әдәбијат, тарих, рус
тәлмәләри үзрә факултатив мәшғәләләрә мүнтәзәм давам
һәмчинини кәч алимләр апарырлар. Мәктәб һәр ил фа-
култатив мәшғәләләрә шакирдләрин «елми сессиясында» јекун-
сында јухары синифләрини 40-дан артыг шакирди өјрән-
инини бу вә ја башга нәзәри мәсәләләринә даир мәрузә
ар. Мәзмунлу мәрузәләр севдикләри елмләрин мүхтәлиф
тәһәтләри илә шакирдләрин дәриндән марағландығлары-
әрир. Бу исә али мәктәпләрә дахил оларкән, өзләринә
сечмәкдә онлара хејли көмәк едир.

Илдә 20 нөмрәли мәктәбдә дә бу чүр ишләр апарылмағ-
1970-чи илдә һәмин мәктәбдә кечирилән «елми сессия»да
ләрин 20-дән чох мәзмунлу мәрузәси динләнилмишдир.
факултатив мәшғәләләри тәнзим етмәк мәғсәди илә 10 фәнн
програмлар тәсдиғ едилиб мәктәпләрә чатдырылмыш,
факултатив мәшғәләләрин тәшкили һағғында» тәлимәти мәктүб
һәмини мүәллимләрә көндәрилмишдир. Лакин бүтүн бун-
факултатив мәшғәләләрин тәшкилиндә һәлә илк аддымлар-
факултатив мәшғәләләрини мәктәпләримиздә саһманә салындығыны
дә едә билмәрик. Бир чох мәктәбдә факултатив мәш-
ғәләләр үчүн тәдрис планында ајрылан дәрә саатлары дәрси
ләрә мүәллимләрә верилир. Бәзи мүәллимләр факултатив
ләрә марағлы, мәзмунлу вә чәлбедичи кечә билмәдиклә-
ләрә јахшы нәтичә әлдә едә билмирләр вә с.

Мәктәпләрдә факултатив мәшғәләләрин тәшкилинә бөјүк диғ-
с. М. А. Прокофьев. «Советская школа на современном этапе»
«Педагогика», М. 1971 г., стр. 22.

175

жетирмәк лазымдыр. Бу мәшгәләләр кечән мүәллимләрдә шунулу муш методик иш апармаг онлары тәкмилләшдирмә әрәларына дәвәт етмәк зәруридир. Мәктәбдә факултатив мәшгәләр елм аламинә ачылан пәнчәрәләрдир. һәмин пәнчәрәләрдә шакирдләр үчүн, һәләлик узаг олса да, ајдын олмајан, ләһәзәли мәзибәдәр үфүгләр ачылыр.

Ајры-ајры фәнләри дәриндән өјрәнән мәктәб вә синифләрин тәһсилмәси да чох муһүм тәчрүбәдир. Инамла дејә биләрик бу да өзүнә мәктәб һәјатында вәтәндашлыг һүгугу газан-дыр.

Елмин-техники тәрәгги елмин, истеһсалатын, демәли, һәмчинин тәһсилин мүәјјән дәрәчәдә дифференсивләшдирилмәси әһмијјәтина сәбәб олур. Елмин кетдикчә артан дифференсив-ләшдирилмәси нәтичәсиндә ихтисасларын да дифференсивләш-дирилмәси, бурадан исә тәлим алаңларын мүәјјән әмәк нөвлә-ринә һазырланмасы үчүн тәлимин мәгсәдә јөнәлдилмәси әһмијјәти мејдана чыхыр. Бу мејл, мәктәбин башга фәнләри үчүн мүәјјән олуимуш програм һәмчини сахламагла, ајры-ајры фәнләри дәриндән өјрәнән хүсуси мәктәб вә синифләрин мејдана шүвәсина сәбәб олмушдур. Бакы шәһәриндә ријазиијат вә фи-зика тәмајүллү 1 нөмрәли интернат-мәктәб, биолокија вә кимја тәмајүллү 5 нөмрәли интернат-мәктәб, мусиги тәмајүллү 8 нөм-рәли интернат-мәктәб, идман тәмајүллү 6 нөмрәли интернат-мәктәб бу сәбәбдән мејдана кәлмиш вә өзләрини доғрултмуш-лар. Бакыда 12 нөмрәли, Сумгајытда 1 нөмрәли, Кировабадда 2 нөмрәли интернат-мәктәбләр рус дилини дәриндән өјрәнмәјә бәшләмышлар. 1 вә 5 нөмрәли интернат-мәктәбләрин демәк олар бу бүтүн мәзунлары мүсабигә имтаһанларыны мүвәффәгијјәтлә шәрәк мүвафиг али мәктәбләрә гәбул олуурлар. Фәнләри дәриндән өјрәнән синифләрин шәбәкәси исә даһа да чох кениш-ләшмишдир. 1971—72-чи дәрә илиндә республиканын бир сыра мәктәбләриндә дәриндән өјрәнән 55 синиф фәалијјәт көстәрмиш-ләр ки, онлардан 24-ү ријазиијат вә һесаблама техникасы үзрә, 15-и физика вә електроника үзрә, 16-сы кимја вә кимја техно-логијасы үзрә мәшғул олмушдур. Бакы шәһәриндәки 173, 18, 6, 12 нөмрәли, Степанакерт шәһәриндәки 2 нөмрәли, Шамахы районунун Нәриманкәнд, Газах районунун 1 нөмрәли шәһәр, Сум-гајыт шәһәриндәки 12 нөмрәли, Салјан шәһәриндәки 2 нөмрәли мәктәбләрин нәздиндә тәшкил едилмиш синифләри бу саһәдә әһмиш ишләдикләри үчүн мисал көстәрмәк олар. һәмин мәктәб-ләрдә хүсуси тәмајүллү синифләрдә тәдрис иши бачарыглы вә тәчрүбәли мүәллимләрә тапшырылмыш, зәнкин кабинетләр јара-дылмыш, мәктәбин микрорајонда олан истедадлы ушагларын тәһсисинә һәмин синифләрә чәлб олуимушдур.

Бакы шәһәриндәки 173 нөмрәли орта мәктәбдә (мәктәбин директору Р. Сејидәмирова, фәни мүәллими И. Бунјадов) рија-зат вә һесаблама техникасыны өјрәнән синифләр 5-чи илдир фәалијјәт көстәрир вә артыг зәнкин тәчрүбә топламышдыр.

... синифлара рижазийјата хусуси мейли олаи исте'дадлы
... чалб олунур, оиларка каркин талим иши апарылып,
... муасир рижазийјатини умуми асаслары ила таныш
... Бутун буиларын катчасидир ки, хамин синифлари
... шакирдлар, бир гайда оларат, али мактаблара муваффа-
... дахил олурлар. Степанакерт шहरиндаки интернат-
... 1967-чи илде рижазийјат тамажулли синиф А. Шаһичан-
... раббарлији алында фаалијјет кестерир. Сон уч илде
... мактабин рижазийјат тамажулли синифини битирэн [3] нэ-
... 57-си техники али мактаблара дахил олмушдур. Товуз
... Пушкин алына орта мактабда кимја муаллими Мәһәр
... раббарлији алында фаалијјет кестерэн кимја тэ-
... синифин хатгында да бу сөзлери демек олар.
... 72-73-чу дэрс илинин эввалинде 19 мактабда рус дилини
... өйрэнэн синифлар ташкил едилмишдир. Бу чур синиф-
... шәбәкәси кетдикчә иккишаф етдирилмәкдәдир. Фәнла-
... өйрәнэн синифларини сајы илден ила чохалмагда-
... 1973-чу дэрс илинде белә синифларини сајы 99 олмушдур.
... етираф етмәк лазымдыр ки, ајры-ајры фәнлери дәриндән
... синиф ва мактаблар һаләлик илк иккишаф дөврү кечи-
... р. Чунки бу синиф ва мактабларла һалә кифәјәт дәрәчәдә
... ола билмирик. һалбуки һамин мактаб ва синифлар јени
... техники тәрәгги идејалары мактаб һәјәтиә кәгирән мүйүм
... лардандыр. Ајры-ајры фәнларини дәриндән өйрәнилмәси ила
... олан талим бачарыгла ташкил едилдикдә, һамин синиф
... мактаблар даим ахтарышлар апаран муаллимлар үчүн гижмәт-
... анынты мәнбәји ола биләр. Бурада онлары сөзүн әсил мә'на-
... бачарыглы ва исте'дадлыларын, бәлкә дә «халг исте'дад-
... нын» кашфи көзләјир.

Ајры-ајры фәнлери дәриндән өйрәнэн мактаб ва синифлар
... магда биз, дикәр вәзијәти, јенә дә елми-техники тәрәгги
... ләгәдар олан дифференсивләшдирмәнин там әкси олаи
... «интегрәсијасыны» нәзәрдән гачырмамалыјыг. Мә'лум
... үзрә, елмләрин рижазийјатлашдырылмасы һазырда нәинки
... аныты, һабелә һуманитар елмләр сәнәсини дә әһатә едир.
... синифлар-лингвистларә лазымдыр. Демәк, рижазийјат тех-
... сәнәсиндә, тәбијјат елмлери сәнәсиндә чалышанларә ла-
... дуғу кимја, һуманитар елмләр сәнәсиндә чалышан му-
... ларә дә лазымдыр. Бу, һеч дә тәһсилни дифференсив-
... ләшдирилмәсини, ајры-ајры фәнларини дәриндән өйрәнилмәсини
... етмәк дејил, һәр бир кәнчин мөһкәм умумтәһсил биликлә-
... рижәләшмәк заруријјәтини кестерир. Бу вә ја дикәр фәннин
... өйрәнилмәси кәнчләрини бачарыг ва исте'дадларынны,
... ва габилитетләрини иккишаф етдирир. Республикада һәр

Сөз: Азәрбајҗан ССР Маариф Назиријинин әвр ва тә'лимәтлар мәч-
... баки, 1972, № 6, сәһ. 3-4.

— а гай мизгар

В

кечирилән ријазинјат, физика, кимја вә биолокија олимпиада-
сынын јекунлары истәдадлы ушагларын даим артдығыны
иш суратда көстәрир.

Мәктәблиләрин ССРИ-нин тәшкил едилмәсинин 50 јиллик
јарыја һәер едилмиш 1972-чи ил олимпиадаларынын јекун-
ды көстәрмишдир ки, кечән илләрә нисбәтән бу тәдбирдә иш-
тәк едән, һәмчинин олимпиадада мұкафата лајиг көрүлән
шакирдләрин мигдары чоһалмышдыр. Тәкчә буну демәк кифәјәт-
ли ки, ријазинјат, физика, кимја вә биолокија олимпиадалары-
ны (1972) биринчи мәрһәләсиндә 97,5 мин (о чүмләдән 60,1
нәфәр кәнд мәктәбләриндән), икинчи мәрһәләсиндә 27,6 мин
(о чүмләдән 16,5 мин нәфәр кәнд мәктәбләриндән), һабелә үчүн-
чү мәрһәләләдә 1,7 мин нәфәр (о чүмләдән 1,3 мин кәнд мәктәб-
ләриндән) шакирд иштирак етмишдир.

Олимпиаданын үчүнчү мәрһәләсиндә иштирак едәнләрдән
нәфәри, јә'ни 21,2 фәнзи мұхтәлиф дәрәчәли мұкафатларя
көрүлмүшдүр¹. Бу, 1971-чи илдә кечирилән олимпиадада
мұкафат алаңларын сәјиндән 131 нәфәр чоһдур. Фәрәһли һал-
да ки, мұкафата лајиг көрүләнләрин јарыја гәдәри кәнд мәк-
тәбләринин шакирдләридир. Лакин тәәссүфлә гејд етмәк лазым-
дыр ки, мұәллимләр өз шакирдләринин хүсуси истәдадларыны
ишлә вә һәр јердә вахтында ашкара чыхара билмирләр. Бу исә
истәдадларын гисмән «итмәси» илә нәтичәләнир. Мәктәб һәја-
тда истәдадлы шакирдләрин ашкара чыхарылмасы исә зәрури
шәләдир. Бу иш усталыгла едилмәлидир. Бүтөвлүкдә бүтүн
мәктәб диггәти зәифләтмәмәклә бәрәбәр, истәдадлы шакирдләрә
кәнд јанашмаг, онлара дәрслә әлағәдар мејл вә һәвәсләринә
мұкафат алава тапшырыглар вермәк, онларын сәјини јени-јени
им вәзифәләринин јеринә јетирилмәсинә јөнәлтмәк лазымдыр.
Истәдадлы шакирдләрә алава тапшырыглар верәркән, һеч бир
мәктәб илә онлары мәктәблиләрин әсас күтләсинә гаршы гојмаг
олмаз, онларын истәдадларыны һәддән артыг шиширтмәк, белә
мәктәбләрә јетишмиш адамлар һесаб етмәк олмаз. Бу һеч дә тә-
дә фәргләнән шакирдләрин наилијәтләрини кизләтмәк
олмаз дејилдир. Белә шакирдләрин мұвәффәгијәтләри объектив
шәләдә гисмәтләндирилмәлидир, онлары чәсарәтлә тәрифнамә-
лә мұкафатландырмаг, гызыл медал алмаға намизәдләр кими
сәләмләмаг лазымдыр.

Һәр ил мәктәбләримизин мұәјјән мигдарда мә'зуну гызыл
медалла лајиг көрүлүр. 1971-чи илдә 147 нәфәр орта мәктәб
мә'зуну гызыл медалла лајиг көрүлмүшдүр. Онларын 112 нәфәри
районларындандыр.

Тәәссүф ки, медал алаңларын бир чоһу ә'лачы адыны али
мәктәбләрә имтаһан заманы доғрултмады. Бу исә бә'зи педа-
гог коллективләрин фәргләнән шакирдләри медалла лајиг көр-

¹Иш: Азәрбајҗан ССР Маариф Назирлијинин әмр вә тә'лиматлары мәч-
лүк, 1972, № 9, сәһ. 12—13.

И. П.

инна мас'улиятенэ јанимасынан нәтијаси кими тижмәт-
онлар. Ајры-ајры мәктәб фәиләри үзрә гәбилијјәтли ша-
кирдирмак, ите'дәдди шакирдләри тәшаб ишқара
мак, онлары гәјга илә әшгә едиб ишкишаф етдирмак һәр
пәғәмәтә коллективни шараф ишидир.

Бәшәт ишкирдә ите'дәдди һесап етмәк олар? Ите'дәд сә-
ләһијјәтини биз бурада ишиғләндирмак нијјәтинда деји-
шәт сөнхоложијанын хүсуси бир мәсәләсидир. Лакин гәјт
истәјирик ки, шакирдләрни гәбилијјәт вә ите'дәдләри
ни фәаиләтләрини мұхтәлиф нөвләриндә тәзаһүр едир.
Шакирдләрни ите'дәд вә гәбилијјәтләри тәдрие фәаиләт-
ләријјәт, тәбијјәт, поезија вә с.), дикәрдәрини исе техника
сәләһәтдә, јакуд илмәндә, үчүнчүләри гәбилијјәти тәсви-
рәтдә, јакуд тәтбиғи ишқәсәтдә, дәрдүнчүләринки
ишқәсәт вә с. өзүнү кәстәрир. Мүәлиим һәйик бу һәгигәти,
ә шакирдни һәр чүр гәбилијјәтини ишкишаф етдирмәјин
ни олдуғуну билмәлидир. һәмчини ону да билмәлидир ки,
ја башга фәаиләтә мараг кәстәрмәк гәбилијјәти ишкишаф
етмәк үчүн мүнүм вәситәдир. Вахидә К. Маркә јазмышдыр:
«Һәйик, үғрунда мүбаризә апардығы һәр шәј онун марағи
сәләһәтләрдир»¹.

Психолог В. В. Левитовун белә бир фикри илә разылашма-
лағаз ки, «Һәр һәһси бир ишә мараг кәстәрмәк гәбилијјәтин
ишкишафни сүрәтләндирир, мүвафиг билки, бачарыг вә вәр-
тәриик мәнимсәнилмәсә процесиндә онларын ишкишафы үзә-
рә ишләмәјә сәвг едир, мүвәффәг олмага мүәјјән инам јара-
р»².

Һәһсә ајдындыр. Дејәк ки, шакирдләрдә ријазә гәбилијјәти
ишкишаф етдирмәк үчүн онларын ријазәијјәтлә марағланмалары
дир. Поезијаја, техники јаридычылығы вә с. мүнәсибәтдә дә
јәг беләдир. Мәктәбләримиздә гәбилијјәтли ушағлар аз
дир. Лакин белә шакирдләрдә һәр күн вә педагожи чә-
һи дузкүн үсулләрлә мәшғул олсаг, гәбилијјәтли ушағларын
ни гәт-гәт артымыш оларыг. Бүтүн бунларла бәрабәр, ју-
дә дејилдәји кими, вәзифәмиз синфин бүтүн шакирдләрини
фәғ олмасыны тә'мин етмәклир.

Бүгүндүјү кими, үмүмтәһсил мәктәбләри кејфијјәтчә тәрә-
түндәдир вә илдин-илә сүрәтлә ирәлиләмәкдәдир. Лакин
нијјәтләримиз нә гәдәр фәрәһләндирини олса да, тә'лимни
ијјәтини дәрүн тәләбләри сәвијјәсәнә јүксәлтмәк проблеми
ишқәсәт ки, һәлә һәлә едилмәминидир. Мәктәбләримиз, хүсусилә
мәктәбләри кәмијјәт һәлијјәтләринә нисбәтән кејфијјәтчә
ишқәсәт. Шакирдләрни, мүнүм бир тисминни үмүмтәһсил
ишқәсәт чох сәһидир.

Тәрбајчәд КИ МК октјабр (1971) пленумунда республикада

1. Маркә в Ф. Энгельс. Сочинения, издание 2-ое., т. 7, стр. 72.
2. М. В. Левигов. Психология характера, М. 1969, стр. 83.

4 = НОСТА

маарифинин икиншяф перспективларина хусуси диггэт ва ишчилер. Азербайжан КП МК биринчи катиби Н. Әлиевдин һәм ин пленумдакы мәрузәсиндә көстәрмишдир ки, мәктәпләрин тәлим ва тәрбијәсинин кејфијјәтиндә чидди нөгсанлардыр. Бәзи рајонларда, мәсәлән, Кәлбәчәр, Лачын, Гусәр, Гәшән, Сәбирабад рајонларында синифдә галаиларын сәјмә үл мәктәбләрин 5—7 фаизини тәшкил едир. Шакирдләрин сәһдә галмасы педагожи коллективләрин ишиндә чидди гүлүр. Бу, шакирдләрин мәктәбдән јайымасына, онларын тәлимдин јарымчыг галмасына сәбәб олур.

Бар сыра мәктәпләрдә шакирдләрин фактик билик сәвијјәсин һесабат мәлүматларына ујғун кәлмәмәси бизи чох нараһат едир. 1972-чи илдә республиканын али мәктәбләринә гәбул гәланлары вермиш абитуријентләрин хејли һиссәсинин гејрәтә гијмәт алмасы факты мәкәр буну сүбүт етмирми? Медал сәгләмә диплому алаиларын бир чохунун али мәктәпләрдә үл имтаһанларында әла гијмәт ала билмәмәси, бәзиләринин һәтта «ики» гијмәт алмасы факты да мәктәбләрин вә маариф гәланларынын ишиндә нөгсанлар олдуғуну көстәрир!

Кәлг маариф органы ишчиләри вә педагожи коллективләр көскин, ләкин әдаләтли тәнгиди гејдләрдән чидди нәтичәләр кәрмишлар. Тәлим ишләринин кејфијјәтини јүксәлтмәк мәҗдә илә бир сыра мүһүм педагожи тәдбирләр һәјата кечирилди. О мүмләдән бүтүн мәктәб фәнләринин тәдриси вәзијјәти рафлы бир сурәтдә өјрәшилиб назирлијин коллекијасында шакирә едилмиш вә бу фәнләрин тәдрисини јахшылашдырмағун кәһини тәдбирләр планы һазырланыб һәјата кечирилмәкдә. Чүнки тәлимдин үмумијјәтлә кејфијјәтиндән данышдыгда бир мәктәб фәнинин тәдриси кејфијјәтини јахшылашдырмағун ијтијәти гәршыја чыхыр. Тәлимдин идеја-нәзәри сәвијјәсини, үмумијјәтлә шакирдләрин үмумтәһсил һазырлығынын сәвијјәсини күксәлтмәк һәр бир мәктәб фәнинин тәдриси вәзијјәтинин јахшылашдырмагла мүмкүн ола биләр. Она көрә дә мәктәб фәнләринин тәдриси вәзијјәтинин ишыландырылмасы тәлим ишләрин ишиндә һәм наилијјәтләримизи, һәм дә бу сәһдә һәлә һәлләлмәһин мәсәләләри вә јох едилмәли нөгсанлары даһа да гәриш ишәкилдә шәрһ етмәјә имкан верир.

Мәлүм олдуғу кими, I синифләрдә бүтүн фәнләр үзрә тәлим ишләри 1969—1970-чи дәрә илиндән јени програм вә дәрә китабы илә тәшкил едилмәјә башланды вә III синифләрдә бу, 1971—72-чи дәрә илиндә баша чатдырылды. Она көрә дә ибтидә синифләрдә тәлим ишләринин кејфијјәтиндән данышдыгда һәдә һәм дә јени програмларын тәтбиғинин илк јекунларында ишләрдә әһәт әһәмәли, бу сәһдә әлдә едилән наилијјәтләр вә нөгсанларын көстәрмәлијик.

Республиканын бир чох шәһәр və кәнд районлары мәктәблә-
рда Азәрбајжан Дөвләт Елми-Тәдғигат Педагогика Институту-
н ибтидан тә'лим шө'бәси тәрәфиндән апарылан күтләви јох-
малар və тәдғигат¹ көстәрминдир ки, һәјата кечирилән әмәли
бирләр нәтичәсиндә јени програмлар və дәреликләрни мүәј-
ләшдирдикләрни билик və бачарыглар системи I—III синиф
шәкирдләри тәрәфиндән әсасән мәнимсәнилир; јени тәртиб və
дәшләндирилмиш һәчмдә верилән биликләр шакирдләрни үму-
ми инкишафна күчлү мүсбәт тә'сир көстәрир, IV синифдән
грамматик курсун тәдриси və мәнимсәнилмәси үчүн мөһкәм
мәл, әлверишли имкан јараныр.

Шакирдләрни әксәријјәти күчләринә мувафиг јүкәк чәтин-
к сәвијјәсиндә верилән тә'лим материалыны və үмумиләшдир-
диләри, програмда верилән нәзәри мәсәләләри јашларына му-
вафиг елми сәвијјәдә, һәм дә сүр'әтлә мәнимсәјир. Кечмиш прог-
рамла ишләјәркән онлар алдыглары биликләри әсасән јадла-
мада чалышдыглары һалда, иди тә'лим просесиндә мү-
һәсәләр едир, әшја və һадисәләр арасындакы охшар və фәрғли
әһәтләри ашкар едир, мүстәғил олараг мисаллар кәтирир,
үмумиләшдирмәләр апарыр, әгли нәтичәләр чыхарырлар. Бир
кәлә, јени програм материаллары шакирдләрдә тәфәккүр фә-
әһәтини күчләндирир.

I və II синифләрин «Ана дили» дәрелијиндә гираәт və дил
материалларынын бирликдә верилмәсини мүәллимләр рәғбәтлә-
ндиришләмиш, дәреликләр исе тәчрүбәдә өзүнү доғрултмушдур.
үмумијјәтлә, гираәт və грамматика материалларынын бир дәр-
әдә верилмәси даһа мунасибдир.

Јени програмларда нәзәри истигамәтин күчләндирилмәси тә-
дғигатда бачарыг və вәрдишләрин әһәмијјәтини һеч дә азалтма-
ш, әксинә, тәдрисни нормал тәшкил олундуғу синифләрдә
шакирдләрни мүкәммәл бачарыг və вәрдишләрә јијәләнмәсинә
көзбәб олмушдур. Тә'лим шакирдләрин үмуми инкишафна ке-
чмиш имканлар ачыр, лап башлангычдан онлары аһәнкар инки-
шафна јөнәлдир.

Бир гәјдә олараг III синиф шакирдләри нормал гираәт тех-
никасына јијәләнирләр. Габагчыт мүәллимләрин шакирдләри
тәдғигатда 90 сөз охуја билирләр. (Кечмиш програмла бу
кәләтлә охуја јалныз IV—V синифләрдә һәл олмаг мүмкүн
ди). Шакирдләр һәрфбурахма, һәрфартырма, бир һәрфи башга-
на әвәзәтмә һалларына аз јол верир, әдәби тәләффүз норма-
ларыны мүәјјән дәрәчәдә көзләјирләр. Мәктәбләрин I синиф-
ләриндә шакирдләрин 50—60 фәизи, II синифләриндә 60—70
фәизи охуруглары таныш олмајан мәтиләрин мәзмунуну шүүрлү

¹ Тәдғигат ДЕТПИ ибтидан тә'лим шө'бәсини мүдирини Ј. Ш. Кәримовун
тәдғигатлы әһәмијјәти апарылышы və нәтичәләри һиссән «Ибтидан синифләрдә
грамматика ана дили тәдрисини илк нәтичәләри» адлы методик вәсантдә
(1973) дәрч едилмишдир.

Эн мүнүм чөтүнлик ондан ибаратдир ки, мектеблэрин бө-
бир гисминдә шакирдлэрин гираәт техникасы тәләб олуна
II сифиндә 13.862 шакирддин гираәт техникасы јохлан-
да, онларын 17,8 фаизини һәрфләјә-һәрфләјә охудуғу, 1,8
фаизини һеч охуја билмәдији ашкар едилмишдир. 1971—
72 дәр. илдин октябр ајында 167 мектебин 179 сифиндә
III сифиндә 13.862 шакирддин гираәт техникасы јохландыгда, һәрфләјә-һәрф-
ләјә охуја оларын фаизини 14,4, охуја билмәјәнлэрин фаизини
1,1-ә сәји мәлум олмушдур. Мај ајында һә 123 мектебин
III сифиндә 8.097 шакирд јохланмыш, һәрфләјә-һәрфләјә
охујларын фаизини 5,3-ә, охуја билмәјәнлэрин фаизини 0,6-ја
сәји ашкар едилмишдир¹. Көрүндүјү кими, нормал оху тех-
никасына ијәләнмәјән шакирдлэрин фаизи һәтта ил әрзиндә әһ-
әтти дәрәдәдә азалмышдыр. Лакин буна бахмајараг оху
техникасы пис олан шакирдлэрин фаизи һәлә дә чохдур. Оху-
јән һәрф вә һечаны бурахмаг, артырмаг, башгасы илә әвәз
мәк, әд би тәләффүз нормаларыны көзләмәмәк, нитгдә јерли
вә хүсәијәтлэринә јер вермәк һаллары јенә дә башлыча нөг-
ә олараг галмагдадыр.

Мектеблэрин бир гисминдә гираәт техникасынын ашағы сә-
дәдә олмасы, шүбһәсиз, ифадәли гираәтин апарылмасына,
териялан мазмунунун шүүрлу баша дүшүлмәсинә чидди
ләә төрәдир. Бир чох мектебләрдә шакирдлэрин әксәријјәти
дәли гираәт вәрдишлэринә, мәтилә ишләмәк бачарығына ји-
дә билмәмәшләр.

Мектеблэрин әксәријјәтиндә сифидәнхарич гираәт иши дә
тсанладыр. Шакирдлэрин сифидәнхарич гираәт дәрслэринә
дә һеч бир елми, методик көстәриш, һансы бәди парчалары
умағын төвәијјәлэри јохдур.

Јазы тәлимини сәвијјәси сифидән сифә јүксәлмишсә дә,
лә програм тәләблэриндән чох ашағыдыр. Дәрс илинин бирин-
јя јарымы јокулашдырыларкән 16 рајонук 95 мектебинин 166
II сифиндә јохлама иши јазан 4.850 шакирддән 552 нәфәри
дә гијмәт алмыш, мүвәффегијјәт фаизи 88,7 олмушдур. Дәрс
илинин сифиндә јазылышы чөтин сөзләр үзрә апарылан јохлама
иши дә бу сәһәдә һәлә бөјүк нөгәанларын олдуғуну көстәрди.
јохлама заманы шәһәр вә кәнд мектеблэриндә шакирдлэрин
әвәд дәрәдәси мүгајисәли шәкилдә өјрәнилмиш вә мәлум ол-
мушдур ки, шәһәр мектеблэринә инебәтән кәнд мектеблэриндә
мүвәффегијјәт 10—12 фаиз ашағыдыр.

Јазы тәлими сәһәсиндәки нөгәанларын бир гисми чох заман
әк грамматик аңлајышларын дүзкүн өјрәнилмәмәсиндән, ша-
кирдлэрин кәркин әгли фәалијјәт тәләб етмәмәкдән, онларла
әһәт, јетпәсәк чалышмалар апармадан, дил програмынын мүнүм

¹ Баз. Ибтидан сифидә јени программа ана дили тәдрисини илк нә-
сәрә, Баки—1973, сәһ. 77.

бләриндән бири олан пилләлилик принципіне мувафиг ола-
тәкраран мунтазам тәшкил едилмәмәсиндән вә с. ирәли кә-

Шакирдләрнин рабитаи нитгинин икишафы үзрә кечән иллә-
нисбәтән мүүжән ирәлиләјиш һиссә олунурса да, һәлә прог-
рам талабләрни јеринә јетирилмәмишдир.

Шакирдләрнин шифаһи нитгинин зәнкинләшидирилмәси, дәгиг-
ја вә тәмизлији саһәсиндә дә һәлә чох иш көрүлмәлидр.

Јазы ишләринин тәһлили кәстәрир ки, шакирдләрнин бир гиәми
дә көрә һиссәни вә һиссәјә көрә әдәдин тапылмасында, нәзәри
думатын тәчрүбә илә әлагәләндирилмәсинә имкан верән мәсә-
һәллиндә, дүстур үзрә мәсәләнин гурулмасында сәһвә јол
верир. Дүз мәсәләнин тәрси олан мәсәләләрнин һәлли кедишиндә
қаланан мәктәб шакирдләринин 30 фаизи сәһвә јол верир. Бир
чох шакирдләр мәсәләнин ријазии маһијјәтини баша дүшмүр.
Мәсәләдә башлыча чәһәти ајырмагы, кәмијјәтләр арасында асы-
млыгы мүүжәнләшидирилмәји, бир сөзлә, мәсәләнин шәртини тәһ-
лил етмәји бачармырлар. Јазылы һесаблама заманы бир чох
шакирдләр икирәгәмли вә үчрәгәмли әдәдә, хүсусилә сыфирла
дәдә бәлмә әмәлијјатыны јеринә јетирә билмирләр. Шакирдлә-
рин әксәријјәти кәмијјәт (узунлуг, чәки, вахт, гијмәт вә с.) өлчү-
ләри ваһидинин мәнимәшилмәсиндә чәтинлик чәкир.

Јохламалар һәм дә ону кәстәрир ки, шакирдләр һесаб ма-
териалы илә паралел чәбр элементләрини өјрәнмәкдә чәтинлик
чәкир, һәрфи символиканын көмәји илә һасабдан өјрәндикләрини
түмиләшидирә билмирләр.

Һәндәси материаллар өјрәдиләркән шакирдләрдә рәсмхәт
кәмијјәтләринин өлчүлмәси, хәткешлә, пәркарла, чертјож үчбу-
цагы илә ишләмәк бачарыгы кифајәт дәрәчәдә ашыланмыр. Һәндә-
си материалларын тәдриси чох јердә һесабла әлагәләндирил-
мир вә с.

Ибтидаи синифләрдә јени програмла апарылан тәлимни сә-
ријјәсинә даир јухарыда кәстәрилән јохлама материалларындан
чыхарылан нәтичәләр әввәлә, ондан ибарәтдир ки, бу синиф-
ләрдә чалышан мүүллимләрнин бөјүк әксәријјәти јени програм-
ларла иш апармагын өһдәсиндән кәлир, шакирдләрнин ишә әсә
күтләси бу програмларын мүүжәнләшидирилдији биллик вә бачары-
лар системини мәнимәсәјә билир. Чыхарылан икинчи нәтичә,
әдур ки, ибтидаи синифләрдә јени програмла апарылан тәлим
ишиндә ишәр ана дили вә ишәрәсә ријазиијјатын тәдрисиндә һәлә
һәлл едилмәмиш бир сыра чәтинликләр вардыр вә буларын
тәхирә салмадан һәлл етмәклә бүтүн шакирдләрнин јени прог-
рамларын мәнимәсәмәләринә һәлл олмаг зәруридир.

Чәтинликләр бир тәрәфдән ана дили вә ријазиијјат програм-
ларынын һәддиндән артыг чәтин тәлим материаллары илә јүк-
ләү олмасындадырса, икинчи тәрәфдән ибтидаи синиф мүүллим-
ләринин бир һиссәсинин јени програмла ишләмәјә там һазыр

олмамасындадыр. Чәтнилликләр һәм дә ләзими әјани вәсаитин азлығында өзүнү көстәрмәкдәдир.

Мәктәб тәлиминин әсасыны тәшкил едән ибтидан тәлимин сәвијјәсини јени програмларын тәләбләри сәвијјәсинә чыхармаг үчүн һәм бу јени програм вә дәрәликләри тәкмилләшдирмәјә, ләзими әјани вәсаитлә дәрәләри тәмин етмәјә, һәм дә хүсуслә муәллимләрини елми-педагожи һазырлыгларына һәр вәсита илә тәкмилләшдирмәјә һәл олмаг үчүн чиддијјәтлә сәј көстәрмәк ләзимдир.

Азәрбачан дили вә әдәбијјат тәдриси үзрә. Азәрбачан дили республиканын Азәрбачан мәктәбләриндә тәлим дили олмагдә бәрәбәр, һәм дә әсас тәлим фәиләриндән биридир. Тәлим фәини фәләри вардыр. Тәдриси VIII сифләрдә баша чатдырылан бу фәинин башлыча тәлим мәгәди шакирдләрини ана дилиндә шифәни вә јазылы итг мәдәнијјәтинә мөһкәм јијәләнмәләрини тәмин етмәкдән ибарәтдир. Кәч нәслин һәртәрәfli мәнәви инкишафында, бүтүн тәлим фәиләринин тәдрисиндә, халгын бүтүн мәдәни ирсинә јијәләнмәкдә, коммунизм гуручулуғунун фәал иштиракчысы олмаг етибары илә мәдәни сәвијјәсини даим јүксәлтмәкдә ана дилини мүкәммәл билиб ондан истифадә етмәјин әһәмијјәти олдуғча бөјүкдур. Ана дилинин тәрбијәви ролу да инкар едилмәздир. Мәһз она көрә дә бүтүн буналары нәзәрдә тутараг мәктәб һаггында партија вә һөкүмәтин јени гәрарында милли мәктәбләрдә ана дилинин тәдриси кејфијјәтинин әсаслы сурәтдә јакшылашдырмаг тәләб олуур. Орта мәктәбләрдә Азәрбачан дили тәдрисинин гаршысында дуран вәзифәләр ашағыдакылардан ибарәтдир:

«Шакирдләрә Азәрбачан дилинин фонетикасы, лексикасы, сөз јарадычылыгы, грамматикасы вә үслубијјаты илә әлағәдәр муәјјән һәчмдә биликләр вермәк, еләчә дә онлара дилин инкишафына, ичтиман һәјәтдакы ролу, Азәрбачан әдәби дилинин бир сыра хүсусијјәтләри һаггында мәлүмәт вермәк, онлара итгдән дүзкүн истифадә етмәк бачарыглары ашыламаг; шакирдләрини мәнтиги тәфәккүрүнү инкишаф етдирмәк; онлардә сөз, дилин экинчилијинә еһтијәтлә, диггәтлә јанашмаг вә буналары сәјлә мәнимеәмәјә мејл тәрбијә етмәк; онлары ифадәли оху вәрдишләринә јијәләндирмәк, шакирдләрә орфографија вә дургу ишарәләринә аид мөһкәм вәрдишләр ашыламаг»¹.

Бир сөзлә, шакирдләрдә дүзкүн мәнтиги даныша билмәк, там сәвадла јазмаг бачарыг вә вәрдишләри јетишдирмәк.

Әдәбијјатын тәдрисинин мәгәд вә вәзифәләринә кәлинчә, һәр шәрдән әввал, ону гејд етмәлијик ки, партија бәдни сөз сәнәти елан әдәбијјатын тәрбијәви әһәмијјәтинин вә тәсир күчүнү һәһәшә јүксәк гијмәтләндирир.

¹ Сәкки шлик вә орта мәктәб програмлары, Азәрбачан дили вә әдәбиј-
IV- X сифләр, 1972—1973-чү дәрә или үчүн, Баки, 1972, сәл. 4.

Партија программасында әдәбијат ва ичәсанәтти тәрбијәни ролу һаггында дејилер: «Һәјәтвәриччи коммунизм идејалары илә ашыланмыш ички совет әдәбијаты ва ичәсанәти бөјүк идеја тәрбијә ролу ојнајыр, совет адамында јени дүнја гуручусуна хас олан сифәтләри ичкишаф етдирир»¹.

Сов ИКП XXIV гурултајындакы һесабат мә'рузасында МК-ның Баш катиби Л. И. Брежнев јолдан деминдир: «Ҷамијәтти-ның дүнјәкөрүшүнүн, онун әхлаги дүшүнчәләринин, мә'нәви мә-дәнијәттинин формалашмасында әдәбијат ва ичәсанәтти ролу артыр»².

Мә'нә өзүнүн бөјүк мә'нәви тә'сир күчү етибары илә әдә-бијат мәктәб фәиләри сырасында хусуси јер тутур. Әдәби-јат тәдрисинин мәктәбләримиздә кәсәс мәгсәд ва вәзифәси кәч-дир. Шакирдләр әдәбијат васитәси илә һәјәти өјрәнир, комму-нист әхлагы сифәтләринә јијәләнир ва шүүрлу совет вәтәндаши олмәг үчүн һазырлашырлар... Әдәбијат дәрәләри классикләри ва совет јазычыларының јаратдыглары бөјүк мә'нәви сәрвәтләри шакирдләрә өјрәтмәклә, кәчләри башәријәтти ән јахшы ва габагчыт идејалары руһунда тәрбијә едир»³.

Әдәбијат тәдрисинин јүксәк сәвијјәдә олмасы шакирдләрин програмда нәзәрдә тутулан һәр бир бәдин әсәри шүүрлу сурәтдә охумасы ва гавраја билмәсини әдәбијаттың идеја эңкиллијини, орижиналлыгыны, ајры-ајры сәнәткарларың әсәрләриндәки јүк-сәк бәдинији баша дүшмәләри илә мүәјјән олушур. Әдәбијат тәдрисинин вәзифәләриндән данышаркәш шакирдләрин шифаһи ва јазылы нитг мәдәнијәттинин тәкмилләшдирилмәсиндә онун мисилсиз рол ојнадыгыны хусуси гејд етмәк ләзимдыр.

Азәрбајчан дили вә әдәбијаты тәдрисинин сәвијјәсини јүк-сәлтмәк мәгсәди илә сон илләрдә һәјәтә кечирилән тәдбирләр хејли артырилмышдыр. Бу фәиләр үзрә мүәллимләрин сајы 8 мин чатыр ки, буңларың да 73 фаизи али тәһсиллидир.

Јени програмлара кечидлә алағәдар муәллимләрин 95 фаиз-дән чоһу тәкмилләшдирмә куреларыңдан кечирилмишдыр. VII—X сифләрдә әдәбијатдан, IV—V сифләрдә исә һәм Азәрбај-чан дилиндән, һәм дә әдәбијатдан јени програм вә дәрәликләр тәтби олулмағдадыр.

Сон илләр мүәллимләр үчүн бир сыра ләзимды вә сон дәр-рәчә тәрури методик вәсантләр һазырланмыш, мәктәбләр кифә-јәт гәдәр фонохрестоматија илә тә'мин олуңмуш, тә'лимдә тех-ники вәсантләрдән истифадә сәһәсиндә әсәсли аддым атылмыш-дыр.

¹ Совет Иттифагы Коммунист Партијасының Програмы, Азәрнәшр, 1968, сәһ. 130.

² Бас. Сов ИКП XXIV гурултајының материаллары, сәһ. 94.

³ Соқкизилдик вә орта мәктәб програмлары. Азәрбајчан дили вә әдә-бијаты, Бақы, 1972, сәһ. 31—32.

Дәрсликләрин вә методик материалларын елми-методик кеј-
фијјәтигә идили фикир верилмиш, бу иш үчүн республиканын
харич охуну низама салмаг мәгсәди илә сәккизиллик вә орта
мәктәбләримизин, демәк олар ки, һамысында китабханалар фә-
лијјәт көстәрмәкдәдир. Оларда охучуларын сајы илдә 50—60
миң нәфәр артыр. Мәктәб китабханалары фондунда 8 милјон
нүсхә китаб вардыр.

Сәккизиллик вә орта мәктәбләрин хејли һиссәсиндә Азәр-
бајчан дили вә әдәбијјәти үзрә фәни кабинетләри фәалијјәт
көстәрир. 1971-чи илин мәлүматына кәрә, республиканын 1250
мәктәбинин 1805 синфиндә шакирдләр бу фәнләр үзрә факулта-
тив мәһгәләләрлә әһәтә олуимушдур.

Бүтүн бунлар шакирдләрин билик ~~кејфијјәтинин~~ жүксәлмәси-
вә мүсбәт тәсир көстәрир. Габагчыл ана дили вә әдәбијјәт
мүәллимләри дәрсләрини елми-педагожи јепиликләр, мүасир тә-
ләбләр әсасында тәшкил едир, зәнкин ифадә васитәләриндән
бачарыгла истифадә едир, шакирдләрә әдәби дилин гајда-га-
нунларын јазылы вә шифаһи нитгләриндә тәтбиг етмәк вәрдиш-
ләри ашылајыр, дәрсләри идеја-сијәси чәһәтдән дүзкүн вә мәз-
мунлу турур, техника вә әјани тәлим васитәләриндән сәмәрәли
истифадә едирләр. Габагчыл мәктәбләрдә Азәрбајчан дили вә
әдәбијјәтдән тәдрис едилән һәр бир мөвзу мүасир һәјәтлә бағ-
ланыр. әсәрләрин тәһлили әдәбијјәт нәзәријјәси материаллары
илә әлағәләндирилик, дилин тәдрисиндә истифадә едилән мисал-
лар чох заман ше'р вә һекајәләрдән алыныр, сәсиоложи тәһлил-
лә јанашы әсәрләрин бәдиј тәһлилинә, әсәрдә кејфијјәт, сәнәт-
карлыг мәсәләләринә хүсуси јер верилир, фәнләрарасы әлағә ба-
чарыгла тәшкил олуноур, синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнәр
ишин мүхтәлиф формаларындан, о чүмләдән синифдәнхарич
охудан бәдиј әсәрләрин диспутуну тәшкил етмәк, көркәмли јә-
зычыларла көрүш кечирмәк, ше'р кечәләри тәшкил етмәк вә с.
лазыми шәкилдә истифадә олуноур¹.

Бунун нәтичәсиндә мәктәбләрин бөјүк бир гисминдә VIII си-
нифләри битирән шакирдләрин, демәк олар ки, әксәријјәти фик-
рин јазылы вә шифаһи шәкилдә ифадәси үчүн лазыми сөз
әһтијјәтигә јијәләниши, тәһсилләрини давам етдирмәк вә билик-
ләрини мүстәгил олараг артырмаг үчүн Азәрбајчан дилиндән
лазыми һазырлыг әлдә етмишдир. һәмин мәктәбләрдә јухары си-
ниф шакирдләри охудуғлары бәдиј әсәрләр әсасында кечмиши-
миз вә бу күнүмүз һаггында програмын нәзәрдә тутдуғу һәчмдә
билик алып, инкишафымызын иттигамәт вә гајәси барәдә лазыми
тәсәвүрә јијәләнир, бәдиј әсәрләри шүүрлу сурәтдә гаврајыр,
әдәбијјәтин идеја зәркинлијини, оријиналлыгыны, ајры-ајры
сәнәткарларын әсәрләриндәки жүксәк бәдијлији вә хүсусијјәтлә-

¹ Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијинин әмр вә тәлиमतлары мәчмуәси,
1972, Бақы, № 6, сәһ. 8—22.

Ulu Halkin Mektebi

ри дәриндән дәрк едә билирләр. Онлар һәмчинин әсәрин идеја мазмуну илә бәдин формасыны вәһдәт һалында шәрһ етмәји кәчәрир. әдәбијјат тарихинин инкишаф јоллары һаггында сис- темли мәлүмәтә вә әдәби билијә саһиб олулар. Шакирдләр инша ишәләриндә мөвзуларә дүзкүн вә гәнаәтләндиричи чаваб- лар верир, јазылары үслубча дүзкүн, орфографик вә дургу ишә- рәси чаһадән дүксәк сәвијјәдә јеринә јетирирләр. Шакирдларин јарадәчәлиги габилитәтларинин инкишафына хусуси диғгәт јети- риләндән онларда бөјүк ахтарычылыг вә тәдигатчылыг мејли ојнајар. Бәрдә рајонундакы Ленинабад кәндјорта вә шәһәр 11 нөмрәли, Шаки рајонундакы Охуд кәндјорта вә шәһәр 10 нөмрә- лә, Ағдам шәһәриндәки 1 нөмрәли, Кировадар шәһәриндәки 22 нөмрәли, Бақы шәһәриндәки 190 вә 31 нөмрәли мәктәбләрин тим- салында буну көрмәк олар. Назирлијин нәзарәт етдији Ленина- бад кәндјорта мәктәбиндә 1972-чи илин јаз имтаһанлары заманы А синиф шакирдларинин әдәбијјат үзрә инша јазыдан 47, шифа- лидән исә 56 фаизи 4 вә 5 гијмәтләр алмыш, онларын 62 фаизи «ССРМ мәним Вәтәнимдир» сәрбәст мөвзусунда мүвәффәгијјәтлә- мишлар. Бу исә ана дили вә әдәбијјат тәдрисинин һәмийн мәктәб-лә дүксәк сәвијјәдә олдуғуну көстәрир. Ағдам 1 нөмрәли кәндјорта мәктәбин X синиф шакирдларинин нәзарәтә алынған инша јазыларынын тәкратар јохланылмасы да мәзунларын ана дили вә әдәбијјат мәһкәмә јијәләндикларинин көстәрди. Һазырда респуб- ликәдә Азәрбајчан дилиндән вә әдәбијјатдан шакирдләрә нәзарәтә тәләб етдији һәчмдә биликләр верән бу чүр мәктәб- ләрин һәч бириндә илдән-илә артыр. Белә мәктәбләр һәр бир шәһәрдә вә рајонларда вардыр.

Бу мәктәблә јанашы апарылмыш узунмүддәтли мүшәһидәләр вә шакирдларинин јохламалар көстәрир ки, Азәрбајчан дили вә әдә- бијјат тәдриси саһәсиндә һәлә чидди нөгсанлар вардыр. Мә- шәһәр инша јазылары нәзарәтә көтүрүлмүш Көјчәј шәһәр 1 нөмрәли кәндјорта мәктәбиндә 154 нәфәр X синиф шакирдиндән 118 нөмрәли (77 фаизи) мүвәффәг гијмәт ала билмиш, јалныз 5 фаи- зин сәрбәст мөвзуда јазмышдыр. Јазыларындан мүвәффәг олан- ларын инсәријјәти исә «3» гијмәт алмышлар. Мәлүм олмушдур ки, бу әдәбијјат шакирдләрә програм һәчминдә әсаслы вә дәрин- дән тәдрис берилмәмәси нәтичәсиндә јаранмышдыр. Шакирдларин инша ишәләри орфографија вә дургу ишәләрининдә анд мәһкәмә тәдрис берә јијәләнә билмәмиш, әдәби тәләффүз гәјдаларыны ла- тин әлифбасында мәнимсәмәмишди. Онларын јазылы вә шифаһи нитги- ли инша ишәләрәндә тәкмилләшдирилмәмишди. Ифадәли оху- ру инша ишәләри чам формалашмамыш вә нитгләриндә јерли шивә- ләрдә јол верилмиш. Шакирдләрдә чанлы дили шүүрлу өј- сәләрдән даһа чох грамматик гәјдә вә ганунлары формал әз- зәтләдији мејли даһа күчлүдүр. Онлар әдәбијјаты ничәсәнәтин инша ишәләри кими гијмәтләндирмәкдә чәттилик чәкир, бәдиә әсәрлә- рин сәләқәткарлыг нөгтеји-нәзәрдән јанаша билмир, һәјат, әмәк вә бәркәт һаггында тәсәвүрларинин зәңкинләшдирилмәсиндә

бәди әдәбијәтүн имканларындан лазымчә фәјдаланмыр, өз
ишләрини ән чох дәресликләрдәки мөвзулар үзрә јазараг. даһа
булардан канарда галырлар. Јазы мәдәнијәти илә әлагәдар он-
Тәәсуф ки, бу чүр мәктәбләр биздә һәлә чохдур. Рәсмч

мүвәффијәт фаизн нөгтеји-назәрдән көстәричи белә мәктәб-
лә гәнаәтбәхш һесап едә билмәрик.

Шакирдләринин чох бөјүк аксәријәтинә лазыми билик, бача-
рыг вә вәрдишләр верә билмәјән мәктәбләр дә мөвчуддур. Мә-
сәлән, Агдаш рајонундакы Јухары Не'мәтабад кәнд орта вә
Нафталан шәһәр орта мәктәбләринин X синифләриндә кечирил-
миш имтаһан јазы ишләринин нәтичәләри көстәрмишдир ки,
шакирдләрин чоху фикирләрини нәјәтдан вә әдәбијәтдан кәти-
рилән фәкт вә һадисәләрдә әсвәландурмагы, мөвзу илә әлагәдар
ләзым нәтичәләр чыхармагы, умумиләшдирмәләр апармагы
бачармыр, әдәби материалла иш биләр, јазыда мүстәгиллик көс-
тәрмиш. Шакирдләрин чоху фикирләрини ардычыллыгла верә
билмәмиш, јанлыш мүддәә вә мүләһизәләр сөјләмәклә кобуд
кәнаәтбәхшләринә дә јол вермишдир.

Буна көрә дә бураһылыш синиф шакирдләринин, Јухары
Не'мәтабад кәнд орта мәктәбиндә 54 фаизинин, Нафталан шәһәр
орта мәктәбиндә илә 53 фаизинин ишә иши «2» гијмәтә лајиг
көрүлүшдур.

Бүтүн бунлар анә дили вә әдәбијәт фәнләринин тәдриси
сәһәсәндә һәлә чидди нөгсанларын олдуғуну көстәрир. Керилик
сәуну нәмчинин онда билдирир ки, 1971-чи илдә республика мәк-
тәбләри үзрә бүтөвлүкдә гејри-мүвәффәг оланлар 3,6 фаиз тәш-
кил едәји һалдә, V—VIII синифләр үзрә ана дилиндән 6,3 фаиз
олмушдур. Али'мәктәбләрдә гәбул имтаһанлары да ана дили вә
әдәбијәтүн тәдриси вәзијјәтинин бир чох мәктәбләрдә гејри-
гәнаәтбәхш олдуғуну көстәрир. Мәсәлән, С. М. Киров адына
АДУ-дә имтаһан верәнләрдән (1971-чи ил) јалныз 78 фаизи.
В. И. Ленин адына АПИ-дә илә 66. фаизи мүвәффәг олмушдур.

Рус дили тәдриси үзрә. Рус дилинн тәдрисинә, башга гардаш
республикаларда олдуғу кими, Азәрбајчан мәктәбләриндә дә ке-
нишләр верилир. Бу тәбиидир. Азәрбајчан КП МК-нын биринчи
кәтәби Н. Ә. Әлијев јолдаш республика комсомол тәшкилаты-
нын XXVIII гурултајындакы (1972-чи ил) нитгиндә демишдир
ки, рус дили, Вәтәнимизин бүтүн башга халғлары кими, азәр-
бајчанлылар үчүн дә икинчи ана дили олмушдур. Республиканын
бүтүн кәнч оғлан вә гызларынын рус дилинн өјрәнмәјә бөјүк
сәј көстәрдикләри мүшаһидә олунур, чохлары илә бу дили мү-
вәффәгијәтлә өјрәнмишләр. Мәктәб тәһсилинин республикада
сүрәтлә кенишләnmәси буна әлвәришли шәраит јаратмышдур.

Кәнчләримизин рус дилинн өјрәнмәсинин бөјүк сијәси вә
идеоложи, ичтимаи вә мәдәни әһәмијјәти вардыр. В. И. Ленин

дәфаларга гөйд етдији кими, дилләрин өлкәдә сәрбәст инкишафы совет гурулушунун бәһраси, милли азадлығын рәһнидир. Мүртә-
че, мустәмләкәчилик идеяларыны јајмаға чаи атаи көһнә мәктәб-
ләри әвәз едән совет мәктәбләриндә артыр 53 илдән чоҳдур ки,
көр бир халғын ушағлары аһә дилиндә тәһсил алыр. Бу исә
јуһарыда дежилдији кими, социалист ишгилабынын әзәмәтли
гәләбәләриндән бири, Ленин милли сијасәтинин тәнтәһәсидир.
Бунунга бәрәбәр гөйд етмәлијик ки, инкишаф етмиш социализм
гурулушу өлкәнин халғлары арасында олан мүнәсибәтләрдә је-
һәликләр әмәлә кәтирмишдир. Социализм халғларымыз арасын-
да тәкчә иттисади һәјәтдә дејил, ејиш замандә ои тарын мәһәви-
әдәни сәрбәстләри арасында мүбәдиләни күчләндирмиш вә сүр-
әтләндирмишдир. Бир халғын мәдәни һәндәјјәти, асанлыгла
ошшә халғлар тәрәфиндән мәнимсәнилир, халғларын мәдәниј-
јәти һаршылығы сурәтдә әһкинләшир. Бу бөјүк тарихи вәзи-
фәһи јеринә јетирилмәсиндә рус дилинин ролу инкар едилмәз-
дир. Партијанын XXIV гурултајында Сов.ИКП МК-нын Баш ка-
тиби Л. И. Брежнев јолдаш демишдир: «Социализм гуручулуғу
илләриндә өлкәмиздә инсанларын јени тарихи бирлији — совет
халғы мејдана кәлмишдир. Биркә әмәкдә, социализм уғрунда
мүбәриздә, онун мүдафәһәси уғрунда вурушмаларда синифләр
вә ичтимай групплар, милләтләр вә халғлар арасында јени, аһәнк-
дәр мүнәсибәтләр—достлуг вә әмәкдашылыг мүнәсибәтләри ја-
рәһмишдир»¹. Бүтүн мәктәб фәһләринин тәдриси һәмин мәгсәдә
әһдә едир. Өлкәмиздәки мүхтәлиф халғларын милләтләрарасы
әһдәләринин мөһкәмләндирмәкдә рус дилинин ролу кетдикчә
дәһә чоҳ артыр. Совет Социалист Республикалары Иттифағынын
тәшкил едилмәсинин 50 иллијинә һазырлыг һағгында Сов.ИКП
МК-нын тәрарында дејилир: «ССРИ-нин бүтүн милләтләри вә
халғлары рус дилини көнүллү сурәтдә милләтләрарасы үнсәјјәт
вә әмәкдашылығын үмуми дили сечмишләр. Рус дили совет халғ-
ларынын һаршылығы әләгәсиндә вә сых бирләшмәсиндә гүдрәт-
ли вәситәјә, Вәтәнимизин вә үмумдүнја мәдәнијјәтинин ән јәхшы
һәндәјјәтләринә бәләд олмаг вәситәсинә чеврилмишдир»². Бу
бәрәдә чоҳлу мисал чәкмәк оларды. Лакин бир нечәси илә ки-
фәјәтләндимәји лазым билирик. Октябр ајының (1972) әввәллә-
риндә Азәрбајчанда ССРИ-нин тәшкил едилмәсинин 50 иллијинә
һәһәр едилмиш Русија Федерасијасының әдәбијјат вә инчәсәнәт
күнләри кечирилирди. Бу мәгсәдлә Республикаја рус халғынын,
әһдәдә РСФСР-ин тәркибиндә олан мүхтәлиф республика вә
әһләјәтләрдә јашајан халғларын мәдәнијјәтинин тәһсил едән
көркәмли јазычы вә шаирләр, бәстәкар вә рәссамлар, кинемато-
граф вә журналистләр, бәһи сөз вә сәһнә усталары, мүғәнни вә
һәһәсәләр, иһтәһсалат габағчылары вә аһһәләр кәлдиләр. Бу
һәһдәдә Азәрбајчан әһһәткешләринин әһһәз бәһһәрамына чеврилә-

1. Сов.ИКП XXIV гурултајынын мәтериаллары, сәһ. 82.
2. ССРИ-нин тәшкил едилмәсинин 50 иллијинә һағгында, Азәрбајчән 1972,
14-15.

Рәк Совет Русиясы илә Совет Азәрбајчаны арасындакы мөһкәм
тәрдиңлыг достлуғун и јени вә парлаг тәзаһүрүнү иүмајиш ет-
дирди.

30 тән чох шәһәр вә онларла бөјүк истеһсалат мүәссисәси,
коллеја вә совхозларда, тәлим очағларында онлар Азәрбајчан
шәһәрләри илә көрүшүб јарадычылыг һесабаты верди. Руси-
ја федерациясында әдәбијјат вә иичәсанәт наилијјәтләрини
иүмәниш етдирдиләр. Тәмин көпүмләрә үнсийјәти тәмин едән
рус дили иди. Мәһз рус дили азәрбајчанлыларә әзиз достлары-
нын әдәбијјат вә иичәсанәт аламиндәки наилијјәтләрини баша
дүшүрә имкан верди. Мәһз рус дилинин азәрбајчанлылар тә-
рафиндә дәриндән өјрәнилмәси нәтичәсиндә вә тәрчүмәчилијин
инкишафы сәјәсиндә классик вә мүасир рус әдәбијјатынын бүтүн
көркәмли әсәрләри ана дилинә тәрчүмә едилир. Азәрбајчан
әдәбијјатынын, демәк олар ки, бүтүн гиймәтли әсәрләри рус ди-
лине тәмин дилинә вәситәси илә онларла дүнја халғлары диллә-
ринә тәрчүмә олунуб үмумдүнја мәдәнијјәти хәзинәсинә даһил
олур.

Ән бөјүк мәдәни наилијјәтләримиздән бири ондә ибарәтдир
ки, тәмин дили кими рус дилини республикада тәк-тәк адамлар
тејил кениш күтләр өјрәнмишләр. ССРИ әһалисинин 1970-чи
илин үмуми сийаһыја алынмасындан мәлум олмушдур ки, рес-
публика әһалисинин 15,9 фаизи, јәни 800 минә гәдәри рус ди-
линә көрбәст данышыр вә јазыр. Әкәр әһалинин 50 фаиздән
чохуну ушағ вә кәнчләрдән ибарәт олдуғуну нәзәрә алсағ дејә
биләтә ки, јашлы әһалинин 30 фаиздән чоху рус дилини јахшы
өјрәнмишдир. Азәрбајчанлылар арасында елә бир алим вә јазы-
чы, бәстәкар вә ја рәссам, һәким вә ја мүәллим, мүһәндис вә ја
агроном тәсаввүрә кәтирмәк олмаз ки, онлар рус дилини билмә-
синдә рус дилиндә чох зәнкин елми, техники, бәдн әсәрләрә
вағиф аламасынлар, онлардан милли мәдәнијјәтин инкишафы хеј-
ринә адычылыгла истифадә етмәсинләр. Бүтүн булар форма-
ча милли, мәзмунча социалист мәдәнијјәтимизин сүрәтлә тәрәқ-
гиси үчүн әвәз едилмәздир. Бүтүн булар рус дили тәдрисинин
бөјүк бәһрәсидир. Бу наилијјәтләр исә она көрә мүмкүн олмуш-
дур ки, рус дилинин тәдрисиндә бир сыра мүһүм педагожи проб-
лемләр һәл едилмишдир. Илк нөвбәдә ән зәрури проблем ол-
мақадар мәсәләси һәл едилмиш, бүтүн мәктәпләр рус дили
мүәллимләри илә тәмин олунмушдур. 1971—72-чи дәрәсиндә 50
фаиздән чохунун али тәһсил олмагла, мәктәпләримиздә 7 ми-
ләдәк хүсуси һазырлығы олан рус дили мүәллими ишләмишдир.
Мүәллимләрин методик һазырлығына јүкәлтмәк мәғсәди илә
мүәддән тәдбирләр һәјата кечирилир. Јени програмлара кәчидлә
алағлар оларағ рус дили мүәллимләринин чоху тәкмилләшдир-
мә курсларына чәлб едилмиш, мүәллимләрә јардым көстәрмәк
мәғсәди илә «Русскиј јазык и литература в Азәрбајджанској
школе» адлы ајлыг методик мәчмуә нәшр олунур. Мәктәпләрдә
фәннин тәдриси вәзијјәтини јахшылашдырмағ үчүн хүсуси рус

80

Лали

кабинетлари ярадылып ва бу кабинетлар لازыми эјани
 ва техника тэлим васитэлери ила тэчниз едилир. Бу
 100 миндан чох тэлим валы хазырланмыш, мэктаблар-
 лингофон кабинетлари ярадылмышдыр.
 Республиканын рәһбәр тәшкилатларынын тәрарына эсасан,
 мэктаблар мэктабларинда шакирдларин сајы 25 нәфәрден
 синифлар рус дили дәрслери үзрә ики јарымгруппа бө-
 лүнур. Баки, Сумгајыт ва Кировабад шәһәрларинда 3 интернат-
 рус дилини дәриндән өјрәнмәк мәгсәди ила хусуси прог-
 раммалар бардыр. Республика үзрә 19 мэктабда рус дилини дәрин-
 өјрәнмәк синифлар тәшкил едилмиш, 223 мэктабни 316 синфи
 5800 шакирди эһатә едән факултатив мәшгәләләр кечири-
 лур. һәр рајон ХМШ-нда рус дилини тәдрисинә методик рәһ-
 бәрлик етмәк үчүн хусуси инспектор ва ја методист тә-
 шкил едилмишдыр. Рус дили үзрә мүәллим кадрлары хазырламаг
 үчүн хусуси педагожи институт ва педагожи мэктаб фәалијјәт
 кәстәрив илдә 800-дән чох кәнч рус дили мүәллими хазырланыр
 с. Бүтүн бу вә бунлар кими тәдбирларин нәтичәсиндә рус ди-
 линин тәдриси мэктабларда илдән-ила јахшылашыр. 1971—72-чи
 илде республиканын 13 шәһәр вә кәнд рајонларында рус
 дилини тәдриси күтләви сурәтдә јохланылмышдыр. Јохлама
 23 мэктабни, о чүмләдән 129 кәнд мэктабни, 14 минәдәк шакир-
 д эһатә етмишдыр. Јохламада 384 мүәллимин 600-дән чох дәрси
 едилмишдыр. Јохлама һәм јазы ишларини, һәм оху вә
 фаһи данышыт мәшгәләләрини, һәм дә синифдәнхарич мәш-
 гәләләр эһатә етмишдыр. Мәлум олмушдур ки, бир чох педа-
 гог коллективлар фајдачы нәтичәләр верән јарадычы әмәклә
 с дејиләр. Олардан Шамхор-рајонунун Јени һәјат, Көјчај
 јонунун Чәрә, Товуз рајонунун Кирзан, Дондаргушчу,
 Јамаһь рајонунун Мәдрәсә кәнд мэктабларини, Бакинын
 2, 4, 31, 176, Нахчыванын 11 вә 2, Шәкинин 10 вә с. нөмрәли
 мэктабларини көстөрмәк олар. Бу вә бир чох башга мэктабларин
 мәзунары рус дилини програм тәләбләрә сәвијјәсиндә билир-
 ләр вә с. Лакин бу мүвәффеғијјәтләрә јанашы, мэктабларин
 јук сар тиёминдә, хусусилә кәнд јерләриндә вәзијјәт һеч дә
 яагландыричи дејилдир. Бир чохорта мэктабни, хусусән кәнд
 мэктабларини мәзунары рус дилини әһиф билирләр. Рус ди-
 линин тәдриси хусусилә ибтидан синифларда јарытмаз вәзијјәт-
 тир. Илалбуки мәһз бу синифларда рус дили тәлиминин мөһкәм
 мәли тојулмалыдыр. Бунун иса әсил сәбәби һәмин синифларда,
 хусусән кәнд мэктаблариндә рус дилини мүкәммәл билән мүәл-
 лимларин олмамасыдыр. Јени програмлара кечмәклә әлгәдәр
 јарат бу нөгсән даһа да көскиләшыр, чүнки рус дилини тәд-
 риси икити биринчи синифларда дәрси икити јарысында
 ашланар. 1—3-чү синифларин програмлары рус дилини фоно-
 графика фонетик системини, мүәјјән сөз еһтијатынын әмәлә кәлмә-

иши
 тагы
 си-
 акы
 рдә
 ји
 ыл-
 лә-
 гә-
 ил-
 ы-
 ин
 вә-
 да
 үб-
 иј-
 ин
 ә-
 ән
 м-
 ин
 ү-
 ә-
 г-
 т
 ә
 н
 н
 53

BT *Handwritten signature* 53

сини: рус дилиндә ибтидан савадла јижәләнмәји, әсас оху вәрдиши тәләб едир.

Рус дилинин тәдриси бир нечә мәктәбләрин орта вә јухары синифләриндә дә ашағы сәвијјәләдир.

Партија вә һөкүмәтнин үмумтәһсил мәктәбләри һаггындакы јени гәрары (20 июн 1972-чи ил) рус дилини милли мәктәбләрдә дә тәдәнән вәзијјәтини күнүр тәләбләри сәвијјәсинә јүксәлтмәји тәләб едир. Бу мәгсәдлә ишдә олан нөгсанлар арадан галдырылмалы нәзәрдә тутулан мәсәләләр һәлл едилмәлидир. О чүмләдән, бүтүн мәктәбләри һазырлығы муәллим кадрлары илә тәмин етмәк, рус дили үзрә програм вә дәрс китабларыны тәкмилләндирмәк, муәллимләрин елми-педагожи һазырлығыны јажшылашдырмаг, јени муәллим кадрлары һазырлығынын кејфијјәтини јүксәлтмәк вә с. тәхирәсалымаз вәзифәләрдир. Бүтүн бу вәзифәләрин јеринә јетирилмәси Азәрбајҗан КП МК-нын јухарыда адыны чәкдијимиз гәрарында ирәди сүвүлмүш түр.

Азәрбајҗан КП МК-нын гәбул етдији (1972-чи ил) «Республиканын үмумтәһсил мәктәбләриндә рус дилинин тәдриси вәзијјәти вә ону јажшылашдырмаг тәдбирләри һаггында»кы гәрарында кәстәрилир ки, рус дилинин тәдриси кејфијјәтинә ашағы сәвијјәдә олмасынын нәтичәсидир ки, бир чох шакирдләр, хәтүсән кәнд мәктәбләринин шакирдләри рус дилиндә програмы мәнимсәјә билмир, оху вәрдишләринә, савадлы јазы вә дүзкүн тәләффүз вәрдишләринә јижәләнмир, шифаһи нитгдә чидди гүсурлара јол верирләр. Лачын, Астара, Дашкәсән, Исмајыллы вә дикәр рајонларда рус дилинин тәдриси саһәсиндә чидди нөгсанлар вардыр.

Тарих вә ичтимаијјатын тәдриси үзрә. Тарих вә ичтимаијјат фәнләринин тәдриси вәзијјәтини јажшылашдырмаг мәгсәдә илә сон илләрдә бир сыра тәдбирләр һәјата кечирилмишдир.

Јени програмларын тәләбләринә мувафиг оларак јени дәрсликләрин чап едилиб мәктәбләрә кәндәрилмәси, Азәрбајҗан тарихи дәрслијинин (VII—VIII, IX—X синифләр үчүн) јенидән ишләниб чап едилмәси тарих дәрсләринин мәзмунуну хејли тәкмилләшдирмишдир. Үмумтәһсил мәктәбләриндә ишләјән 4300-ә јажын тарих вә ичтимаијјат муәллиминин 4200 нәфәриндәч чоху ихтисасартырма курсларында иштирак етмишдир. Сон илләрдә республиканын үмумтәһсил мәктәбләринә 400-ә гәдәр кәнч муәллимин кәндәрилмәси нәтичәсиндә али тәһсилли тарих муәллимләринин сәјы 3700 нәфәрә чатдырылмышдыр. Муәллимләрә кәстәрилән методик көмәк күчләндирилмишдир. Бу мәгсәдлә «Тарих, ичтимаијјат, моғрафија тәдриси» мөһүмәси һәһәтләндирилди. Мәктәбләрин әјани вәсант вә техники тәһлим вәситәләри илә тәһһиз едилмәси, мәктәб китабханаларынын марксизм-ленинизм классикләринин әсәрләри, партија вә дөвләт сәнәдләри, тарихи, бәдиий роман, елми-нәзәри, педагожи-методик әдәбијјат, хатирәләр вә с. дәрсликләрә зәнкинләшдирилмәси тарих дәрсләри-

ријазии математикаға гаршы, тәфтишчилик вә
техникаға гаршы гәти чыхыш етмәли, марксизм-ленинизм
принципларини сафлыгына горумалыдыр¹. Тарих вә ичтимай-
јат дәреләри мәнә бүтүн бу али мәгсәдә, бу сијаси вәзифәләрини
дәриш еттирилмәсинә хидмәт етмәлидир.

Ријазиијатын тәдриси үзрә. Үмумтәһсил мәктәбләриндә рија-
зијат фәннини тәдрис еттирилликләрдә раәтләшә да, илдән илә
јахшылашдырмагдадыр. Бу мәгсәдлә һәјата кечирилән тәдбирләр
вә дәреләдир. Ријазиијат фәнни үзрә тәдричән јени тәдрис про-
грамлары вә дәреликләр тәтбиг едилмәјә башланмышдыр. Бундан
башлап фәннини јени мәзмун вә үсуллары илә мүәллимләри та-
һсил етмәк үчүн курслар тәшкил олуур, мүәллимләр үчүн әла-
һәдәр методики әдәбијат нәшр едилир, ријазиијат мүәллиминә
олаң әтијачы арадан галдырмаг үчүн һәр ил мәктәбләрә јени
мүәллим кадрлары көндәрилик. Ријазиијат мүәллимләрини
мәктәблә үмуми сајы 1971-чи илдә 8700 нәфәрә чатмышдыр ки,
оларың да 73,1 фәизини али тәһсилли вардыр. Шакирдләр
ријазиијат дәреликләри илә әсасән тәһсин олуур, мәктәбләрдә
ријазиијат кабинетләрини сајы нисбәтән артыр, техники тәлим
вәзифәләриндән кениш истифадә едилир. Мүнтәзәм олараг һәр
ил кечирилән ријазиијат олимпиадасы, I нөмрәли интернат-мәк-
тәбин (Бақы) физика-ријазиијат тәмајүллү мәктәбә чәври-
ләсә, 32 мәктәбдә ријазиијатдан дәриш биллик верән синифләри
тәшкилли, ријазиијат фәнни үзрә 1017 мәктәбдә 369,91 шакирди
һәлә едән факултатив мәшгәләләрини тәшкилли вә с. тәдбирләр
ријазиијатын тәдрисини јахшылашдырмаға хејли мүсбәт тәсир
едир. Ријазиијат олимпиадасынын бүтүн турларында 1971-чи
илдә 43808 шакирд иштирак етмишдисә, 1972-чи илдә 44730 нә-
фәр иштирак етмишдир. Галибләр 1971-чи илдә 749 нәфәр идисә,
1972-чи илдә 912 нәфәр олмушдур. Мәсәлә вә мисалын һәллиндән
мүсбәт гијмәт аланлар исә бүтүн иштиракчыларың 70 фәизини
тәшкил етмишдир.

Кундүз-үмумтәһсил мәктәбләриндә 1969—70-чи дәрә илинә
нисбәти 1971—72-чи тәдрис илиндә ријазиијат үзрә респуб-
ликада шакирдләрини мүвәффәғијјәт фәизи 96 фәиздән 97 фәизә,
үмумләдән чәбрин тәдрисиндән 94,8 фәиздән 96,6 фәизә, һәндә-
вәнин тәдрисиндән исә 94,4 фәиздән 97,5 фәизә ч. гмышдыр.
1971—72-чи дәрә илинин биринчи јарысында вә III рүбүндә апа-
рәтләшә сыңаг јазы ишиндән Бақы, Кировабад шәһәр мәктәб-
ләрини VIII—X синифләриндә иштирак едән 6089 нәфәрини 36
јазы (5245 нәфәри) мүвәффәғ гијмәт алмыш, 8,8 фәизини исә
1975-чи «5» гијмәт алмышдыр. О чүмләдән Бақы шәһәриндә
охлаңлаң синифләрдә мәнимсәмә 88 фәиз олмушдур. Шакирд-
ләрдән 9 фәизини иши «5» гијмәтә лајиг көрүлмүшдур. Шаум-
ли (кәнд), Шәмхор, Шәки, Зағатада, Агсу вә с. рајонларың
мәктәбләриндә 1972-чи илдә апарылмыш сыңаг јазы ишиндә

¹ Сов ИКП Програмы, сәһ. 127.

иштирак етмиш 14574 нәфәр шакирддин 80 фаиздән чоху мүвәффеғи гижмәт алмышдыр, аҗры-аҗры синифләрдә мүвәффеғијјәт 85-90 фаиз олмушдыр.

Ҷири дәрә илсини бурахыдан имтаһанларында нәзарәтә алынмыш X синифләрдә ријазијјәтдан јазы ишләринин назирлик мундариһада иштирак едән шакирдләрин Кировабәд шәһәр 1 нөмрәли мәктәбдә 92 фаизини, Учар рајону Ләк кәнд орта мәктәбдә 93 фаизини, Зағатала рајону Гымыл кәнд орта мәктәбдә 94 фаизини, Минкәчевир шәһәр 10 нөмрәли мәктәбдә 97 фаизини мүвәффеғ охудугу мүәјјән олуимушдыр. Бүтүн бу фәкһлар мәктәбләрдә ријазијјәт тәдрисини јахшылашмағда олтусуну кәстәрир.

Бунларла јанашы, јохламалар кәстәрир ки, ријазијјәт фәннин тәдриси вәзијјәтини бүтөвлүклә ресублика мәктәбләриндә, хүсусән кәнд мәктәбләриндә һәлә гәнаәтләвдиричи һесаб етмәк олмәд. 1971—72-чи дәрә илсини биринчи јарысында бүтүн фәнләрдән гејри-мүвәффеғ олан 143.710 шакирддән 91891 нәфәри (64,4 фаизи) ријазијјәтин һесабына олмушдыр. 1971-чи илдә ағи мәктәбләрдә гәбул имтаһанлары заманы орта тәһсил мәктәбләринин мәзууларындан С. М. Киров адына АДУ-да аичаг 65,5 фаизи, В. И. Ленин адына АПИ-дә 69 фаизи, Ч. Илдырым адына Азәрбајҗан Политехник Институтунда 61,8 фаизи, Азәрбајҗан Нефт вә Кимја Институтунда исә 72 фаизи ријазијјәтдан мүсбәт гижмәт ала билмишдыр. Јохланылмыш үмүмтәһсил мәктәбләриндә гижмәт алаан шакирдләрин 70—75 фаизини «3» гижмәтлә оху-дугу мәлүм олмушдыр. Јохламалар һәм дә ону кәстәрир ки, шакирдләр чох заман ријази исбатын мәһтиги маһијјәтини дү-шүнмүрләр. Бунун сәбәби одур ки, әсас фикир дәреликдә олан һазыр исбаты өјрәнмәјә верилир, шакирдләрин аналитик мүһакимә јүрүтмәк габилитәти ләзими сәвијјәдә инкишаф етдирил-мир.

Јохланылмыш мәктәбләрин чохунда шакирдләрин ријази һазыр-лығында мүшаһидә олунаан нөгсанларын бөјүк һиссәси ријазијјәт програмынын дахил едилмиш ашағыдакы мөвзуларда өзүнү кә-стәрир: елементар функцијаларын, хүсусән кәср-хәтти функция, үстә, вә логарифмик, һәмчинин тригонометрик функцијаларын әрәшдирылмасы, бәрабәрсеизликләрин һәлли, мәсәләләри бәра-бәрсеизлик турмағ јолу илә һәлл етмәк, ријази индуксија, тәгри-би һесабламалар; чохлуглар нәзәријјәси вә с. һәмин мөвзулар үзә шакирдләрин зәиф һазырлығы мүәллимләрин бу саһәнин тәдрисиндә елми-методики чәтинликләрә рағ кәлмәси вә онла-ра ләзими гәләр методики көмәклик кәстәрилмәсәи илә изаһ едилир.

Мүшаһидәләр кәстәрмишдыр ки, тәдрис планында ријазијјә-тин тәлиминә чох вахт верилдијинә бәхмәјәрағ, бу фәннә анд шакирдләрә верилән билик чох заман формал характер дашы-јыр вә тез-тез јаддан чыхыр, шакирдләр сәрбәст дүшүнмәкдә чох

Бези мәсәләләр һәлә һәһәл едилмәмишдир. Бу фәнларин тәдрис ишиндә индди бир нөгсанын олдуғуну да көстәрмәк лазымдыр. Мә'лум олдуғу кими физика, кимја вә биолокијанын програмлары шакирдләрә бир сыра әмәли лаборатор мәшғәләләринин верилмәсини дә нәзәрдә тутур. Етираф етмәлијик ки, мәктәблиләрин бир чохунда гисмән мүнәсиб лабораторијаларын јохлуғундан вә ја јарытмаз тәһизиндән, гисмән исә кәч мұәллимләрин тәүрүбәсиндән асылы оларат практики мәшғәләләр позулур вә ја һәк кечирилмир. Бу исә шакирдләрин үмүмтәһсил һазырлығынын сәвијјәсини ашағы салыр.

Бүтүн бунлар көстәрир ки, мәктәпләрин бир гисминдә ишдә олан ком-кәсирләрә бахмајараг, педагожи коллективләр фәнләрин тәдрисини програмларын тәләбләринә мұвафиг оларат гурмаға мұвәффәг олур вә мә'зунларынын үмүмтәһсил һазырлығыны истәшилән сәвијјәдә тә'мин едә билирләр. Мәктәпләрин икинчи гисминдә исә шакирдләрин бөјүк әксәријјәтинин үмүмтәһсил һазырлығы програмларын тәләбләринә чаваб вермир. Шакирдләрин билигиндә формализм өзүнү ачыг көстәрир. Онлар јаддашлары күчүнә суаллара чаваб версәләр дә бу чавабларын маһијәтинин һәмншә әсаслы сурәтдә билмир, үмүмиләшдирмәләр кәнтиги нәтичәләр чыхармагда, биликләрини һәјат һадисәләри вә багламагда һәтинлик чәкир, һәјата, о чүмләдән техникаја әмәли оларат тәтбиг едә билмирләр.

Белә бир вәзијјәт, хусусилә, кәнд мәктәпләриндә өзүнү көстәрмәкдәдир вә бу да, һәр шейдән әввәл, һәмн мәктәпләрин мұәллим кадрлары илә јажшы тә'мин едилмәмәси, мадди-тә'лим базасынын зәһфилији, мә'лум сәбәбләрдән шакирдләрин чөх заман дәрә бурахмалары вә с. илә изаһ едилир. Лакин мәсәлә тәкчә бу кәсирләрин јох едилмәсиндә дејилдир. Мәсәлә бүтүндүкдә мәктәб тәһсилинин кејфијјәтини дөврүн јүксәк тәләбләри сәвијјәсинә галдырмагдан ибарәтдир.

Кәчләрин һамылыгла орта тәһсилә кечмәсини баша чатдырмаг вә үмүмтәһсил мәктәпләринин ишини даһа да инкишаф етдирмәк һаггында партија вә һөкүмәтин јени гәрарында тејд олунур ки, игтисадијјат, елм вә мәдәнијјәт сәһәләриндә Сов.ИКН XXIV турултајынын гәрарларынын әмәли оларат һәјата кечирилмәси, кәч цәслин тә'лим вә тәрбијә ишләринин даһа да јажшылашдырылмәсини, үмүмтәһсил мәктәпләриндә ишин кејфијјәтини даһа да јүксәлтмәји тәләб едир. Мәктәбдә тәлим-тәрбијә ишләринин коммунизм гуручулуғуну јени вәзифәләри илә, елм-техники тәрәггинин тәләбләри илә ујғунлашдырмаг мұәһим шәрайтдә хусусилә вачибдир.

Үмүмтәһсил мәктәпләриндә тә'лим-тәрбијә ишләринин кејфијјәтини бу мұһүм тәләбләр сәвијјәсинә галдырмаг үчүн тәкчә мәктәб ишиндә олан ајры-ајры нөгсанлары ләғв етмәклә кифајәтләймәк олмаз. Бунун үчүн бир сыра зәрури проблемләри арды-

132

Тарихий Директивләриндә тәлим-тәрбијә процесини тәкмилләт-
ди. Тәлимнә тәлимнә етмәк чидди вәзифә кими гаршыја гојулмушдур.
Сов.ИКП МК-ның Баш катиби Л. И. Брежнев јолдаш парти-
ја җыйыны XXIV гурултајына МК-ның һесабат мәрузәсиндә маа-
риҗат процесиндәки муваффағијјәтләрдән данышаркән демишдир:
«Оҗағымда үмумтәһсил вә али мәктәпләримиздә тәдрис процесини
өзүлә мәзмунуну тәзләмәк үчүн дә бөјүк иш көрүлмүшдур. Бу
проект елим техникуни тәрәггиниң тәләбләрниң, мүасир елми би-
лимләрниң үмуми сәвијјәсинә кетдикчә даһа чоһ ујғушлашыр»¹.
Мәктә маарифи ишчиләриниң көрдүкләри ишә верилән бу жүк-
сәк шәһәт республикамыза да анддир. Мәктәпләримиздә тәли-
ми тәһсил програмлара кечмәси вә јени шәраитдә тәлим-тәрбијә
процесиниң әсаслы сурәтдә тәкмилләшдирилмәси лүзүмуну һәјат
өзү тәләб едир.

ССРИ Назирләр Советиниң Сәдри А. А. Косыкин јолдаш
ССРИ халқ тәсәрруфатының иккишафына даир бешиллик план
бағдарында Сов.ИКП XXIV гурултајының Директивләри һагғында-
кы мәрузәсиндә дејир: «Мәктәбә бу илләрдә дахил олан ушағ-
лар тарихиниң 90-чы илләриндә вә XXI әсрин башланғычында
өлүмниң иғтисадијјат вә мәдәнијјәтиниң иккишаф етдирәчәкләр.
Мәктәпләрдә, техникумларда, али мәктәпләрдә тәтбиг едилән
програмлар вә тәлим методлары индидән елм вә техниканың
иккишаф перспективләриниң кетдикчә даһа артыг дәрәчәдә нәзәр
әлмәлидыр»². Бу көстәриш мәһијјәт етибары илә мәктәбдә
тәлим-тәрбијә процесини, о чүмләдән тәлимни мәзмунуну һансы
истеһамәтләрдә тәкмилләшдирмәји ајдынлашдырыр.

Мәктәб тәлиминиң мәзмуну—тәдрис планлары, програм вә
дәрсанклар сон 10—15 илдә нә гәдәр јахшылашмыш олса да,
дәдәдән жүксәк тәләбләриндән мүәјјән дәрәчәдә кери галырды.
Мәктәбна көрә дә онларын тәкмилләшдирилмәси зәруријјәти
мәдәни чыхды, сон 15—20 илдә истәр дәгиг елмләр—ријазијјат,
физика, кимја вә с., истәрсә дә ичтимаи елмләр—тарих, әдәбијјат
вә с. аһәсиндә јени нәзәријјәләр, јени фактлар мејдана чыхмыш-
дыр. Бу барәдә мәктәб шакирдләрә мүәјјән мәлүмат вермәли-
дир. һалбуки көһнә програм вә дәрсликләр һәмни тәләби өдәјә
биләрдир. Бундан мәгсәд һеч дә классик нәзәријјәләри—биликлә-
ри, мүасир нәзәријјәләрлә—биликләрлә әвәз етмәк дејилдир. Бун-
лары бир-биринә гаршы гојмағ олмаз. Биринчиләр икинчиләр
үчүн әсас тәшкил етдији кими, икинчиләр дә биринчиләри дәгиг-
ләшдирир, үзүмләшдирир. Бунуңла бәрәбәр көһнәләмиш вә әһә-
миәтлән итирмиш нәзәријјәләри програмдан чыхармағ ләзим
иди. Көһнә тәдрис планы вә програмлары мәчбури мәшғәләләр
вә ев тапшырығлары илә шакирдләри һәддән артыг жүктәјир,
онларни сифтәнхарич мütалиәләри, идман мәшғәләләри, тех-
ника јарадычылығ, тәчрүбәчилик вә башга мүстәгил иш форма-

дарына вахт гојмурду, нәтичада тә'лимин ефекти ашагы дүшүр.
шакирләрнин илкинафы дәнкијирди. Тәдрис планы вә програм-
лар рәһиндән едә тәртиб едилмәли иди ки, тә'лим материаллары
синифләр үзрә ишкәрдәрнин сөн замандар хејли илкинафда
олан еркекма имәдиларына (акселерасија) мұвафиг оларыг
дүзүрди, шакирләрнин мустәғия ишләрини, онларын идрәк
фәзләрини күчәлтмәсини тә'мин едән тә'лим үсуллары тәтбиғ
етмәк үчүн кешин шәрәит јаратсын.

Тә'лим тәрбија ишләринин мазмунуну јенидән гуаркән
вахт едәрмәнчә едә вәзифәләрнин нәзәрдән гачырмамалыјыг.
Партия вә һөкүмәтинизин (1966) нојабр тарихли гәрарында де-
дәтләрик совет мәктәби бушдан сонра да үмүмтәһсил, эмәк вә
политәһрик мәктәб кими илкинаф етмәлидир. Мәктәбин башлы-
ча вәзифәлери шакирдләрә елмин әсасларына даир мөһкәм би-
лик вәриәдән, онларда јүксәк коммунист шүүрлүлүгү тәрбија
етмәктән, онлары һәјата, шүүрлү сурәтдә пешә сечмәјә һазыр-
ламадан ибарәтдир.

Мәктәбин бүтүн тә'лим-тәрбија ишләри вә биринчи нөвбәдә
онун тәкмилләшмәктә олан мазмуну мәнз бу башлыча вәзифә-
ләрин јеринә јетирилмәсинә хидмәт етмәлидир.

Мәктәб һаггында 1966-чы ил тарихли гәрар мәктәбләрдә
јени тәдрис планы вә јени тә'лим програмларыны һәјата кечир-
мәји бир вәзифә олараг гаршыја гојду. һәммин гәрарда јени тәд-
рис планы вә програмларын дүзкүн елмин әсасларда тәртибинә
даир дә лазыми көстәриш вәрилди. Гәрарда дејилди ки, ша-
кирләрнин тә'лим јүкүнү низама салмаг мөгсәди илә I—IV
синифләр үчүн һәфтәдә 24 саат, V—X (XI) синифләр үчүн исә
һәфтәдә 30 саат дәрс салынмалыдыр. Өлкәнин милли мәктәблә-
риндә, о чүмләдән Азәрбајчан, ермәни вә күрчү мәктәбләриндә
һәр синифдә һәфтәдә 2—3 саат эләвә дәрс салынмасына ичәзә
вәрилмишдир. Бу да, шүбһәсиз, һәммин милли мәктәбләрдә рус
мәктәбләринә нисбәтән бә'зи фәндләрин (рус дили, Азәрбајчан
тарихли гәрарында вәрилән көстәришләрә әсасән, мәктәбләри-

Сов.ИКП вә ССРИ Назирләр Советинин мәнз нојабр (1966)
тарихли гәрарында вәрилән көстәришләрә әсасән, мәктәбләри-
миздә тә'лимни јени мазмунуну мүүјәйләшдирмәјә, јени тәдрис
планы, програмлары вә дәрс китаблары тәртиб етмәјә башла-
шлады вә бу сәһәдә, дејилдијн кими, хејли иш көрүлмүшдүр.

Јени тәдрис планы һаггында, 64-чү сәһифәдә вәрилән чәдвәл
Азәрбајчан сәккизиллик вә орта мәктәбләри үчүн тәртиб едилән
јени тәдрис планынын 1959-чу илдә гәбул едилмиш тәдрис
планындан бир сыра үстүн вә түсуеијјәтлери илә фәрг-
ләндирјини көстәрир. Үстүн чәһәтләрдән бири һәфтәлик ичбәри
дәрс саатларынын нисбәтән азилдилмәсыдыр. Бунун әһәмијјәти
әсасән ондан ибарәтдир ки, шакирдләр мәншәләләрдә һәддән ар-

тарихи вә с.) әмәл ошрак кеширимизге

7-24

Түктөнүмүр, онлары синифдөнхарич вэ мактабдөнканар,
 иккинчи факултатив машгалалара чалб етмэк үчүн даһа чох
 тараныр. Бу фэрг ~~ф~~ чадвалдан ајдын көрүнүр.

Чадвал №.

синифтар	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X
Төдريس планы	24	27	29	31	36	36	36	36	36	36
Төдريس үзрө	24/25	27	27	27	33	33	33	33	33	33
	24	12	12	12	12	12	12	12	12	12

Төдريس планынын эввалкине нисбэтөл иккинчи муһум фэр-
 мададыр ки, бурада ибтидан төһсил илк үч (I—III) синифлэ
 дуулашыр, елмлэрин эсаслары үзрө систематик тө'лимө IV
 синифдан башланыр. Төдريس планындакы бу јенилијин эсасыны
 сыра көркөмли педагог вэ психологларын (ССРИ Педагожи
 Д. Б. Елконин вэ башгалары) 7—8 ил мүддөтинде апардыглары
 экспериментин нөтичөси төһшил едир. Онлар сүбүт етмишлэр ки,
 ибтидан синиф шакирдлэринде эгли инкишаф чох сүр'өтлө баш
 ир, нөтичөдө онларын идрак фэалијјети нисбэтөн хөјли күч-
 ир. Сүбүт едилмишдир ки, I—III синиф шакирдлэринин
 етмө имкантары даһа кенишдир, онлар һөмин синифлэр
 көһнө програмларда нөзөрдө тутулан ана дили вэ һесап
 үзрө даһа чох нисбэтөн мүрөккөб биликлэр өјрәнмөјө га-
 шадирлэр.

Психологлардан Д. Б. Елконин вэ В. В. Давыдовун јаздыгла-
 ма көрө, «кичик мактабјашлы шакирдлэрин зөһни имканлары,
 елмлэни тө'лимин эһ'әнэви мөзмунунда нөзөрдө тутулдуғундан
 кениш вэ чохнөвлүдүр»¹. Мөсэлэн, биринчи синфин шакирд-
 лэрини кәмијјәтлэрин һәрфлэр, дүстурлар илө ифадө едилэн бә'зи
 шөһиллэри илө таныш етмөк олар. Һөмин синифдө охујан ушаг-
 лар $A : П = 4$ вэ $A : T = 6$ чөбри ифадөлэри дәрк едир, јә'ни өлчү
 дөһиллэрини объектлэри арасында олан бә'зи мүрөккөб табелији
 өһил дүша битирлэр. Ана дили төдريسиндан дө буна бәнзәр ми-
 ндирлэр кәтирмөк олар².

Психологларын 1966-чы илдө Москва шөһәринде кечирилэн
 III Бејнәлхалг конгресинде башга өлкөлэрин көркөмли алим-
 лар дө кичик мактабјашлы ушагларын индијөдөк нөзөрдө ту-
 гандан даһа јүксөк сөвијјөдө идрак имканларына малик ол-

¹ Ibid. Возрастные возможности усвоения знаний. Москва, Изд. «Просве-
 шение», 1966, с. 9.
² Јенә орада.

Handwritten signatures and date: 1965

лары һаггында өз мүсбәт рә'јләрини сөјләмишләр¹. Бурадан бир педагожи нәтичә чыхыр ки, ибтидан мәктәб курсуну кырдым 4 нә өзәзинә 3 илдә (I—III сииифләрдә) мәнимсәјә әр вә IV сииифдән етибарән ана дили вә ријазийјат үзрә систематик курс кечмәјә башламагы бачарарлар. Белә олдугда сиииф өзүидән јухары сииифләрин системинә дахил едилир. Ялмыш олан дәрсләрин миғдары 550 саат артыр. Мәһз бунун ачәс әир ки, јени тәдрис планында һәфтәлик дәрсләрин миғдарына исәләсә бахмајараг үмумтәһсил фәнләринин тәдрис сәһийјәдә сахланыр².

Јени тәдрис планынын үстүндүкләриндән бири дә одур ки, һада шәкирдләрин үмуми елми вә техники көрүшләрини инләф едилмәк, онлары елми вә техниканын јешиликләри илә шәһ етмәк, һәмчинин әмәк һәјатына даһа јахшы һазырламаг өәди илә ичбари мәшғәләрдән әләвә факултатив мәшғәләрә (көһнә тәдрис планларына нисбәтән) даһа чох јер верилир.

Чәдвал 7.

Факултатив мәшғәләләр

Сииифләр	VII	VIII	IX	X	XI
1959-чу илин тәдрис планы үзрә	—	—	2	2	2
Јени тәдрис планы үзрә	3	3	5	5	—

әкәнин бүтүн рус мәктәбләри үзрә биртипли олан тәдрис план³ ССРИ Маариф Назирлији тәрәфиндән тәсдиг едилмиш. Она әсасән Азәрбајчан ССР-ин тәһлими Азәрбајчан дилиндә сәһийјәлик вә орта мәктәбләри тәдрис планы тәртибләб сәһийјәдәјә верилмишдир. Бу тәдрис планы республиканын мүһим хүсусийјәти илә әләгәдар олараг, биртипли тәдрис планы нисбәтән мүәјјән дәрәчәдә фәргләнир. Доғрудур, өлкә мәктәбләри үчүн үмуми олан фәнләр (ријазийјат, физика, кимја) үзрә саатларын һәфтәлик вә иллик миғдары, әсасән, олукли сахланыр. Лакин тәдрис планына республиканын сәһийјәләриндән доган бир нечә фәннин тәдриси әләвә едилмиш. Булар рус дили вә әдәбийјаты, Азәрбајчан тарихи вә чоғрасадидан ибарәтдир. һәммин фәнләрин тәдриси үчүн лазым вақт исә тәдрис планында сииифләр үзрә әләвә едилән 2—3

1. А. М. Аҗеһеев. Основные направления совершенствования социалистического образования в средней школе. «Советская педагогика» журналы, 1958, № 4, 30—31.
2. А. М. Аҗеһеев. Сборник, программы для средней школы, 1 һиссә, М. 1958, сәһ. 5.
3. А. М. Аҗеһеев. Мәктәб орада.

7
НЦ

В

ЛЗУ

Handwritten marks and signatures at the bottom right.

Мухталиф тэдрис планларында бүтүн орта мектеб үзрә һафталик саатларын мугајисәси.

Тәлим фәннәри	Республика үз тәбтаримин тэдрис планларында һафталик саатларын мугајисәси		гејд
	1960-чу елдин тэдريس планы үзрә	јени тэдريس планы үзрә	
Тарих	55	48	
Тәбиғат дили	17	17,5	
Математика	48	44	
Тарих дили вә әдәбијјаты	57	58	
Математика	19,5	18,5	
Тарих	—	2	
Математика	3	3	
Тарих шүмаһлыг	12	11,5	
Математика	10	11	
Математика	16	16	
Математика	1	1	
Математика	11	10	
Математика	14	12	
Математика дил	4	3	
Математика	6	5	
Тәдريس инжәсәнәт	6	6	
Математика вә мусиги	21	20	
Бедән тәрбијәси	24	17	
Әмәл тәлим			
	324,5	303,5	

— Планы оларак һафтада 30 саат истреһәләт тәлим берилди.

ССРИ Маариф Назирлији тәсдиг етмишдир. Көһнә програмлара исбатан јени програмларда хејли дәјишикликләр, әләвәләр айландырылдыр, нәтичәдә програмлар хејли тәкмилләшдирилмиш, оларын тәдрисини мүасир елмин тәләбләри сәвијјәсинә гәләрмәкә имкан јаранмышдыр.

ССРИ Педагожи Елмләр Академијасынын һәгиги үзвү А. М. Арсеньев дедији кими, елм, техника вә мәдәнијјәтин мүасир дәдәриләринин мектеб тәһсилиндә даһа там әкс етдирилмәси үчүн мүасир елми биликләрин гурулушундакы дәјишикликләрлә мектеб тәһсили һанунаујгунлуғлары арасында олан чох чидди айландырылдыр дәгв етмәк ләзим кәлмишдир. Мүасир елми биликләрин гурулушунда нәзәри биликләрин әһәмијјәти кәскин үзрә дә әртмәшдир. Елмләрин инкишафы мәдәнин гурулушунда әһәмијјәтин физики, кимјәви, биоложи вә дикәр просесләрә дә әһәмијјәтләрин дәриликләриндә олан һанунаујгунлуғларын айландырылдыр кетдикчә даһа артыг дәрк етмәклә характеризә алуадыр. Мәһз, бу вәзијјәт көһнә тәлим програмларындан әл алыр. Биздән тәләб едир, чүнки көһнә програмлар һәддән артыг

М. Арсеньев. Советская школа сегодня и завтра, Москва 1971,

Вот СЛЗУ

...и ва фактларда долу олдуғундан шакирдлардан эн чох јад-
... мўстали оларат биллик алда етмак бачарыгынын, тәфәккүр
... инкшиафыны тәмин етмирди. Балка дэ бундара

...и керачајимиз кими, јени програмлар шакирдлар ел-
...и тәтбијә баггында мүјән андијышлар, истеһсалатда,
...и таһа чох онларын нәзәри биллик сәвијјәсини аһәмијјәт-
...и гурлушуна, Елларын инкшиаф истигамәтлери, мад-
...и мулдуларынын шакирдлар тәрафиндән дәрк едилмәсинә

...и програмларын тәкчилләшдирилмаси, һәр шејдән
...и етмләрн эсас инкшиаф мејлләрнн әкс етдиран
...и мўвафиг јашда олан ушагларын идрак имкан-
...и олан јени идејалар, нәзәријјәләр вә билликлә-
...и едилмәси илә сәвијјәләнир. Јенилик, мәсалән, ријазиј-

...и програмда һесабла чәбр арасында олан учурумун
...и ардыны тәтбијиндә, тәбијјат вә техникада даһа чох
...и олан анлајыш вә үсулларын (координат үсулу, мүт-
...и еттинал нәзәријјәсинин эсаслары илә танышлыг)
...и физика курсунун эсасына маддәнин молекулјар вә
...и гурлушу нәзәријјәси, молекулјар-кинетик вә электрон
...и дагга вә квант нәзәријјәси, радиоелектроника, нис-

...и нәзәријјәсинин эсаслары, атом вә атом нүвәси физикасы
...и шдур.
...и курсунда, мәсалән, элементларн дөври системинин вә
...и алагаләр масаләларннн там өјрәнилмәси нәзәрда туту-

...и биолокија курсунун елми истигамәти эсаслы сурәтдә дәјиш-
...и шдир. Мүасир биолокијанын наилијјәтләрннә ујғун ола-
...и биолокија курсуна кенетика вә селексијанын моле-
...и аслары, һүчәјрәнн гурлушу вә вәзифәлери баггында
...и нәзәријјә дахил едилмишдир. Ч. Дарвиннн тәкамүл нә-
...и иннн дүзкүн изаһы бәрпа едилмиш, ботаника вә зооло-
...и нәзәрннә тәкамүл нәзәријјәси үнсүрлери, кенетика
...и күчләндирилмишдир.
...и фанларә даир јени програмларда да тәлимнн
...и вә идеја-сијаси сәвијјәсини јүксәлтмәјә хүсуси фи-
...и шдир. Тарих фәннннн мәктабдә тәдрисә үзәрннә
...и нәзәрннә сурдүјү тәләбләр гојулмушдур.

1. М. Арсенцев. Основные направления совершенствования содер-
...и в средней школе, «Советская педагогика» журналы, № 6,
...и 1975 г.

Handwritten signatures and marks at the bottom of the page.

Азәрбајҹан ССР Маариф Назирлији тәсдиғ етмишдир. Бу
програмлара да бир сыра јениликләр әлава олуимуш, онларын
әзәминә хејли јажшылашдырылмышдыр.

Мәктәбләримизин гаршысында мүкәммәл тәһсилли, јүксәк
сәвијјәдә јазылы вә шифали нитг мәдәнијјәтинә малик олан вә-
зифәли тәрбијә етмәк вәзифәсинин мүвәффәғијјәтлә һәтл
әләмәси әдәбијјат, ана дили, рус дили, харичи дилләрин тәдри-
әсә мүсәси фикир вермәји, бу фәһләр үзрә әлверишли програмлар

Орта мәктәб тәләб едир.
Орта мәктәб үчүн јени тәртиб едилмиш «Әдәбијјат» програ-
мын әсас һиссәсини зәнкин Азәрбајҹан әдәбијјаты тәшкил
едир. Бунила бәрәбәр, програмда классик вә мүасир рус әдәби-
јјаты, ССРИ халғлары, һабелә дүја халғлары әдәбијјатынын
үмәриндәләринә дә јер верилмишдир. Програма үзгүн оларағ
әдәбијјатын тәдриси ики мәрһәләјә ајрылыр; IV—VII синифләр-
ә ибтидан әдәбијјат курсу, VIII—X синифләрдә исә систематик
әдәбијјат (тарихи) курсу өјрәнилир. Програм әдәбијјатын көр-
әмли нүмәјәндәләри һесабына тәкмилләшдирилмишдир. VIII—
X синифләрин програмына Ә. Фирдәвси, Ж. Молјер (VIII си-
ниф), Ашығ Әләскәр, Ф. Көчәрли, Н. В. Гогол, Н. Нәриманов
(IX синиф), Н. Чавид, А. Шанг, М. С. Ордубади, М. Раһим ар-
ырылмыш, совет дөврүндә Азәрбајҹан әдәбијјаты сәһәләриндә
әдәби тәғгидин инкишафы һағгында ғыса мәлүмат, һабелә мүа-
р буржуа әдәбијјаты һағгында үмуми ичмал (X синиф) илк
әфә дахил едилмишдир. Шакирдләрин әдәби әсәрләри мütалиә
әтмәләри мәғсәди илә програмда синифләр үзрә синифдәнкәнар
ху вә әлава мütалиә үчүн бәдин әсәрләрин сијаһысы верил-
ишдир. Әдәбијјат дәрсләринин әсасына исә классик јазычыла-
ын (програма көрә) әсәрләрини мütалиә етмәк гојулмушдур.
дәһәтә, булар бөјүк тәрбијәви вә тәһсил әһәмијјәти олан
әдәбијјат тәдрисини јүксәк сәвијјәјә галдырмаға көмәк етмәли-
р.

«Азәрбајҹан дили» програмы тәртиби принципләринин үс-
илүү вә мүкәммәллијинә көрә көһнә програмдан әсаслы
рәтдә фәргләнир. Јени програм Азәрбајҹан дилини шакирдлә-
ә һәртәрәфли өјрәтмәк, јәни онлара дилимизин бүтүн башлыча
әһәләри—фонетикасы, грамматикасы, лексикасы, орфоэпијасы,
әдәбијјаты үзрә лазыми билик вә вәрдишләр вермәк вәзифәси-
гаршыја гојур. Програмда нитг инкишафы илә әлағәдар мәсә-
ләрә даһа кениш јер верилмишдир. «Лексика», «Дил һағгында
үмуми мәлүмат», «Нитг мәдәнијјәти вә үслувијјат» кими бөл-
ләрин илк дәфә орта мәктәб програмына дахил едилмәси, онун
ләри сәвијјәсини хејли јүксәлдир. Програмын ән јажшы чәһәт-
риндән бири дә дилтилик елминин сон наилијјәтләри вә мәк-
бләримиздә ана дили тәһминин гаршысына гојулмуш мүасир
әдәбләрин нәзәрә алынмасыдыр.

Азәрбајҹан мәктәбләри үчүн тәртиб едилән рус дили прог-
мы да хејли тәкмилләшдирилмишдир. Јени програм I—III

фләр үзрә лексик вә грамматик тәлим материалынын һәч-
и тәртибдәшдирмиш, јени сөзләрин өјрәнмә гәјдасыны мүәј-
тан тирмишдир. Програм шифаһи вә јазылы нитгин инки-
шаты үүхсә диггәт вермәји тәмин едир вә бу мәгсәдлә охуја,
тәһриф чәтинликләрдә олаһ мәтн вә ше'р парчаларынын әзбәр
инилмәсина даһа чоһ вахт ајырыр. IV—VIII сенифләр үчүн
ибтидан рус дили програмынын принципләри дәјишдирил-
дир. Көһнә програмдан фәргли олараг материалын сечилмә-
сә сенифләр арасында бөлүнмәси әсасына синтаксис принци-
пимиз, фонетика, лексика вә морфолокија мәшгәләси она та-
дирмишдир. Бу исә, рус дили дәрсләриндә шакирдләрин
аһи нитгин инкишафына даһа чоһ диггәт вермәјә imkan
дир.

Башга фәиләр үзрә тәртиб едилән програмлар да көһнә прог-
рамлар үстүнлүкләринә көрә фәргләнир.
Беләтиклә, јени програмлара кечид шакирдләрин үмумтәһ-
сәвијјәсини јүксәлтмәји, елм вә техниканын ән јени наилиј-
әри илә таныш олмасыны, марксист-ленинчи дүнјакөрүшүнә
ән тәрбијә едилмәләрини, ичтимаи-фајдалы әмәјә һазырлаш-
арыны һеч дә автоматик шәкилдә һәлл етмир, тәлимин елми-
әри сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн әлверишли imkan јарадыр.
Програмларла ишин тәшкили көстәрир ки, һәмин програм-
ләрдән јүксәк тәләбләринә даһа чоһ чаваб верә билир, ша-
кирдләрин әсас күтләләри бу програмларда ирәли сүрүлән би-
раһи әсасән дәрк едир, мүәллимләрин әсас һиссәси јени
грамларла тәлим ишини тәшкил етмәјә наил олулар. Бунун-
дән јени програмларын тәтбиғи тәлим ишиндә бир сыра чә-
тинликләр дә јарадыр. Бу чәтинликләри јох етмәдән һәмин прог-
рамларын һәјәтә кечирилмәси мәктәбләримизин бир гисминдә
әһәтләп нәтиҗәни верә билмәјәчәкдир. Чәтинликләр, һәр
дән әввәл, ибтидан сенифләрдә (I—III) өзүнү көстәрмәкдә-
дир. Аһа дили вә хүсусилә, ријазиијат үзрә програма даһил
ләт тәлим материалынын бир гисмини шакирдләр дәрк ет-
дә чәтинлик чәкирләр. Мәһз она көрә дә I—III сенифләрин
ријазиијат програмы јенидән көздән кечирилмиш, бир гәдәр ихти-
әдилмишдир.

Орта вә јухары сенифләрдә дә чидди чәтинликләр јараныр.
Бу вә һәндәсә элементләри ријазиијатдан јени програмлар
ибтидан сенифләрдә өјрәдилир. Дифференциал һесаблама-
мәфһуму IX сенифләрдә кечилмәлидир. VII—X сениф ша-
кирдләри вектор вә интеграл мәфһумлары илә таныш олмалы-
дир. Башга сөзлә десәк, али ријазиијат элементләри орта
сенифләрдә нүфуз етмәкдәдир. Орта мәктәбләрдә ријазиијат тә-
лим ишини нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк үчүн бу, шүбһәсиз мүһүм
ир ки, һәмин гејд олулмага дәјәр. Ријазиијат үзрә јени програм-
ларын тәтбиғи бир гәдәр ләнк кедир. Буна баһмајараг јахын 2—
3 сенифләриндә орта мәктәбләрин бүтүн сенифләрини әһәтә едә-
дир.

Ибтидан синифләрдә чәбр вә һәндәсә элементләринин тәдриси
тиңликләр доғурдугу кими, еһтимал ки, орта вә јухары синиф-
ләрдә син рижәријјат элементләринин тәдриси дә мүәјјән чәтти-
лик јара тачағдыр.

Физикадан јени програмлар елми характерли чәттиликләр-
сәвијјәләшир. Програм әсас физика ганууларынын өјрәнил-
әсини әһәмиәти зәифләтмәмәклә бәрәбәр, шакирдләрин молекул-
лар-кинетик вә электрон нәзәријјәси, инсбиллик нәзәријјәсинин
әсләри, дағга вә квант нәзәријјәси, радио, электроника илә
ишәләшәрни, элементар нүвә проселәринин өјрәнилмәсини вә
р чох физики һадисәләрини бу нәзәријјәләр бахымындан изаһ
ләмәсини нәзәрдә тутур. Мәктәб физикасы курсунун нәзәри
әвијјәсини јүксәлтмәк үчүн, шүбһәсиз, бу чох мүнүм тәдбирдир.
Кимја етираф етмәлијик ки, програмын һәјәтә кечирилмәси чид-
чәттиликләр доғурур. Јени програмлара әсәсән дәрәс кечән
синиф шакирдләринин физикадан биликләрини јохламағ мәғ-
ли илә шифаһи сорғу илә јанәшә, јазы иши дә апарылмыш-
ыр. 15 мәктәбдә 600 шакирд јохламадан кечирилмишдир. Ша-
кирдләрин 82 фаизи ишин өһдәсиндән кәлмиш, суаллара дүзкүн
јаваб вермишләр. Чавабларын тәһлили кәстәрмишдир ки,
шакирдләр јени програмын тәләб етдији кими молекуллар-кине-
тик нәзәријјә бахымындан маддәнин бир һалдан диқәр һала кеч-
әсинин сәбәбләрини изаһ етмәкдә чәттилик чәкирләр.

Кимја курсу үзрә јени програм элементләрин дөври системи-
(Д. И. Менделеев ганунунун) даһа еркән, IX синиф әвәзинә
I синифдә вә даһа там тәтбиғи илә мүрәккәбләшир. Мүтәхәс-
ләрин јаздығлары кими, атомларын гурулушунун дәрк едил-
әни бу вә ја диқәр бирләшмәләрин нә үчүн вә нечә гаршылығлы
ирдә олдуғларыны өјрәймәјә вә баша дүшмәјә имкан верир
бу да, өз нөвбәсиндә, јени маддәләрин јарадылмасына елми
әтдән јанашмағы һәјәтә кечирмәјә сәбәб олур. Нүвә, электрон
атомун гаршылығлы тәсири ганууларынын кәшфи мүәсир
ја елминин мәзмунуну хејли зәһкинләшдирмишдир. Һәмни
әли әнләјышләр мүвафиг сәвијјәдә програма дахил едилмиш-
ки, бу да әлбәттә, кимја курсунун нәзәри сәвијјәсини јүк-
әтмәклә бәрәбәр, бу курсун тәдрисини әһәмијјәтли дәрәчәдә
әккәбләшдирмишдир. Шакирдләрин кимјадан билијинин
әһәмиәт кәстәрир ки, сәләр јени програмын бир сыра мүнүм
ләләрини әнләмағда чәттилик чәкирләр. Јени програмла
кечән VII—VIII синифләрдә 795 шакирдин билији јохлан-
вә мәдлум олмушдур ки, 55 шакирд (7 фаиз) кимја тәһлик-
ли һалд елә билмир, 166 шакирд (21 фаиз) лабораторија
ри илә алағәдәр практик тапшырығлары јеринә јетирә бил-
и. Шакирдләрин бөјүк бир гисми Менделеевин дөври ганууну-
тәһли етмәкдә чәттилик чәкир вә и.

Лаборија курсу үзрә дә чәттиликләр өзүнү кәстәрир. Үмү-
рлә кимја курсу әвәлләрдә олдуғу кими, јухары синифләрдә
жи тәһсилә баша чәтдирыр. Биолоғи фәнләр үзрә јени
ам әнуула мүрәккәбләшир ки, маддәләр вә енержи мүба-

(11)

Эксперт да дахил олмагла хүчээрлэрдэ баш верэн просеслэрини
експерт сөвижэдэ өжрэнилмэси нээрдэ тутулур. Шакирдлэр
идеологидларини, кеплэрини вэ кенотиплэрини верилмэси-
нэ ганаунаудуулуглары илэ таныш олурлар. Буна эсасла-
рларини өглэрини инкишафы, онларын һэжэт фэалијјэти, чан-
ларини төкөмүлү өжрэнилэр. Нэээријјэнин өжрэнилмэси даим
көндө илэ (көнд тэсэррүфаты, тэбабэт) сөслэшир.

Табрият-ријазиијат фәилэри силеләсиндән олан јени прог-
рамларини хүсүснјјэти бир дэ бундан ибарәтдир ки, бурада елм-
практикаја кечилмәсинә, јәни елми фактын практикада тәт-
сәлијјэти вэ һәјата кечирилә биләчәји формаларын, методла-
р, принциплэрини шәрһ едилмәсинә бөјүк фикир верилер. Бу
илэр үзрә јени програмларда лаборатор вэ практик ишлэрини,
тәһәватт характерли екскурсияларын һәчми дэ артмышдыр.
Түп булар табрият-ријазиијат фәилэрини тәдрисини мүәјјән
ишләрдә мурәккәбләшидирир.

Ичтимаил фәилэр үзрә програмлар да мүәјјән дәрәчәдә мурәк-
ләшмәклә фәргләнир. Ичтимаиијат курсу шакирдлэри марк-
сизмниңи фәлсәфәнин, сијасен игтисадын, елми коммунизм
идеологидларын илэ таныш едир, социалист чәмијјәтинин эсас
инкишаф гануналарын вэ онун инкишаф едиб коммунист чәмијјә-
тә кәчмәсини шәрһ едир. Капиталист чәмијјәтинин гануналарын
өжрәнилер, бу чәмијјәтин тарихән мәһвә мәһкум олмасы ачы-
к шәрһ едилер. Бу курсун чәтинлијјэти бир дэ бундан ибарәтдир
шакирдлэр онун өжрәнилмәси үчүн тарих, физика, кимја, био-
графия, география, дил вэ әдәбијјат фәилэриндән өжрәнилән ганун,
тәһәватт һәдисәләрдән истифада етмәлидирлэр, чүнки бу курсун
муну һәмни фәилэрини мүасир вәзијјәти вэ инкишаф мејлине
сәләшәр. Бүтүн бу мәсәләлэри мурәтсәр дэ олса шәрһ етмәк-
ләшмәк едимиз һеч дэ јени програмларын тәдрис үчүн чәтин ол-
ларини сүбүт етмәк дејилдир. Әксинә, демәк истәјирик ки,
бу програмлар тәдрисини идеја-нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк
вэ бөјүк бир елми-педагожи наилијјәтимиздир. Бууила бә-
рәт ону да гејд етмәлијјик ки, јени програмлар тәлим просе-
сәдә һәјән мурәккәбләшидирир вэ һәтта бир сира чәтинликләр
бардыр. Һәмни чәтинликлэрини гаршысыны алмаг үчүн бир
фәилә, педагожи коллективлэрини елми-педагожи һазырлығы
үзләшмәк, тәлим үсулларын, үмумијјәтлә дәреләри тәк-
ләшдирир мүасирләшидирмәк, дикәр тәрәфдән, програмларын
шәһидирмәк, буларын ирәли сүрдүјү тәлим материалы-
нә һәмни ихтисар едилмәси, шакирдлэр үчүн даһа ајдын шәрһ
дә шәрһ едилмәси тәләб олуур. Булар икә өз һөввәсиндә
кәһишлэри васитәси илэ һәлл едилмәлидир.

Дәрәликләр һаггында. Јени програмлар эсасында тәртиб
дәһи мурәккәм дәрәликләр тәлим-тәрбијә ишлэрини елми-
сәһи сәвијјәсини эсасла сурәтдә јахшылашдырмаг үчүн әвәз-
ләшмәк һәдисәдир. Тәдрис планлары вэ програмларын дәјиш-
тирәликлэрини бу эсәдә јенидән тәртиб едилмәси тәләбини

ли сурмушлур. Јени дэре китаблары елэ тэртиб едилмэлидир
мэктэбин тарнасында тојулли тэлим тэрбија вэзифэлэринин
ата кэтирилмэсинэ максимум хидмэт едэ билсин; елмэлэрин
сларына шакирдлэрэ мейкэм сурэтлэ өјрэтмэјэ, онларда ком-
мунист дунакөрүшүнүн вэ коммунист эхлагыннын формалашма-
ла Јарнам едэ билсин; шакирдлэрин дэркетмэ фэалијјэтлэ-
ни келтирмэсинэ, мүстэвил ишламалэринэ, үмумијјэтлэ тэ-
ли Јени үсүлларынын тэтибигинэ көмэк етсин. Дэре китаблары
эр мезгил тэртибат вэ иетэрсэ дэ полиграфик чэһэтдэн вэ
и едэбэри илэ мүасир тэлэблэрэ чавтб вермэлидир¹.

Јени програмлара кечмэк үчүн эн вачиб тэдбирлэрдэн бири,
вэ Јени дэре китаблары нэшр етмэкдэн ибарэтдир. Бу мэг-
дэ 1975-чи илэдэк III адта дэре китабы нэшр олуималыдыр.
Јени китабларын 67-си республикада Јазылачөг, галаны исе
үмэ едилэбэкдир. Әлбэттэ, вэзифэ тэкчэ дэре китабларыны
эр етирмэкдэ дејил, һэм дэ тэлимни Јени китаблар эсасында
килини шэрһ едэн методики вэсантини Јазылыб чап едилмэ-
дэ вэ мүаллимлэрэ чатдырылмасындадыр. Мүаллимлэр үчүн

адда методик вэсант [«рәһбәрлик» нэшр едилмэлидир. Һэлэ-
83 Јени дэре китабы вэ 15 «рәһбәрлик» һазырлаимышдыр.
Јени дэре китабларынын Јарадылмасы Јени програмларын
этиб һазырлаимасында һеч дэ асан дејилдир. Јени дәрелик-
ни мүаллифлэри, шүбһәсенз, мүәјјән чэтиликлэр чэкирлэр.
вэ тэбини һалдыр; Јени програмларын ирэли сүрдүјү Јени
ис материаллары арасында Јени элагэлэр Јаратмаг, мате-
рын шэрһини Јени програмларын тэлэблэринэ эсасән вермэк
лазымдыр. Тэдрис материалларыны елэ сечмэк вэ Јерлэш-
тэк лэчимдыр ки, онун ардычыл мәнимсәнилмәси шакирд-
ни һэм Јадашынын, һэм дэ идрак фэалијјэтинин, үмумијјэтлэ
эви алмисини инкишафына хидмэт етсин, онлары Јарадычы-
ныны сөвг етсин; дәрслэрдэ шакирдлэрэ верилэчэк нэзари
умат практикада Јохлана билсин вэ сынагдан кечирилэ
я, елмин һэјатла, мүасир техника вэ технолокија просес-
сини чаштуи инкишафы илэ элагәси ачыг көрүнсүн.

Јени програмлара эсасән Јазылан дәреликлэрэ, көһнэ дэре-
лэрдэн фэргли олараг јүксэк идејалы мезмуи вермэклэ бэра-
ибтвэли синифлэрдэн етибарән шакирдлэри дүшүнүлмүш
этил иккэ сөвг етмэк вэ тэдричән бу ишин һәчминни артырмаг-
уһаимэ вэ мүгајисэ етмэк, анлајышлары тутушдурмаг, өј-
ән вэ эвпәллэрдэ өјрәнидмис елми фактлар эсасында
ы үмумиләшдирмэк бачарыгы илэ силаһландырмага јө-
вк вэ вәсәдини күдүр. Бүтүн булар шакирдлэрин мәнәви
ершан, онларын идрак фэалијјэтинин кениш инкишафы
көрмәк шэрһит Јаратмаг демәкдир. Биз бурада Јени дэре-
вэмәли принциплэрини шэрһ етмэк фикриндэ дејилик,
ону тәјд етмәји лазым билirik ки, Јени програмларын тэр-

¹ Общие рекомендации по составлению новых учебников, М., 1968.

L,
2

1/12

бонна верилэн елми вэ методик идејалары, принципләри билмә-
н кејфијјатли, мүасир тәләбләре чаваб верән дәрслик јаратмаг
үмүд дејилдир.
Вә әһирә — тәкми — јени дәрсе китаблары вэ методик «рәһбәрлик»
һәм дә јени әјани вәсаит һазырламаг, һәр
јени дәрсе китабы илә тәмин етмәкдир. Бу мәгсәдлә
китабханалары һәзирлә дәрсе китаблары фонду тәшкил
ләп чох вәчиб мәсәләдир. Мәһз, бу јолла тәдричән шакирдлә-
р пүтүз оларат дәрсе китаблары илә тәһиз етмәк олар. Фүзули
Дәһри, Дағлыг Гарабаг Мухтар Вилајәтинин, Кировабад
шәһәринин бу сәһәдәки мүсбәт тәҗрибәләри диггәтәләјигдир. Он-
лар мунтаһиф мәһбәләрдән топланмыш вәсаит һесабына дәрслик
фонду јаратмыш, мәктәб китабханалары вәситәси илә шакирдлә-
р пүтүз оларат дәрсе китаблары илә тәмин етмишләр. Һәммин
әһирә бүтүн шәһәр вә кәнд мәктәбләринә јәјылмалыдыр; чүнки
бүтүн шакирдләри ләзими дәрсе китаблары илә тәмин етмәк
үмүд әлверилли јолдур.

ДӨРДҮНЧҮ ФӘСИЛ

ДӘРСИН ТӘКМИЛЛӘШДИРИЛМӘСИ ӘСАСЛАРЫ

Мәсәләнин актуаллығы һаггында. Тәлим вэ тәрбијә ишләри-
н кејфијјәтини дөврүн тәләбләри сәвијјәсинә јүксәлтмәк үчүн
вәзифәләрдән бири, тәлим просесини, илк нөвбәдә, тәлим
тәрбијәнин башлыча тәшкилат формасы олан дәрси тәкмил-
ләшдирмәкдир. Буна тәсадүфи, субјектив—иради бир тәләб кими
сәһлә олмас. Бу тәләб педагожи әдәбијјатда дәфәләрлә гејд
әтдији кими, һәр шејдән әввәл, өлкәдә коммунизмә доғру ич-
ман-игтисади јүрүшүн, јашамагда олдуғумуз дөврүн тәләб-
ләрини ирәли кәлир. Елм вэ тәһниканын бөјүк бир сүр'әтлә
ишләш етдији индики дөврдә елми биликләр чох кениш миґ-
да ишләсәлә [вэ техника] тәтбиғ олунур, елм даһа чох мәһ-
дәлә күввәјә чеврилир. Бу исе, шүбһәсиз, мәктәбин шакирдлә-
р даһа мүкәммәл мүасир елми вэ политехник һазырлыг
ләрини тәләб едир. Лакин мәсәлә бунунла битирми? Мүасир
ишләш тәһники тәрәғги шәраитиндә бөјүмәкдә олан нәсил мәктәбдә,
та әли мәктәбдә алдыглары тәһсиллә кифәјәтләнә билмәзләр,
лар һәммин елми тәрәғги илә ајаглашмалыдырлар. Һәр бир
әһирә коммунизм гуручусу ишләдији сәһәдә мунтәзәм оларат
дәријјәт газанмаг вэ һәммин сәһәни ирәлиләтмәк үчүн
ләри вэ бачарыгларыны өмүр боју тәкмилләшдирмәлидир.
Удә вахтын чохалмасы һесабына һәр кәсин өз үзәриндә мүн-
тәзәм чалышмасы имканы кетдикчә артыр. Беләликлә, тәһсилин
ләри кәсилмәмәси үчүн имкан чохалыр. Тәһсил алмагда мәктәб
ләри мәһбә дејилдир. Мәктәби битирдикдән сонра һәр бир шәхс
ләри алмагын башга нөвләриндән—курслардан, семинарлар-

L
a.j.

А.А.

дан, матбуатдан, радио вә телевизия верилишлариндән, мүстәгил оларат, тәкбашына тәһсил алмагдан истифада етмәлидир. Тәһсил давам етдирмәјин бу системинә исә кәнчләр мәктәбдә оу-јаркы алышмалыдырлар. Лакин ән'әнәви дәрс бу тәләби өдәмир. Оу кәрә дә мүасир тәлим процесини инкишафымыздан ирәли кә-дән һәмни јени, чох мүһүм олан тәләби өдәмәлидир. Бу исә о демәкдир ки, тәлим процесини шакирдләри мүстәгил өјрәнмәјә алындырмаг истигамәтиндә тәкмилләшдирилмәлидир. Әлбәттә, бу, јенин анчаг бир чәһәтини тәшкил едир. Мүасир техника вә истәһсалат мүрәккәблији е'тибары илә ишчидән даим тәкмил-ләшдирилән һазырлыг, билик вә бачарыглардан башга, һәм дә јүксәк зейни инкишаф, јарадычы әмәклә мәшгул ола билмәк, тәшәббускарлыг, мүрәккәб вәзијјәтдән баш чыхара билмәк—бир сөзлә, гүввә вә габилијјәтләрини даим инкишаф етдирмәк үчүн чалышмагы тәләб едир. Бу кејфијјәтләр исә кәнчләрин тәлим процесиндә һәм зейни, һәм дә әмәли сурәтдә фәал олмады, фәкт вә һадисәләри фәал сурәтдә дәрк етмәләри шәраитиндә форма-лашдырыла биләр. Мәһз, фәаллыг шәраитиндә шакирдләр мүстә-гил дүшүнмәјә алыша билир, онларын психи процесләри, тәкчә репродуктив дејил, һәм дә јарадычы тәфәккүрләри, хәјаллары, һафизәләри, ирадәләри, мүһакимәјүрүтмә габилијјәтләри вә с. инкишаф едир.

Л. И. Брежнев јолдаш дејир: «Биз даһа да ирәлиләмәли, бүтүн маариф системини һәртәрәфли јахшылашдырмалыжыг. Бу күн парта вә ја тәләбә скамјасы архасында әјләшәнләр бир нечә илдән сонра истәһсалат, елм вә мәдәнијјәт саһәсинә кәлә-чәкләр.

Кәләчәкдә чәмијәтимизин инкишафы инди онлара нә өјрәт-дијимиздән вә нечә өјрәтдијимиздән чох асылы олачагдыр. Һәлә гәдим заманларда дејәрдиләр: шакирд бошгаб дејилдир ки, ону долдурасан. Шакирд елә бир мәш'әлдир ки, ону кәрәк алышды-расан. Вәзифә кәнчләрә јарадычы тәрздә дүшүнмәји өјрәтмәк-дән, онлары һәјата, әмәли ишә һазырламагдан ибарәтдир»¹.

Дәрсин тәкмилләшдирилмәси јени програмларын тәләби илә дә алағдардыр. Шакирдләрин дәркетмә имканларына ујғун оларат јени програмларда даһа чох үмумиләшдиричи, кениш елми асаalara истинад едән биликләр вермәк нәзәрдә тутулур. Оу кәрә дә јени програмлар мәһз о заман истәнилән нәтичәни верә биләр ки, биликләр шакирдләри фәаллашдыран үсулларла тәләс едилсин. ССРИ ПЕА-нын һәгиги үзвү Л. Занков һаглы оларат јазыр: «Әлбәттә, шакирдләри, әкәр, гајдалары әзбәрләмә-јә вә чохлу тапшырыгы јеринә јетирмәјә чәлб етсәк, јени прог-рамла пие методика илә дә кечмәк олар. Лакин сүбут етмәјә һеч бир еһтијач јохдур ки, тәлимдә бу јол мүсбәт нәтичә верә бил-мә». Актуал вәзифәмиз елә тәлим үсуллары тәтбиг етмәкдән

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, нитгләр вә мәгаләләр, 2-чи чилд, Мәскәвр, 1970, сәһ. 618.

БН

Л. Занков 17

Мүрәккәб дәрс бир нечә дидактик вәзифәни һәҗәтләп үтәргә тиешли. Хүссәснә, ашагы вә орта синефләрдә ан чох мәһим дәрс тиип һисәб олунар. Бир чох мәктәб вә муәллим-гурулушда муәккәб дәрсни әсәс мәрһәләләри — ев тапшырыны юхламаг, јени билик вә бачарыглар вермәк, мөһкәмләтмәк, ева тапшырыг вермәк олар сәбитләп кә. Икинч мәрһәләләр стандарт шәкил алмышлар. Шәһәт дәрсни тәшкилиндә муәллим вә шакирдләрини әкарлыгыны мөһдудландырыр, онларын ја, эдычылыгларина әнкал төрәдир, шакирдләрини дәрсдә фааллашдырырча мәшә олур. Буна көрә дә чох вахт белә дәрселәр әсәс кечир. Муәллимни дәрсдә фаалијјәт «китәп» оларда әһәт мөһим олур. Булардан башга, тәһрубәдә чох вахт әсәс мәрһәләснә — ев тапшырыгларыны юхламасыны дәрсдә әһәтләп, бә әһәт дә чох һиссәсини алыр; нәтиҗәләрдә дәрсни дикәр мәрһәләләрини — јени биликләрини шакирдләрини һафизәсиндә мөһкәмләндирилмәк вә тапшырыг верилмәсини 10—15 дәгигәјә сыгыштырмаг шәһәтләп галыр. Бу исә дәрсни башдансовма шәкилдә әһәт илә нәтиҗәләшпир. Белә һалларда шакирдләрини дәркәләшкәнләри кифәјәт гәдәр фаалијјәтә кәтирилмир, орта синефләрдә әһәтләп шакирдләр јени биликләри јахшы башла душмүр-ләп муәллимни һәһәтләп јени мөвзуну баша салмага, сјни заман-ләп биликләри мөһкәмләндирмәк үчүн вахты олмур, о, ев тапшы-рыларда дәһәтләп фајдалы мәсләһәтләр верә билмир: Нәтиҗәдә шакирдләрини бөјүк бир гисми ев тапшырыгларыны јеринә јет-кәнләп чәтвиллик чәкир вә ертәси күн дәрсә һазырлыгсыз кә-ләп олур. Бу да дәрсни илк мәрһәләснени узанмасына сәбәб олур вә һәһәтләп күндән-күнә тәкрат едилир. Нәтиҗәдә синефдә әһәтләп биликләрини, икниликләрини сајы артыр.

Белә мәрһәләли вә бу гурулушда олан мүрәккәб дәрсни бөјүк мәһимәти һәм дә онула изаһ олунур ки, дәрсни илк мәрһәлә-дә муәллим ашагы 2—3 нөфәр шакирдни билијини юхламагла олур. Онлар истәр-истәмәз дарыхыр, башга ишлә мәшғул олар вә һәһәтләп едилрләр. Муәллимни гијмәтли вахты сә-һәтләп кечир. Дәрсдә шакирдләр фәал олмур вә сәрбәст ишлә-рә кәләп олурлар. Нәһәјәт, белә гурулушда олан мүрәккәб дәрс 20—25 дәгигәси ев тапшырыгларыны стандарт шәкилдә әһәтләп сәрф олундугундан шакирдләрини диггәти вә фәал-лашдырыр вә онлар јени дәрсни диггәтлә мәнимсәмәк габи-ритини әһәтләп, билијни мөһкәмләндирмә мәрһәләснәдә исә дә-рсдә әһәтләп олурлар. Бүтүн булар дәрсни кәјфијјәтинә мәнфи әһәтләп.

Бир суал мејдана чыхыр. Мүрәккәб дәрсни бүтүн бу әһәтләп мәһимәти нечә дәгә етмәк олар, ону кәјфијјәтини һансы әһәтләп јахшылашдырмаг олар?

— *Вз* *МЗ*

мүрәккәб дәрс типини тамам ишкар өтмәк кими баша дүшмәк
Әниәтқи дәрмәрһәләли дәрс типиндән лазыми јерләрдә
дүшмәк лазымдыр. Јухарыла чыхардыгымыз нәтиҗәни белә
дәрс типини үшверсәл шәклә салмаг олмаз. Мүрәккәб дәрс
дәрс типиндән даһа сәмәрәли истифадә өтмәк, дәрсни
дәрс типини јени биләкләрни шәрһинә вә мөһкәмләндирилмә-
лә өтмәк, дәрсни мәрһәләләрнини шаблонлашдырмамаг,
дәрсни ардачаллығыны сабитләндирмәмәк, јери кәл-
ләләри көрүндүкдә онларын јерләрни дәјишдирмәк
дәрсни програмлар буну хусусилә тәләб едир.
дәрсни гурулушда олан мүрәккәб дәрс типини сабитләш-
дирмәк дәрсни тәшһид едәрәк, рус дили мөәллими Н. Мир-
зәханов (Губа рајону, Дикаһ кәнд мәктәби) јазыр: «Дәрсә јени
дәрс өтмәк зәруријәти доғмушдур. Бу исә, кечилән
дәрс шәкирдләрдә әмәли вәрдишләр јаратмаға имкан
мәрһәләдән ибарәт олмалыдыр. Бәзи мөәллимләр белә дә
р. Онлар грамматикадан һәр мөвзунун өјрәдилмәсини ша-
кирдин јарадычы иши илә баша чатдырырлар. Башгалары
дәрсни јарадычы иши үчүн дәрсни о бири мәрһәләләриндә
јарырлар. һәр ики һалда дәрсни гурулушу хејли мүрәккәб-

Мирзәханов әсасән дүзкүн фикир јүрүдүр. Анчаг мүрәккәб
стандартлашмыш мәрһәләләриндән әл чәкмәји тәләб ет-
мәктә, онун «кечилән мөвзу илә шакирдләрдә әмәли вәр-
дишләр јаратмаға» үчүн хусуси мәрһәлә әләвә өтмәсини биз фәј-
зәһәсәб едирик. Шакирдләрдә рус дилиндән һәр мөвзу үзрә
вәрдишләр јаратмаг вәчибдир, лакин буну бир мәрһәләдә
бүтүн дәрс боју, јетишдирмәјә сәј кәстәрмәк лазымдыр.
Мөәллимин мәһарәти ондан ибарәт олмалыдыр ки, өјрәдилән
дәрс анд шакирдләрлә даһа чох чалышмалар апарсын,
дәрс әмәли тәтбигинә даир онларда вәрдиш әмәлә кәтир-
илән исә Мирзәханов, һағлы олараг, шакирдләрни јарадычы
дәрсиндән бири һесәб өтмишдир. Мирзәхановун вә онун
дәрсини тәчрүбәсиндә диггәти чәлб едән чәһәт одур ки,
шакирдләрдә әмәли вәрдиш јаратмаға, шакирдләрин
дәрсиндә мөстәғил ишләмәсинә даһа чох фикир вә-
бу исә тәкчә дәрсни гурулушуну јахшылашдырмағла
һәм да шакирдләрдә дәркәтмә процесини фәаллашды-
рмәк мәсәләјә даир әмәкдар мөәллим Г. А. Александрјанын
дәрс мөвзәни тәчрүбәси вардыр. О јазыр: «Биз аз гала та-
дәрсни мөстәғил һиссәси олан сөргүдан әл чәкмәклә јох-
тәкрары, јени биләкләрни мөһкәмләндирилмәсини јени
дәрсни илә әләгәләндиририк, шакирдләрдә јүксәк дәрк-
фәалијәти әмәлә кәтирмәк үчүн планлы олараг онлары

к 6

Ур

193

...нин бир нөвүдән о бирини сөвт едирик»¹ Биз башга
...р үчүрөдөн дәрелер дээр да мисал чакка билердик. Кети-
... мисаллар оңу көстөрүр ки, республика мўаллимлери, ху-
... сабагынал мўаллимлар мўрақкөб дәрсе типини турулушуну
... лашдырмага сөй едир, дәрсе процесинде илк соргу мәрһә-
... шини тандырылмыш соргу һесабына ја тисалдыр, ја да
... шәһә алағадар мәрһәлә илә бирләшдирирләр, бу жолларла
... көб дәрсе типини әсаслы сурәтдә јахшылашдырмага ча-
... рлар.

Бурада анчаг мўрақкөб дәрсе типини турулушуну сәмә-
... дирмак үзәриндә дајандыг. Башга дәрсе типлери, мәлум
... кими сәдә турулуша маликдир вә мўәјјән дидактик мәг-
... ра сечилерләр.

Тәлимни бүтүн мазмунунда елмилијин, коммунист идејалы-
... га партијалылығын тәмин едилмәси дәрсе верилән би-
... н дәрәчәли тәләб олмуш вә биринчи дәрәчәли тәләб олараг
... тамагдадыр. Методик вә тәшкилати, мәнтиги вә емоционал
... дән дәрсе нә чүр јахшы турулурса турулсун, бу тәләби
... етирмәдән оңуи жүксәк сәвијјәсиндән һеч бир сөһбәт ач-
... дәрмәз. Бу мәсәлә кенишдир, ләкин оңун бир нечә әсәс
... на оқучуларын диггәтини чәләб етмәк истәјирик.

Тәлимни мазмунунда елмилијин тәмин едилмәси јалныз
... рәлә верилән фактларын, нәзәријјәләрин, мүддәаларын
... доғрулуғуну нәзәрдә тутмур. Бу белә да олмалыдыр. Бу
... билеклери елә өјрәтмәји нәзәрдә тутур ки, В. И. Ленинин
... кими, «биздә елм кағыз үзәриндә галмасын вә ја модалы
... барә олмасын... елм доғрудан да илијимизә вә ганымыза
... ни, мәишәтин тамамылә вә тәркиб һиссәсинә чевдилсин...»²

Тәлим, дәрси һәм дә тәрбијә мәгсәдинә, илк нөвбәдә идеја-
... тәрбијә мәгсәдинә табе етмәк олмаз.

Тәрбијә фәндәрин—елмин әсасларынын тәдриси шакирдләрин
... қуруну, һиссләрини, мәнәви әләмини инкишаф етдирмәдән
... ја јалныз бачарыг вә вәрдишләр ашыламагла мәһдудлаш-
... маз, бу, истәнилән нәтичәни верә билмәз.

Тәдриси елми сәвијјәсини жүксәлтмәк шакирдләри тәкчә
... билекләр системи илә илаһландырмагла һәјата кечирил-
... Бу ејни заманда вә һәр шејдән әввәл, шакирдләрә билеклә-
... ни програмларын тәмәлини тәшвиқ едән идејалар әсасында
... нәзәрдә тутур. Мәсәләни, орта мәктәпләрин тарих
... совет тарих елминин сон наилијәтләри вә мүасир шәраит-
... нәоложи иш сәһәсиндә гаршыда дуран вәзифәләрә мўвафиг
... иштиниб һазырланмышдыр. Бу, мәктәблиләрә тарихи про-
... тинда хронологжи ардычыллығы билекләр системи верә

¹Их: Методический сборник, русский язык в нерусской школе, Баку, 1966, с. 95.

²В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү чилд, сәһ. 504.

I һәзгиләтәк

ичтимаи һајатын мұхтәлиф чәһәтләрини, бир ичтимаи-
формасијадан дикәринә кечмәјин мүтәрәггилијини вә
танунаујтуулугуну ајдынлашдырмаға имкан јарадыр.
Програм дунја иккишафында ССРИ-нин ролуну там шәкил-
лашдырмаға, мүәсир дөврдә дунја ингиләби процесини,
әсәс мәзмунуну тәшкил едән синфи мүбаризәни даһа дә-
тәли еврәтмәјә имкан верир.

Бүтүн галаи фәнләрин — ријазиијатын, физиканын, кимјанын,
математиканын, дилләрин, әдәбијјатын, чографијанын да һәмин
дәһләрин мүәсир вәзијәтиндән ирәли кәләп өзүнәмәхсус при-
нципал идејаларыны шакирдләр өјрәнмәли, мәһимсәмәлидирләр.
Бүтүн едилмәсә дәрсин елми вә идеја-сијаси сәвијәсини јүксәлтмәк
үчүн дејилдир. Мәсәлән, Кировабад шәһәри 4 нөмрәли мәк-
теп директору Ч. А. Әскәровун тарих вә ичтимаијјат фәнләрини
дәһләри бир гајда оларағ, идеја истигамәти вә јүксәк елмилији,
методик чәһәтләрдә әсәсланмасы вә мәнтиги чәһәтдән дүзкүн
әһәмәти илә фәргләнир. Оун «социализмдә милләтләр вә
милләтләр» мөвзусуну кечдији дәрс дедикләримизә јахшы ми-
настрир.

Мүәллим әввәлчә дәрсин дидактик мәгсәдини белә мүәјјән-
ләшдирир: 1) Ленин милли сијасәти — социализмдә милли мүнә-
сибәтләрин әсасыдыр; 2) Социализмдә милли мүнәсибәтләрин
әсәс мәзмуну; 3) ССРИ-дә дәвләт гурулушу — ССРИ халқлары
арасында олан достлуғун тәрәннүмүдүр.

Дәрсин мәгсәдини ајдынлашдырмағ үчүн Әскәров мүсаһибә
мүһазирә үсулларындан истифадә едәрәк шакирдләрә «Мил-
ләт мәфһуму һағгында ајдын мәлүмәт верир. Сонра исә «халғ»
мәфһумуну ајдынлашдырыр. Шакирдләрин гаршысында «Көһнә
Рәсијадә милли мүнәсибәтләрин сәчијјәләндирилмәси», «Милли
сијасәт һағгында Ленин програмынын әсәс мүддәалары» шәрһ
сәһәји суал шәклиндә гојур. ССРИ тарихи вә Азәрбајчан тари-
хындән өјрәндикләри мәлүмәтә истинад едәрәк шакирдләр дүз-
гүн чәваблар верирләр, дәрсдә чанланма һөкм сүрүр.

Сонра мүәллим Ленин милли сијасәтинин һәјата кечирил-
диғини, халқлар достлуғунун совет чәмијјәтиндә бөјүк һәрәкәт-
ләри гүвә олдуғуну, милләтләрин ССРИ-дә һәгиги бәрәбәр-
ләри һәл олдуғларыны (Азәрбајчан ССР материаллары үзрә)
дәһләри шәрһ едир. Ахырда о, дәрсин ССРИ-нин тәшкил едил-
диғини һазырлығ һағгында Сов.ИКП МК-нын гәрары, һәмчинин
Сов.ИКП МК-нын Баш катиби Л. И. Брежнев јолдашын «ССРИ-
нин әлли иллији һағгында» Кремлин Гурултајлар сарајында тән-
тибәли ичласындакы мәрузәси илә сых әлағәләндирир. Әскәров
Бүтүн мәһгәләләринин тарих вә ичтимаијјат кабинетиндә кечир.
Кабинет ләзими әдәбијјат вә техник тәлим вәсентәләри илә тәч-
либ едилмишдир. Кабинетдә шакирдләрин мүстәгил ишләмәлә-
ринә там шәраит јарадылмышдыр. Буна көрә дә Әскәровун
Бүтүн дәрләри елми вә идеја-сијаси чәһәтдән тәләб олуған сә-
чијјәдә кечир.

Төчрүбөсүмдөк үз
Тө'лимдин өзү чүмдөткөн һәр бир дәрсин елми сөвијјәсинин жүк-сөлтүлмәси фәйләрарасы алагәјә хүсуси диггәт јетирмәји нәзәрдә туртур. Бу мәсәлә јеши програмларын һәјата кечирилмәси илә аһаңдар олараг даһа чох актуаллыг кәсб едир. Нәсими рајонуи-дәки 1 нөмрәли мәктәбин ичтимаијјат мүүдлими Ј. Дадајан диалектик вә тарихи материализмин гәуиларынын өјрәдилмәси аһаңны шакирдләрнин физика, биолокија, кимја вә с. фәйләрдән аһаңдыглары билликләрә истинад едәрәк, диалектик вә тарихи материализмин гәуиларынын елми долгуулугуну вә дүзкүнлүјү-нү билләрәни тө'сир даирәсинин кеңшлијини әјани олараг шакирд-ләрә көстөрир вә онларда конкрет шәраитин мүстәгил тәһлилинин гәрмәк бачарыгынын формалашмасына һаил олур. Бу саһәдә Бакынын 214 нөмрәли мәктәбиндә (директор В. Варгановадыр) мүүјјән төчрүбә топланмышдыр. Мәктәбин рәһбәрләри даһили һәм аһаңарәт јолу илә ајдынлашдырмышлар ки, шакирдләрә фәйләр төчрид едилмиш шәкилдә тәдрис едилдикдә, онлар бир фәни үзрә билликләр өјрәнәркән, о бири фәйләр үзрә өјрәнмиш олдуглары билликләрә истинад едә билмирләр, мүхтәлиф фәйләр арасында мөвчуд олан алагәләри дәрк етмәкдә чәтинлик чәкирләр. Бу нөг-сәни јох етмәк мәгсәди илә мәктәбдә фәйләрарасы алагә комис-сијалары тәшкил едилир. Бу комиссијалар фәйләрарасы алагә мәсәләләринин мүзакирә едиб мүүдлимләрә мәсләһәтләр верир-ләр. Мәсәлән, 1) IX сиипфдә кимја билликләриндән физика дәр-ләриндә нечә истифадә етмәк олар вә әксинә? 2) Тәһликләр гур-маг јолу илә физика мәсәләләринин нечә һәлл етмәк олар? 3) Та-рих, әдәбијјат вә чографија фәйләри арасында алагәни һансы мөвзулар үзрә вә нә чүр јаратмаг олар? 4) Физика вә ријазиијат, кимја вә биолокија фәйләрарасы алагә јаратмагын јоллары нә-дән ибарәтдир?..

Башга мәктәбләрин һәјәтиндән да белә мисаллар көстөрмәк оларды. Бу төчрүбә һәр нә гәдәр садә олса да тө'лимдин нәзәри сөвијјәсинин жүксәлтмәјә хидмәт етдијиндән дәјәрлидир.

Тө'лимдә фәйләрарасы алагә мәсәләси педагокикада чоһдан вәтәндашлыг һүгугу газанмышдыр. Классик-демократик педаго-киканын баниләри Ј. А. Коменски, И. В. Песталотси, К. Д. Ушински тө'лимдә фәйләрарасы алагәнин бөјүк әһәмијјәти олду-гуну хүсуси гејд етмишләр. Совет педагокикасынын баниләрин-дән олан Н. К. Крупекаја да һәммин мәсәләјә даир гијмәтли фикирләр сөјләмишдыр. Лакин тәәссүфлә демәлијик ки, мүасир педагокикада ән аз ишләнмиш мәсәләләрдән бири мәһз фәйләр-арасы алагәдир. Бу мәсәләјә даир рус дилиндә аз да олса тәд-қиқат ишләри апарылмыш вә бир нечә мәгалә вә китабча нәшр едилмишдыр¹. Булар ирәлијә доғру атылан аддым олмагла мүүдлимләрә мүүјјән мәсләһәт верир, лакин мәсәләни һәлә едә етмир.

Республикамыздын педагожи мәтбуатына кәлинчә, демәк олар

¹ Бак. «Советскаја педагокика» журналы, № 8, 11, 1971; № 6—1972.
М. А. Даниловун редактә етдији китабча. «Урок вә восмилетней школе», М.

М. Агаја даир чүз'и тэдтигат ишлэри апарылып, мўаллим-
лар азда етдиклэри тэчрүбэлэр мәтбуатда аз ишыгланды-
лар. Оша керэ да фәйлэрарасы алагәни мәктәпләримиздә
ар етмәк шәклиндә јарандыгыны иддиа етмәјә әсас јохдур.
Тәчрүбэләрин бир гиәми буну тәшәббүс вә тәчрүбәләринә исти-
дә етмәк да шәми сәвијјәдә тәшкил едә билирсә, үкиши гиәми
арасы алагә даир дәрә китабларында көстәрилдәи һәги-
гәтләр шәрһ етмәктә вифәјәтләнир, үчүнчү гиәми исә һеч буна
әһәмият вермир. Әлбәттә, биз бурада бу мўһүм проблеми һәлл
ејмәк аршымыза мәгсәд гөјмурут, ләкин онун әһәмијјәти вә
әһәмияты, онун нөвләри вә јарадылмасы јолларына даир әдә-
бијјәт мәлүм олан вә тәчрүбәдә өзүнә јер тутан фикирләр
арында мўхтәсәр дајанмагы фәјдалы һесап едилдик.

Фәйләрарасы алагә аңлајышы педагогика китабларында мўх-
лиф шәкилдә шәрһ едилди, онун мўхтәлиф вәзифәләри олдуғу
јәд олурут. Соң заманларда нәшр едилән бир педагогика дәрә
саһифәдә дејилди: «Фәйләрарасы алагә шакирдләрин зейни
сүрүшү кенишләндирир, идрәк марагынын формалашмасына
бәб олдур, јени билдикләр әлдә етмәк вә онлары һәјата кечирмәк
әһәмиятына јүксәлдир»¹.

Башта бир педагогика дәрә вәсаитиндә гејд едилди: «Тәлим
процессларынын систематиклик принципи әсасында гурулмасы
фәйләрарасы алагәни инкар етмир, әксинә, мўтләг ону нәзәрдә
туруп фәйләрарасы алагәни зәрурилији өјрәнилән һадисәләрин,
әјәтлә һәгигәтләрин тәбиәти, онларын диалектик маһијјәти вә
иддийи бир формадаи о биринә кечмәси илә шәртләнир...»².
Фәйләрарасы алагә даир ирәли сүрүлән һәмиң фикирләрин
арысында онун әһәмијјәти гејд олурутса, икинчисиндә онун
әһәмијјәти көстәрилди.

Фәйләрарасы алагә тәлимин нәзәри сәвијјәсини јүксәлтмәк
әһәмият хидмәт етмәктә бәрәбәр, үмумијјәтлә елмләрарасы
әһәмият доғур. Елмләр тәбиәт вә ја чәмијјәт һадисәләринин
мўхтәлиф сәһәләринә һәср олунсалар да бир-бириндән тәчрид
олурут, онларын арасында мөһкәм алагәни олдуғуну тәлим
арасында әчмәк шакирдләрин дунјакөрүшүнү кенишләндирир,
шәһәр, предметләр вә һәгигәтләр арасында диалектик алагә
дунду онлара шәрһ едир вә беләликлә, шакирдләрдә диалек-
тик материализм дунјакөрүшүнүн елми тәмәлини формалашды-
р. Фәйләрарасы алагә елми һәгигәтләрин даһа мөһкәм
әһәмиятләнир, шакирдләрин әгли һабилитләринин кениш-
ләнир, елми һәгигәтләрин һәјата тәтбиг едилмәсинә, онла-
ры һәјата, әмәјә һазырланмасына хидмәт едир.

Фәйләрарасы алагәни мўхтәлиф нөвләри мөвчуддур. Бә'зи
мўхтәлифләр буну елмләрарасы алагә әсасән гурулашдырыр
әһәмият болурадур: I. Мўхтәлиф фәйләрдә өјрәнилән бир вә ејни

1 И. И. Болдырев, И. К. Гончаров и др. «Педагогика», М., 1968,
Елмләрдә педагогика, М., 1968, сәһ. 191.

2 И. Т. Огородников. Педагогика, М., 1968, сәһ. 191.

V V V

шакирдлэрин мүстэгила оларак хазырладыглары физика чиназ-
дында өз конкрет тэчэссүмүнү тапмышдыр.
Бүтүн булар мүаллимин тэдрисинин пэтичэсинэ мүсбэт
көстөрүр. Ону шакирдлэри республика олимпиадаларын-
да иштирак едир, фахри ферманлар вэ хэвэслэндиричи мүкафат-
лыглардыр.

Бакы шаһэри 60 нөмрөли мэктебин биолокија мүаллими
С. А. Злотнианын тэчрүбэси дә диггэти чэлб едир. О өз фэнни-
ни тэдрисини хэятла, шакирдлэрини шэхен тэчрүбэси илэ сых
агакландирмөжэ чалышыр. «Тохумун экилмэси» мөвзусуну ке-
чүрүп, тохумун дэринэ экилмэсини онун чүчэрмэсинэ тэсирини
тэчрүбэ васитэси илэ көстөрүр, экинчи техники гаддаларыны бил-
дирини вачиб олдугуну изаһ едир. Пүчөйрэнини гурулушуну кечэр-
ткөдү, шакирдлэрэ мүстэгила иш процессиндэ микроскопдан истифада
ла вэ ронклэмөжи өйрэдир. Кикијена үзрө материалын өйрөнил-
мэси заманы илк жардым көстөрмэк бачарыг вэ вэрдишлэри ашы-
лары. «Гида нормасы» мөвзусу һаггында кириш сөһбэтиндэн
сонра проблемли вэзијјэт јарагмаг мэгсэди илэ мүаллим эввөлчэ
шакирдлэрэ сәһэр јемэјинини калорилијини мүэјјөн етмөжэ аид
үмүнэ көстөрүр, сонра исэ онлара бир кечэ-күн эрзиндэ гө-
бул едиклэри зүдаллары, јаглары, сулу карбонларын кало-
рисини мигдарыны һесапламагы вэ мүвафиг пэтичэ чыхармагы
талышыр. Мүаллимин тэчрүбэси көстөрүр ки, билеклэрини һэ-
ятла, шэхен тэчрүбэ илэ элагэлэндирилмэси илэ гэдэр вачибдир-
сэ, һамин билеклэрини эсил мөнада инама чеврилмэсинэ инал
олмаг да бир о гэдэр вачибдир.

Иллик тэлэби ичтимаи һадисэлэрэ јанашмагда вэ онларын
шүмөтлэндирилмэсиндэ идејалылыг вэ партијалылыг тэлэби илэ
сых сурэтдэ элагэлардыр. Бу исэ тарих, ичтимаијјат-эдэбијјат,
географија вэ диллэрини тэдрисиндэ хүсусилэ вачибдир. Бу элагэ
сунла изаһ олунур ки, мөһз коммунист дүнјакөрүшү эсил елми
дүнјакөрүшүдүр. Дэрсини мөзмунунун бу кејфијјэти, һэр шејдэн
эваа, тэдрис материалында коммунист дүнјакөрүшү идејала-
рынын, коммунист эхлагы вэ давраныш нормаларынын ајдын-
ташдырылмасында, Коммунист Партијасы сијасэтинин изаһ
едилмэсиндэ, Совет ичтимаи вэ дөвлэт гурулушунун үстүнлүк-
лэрини көстөрилмэсиндэ, буржуа идеолокијасынын, эхлаг вэ
сијасэтинин мүртөчө маһијјэтинини ифша едилмэсиндэ ифада
олунур.

Совет мэктебиндэ бүтүн тэлим просеси—она истигамэтлэн-
дириди ки, коммунист идејалары шакирдлэрини илијинэ вэ ганы-
лазил олсуи, инама, һэрэкэтэ, идрак васитэсинэ вэ идео-
логияны мүбаризэ силаһына чеврилсин. Бу мэгсэдлэ тэлим про-
цессини ела гурмаг лазымдыр ки, шакирдлэр бу идејалары
ишкэли дэриндэн һис етсинлэр, һамин идејаларла јашасын-
лар, булары садөчэ оларак мөнимсэмэк дејил, һэм дә дөрк
өткөсилэр вэ емоционал шәкилдэ дуја билсинлэр. Мөһз буна көрө-

V V V

ки, та'лимдә емосиянын ролу мәсәләси чох чидди сурәтдә
дур. Әлбатта, бу, жени мәсәлә дежилдир. Та'лимдә мүсбәт эмо-
цияларын эәрурилијини, мүһүмлүјүнү нәзәрә алмагы һамы е'ти-
ба едир, ләкин әмәли чәһәтдән ону чох заман һәјата кечирмир.
Буна кәрә дә бә'зән дәрсләрдә чансыһычылыг, биканәлик
еһи сурур. Тәәсүфлә демәк ләзимдир ки, һәлә һеч дә бүтүн
әһликләр вә мәктәб рәһбәрләри дәрк етмәмишләр ки, дәр-
снин етмәк мәһарәти һәм дә шакирдләрдә һәр шејә мараг ојатмагы
лүксәк олдугда мүмкүндур. Буна кәрә дә биз дәрсин лүксәк
ки сәвијјәсиндән данышаркән, та'лимдә емосиялылыгын, һис-
сәрин үстүндән сүкутлә кечә билмәрик. Әксинә, ону хүсуси ола-
т нәзәрә алмалыг. Кимә мә'лум дејил ки, әкәр шакирдләрдә
һәр шејә өјрәнмәјә, елсин сирләринә бәләд олмага мараг һисси,
сидәтик вәзифәдән асылы оларат севинч вә ја кәдәр, рәғбәт вә
шифрәт ифтиғар вә ја биканәлик һисси ојатмадан онлара вә-
дәләт елсин биләкләр мөһкәм олмаз, ушағларын мә'нәви алаһи-
ләтә эәкилләшдирә билмәз.

Бәјүк хәлг шаиримиз, кәичлијин камил тәрбијәчиси вә мүәл-
лим С. Вурғун дејирди ки, ушағ гәлбини тәрбијә етдијимиз
заман о гәлбә һәјат вә табиәтин һәһигәтләри илә ганад вермә-
дик. Бу һәһигәт о гәдәр зәркин, рәһкарәк, мә'налы вә кәзәл-
дир ки, онун һеч бир бәјәтә, рәһк вә үјдурмалара еһтијачы
оладур. Мән һәјат һәһигәти дедим заман нәзәрдә јалһыз
ојатын, варлыгын мүсбәт чәһәтләрини, заман вә мөкәннин мү-
һүмлүксә һиссләрини, әмәл вә арзуларынн . тугурам.

Шакирдләри һәјата, әмәјә һазырламағ вәзифәсини тәдрис
итләрини өлкәнин сийәси, иттисади вә мәдәни һәјаты илә бағла-
мағ јолу илә јахшы һәлә етмәк олар. Та'лимин һәјатла алағәси
дејидә буну, һәр дәрсин сүн'и сурәтдә бу вә ја башга һәјати
әһликлә илә бағланмасы кимн дүшүнмәк олмаз. Буна еһтијач
оладур вә бу мүмкүн дә дејилдир. Та'лимин һәјатла алағәси, тәт-
ривин кәстәрдији кимн, мүхтәлиф шакирдләрдә вә мүхтәлиф
дәрәҗәләрдә һәјата кечирилә биләр. Бу заман техниканын, сәләјенин,
әһликләтәсәррүфәтинин тәрәғгисиндә, космосун фәһимдә, инсан чә-
һәһәтинин, инсанн өзүни, онун зәһни вә физики түзүләринин,
әһликләтәсәррүшүнүн иһкишафында бу вә ја башга елсин нәзәријәнин,
тәһлилу, елсин иһтираннын ојнадыгы ролу шакирдләрә дәрк
еддирмәк вәзифәси гојулур. Шакирдләр башга дүшмәклидирләр
вә инсан елә итинад едәрәк харигәләр јарадыр; еһни заманда
рәһликләтәсәррүшүнүн иһтиман тәчрүбәси елсин башлыча мәнбәји олмагла,
әһликләтәсәррүшүнүн вә елм вәсигәси илә үмүмләшдириләр, елм вә техника
инсан әһәјини јүнкүлләшдирир, ону даһа чох мәһсулдар едир.
Елм вә техникаја итинад едәрәк совет адамлары күндән-күнә
әһликләтәсәррүшүнүн мәһсулдарлыгынн лүксәлдирләр; бу исе коммунизмә кеч-
кәндә мүһүм рол ојнајыр. Ләкин бүтүн бу аһлајышлар шакирд-

тогсатик шәкилдә, бир дәрәдә дежил, мүхтәлиф фәнләр үзрә
дәрәдә системиндә, тәдричлә, мүхтәлиф формаларда ашы-
рылыр. Бир сәстә, мүәсир елм вә техниканын ролу мәһз
дәр дәрәдәдә шәрһ едилә биләр. Бууну үчүн, һәр шәйдән
фәнләр үзрә тәдрис материалын идеја-сijasи чәһәтдән
ишләтәләр. елми чәһәтдән дүзкүнлүжүнә вә долгунлуғуна
фәикер вермак лазымдыр.
Бир буну фәннин тәдрисини республиканын вә өлкәнин һәја-
тарихина даир, мәктәби әһәтә едән мүһитә даир фәиктик
тәһдәдә, даһым кәлдикдә бејиәләхалт сәчијјә дашыјан мәлу-
матла танкитләшдирмәк дәрәи һәјәтлә бағламағ ишиндә әвәз-
ләшдир.
Тәһмин һәјәтлә әләғәси мүхтәлиф јолларла тәһмин едиләр.
Мәһәлләләрдә әтраф мүһитдән мисаллар чәкилир, башга һәл-
ләсә елм тануналарынын сәнајә вә ја кәнд тәсәррүфатында
тәтбиғ едилмәси көстәрилир. Имла вә ја ишә јаздыранда,
мәтәтк тәһдәдә, һәјәтдән көтүрүлмүш фәктлардан, өлкәнин
иш вә итисади һәлијјәтләринә анд мәлуматдан истифадә
ишләтәр. Бүтүн бунлар дәрәсин кејфијјәтини јажшылашдырыр.
Мәһәлләләрдә чох шәкирдләрдә елми биликләри конкретләш-
дир вә шакирдләрдә чох билмәк һәвәси ојадыр.
Дәрәсин методик чәһәтдән гурулушу, мүхтәлиф үсул вә тәрз-
дән дәрәдә сәмәрәли истифадә етмәк мәсәләсинә даир. Бу,
дәрәчә мүһүм вә ејни заманда мүәллимдән бөјүк педагожи-
кәт тәләб едән мүрәккәб мәсәләдир. Тәһмин тәкмилләшди-
рәси тәдрис (мүәллимин фәалијјәти кими) вә тәһмин (ша-
кирдин фәалијјәти кими) үсул вә тәрзләринин дүзкүн сечил-
ләдән вә дәрәдә онлардан бачарыгла истифадә едилмәсиндән
ишләтәләр. Јени биликләрини шакирдләрә изаһы, онларын
ишләндирилмәси, билијини гијмәтләндирилмәси вә с. кими
билик вәзифәләри дүзкүн һәлл етмәк үчүн даһа мүнасиб вә
сәмәрәли үсуллар сечмәји бачармағ лазымдыр.
Шәһләрә јени билији, әсәсэн дөрд јолла вермәк олар: 1.
јени биликләр вардыр ки, онлары өјрәтмәк үчүн мүәллим
дән, шифаһи шәрһдән, мәктәб мүһазирәсиндән истифадә
ишләтәр. Бу јоллардан бүтүн фәнләрин тәдрисиндә исти-
фадәлуур. 2. Башга категоријалы елә биликләр дә вардыр ки,
мәһәлләләрдә, ријазийјат, грамматика, тарих вә с. фәнләр үзрә бир
биликләр) онлары мүсаһибә јолу илә өјрәтмәк даһа әлвә-
дир. Бу, евристик јолдур. 3. Бәзи биликләри шакирдләр
иш вә дикәр әдәбијјат үзәриндә мүстәгил ишләмәк јолу илә
ишләтәр. Бу ишә јени биликләри мүстәгил оларағ ахтарыб
ишләтәр. 4. Бир груп биликләрә ишә шакирдләр мүәл-
лимин ишләтәр. Бу ишә јени биликләри мүстәгил оларағ ахтарыб
ишләтәр. Буна тәдгигат үсулу дејилир. Биликләрин мөһкәм-
ләндирилмәси, онларын һәјәтә тәтбиғи, һесаба алынмасы үчүн
мүхтәлиф үсул вә тәрзләр вардыр. Буналарын һәр бириндән

...үсуулларынан табагчыл чөптөлөри иш тәрүбәсіндә
...педогогика өлмийи бу һадисә-
...белә белә мәдрәсәгә чалышмасиңдәдир Совет мұәллим-
...фәһми тәрүбәсін түксәлтмәк вә јени тәлим үсулләри
...јолуна тәрүбәсә тәһәһәтлә әтмәк јолуна, онлары тәкмилләшдир-
...үсулләри дәһшәтирәк едирләр. Белә бир педогогика һәрәкәтдә Азәрбајҗан

Белә рәсуубанка мәктәпләрини һәјәтиндән табагчыл мұәл-
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән

Бәһәһәти белә куман едирләр ки, дәрәдә шакирдләри фәал-
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән
...ләри һәһәти һә дәрәләриндә мұхтәлиф тәлим үсулләриндән

1. Тах. Педагогика мәчмуә, тарих, ичтиманјјат вә чоғрафија тәдриси, 1964,
с. 48-49.

511

мүдөлөри өйрөкмөжө, чавабларыны плаклашдырмава, план ва

спектрлар тутмага алышдырыр.

Жухары синифлөрдө реферат системини татбиги да мәшгөлө-
лөрини хејли чаңланмасына сәбәб олур. Бундан әдәбијјат, та-
рих ва ичтиманјјат дәрсләриндә даһа чох истифадә едилир. Бу
систем, семинарлардан онунла фәргләнир ки, шакирдләр програ-
мла алава олараг мөвзуну тамамлајан ва дәринләшдирән мате-
ријјаллары өйрәнирләр. Реферат системиндә әсас јери шакирдлә-
рини бу ва ја башга мөвзуда мұһазирәләри тутур. Бууну үчүн
дәрсләрдән һәр шакирд мұһазирәни реферат шәклиндә јазыр.
Сөзгә дәрсдә онун мұһазирәси мұзакирә олуиур. Она верилән
мәтәлләр, едилән мұбаһисәләр дәрси хејли чаңландырыр ва ша-
кирдләри фәаллашдырыр. Бурада мұһазирәни дәрсдә бир үсул
кәчә тәтбигиндән ајрыча данышмаг олар. Бәзиләринә көрә
мұһазирә шакирдләри пассивләшдирир, буна ~~көрә~~ да ондан мүм-
кән гәдәр узаг олмаг лазымдыр. Биз буну јанлыш фикир һесап
ләйрик. Шүбһәсиз, мұһазирә, мәктәбин ашағы ва орта синиф-
ләриндә фәјдәсыздыр, бу синифләрин шакирдләри мұһазирәни
сикләмәјә һәлә һазыр дејилләр. Лакин мәктәбин јухары синиф-
ләриндә, хусусилә һуманитар фәнләр үзрә мұһазирә бир үсул
кәчә нәинки вачибдир, һәтта зәруридир. Мұһазирәләрдән, мә-
сәлән, әдәбијјат дәрсләриндә бир көркәмли јазычынын әдәби
мәтәлијјәтинин принципал чәһәтләрини системлә шәрһ етмәк,
тарих дәрсләриндә мұһүм бир тарихи һадисә һаггында системли
мәлүмат вермәк, физика, биолокија, кимја дәрсләриндә бөјүк
елми кәшфин нәзәри ва әмәли әһәмијјәти һаггында даныш-
маг үчүн истифадә олунмалыдыр. Мәлүмдур ки, мәһз мұһазирә
кәситәси илә бир дәрсдә шакирдләрә бу ва ја башга елми мә-
сәлә һаггында системли биликләр вермәк олур. Мұһазирә һәм дә
бу ва ја башга елми мәсәләјә даир сөјләнмиш олан мұхтәлиф
ва чохлу фактлары, шакирдләрин һиссә-һиссә өјрәнмиш олдур-
лары биликләри үмумиләшдирмәјә имкан јарадыр. Лакин
мұһазирәләр о заман даһа чох фәјдалы олур ки, шакирдләрдә
интерјетмәјә мараг ојатсын, шакирдләрин гаршысында ахтарыш
мәтәлләри гојсун, дәрсдә проблемли вәзијјәт (ситуасија) јарат-
сын, мұһазирәлән сонра шакирдләр мұстәгил ишә, ахтарыш-
лар, дүшүнмә ва арашдырмалара чәлб едилсинләр. Ону да
кәчә етмәлијик ки, јухары синифләрдә програмларын чох јүклү
мәтәлијјәти материалын һамысыны вахтында шакирдләрә чатдырмаг
кәчә мұәллими мұһазирәлән истифадә етмәјә мәчбур едир. Мү-
закирә ва семинар мәшгәләләри јухары синифләрдә һәм дә она
кәчә лазымдыр ки, мәһз бу үсуллар вәситәси илә шакирдләри
мәктәпләрин тәлим системинә һазырлашдырмаг олар.
Мәктәп просесиндә мұхтәлиф үсуллардан истифадә едилмәси
әдәби тәкчә јени материалын шәрһиндә дејил, ејни заманда ону
кәчәләндирмәк, шакирдләрин билијини гијмәтләндирмәк үчүн
кәчә вачибдир. Биз буларын һәр бири үзәриндә ајрыча дајанмагы
кәчә им билмирик. Тәкрар ва чалышмалар һаггында бир нечә сөз

Handwritten notes in the left margin, including the number '11' and some illegible characters.

демәк истәҗирик. Буларын шакирдләри фәаллашдырмагда, өҗ-
рәнилән билик вә бачарыглары үмумиләшдирмәкдә ролу бә-
дукдур.

Мәктәб програмларында тәкрар вә чалышмалара, мә'лум ол-
дугу кими, һәтта хусуси дәрсләр аҗрылыр. Лакин билик вә ба-
чарыглары мөһкәмләндириб системләшдирмәк үчүн бу дәрсләр
һәлләдичи рол оҗнамыр. Һәлләдичи ролу һәр дәрслә вә һәр
ваһидәдә истифадә едилән тәкрар вә чалышмалар оҗнаҗыр. Би-
лик вә бачарыглары мөһкәмләндирилмәси вә системләшдирил-
мәсини һазардә сахлаҗан дидактик принцип тәләб едир ки, һәр
бир јени өҗрәдилән тәлим материалы тәкрарлама вә чалышма-
лар јолу илә јенидән шакирдләрин һафизәсиндә чаһландырыл-
сын. Буһсуз тәлимдә һаһлиҗәт әлдә етмәк олмаз. Мүәллим
дәрсин әввәлиндә тәлим материалыны шәрһ едәркән көһнә дәр-
сә вә ја дәрсләрә истиһад едир, онлары јада салыр, дәрсин
сонунда икә өҗрәнилмиш материалы үмумиләшдирәркән мүҗаһи-
саләрә мүраҗиәт едир. Беләликлә, јени биликләр өҗрәдиләркән
әввәлки биликләр тез-тез јада салыҗыр вә шакирдләрин һафи-
заләриндә мөһкәмләндирилир. Лакин тәкрар о заман даһа чох
фајда верәр ки, онун вәситәси илә өҗрәнилмиш биликләр садәчә
олараг јада салыһмагда кифајәтләһмәсин, биликләрин үмуми-
ләшдирилмәсини, өҗрәнилмиш биликләрә әсасән јени мәһтиҗи
нәтичәләр чыхарыб јени гајдалар тапмага, әввәлләрдә өҗрәнил-
миш тәлим материалыны үмумиләшдириб дәринләшдирмәҗә
имкән версин. Тәкрарын һөвләри чохдур. Лакин ону гејд етмәклә
кифајәтләһмәк истәҗирик ки, тәлимни кеҗфиҗјәтини јүксәлтмәк
кәһсәди илә ирәли сүрүлән јени проблемлә әлағәдар тәкрарла-
рын апарылмасы да мәсләһәтдир. Бунун маһиҗјәти ондан ибарәт-
дир ки, шакирдләрин һаршысына «аҗдыйлашдырын», «дүшүнүб
таһын», «исбат един» кими вәзифәләр гојулур, онлар да өҗрәндик-
ләри билик вә бачарыглар әсасында јени проблеми «ачмага»
чалышырлар. Белә тәкрарлар һәм шакирдләрдә мараг доғурур,
һәм онларын зәһнини иһкишаф етдирмәҗә хидмәт едир, һәм дә
тәлим материалынын үмумиләшдирилмәсинә вә дәринләшмәси-
лә көмәк едир. Белә тәкрарлар тәкчә шифаһи деҗил, һәм дә
јаһилли шәкилдә апарыла биләр. Бу заман һазырлашмаг үчүн
шакирдләрә әввәлчәдән тапшырыг вермәк мәсләһәтдир.

Бизим бурада чалышмаларын һөвләри вә тәшкили үзәриндә
әтрафлы даһанмага имкәһимиз јохдур. Лакин бунула әлағәдар
олән бир тәрз һаһгында бир нечә сөз демәк истәрдик, бу «изаһлы
чалышмалар»дыр. Тәлимдә вачиб бачарыг вә вәрдишләрин мөһ-
кәмләндирилмәси мәһсәди илә апарылаһ изаһлы чалышмалар
јени тәрз деҗилдир. Лакин сон илләрдә Липетск вилајәтинин
мүәллимләри бу тәрзи даһа мүтәшәккил вә мүхтәлиф һөвләрдә
тәтбиҗ етмәк тәҗрүбәсини ирәли сүрмүшләр. Бу чалышманын
(изаһлы оху, изаһлы јаһа, изаһлы һесаблама) маһиҗјәти ондан
ибарәтдир ки, шакирд чалышма үзәриндә ишләдикдә, ону изаһ-
ләдә баша чатдырыр, мәсәлә, јаһа чалышмасында грамма-

1

Б

1 сурет

гајдаларын тәтбиги, дурту ишарәләриндә истифада едилмәси иш олунур. Ајдын мәсәләдир ки, дүзкүн, сәһвәсиз јазмаг вәрди јаратмаг үчүн шакирд бу вә ја башга јазы гајдаларынын тәтбигини мөһкәм билмәлидир, о гајдалардан истифада етмәји бачармалыдыр. Изаһлы чалышмалар да мәнз буна хидмәт едир. Сон заманларда республика мәктәбләринин бөјүк бир тисминдә изаһлы чалышмалара дил вә ријазижат дәрсләриндә, хүсусилә ашағы синифләрдә даһа чох јер верилир вә бу јолла да шакирдләрин дәрсдә фәаллығы кенишләндирилир.

Мәктәблиләри лабораторияларда, е малатханаларда, мәктәбјаны саһәдә, чографија мејданчасында мүстәгил ишләмәјә чәсарәтлә алышдырмаг, онлара практик әмәк вәрдишләри ашыламаг лазымдыр. ~~Бүтүн~~ бунларсыз шакирдләрин идрәк фәалијјәтини гүввәтләндирмәји тәмин етмәк ~~нәтијјә~~ мүстәгил тәфәккүр вә әмәк фәалијјәти бачарығыны формалашдырмаг, онлара «өјрәнмәји өјрәтмәк» нәтијјәдир.

Тәлимин мүхтәлиф үсулларынын тәтбигиндә һеч дә дәрси «јункүлләшдирмәк», «садәләшдирмәк» мәгсәди гаршыја гојулмамалыдыр. Бунун сәмәрәси олмаз. Унутмамаг лазымдыр ки, шакирдләрин әгли инкишафы мәнз онлар чәтин тапшырыглар, дүзәриндә ишләдикдә, чәтинликләр гаршысында галдыгда тәмин едилир. Лакин бу заман синифдә керидә галау шакирдләри дә јаддан чыхармаг олмаз. Мүәллим јени мөвзуну һансы үсулла шәрһ едирсә-етсин, бир дәгигә дә олсун бәдә шакирдләри нәзәрдан гачырмамалы вә билмәлидир ки, дәрсдә керигалма мүәллимин изаһатыны баша дүшмәмәкдән башлајыр. Габагчыл мүәллимләр өз дәрсләриндә елә әлверишли шәраит јарадырлар ки, бүтүн шакирдләр онлары бөјүк бир диггәтлә динләјирләр. Мәсәлән, республиканын әмәкдар мүәллими (Бақы 132 нөмрәли мәктәб) мәрһум Билгејис Мәммәдова нәнки јалпыз мәктәблиләрә әдәбијјатдан дәрси билик верирди. О, һәм дә онлара дүшүнмәји, ән јахшы әдәби әсәрләрдә «нәјат дәрслији»ни көрмәји өјрәдирди. О, шакирдләрә Низами, Фүзули, Вагиф, М. Ф. Ахундов, Ч. Мәммәдгулузада, М. Ә. Сабир вә башга классикләрин әсәрләриндә мүасирлији тапмагы өјрәдирди.

Б. Мәммәдованын тәкчә дәрсләринин мазмунунда дејил, онун иш методларында, шакирдләрин тәдрис ишинин тәшкили үсуллары вә вәситәләриндә дә мүасирлик өзүнә кениш јер тапырды. Билгејис мүәллимин тәтбиг етдији методик пријомларын спесифик хүсусијјәти ондан ибарәт иди ки, о, шакирдләрдә јени фикирләр ојадыр, онлара мүстәгил олараг дүзкүн нәтичәләр чыхармагы, үмумиләшдирмәләр апармагы өјрәдир, биликләринин даим зәнкинләшдирмәләринә хүсуси диггәт јетирирди. Онун дәрс дедији синифләрдә бәдин әсәрләри шакирдләрин өзләри тәһлил едир, гаршыја чыхан мүбаһисәләрдә, музакирәләрдә фәал иштирак етмәкдән чәкинмир, бундан бөјүк зөвг алырдылар. Мүәллим өзү мүбаһисә үчүн шәраит јарадыр вә мүбаһисә

заманы көрөгөтүн бечө ашкара чыхарылдыгыны дигтәтлө из-
тәирди.

Шакирдләрдә ярадычы тәфәккүрү инкишаф етдирмәк, онлар-
да дунјакөрүшү системи јаратмаг үчүн мүәллим мүхтәлиф
мәгсәд (һуманизм, вәтәһнарвәрлик, бејнәлмиләлчилик, гәһрә-
манлыг, мәрдлик вә с.) дашыјан иһша-миниатүрләр јаздырырды.
Бу мәгсәдлә Билгејис мүәллим шакирдләрдә совет адамына
тәрә билән мөвзулар сечирди. Шакирдләрди «Сәһ... јалпыз сәһ!»,
«Вәтәһнимизлә бирликдә чичәклән», «Сәһәр ачыларкән», «Бир
өвүч торпаг» вә с. мөвзуларда јаздылары иһша-миниатүрләр
фикир орижиналлыгы илә фәргләнир, онларын дахили аләмнини
ашкара чыхарыр, һәр бир шакирди әтраф мүһитә тәһгиди јә-
нашмага сөвг етдирир, ән башлычасы иһсә, онларда мүстәгил ола-
раг дүзкүн нәтичә чыхармаг бачарыгынын формалашмасына,
шакирд характеринин јараныб мөһкәмләһмәсинә сәбәб олурду.
Догрудур, бу иһшаларда дәрин, чидди фикирләрлә јанашы, са-
дәләвһ ушаг фикирләринә дә тәсадүф олунурду. Лакин онлары
һәјчәнсыз охумаг олмурду. Бу јазыларда сәһимилик, тәрәвәт,
кәнч мүәллифләрди өзүһмәхсүс фәрди, мүстәгил ярадычылыг
јолу олдугу нәзәрә чарпырды.

Бакынын бир сыра башга мәктәпләриндә дә ярадычы сурәт-
дә иһләјән мүәллимләр чоһдур. 200 нөмрәли мәктәбин физика
мүәллими И. П. Охотина шакирдләрди ярадычылыг фәалијәти-
ни елә тәшкил едир ки, јени материалын шәрһи заманы онларын
әввәлки дәрсләрдә алдылары биликләрдән, еләчә дә һәјат тәч-
рүбәләриндән вә мүшаһидәләриндән мәгсәдәмүвафиг шәкилдә
истифадә олунур. И. П. Охотина «Диффузија» мөвзусуна һәср
едилмиш дәрсиндә кириш мүсаһибәсини елә гурур ки, шакирд-
ләр јени мөвзуну өјрәнәркән ашагыдакы суаллара асанлыгла
јаваб верә билирләр.

1. Молекуллар арасында мәсафә олдуғуну һансы тәчрүбә-
ләр сүтүб едир?

2. Молекулларын өлчүсү барәдә нә дејә биләрсиниз?

3. Бүтүн маддәләрин молекуллары ејнидирми?

Сыра мүәллим одекалон ијинин һавада, мүрәккәб дамласы-
нын суда јазылмасы кими садә мисалларла диффузија һадисәси-
ни нәзәрдән кечирмәји, мүшаһидә етдикләри һадисәләри шәрһ
әтмәји вә ашагыдакы суаллара чаваб вермәји онлара тәк-
лиф едир:

1. Бу ики һадисәдә сиз нә мүшаһидә етдиниз?

2. Сизчә, бу нә үчүн баш верир?

Мүәллим мајеләрин, газларын диффузијасына даир тәчрүбә-
ләр күмајиш етдирдикдән сонра, шакирдләрдә бәрк маддәләр-
дә ејни просесин баш вердијинә иһнам јарадан «Диффузија» кино
фрагментләринә бахыш кечирир.

Бүтүн иһши кедиши заманы һазырлашан шакирдләр чәтди
суаллара һәмишә белә сәрбәст чаваб верирләр. Мәсәлән, «Бир

«дәни молекулунун дикәринә дахил олмасыны нечә изаһ мәли?» вә ја «Молекуллар һәрәкәтсиз олса иди, диффузија ядисәси баш верәрдимиз?» кими суаллара шакирдләр сәрраст вә ајдын чаваблар верирләр. Ишдәки бу ардычыллыг шакирдләрнин идрак фәалијјәтини гүвәтләндирмәк үчүн шәраит јарадыр. онларын мәнтиги тәфәккүрүнүн инкишафына сәбәб олур, онларда јарадычылыг әһвал-руһијјәси ојадыр.

Мүәллим шакирдләрә ев тапшырыгы олараг мүшаһидәләр-дән мүстәғил нәтичәләр чыхармагла әлағәдар бир сыра практик ишләри јеринә јетирмәји тапшырыр.

Дәрсдә бүтүн шакирдләрин мәһсулдар тәлим иши илә тәмин екмәси, онларын дәркетмә фәалијјәтини тәшкили һаггында. Шакирдләрин идрак фәалијјәтини тәлим просесиндә инкишаф етдирмәк, дәрсин методик чәһәтдән дүзкүн тәшкилинә аид олмагла онун тәкмилләшдирилмәси ишиндә әсас тәләбләрдән би-һисәб олунур. Бу да тәсадүфү дејилдир, чүнки шакирдләрин идрак фәалијјәтини тәлим просесиндә јүксәлтмәк елә бир мүһүм тәләбдир ки, она истинад едәрәк шакирдләрин биллик сәвијјәсини әсәслы сурәтдә јахшылашдырмаг мүмкүндүр. Дәрсдә шакирд-ләри фәаллашдырмага чалышмаг тәләби педагогика тарихиндә јени мәсәлә дејилдир. Бу мәсәлә һәйиқи совет педагогикасында, онун бүтүн тарихиндә, һәтта демократик классик педагогикада, о чүмләдән ингилабдан әввалки рус демократик педагогикасын-да өјрәнилән вә чох музакирә едилән проблемләрдән бири ол-мушдур. Өз зәманәләринин көрмәли вә габагчыл педагоглары көрмәјә билмәздиләр ки, педагоги просесин кәјфијјәтини јүк-сәлтмәк үчүн мүәллимин јени дәрси мәһарәтлә шәрһ етмәси илә јанашы, шакирдләрин дәрсдә фәал иштиракы, онларын зәһни вә әмәли чәһәтдән фәаллыг көстәрмәләри вә мүһүм шәртдир. Буна-кәрә дә онлар дәрсин шаблонлашдырылмаасыны, сөнүк вә мараг-сыз кечилмәсини мүхтәлиф шәкилләрдә тәнгид етмиш, бу дәрс-ләрин шакирдләри зәһни инкишафын ләнкитдијини ачыб көс-тәрмишләр. Бу мәсәләјә даһа чох фикир верәнләрдән бири бөјүк рус педагогу К. Д. Ушински (1824—1870) олмушдур. Һәлә кечән әсрин 60-чы илләриндә о, шакирдләри пассивләшдирән, онларын фәаллығыны сөндүрән дәрсләри кәскин сурәтдә тәнгид едирди. О јазырды ки, белә дәрсләр «үч-дөрд шакирди суал-чаваба тут-магла башланыр вә буна вахтын јарыдан чоху сәрф едилир; синфин галан шакирдләри чаваб үчүн онлара нөвбә чатанадәк диггәтсиз отурмагда өзләрини там һаглы һесаб едирләр. Белә дәрсләрдә шакирд дә олур ки, бүтүн һәфтә мүддәтиндә, күндә алты саат, башы фикирсиз, әли дә машғәләсиз вахт кечирир, о, аичаг чалышыр ки, синиф интизамынын тәләб етдији һәрәкәтсиз вә күтлүк ифадә едән мәнасыз диггәтли көрүнүшүнү муһафизә едиб сахласын». Белә дәрсләри мәнасыз һесаб едән Ушински, тәһидлә тәләб едирди ки, шакирдлар дәрсдә, мүмкүн гәдәр, фәал

1 К. Д. Ушинский. Собрание сочинений, М., 1948, т. 2, стр. 215.

мүстәгил ишләсингәр, мұәллим исә өнтарын бу чүр ишләринә
шакирдләрә өҗрәнмәҗи өҗрәтмәк лазымдыр, ја'ни онлары елә тә'мин
етмәк лазымдыр ки, јени анлајышлары мүстәгил олараг дәрк ет-
мәҗи өҗрәнсинләр.

Мәһз, бу нөгтеҗи-нәзәрдән о, тә'лим просесиндә һәм дә мұга-
җисәҗә хүсуси јер вермәҗи тәләб едирди. Ушински тә'кидлә көс-
тәрди: «Тәрбијәчи ймкан дахилиндә лап әввәлчәдән ушағы елә
өҗрәтмәлидир ки, о, баиғасы тәрәфиндән (шифаһы вә ја китаб
һаситәси илә) она шәрһ едилән билиҗи габагчадан дүшүнмәдән
мәнимсәмәсин; әксинә, өҗрәндиҗи биликләри, өҗрәнмиш олдугла-
ры илә мұгаҗисә етсин, тутушдурсун»¹.

Ушинскинин бу дәҗәрли идејасыны ингилабдан әввәлки рүе
педагогикасынын бир сыра көркәмли нүмәјәндәләри мұдафиә
етмишләр. Лакин чар Русијасынын рәсми педагогикасы мәктәб-
ләрә јени фикирләрин дахил олмасына манечилик-тәрәтдијиндән
вә орада һәр чүр догматизм вә әзбәрчилијин көк салмасыны тәш-
виғ етдијиндән Ушинскинин јухарыда көстәрдијимиз фикринин
дә мәктәбә дахил олмасына гаршы һәр чүр маниә тәрәдирди.
Дәрсдә шакирдләри фәаллашдырмағ идејасы мәһз совет мәктәб-
ләриндә тәдричән тәбиғ олунмаға башлады вә өзүнә кениш јол
тапды. Лакин, тәәссүф ки, совет мәктәбләри тарихиндә бу проб-
лем ардычыл өҗрәнилмәмиш, шакирдләрин фәаллығ вә мүстәгил-
лиҗи дидактиканын әсас принципләриндән бири һесаб едилсә дә,
бу проблемин елми шәрһинә аз фикир верилмишдир. Совет пе-
дагогика елми сон 15—20 илдә буну тә'лим вә тәрбијәнин ән
актуал проблемләриндән һесаб едәрәк диггәт мәркәзинә чәк-
мишдир.

* Шакирдләрин идрәк фәалијәтинин күчләндирилмәси пробле-
минин маһијәтинә кәличә, демәлијик ки, бу һеч дә дәрсин бу вә
дә башға мәрһәләсиндә тәтбиғ едилә билән хүсуси пријом дејил-
дир. Бу, шакирдләрин тә'лим просесиндә бүтүн зейни гүввәләри-
ни ишләтмәсини, јени биликләри мәнимсәмәҗә дәрин марағ көс-
тәрмәсини, биликләри мәнимсәмәк вә јени мәсәләләрин
пәллиндә тәтбиғ етмәкдә мүстәгил һәрәкәт етмәҗә чалышмасыны,
тә'лим просесиндә гаршыја чыхан чәтинликләрлә мұбаризәдә тә-
шәббүскарлығ вә јарадычылығ көстәрмәсини тәләб едән мұһүм
принципдир. Шакирди тә'лим просесиндә фәаллашдырмағын ма-
һијәти һәм дә онда ифадә олунур ки, мүстәгил зейни фәалијәти
сәјәсиндә шакирд өзү үчүн јени олан һәгигәтләри, ганун вә гај-
далары, анлајышлары мүстәгил олараг дәрк едир вә бу онда
һазылығ һисси ојадыр. Бу өз нөвбәсиндә идрәк фәалијәтинин
күчләnmәси үчүн емоционал бир амил олуp.

Габагчыл мұәллимләр шакирдләринин идрәк фәалијәтинин
бүтүн дәрс боју мұхтәлиф шәкилдә күчләндириләр. Буна онлар
мұхтәлиф дидактик тәрзләр тәтбиғ етмәклә вә даһа чох шакирд-

¹ К. Д. Ушинский. Собрание сочинений. М., 1950, т. 10, стр. 470.

ларин мүстәгил ишини тәшкил етмәклә найл олурлар. Лакин ләрсдә шакирдларин мүстәгил иши педагоглар тәрәфиндән мүх- тәлиф мәнада баша дүшүлүр. Мәсәлән, профессор Б. П. Јесипов бәла һесап едир: «Шакирдларин, тәлим просесинә дахил едил- миш мүстәгил ишләри елә ишләрдир ки, онлар мүәллимин билә- васитә иштиракы олмадан ичра едилир, лакин бу ишләри мүәл- лим верир вә онлар мүәјјән вахтда көрүлүр»¹.

Профессор Р. Лемберг «Шакирдларин мүстәгил иши һаггын- да» адлы мәгаләсиндә шакирдларин фәалијјәтини «Ичраедици» вә «Мүстәгил»—дејә ики гисмә бөлүр вә бу иш нөвләринин һәр икисини о. зарури вә бир-бири илә әлағәдар һесап едир. «Тәлим ишинин бу ики типни арасында олан фәргләр әсас ети- бары илә онлары (шакирдләри) бу ишә сөвг едән мүјәссәр гүв- вәләрин хүсусијјәтләриндән ибарәтдир. Мүстәгил ишдә бу гүв- вәләр санки «дахилдән» баш галдырыр вә шакирдләр дә «көнүл- дүлүк әсасында» һәрәкәт едилләр»². Бу фикирләр шүбһә доғур- сур. Лакин унутмаг олмаз ки, «ичрачылыг» мүстәгил ишин илк мәрһаләсидир. Бу илк мәрһаләни кечмәдән шакирд икинчи даһа мүрәккәб вә чәтин мәрһалә олан «мүстәгил ишин» өзүнә киришә билмәз.

Мүстәгил ишин характеринә даир Н. Дәјрниң да (Москва шәләјәти, Химкино шәһәри) мәгаләси марағлыдыр. О јазыр: «Мүстәгил иш шакирдләри инкишаф етдирмәлидир, онунла әла- гәдар олан һәр бир тапшырыг шакирдин шәхсијјәтинин форма- лашмасына нә исә бир јенилик әләвә етмәлидир. Әкәр бу јох- дурса, тапшырыг фәјдәсыз тәкрар олунар вә беләликлә, шакир- дин инкишафына јардым етмәз вә јахуд үмумијјәтлә шакирдин малик олдуғу сәвијјәјә ујғун кәлмәз, о заман маһијјәтчә о мүстәгил иш кејфијјәтини итирәр»³. Бурада, сөһбәт шакирдларин мүстәгил ишинин маһијјәтиндән дејил, онун мәгсәдиндән кедир. Шүбһәсиз, шакирдин мүстәгил иши дүшүнчәсиз, идејасыз ола билмәз. Лакин шакирдин дүшүнчәләри мүстәгил ишин ичрасы просесиндә ичра олунан ишин сәчијјәсиндән асылы олараг, бә'зи һалларда әһәмијјәтли, бә'зән исә әһәмијјәтсиз дәрәчәдә инкишаф едә биләр.

Сон заманларда јени програмлара кечмәклә әлағәдар ша- кирдларин идрәк фәалијјәтинин күчләндирилмәси проблемнин найл етмәк мәгсәди илә мүстәгил ишин тәлим просесиндә тәш- килинә нәзәри педагогикада вә мәктәб һәјатында даһа чох фикир верилир. Бу барәдә чох јазылыр вә данышылыр. Бу бахымдан проф. П. И. Пидкасистинин шакирдларин мүстәгил фәалијјәтинә һәср етдији монографија хүсусилә диггәти чәлб едир. Мәсәлән, демәк олар ки, мүәсир елми тәләбләр сәвијјәсиндә ишыгланды- ран мүәллиф совет педагогикасында мүстәгил ишә даир ирәли

¹ Б. П. Јесипов. Самостоятельная работа учащихся на уроках, М. 1960, стр. 15—16.

² Вахт «Советская педагогика» журналы, 1962, № 2, сәһ. 23.

³ Вахт «Народное образование» журналы, 1963, № 5, сәһ. 31.

неча илди^р ки, һәм ин проблем үзәриндә ишләйр. Бу мәгсәдлә 9, шакирдләрин китаб үзәриндә мүстәгил ишләрини тәшкил едир, мүхтәлиф мөвзуларда шакирдләрә рефератлар һазырладыр, онларда мәнбаләрдән мүстәгил истифада етмәк вәрдишләри жарядыр, дәрнәк ишләрини, һәмчинин экскурсиялар тәшкилини күчләндирир. Ријазийәт мүәллими J. Бунјадов¹ да һәм ин проблем үзәриндә сәмәрәли иш апарыр. Бунун үчүн о, фәрди тапшырыглардан кениш истифада едир. J. Бунјадов әввалчәдән ејни мөвзулары әһәтә едән, ләкин чәтнелик дәрәчәләринә көрә мүхтәлиф олан фәрди билетләр һазырлајыр вә бунлардан синифдә кечирилән јохламаларда вә евә верилән тапшырыгларда истифада едир².

Шакирдләрин дәркетмә фәалијјәтини күчләндирмәк тәдбирләринә дәир бир чох габагчыл мәктәбләримиздә елми-практик конференслар кечирилир. Дәрсдә шакирдләри фәаллашдырмага чалышан, бу мәгсәдлә мүхтәлиф шәкилдә онларын мүстәгил ишини тәшкил едән мүәллимләрини сајы сүрәтлә артыр. һәм ин педагожи һәгигәт өзүнә кетдикчә даһа дәрин көк салыр вә бу дәслиндә тәлим кејфијјәтини јүксәлтмәк вәзифәсини јеринә јетирмәјин мүһүм рәһнләриндән бири кими гијмәтләндирилмәлидир. Бакы шәһәри 62 нөмрәли мәктәбин ибтидан синиф мүәллими Шәргијә Аббасова өз зәркин тәчрүбәси әсасында бу барәдә јазыр ки, шакирдләри дәрсдә фәаллашдырмаг үчүн һәмишә ејни тәлим үсулу илә ишләмәк фәјда вермир, чүнки дәрси һәмишә ејни үсулла кечмәк шакирдләри јорур, онларын зейни фәалијјәтини азалдыр, дәрсин јекнәсәк кечмәсинә сәбәб олур. Мәһз бунун кәзәрә алан мүәллим дәрсләриндә мүхтәлиф үсул вә пријомлардан истифада едәрәк шакирдләринин мүстәгил ишләмәләринә хүсуси фикир верир.

Н. К. Крупскаја һәлә 30-чу илләрдә јазырды ки, өзү охујуб өјрәнә билмәјән, јалныз мүәллимин вә профессорун дедијини мәннмсәјән, јалныз једәкдә кетмәји бачаран адамын фәјдасы аз олар. Биз, биликләрә мүстәгил јијәләнмәји кәнч нәслә өјрәтмәлиик. Бу, совет мәктәбинин һәлл етмәли олачагы ән мүһүм мәсәләләрдән биридир. Н. К. Крупскаја ејни заманда дејирди ки, ән көзәл мәктәб кәнчләрә гуручулуг ишләриндә лазым олан биликләрин анчаг бир гисминн верә биләр. һалбуки мүәсир һәјәт кәнчләрдән даһа мүкәммәл билик өјрәнмәји тәләб едир. Бу ишдә исә шакирдләри мүстәгил ишләмәјә өјрәтмәјини әһәмијјәти бәјүкдүр. Н. К. Крупскајанын бу гијмәтли фикирләрини јада сәләи Ш. Аббасова дәрсин бүтүн мәрһәләләриндә шакирдләрин мүстәгил ишинә хүсуси диғгәт јетирдијини билдирир. О јазыр ки, мәсәлән, дәрсин биринчи мәрһәләсиндә ев тапшырыгларынын јохланмасына кениш сурәтдә шакирдләрә мүстәгил иш верилир. Ев тапшырыгларынын кәмијјәтчә јохладыгдан сонра ону кејфиј-

¹ J. Бунјадовун тәчрүбәси һағгында сонра әтрафлы данышылачагдыр.
² Бах: «Азәрбајҗан мәктәби» журналы, 1969, № 7, сәһ. 45--56.

Шәкирдләрнең нәчә беринә јетирдикләрниң өјрәнмәк үчүн әһ
тапшырыгларына охшар мүстәгил чалышма бериләр, ја да ишла
јаздырылып. Чалышманың бир нүмунәси вә ја ишла үмүн вери
ләк мәтн јазы тахтасында јазылып вә үстү өртүләр. Шәкирдләр
мүстәгил ишн јеринә јетирдикдән сонра јазы тахтасында јазыл
мыш нүмунәниң үстү ачылып. Шәкирдләр һәмийн нүмунә әсасын
да мүстәгил көрдүкләри ишн јохлајыр, сәһләрини дүзәлдирләр.

Мүәллим дәрсиң башга мәрһәләләриндә да шәкирдләрә әләгә
дәр мүстәгил ишләр вердијини гејд едәрәк көстәрир ки, дәрси бу
јојла тәшкил етдикдә шәкирдләрин даһа чох фәәллашмасы, нә
твәдә тәлим мүвәффәғијәтнин јүксәлмәси (тәлим олунур.
Дәрсдә шәкирдләрин мүстәгил ишини тәшкил етмәкдә Хырдалан
(Абшерон рајону) орта мәктәбинин биолокија мүәллими һәғигәт
Раһимованың марағлы тәчрүбәси һағгында данышмаға дәјәр.
Сов.ИКП Програмында чәмијјәт үзвләринин јүксәк дәрәдә
шүүрлу олмаасынн ичтиман-игтисади мәнасына дәир вердиј
тәләбләри хатырладарәг Н. Раһимова јазыр ки, бу тәләбләр
нөгтеји-назәриндән һазырда совет мәктәбиндә елә тәлим үсул
лары тәтбиғ етмәк ләзымдыр ки, һәмийн үсуллар шәкирдләри
фәәллашдырыб, тапшырыгларә ја радычылығла јанашдыра бил
снләр, мүстәгил нәтичәләр чыхармағы бачарсынлар. Дигтәтә
ләјинг чәһәт будур ки, Раһимова бу мүнүм педагожи вәзифәни
коммунизм гуручулары олан јени адамларын тәрбијәси кими ги
нәтләндирир. Шәкирдләрин мүстәгил ишләринин маһијәтнин
нәчә баша дүшдүјүнү шәрһ едән Раһимова биолокија дәрслә
риндә мүстәгил ишин бир сыра нөвүнү:

- 1) дәрслик үзәриндә мүстәгил ишн.
- 2) табло, схем үзәриндә мүстәгил ишн.
- 3) бәлијин үмумиләшдирилмәси просесиндә мүстәгил ишн.
- 4) тәчрүбәләр үзәриндә (мүшәһидә апармағ, онлары мүгајисә
етмәк вә нәтичәләр чыхармағ) мүстәгил ишн.

5) дәрсдәнкәнар елим, бәдний китаблар вә гәзет-журналлар
үзәриндә мүстәгил ишн көстәрир вә буларын һәр бири үзәр
вә тәчрүбәсиндә әлдә етдији наилијәтләри шәрһ едир.

О, дәрслик үзәриндә мүстәгил ишини тәшкили тәчрүбәси һағ
гында дејир ки, дәрслик үзәриндә шәкирдләрин мүстәгил ишләри
әлә тәшкил едилмәлидир ки, тапшырыглар, суаллар шәкирдлә
рин конкрет вә дәғиг биллик алмаларынн истиғамәтләндирсин. У
синиф шәкирдләри биолокијадан илк дәфә ботаника фәнни курсу
кә таныш олурлар. Буну нәзәрә аларағ башга үсул вә вәситә
ләрлә бәрәбәр шәкирдләрдә китаб үзәриндә мүстәгил ишләмәјин
нақийн вәрдишләрини әмәлә кәтирмәјә чалышырығ. Бу мәғсадлә
јени мөвзуну изаһ етдикдән сонра мән шәкирдләрдән биринә һә
мин мөвзуну учадан, гәланларына исә китабдан сәкитчә охума
ны тапшырдым.

Н. Раһимова бу үсулун дәјәрли олдуғуну гејд етмәкдә бәрә
бәр, елим заманда билдирир ки, бу үсул чох тәқрар едилдикдә
шәкирдләрин фәәллығи азалыр, ахтарычылығ гәбилијәтләри

актифләйр. Буна көрә дә о, китаб үзәриндә шакирдләри ишләтмә-
дин башга пријомларындан да истифада етмәји мәсләһәт көрүр.
Мүәллим, шакирдләрә мүрәккәб тапшырыглар, суаллар вер-
дикдән сонра онлара китабын мүәјјән сәһифәләриндән чаваб-
лар тапмагы тапшырыр. Мүәллим өз тәчрүбәсинә әсасланараг
кәстәрир ки, мүстәгил ишин бу гәјдәсы шакирдләрин даһа кәр-
кин зәһни фаәлијјәт кәстәрмәләринә сәбәб олур. Биолокија үзрә
мүстәгил ишин башга нөвләринә анд мисал кәтирән Рәһимова
нәтичәдә кәстәрир ки, о бу јолла бүтүн синфин дәрсдә фәал-
лығыны, китабдан мүстәгил олараг охујуб өјрәнмәк бачарыгыны
дәринләшдирир вә беләликлә, тәлим кејфијјәтинин јүксәлмәсини
тәмин едир.

Дәрсдә шакирдләри фәаллашдырмаг ишиндә Бакы шәһәри
175 нөмрәли орта мәктәбин франсыз дили мүәллими И. А. Бак-
штејин чох зәнкин тәчрүбәси олдуғуну ајрыча гејд етмәлијик.
И. Бакштејн јазыр ки, дәрсдә шакирдләрин дәркетмә фәалијјә-
тинин күчләндирмәк үчүн ишими рәнкарәнк етмәјә мүхтәлиф
үсуллардан вә пријомлардан истифада етмәјә чалышырам. Бу
мәгсәдлә мүәллим ашағыдакы пријомлардан истифада едир:

- 1) гијмәт вермәк мәгсәди илә олан фәрди сорғудан әл чәкмәк;
- 2) јени дәрсин нзаһына верилән вахты имкан дахилдә
азалтмаг вә јени материал үзәриндә чалышмаға кечмәк;
- 3) шакирдләри дәрсдә фәаллашдырмаг;
- 4) дәрсдә чалышмалара бачардыгча чох јер вермәк;
- 5) дәрси чанлы сурәтдә кечирмәк;
- 6) шакирдләрин фәалијјәтинә дәрсдә гијмәт вермәк;
- 7) ев тапшырыгларынын һөчмини имкан даирәсиндә
азалтмаг.

Бакштејн харичи дилләрин тәдрисинә мәхсус методикадан
мәһарәт вә усталыгла истифада едир. Бурада онларын һамысы-
ны шәри етмәјә имкан јохдур. Лакин бир чәһәти гејд етмәк
хәтмәдир. Мүәллимин усталыгы шакирдләри дәрсин әввәлин-
дән ахырынадәк фәаллыг шәрантиндә сахламасындадыр. О јә-
һәзр ки, шакирдин фәаллығыны мән, һәр шејдән әввәл, онун
истифада етдији чүмләләрин миғдары илә өлчүрәм. Бурада исә һәм
онларын хорла, һәм дә фәрди олараг вердикләри чаваблар нәзәр-
дә алыныр. Фәаллыгын шакирдләрдә азалмасынын гаршысыны
алмаг үчүн хорла верилән чаваблары фәрди чавабларла, шифа-
ли чаваблары јазылы чавабларла әвәз едирәм. Бунларын јәр-
дәми илә шакирдләрдә сөзләрин дүзкүн тәләффүзү вә оху вәр-
диши әмәлә кәлир. Хорла сөзләр тәкрат едилир, чүмләдә фәл-
ләри ишдирилир, мәти парчалары охунур, сәсләр мөһкәмләндири-
лир. Хорла верилән чаваблардан мән рус дилиндән франсыз
дилине тәрчүмә үчүн дә истифада едирәм... Бүтүн бу пријомлары
ишләтмәклә мүәллим шакирдләринин програм тәләбләри сәвиј-
јәсиндә франсыз дилин өјрәнмәләринә һивәл олур.

Шакирдләрин идрәк фәалијјәтинин гүввәтләндирилмәси һеч
дә тәкчә мүстәгил иш вәситәси илә дејил, ејни заманда онларын

бүтүн шиканлары даиресиндә тәлим процесинә чәлб олунмала-
ры, өйгәндикләри јени биликләри тәчрүбәдә тәтбиг етмәләри,
практик ишдә мүәллимни рәһбәрлији илә мүстәгиллик көстәрмә-
ләри, тәдрис мәсәләләринин һәллиһә, јени факт вә һадисәләри
дәрк етмәк процесиндә гаршыја чыхан чәттиликләрин арадан
салдырылмасына јарадычылыгга јайаһмалары, бүтүн дәрслә
алагәдар тәдрис ишләри илә мәшгул олмалары илә тәмин едилир.
Идрак фәалијјәтинин күчләндирилмәси һәм дә өјрәнмә процесинә
дә мүгајисәләрә, үмумиләшдирмәләрә, тәнгиди тәһлилә, әгли нә-
тичәләр чыхармаға вә с. чидди фикир вермәклә тәмин едилә
биләр. Тәлим процесиндә бунларын һәр биринин өзүнә мәхсус
јери вардыр вә онлардан мәһарәтлә истифадә етмәк лазымдыр.
Мәсәлән, мүгајисәнин тәлим процесиндә ролунун нә дәрәчәдә
үксәк олдуғуну **кәбат** етмәјә еһтијач јохдур. Мүтәрәгги классик
педагогикадан совет педагогикасына дәк—Ј. А. Коменскидән
Н. К. Круһскајаја дәк көркәмли педаголарын бөјүк бир гисми
мүгајисәнин тәлим процесиндә дәјәрли ролу олдуғуну гејд ет-
мишләр. Бу барәдә мәлүм олдуғу үзрә **К. Д. Ушински** даһа чох
јазмышдыр. О дејирди ки, мүгајисә һәр чүр анламанын вә һәр
бир тәфәккүрүн әсасыдыр. Дунјада биз һәр шеји мүгајисә вәси-
тәси илә дәрк едирик. Инсанын өјрәнмә процесиндә мүгајисәнин
бу чүр әсас мөвгеји ону көстәрир ки, дидактикада мүгајисә баш-
лыча пријом олмалыдыр. Мәһз буна көрә дә Ушински мүгајисә-
дән тәлим процесиндә кениш истифадә етмәји дәнә-дәнә мәслә-
һәт көрүрдү. Мүәсир мәктәбләримиздә мүгајисәнин тәтбигинә
даир мәсәләнин нәзәри вә әмәли чәһәтләринин шәрһ едәрәк про-
фессор Н. Казымов һаглы олараг јазыр ки, шакирдләр мүхтәлиф
објектләри «мүгајисә едәркән ејни заманда башга фикри процес-
ләр саһәсиндә дә мүмарисә етмиш олурлар. Мүгајисә јолу илә
шакирдләрин биликләри асанлыгга тәсниф едилир, система са-
лыныр; онлар лазыми нәтичәләр чыхара билир, үмумиләшдирмә-
ләр едирләр. Өјрәндикләри чисимләрин (әләвә едәк ки, һәм дә
һадисәләрин—М. М.) мүһүм әләмәтләрини ајырд етмәклә ша-
кирдләр онлар арасындакы үмуми чәһәтләри тапа билирләр...
мүгајисә бә'зән дә сүбут вәзифәсини јеринә јетирир»¹.

Бу барәдә даһа чох данышмаг оларды. Мүхтәлиф фәнләрин
тәдриси процесиндә идрак фәалијјәтинин мүхтәлиф пријомлар
вәситәси илә инкишаф етдирилдији мәлүмдур. Бунларын һәмы-
сы габагчыл мүәллимләрин дәрсләриндә мүхтәлиф формаларда:
бүтүн дәрс мүддәтиндә, тәдрис ишинин мүхтәлиф садә вә мүрәк-
кәб нөвләриндә чүнү көстәрир, мүхтәлиф дидактик пријомла-
рын тәтбиги илә шәрһләнир; лакин, һәр шејдән әввәл, мүәлли-
мин рәһбәрлији астында шакирдләриң фронтал, груп шәк-
линдә вә фәрди мүстәгил иш нөвләринин аһәнкдар сурәтдә
алагәләндирилмәсиндә нәзәрә чарпыр. Мүстәгил тәдрис ишләри-

¹ Н. Казымов. Мәктәбдә мүгајисә үзәриндә ишини нәзәрәјјәси вә тәч-
рүбәси, Мәариф, Баки, 1972, саһ. 66.

Мәктәпте иш-хезмәткәрләр (пәрсликләр, илк мәнбәләр, мәлүмат китаплары вә с.), язгы иш-хезмәткәрләр (инша, мәсәлә һалли вә с.), практик ишләр вә лаборатор ишләр, мүшәһидәләр вә с. бураја дахилдир.

Нариманов рајонундагы 151 нөмрәли мәктәбин биолокија мұаллими Л. Н. Оратовскаја чох һаглы олараг дејир ки, газә кылымш вәрдишләр, о чүмләдән тәфәккүр вәрдишләрн мүәјјән кәләмәдә мүстәгил тәчрүбә илә әлдә едилдији заман мөһкәм олур. Мәсәлән, «Маддәләр мүбадиләси вә «енержи» мөвзусуну кечәркан мұаллим ассимилјасија вә диссимилјасија һаггында илләјиш вөрмәкдә материал китабдан өјрәнмәк үчүн шакирдләрә там мүстәгиллик вәрир. Әввәлчәдән ләһһәдә ајры-ајры һәндәләр јазылып вә шакирдләрин диггәти онләрә јөнәлдилир:

1. Ассимилјасија просесинин хүсусијјәтләри.
2. Диссимилјасија просесинин хүсусијјәтләри.
3. Ассимилјасијанын диссимилјасија илә әләгәси.

Мүстәгил ишин бу нөвү шакирдләрин гүввәсинә ујғунду вә онлар буму мүвәфәғијјәтлә јеринә јетирирләр.

Сонра шакирдләрә ассимилјасија илә диссимилјасија ара-сындагы тәзадларын вәһдәти һаггында һануну сүбүт етмәк тәк-лиф олунур. Мұаллим шакирдләрдән өзүнүн фикирләшдији чүм-дәләрлә чаваб вөрмәји дејил, мүстәгил дүшүнүб. баша дүшдүклә-ри кими чаваб вөрмәји тәләб едир. Ишә бу чүрә јанашмаг шакирдләри даһа чох фәаллыгга чалышмаға сөвг едир.

Загәтәлә шәһәриндәки 2 нөмрәли интернат-мәктәбин чоғра-фија мұаллими М. Мәһәррәмөв шакирдләрин идрак-фәалијјәтини гүввәтләндирмәк сәһәсиндә чох гијмәтли тәчрүбә әлдә етмиш-дир. О, дәрсләрдә вә дәрдәнкәнар вахтларда тәдқиғатчылыг методуну тәтбиғ етмәкдә, мүстәгил олараг идрак мәсәләләрини јеринә јетириәк үчүн шакирдләрә шәраит вә имкан јарадыр. Мәктәбин јахшы тәһиз олунмуш метеоролокија мейданчасында мұаллимин талшырыгы үзрә шакирдләр метеоролоки вә фено-локи мүшәһидә вә тәдқиғатлар апарырлар. Шакирдләрин көзү-көңүлүндә тәбиәт кәрчәклији дәрк едилмәсинә һүдудсүз бир мейданы кими ачылып. Бу заман ән мүһүм чәһәт өзүнчә онда кәстәрир ки, шакирдләрин әмәји өјрәнилән материалын садәчә әһәми вәситәсинә—иллюстрасијасына чөврилмир. тәбиәт һадисә-ләрини јени тарафларини ајдылашдырыр, мадди алаһи вә онун һадисәләрини, онларын һанунаујғунлуғларыны шүурлу сурәтдә дәрк етмәји имкан вәрир.

Чоғрафијадан јени программа практик мөһгәләләрә, һабелә доғма дијарын тәбиәт һадисәләринини өјрәнилмәсинә мүһүм јер вәрир. Мәһиз бу мәсәләләр М. Мәһәррәмөвүн дәрсләриндә мәркәзи јерләрдән бирини тутур. Онун дәрсләриндә әмәли тап-шырығларә кениш јер вәрир. Мәсәлән, «Атмосфер» мөвзу-суну кечәркан о, шакирдләрдән ашагыдагы суалларә чаваб вөр-мәји тәләб едир:

Handwritten signatures and the page number 109.

1. Гыш вэ јај ајларында јағышларын дүшмәси арасында һансы фэрг вардыр?

2. Күнәшин маилти бучагы илә температур арасында нэ кими гагышлыгы алага вардыр? вэ с.

Загата ланын јерли тәбини һадисәләринин өјрәнилмәси саһәсиндә М. Мәһәррәмовун тәчрүбәси хүсусилә диггәтәләјигдир. Бу мәсәдлә о. бир сыра экскурсиялар кечирир. Һәмин экскурсиялар заманы шакирдләр тәдгигат характерли тапшырыглары јет инә јетирирләр. Доґма дијарын тәбини шәраитинин өјрәнилмәси мәгсәди илә объектләрә кечирилән экскурсияларын материаллағы елми практик әһәмијјәт кәсб едир вэ кәнд тәсәррүфаты ишләринин апарылмасында нәзәрә алыныр. Мәсәлән, мүәллим Тала чајына экскурсиядан сонра шакирдләрин гаршысында тәдгигат характерли ашағыдакы суал вэ тапшырыглары гојур:

1. Ајлар үзрә Тала чајынын су режимини тәјин един.

2. Рајонун иґтисадијјатында Тала чајынын нэ кими әһәмијјәти вардыр?

3. Чајдан чыхарылан чынгылдан тикинтидә нечә истифадә олунур?

4. Тала чајынын террасы олан Тала дүзәнлији конусунун ен кәсијјини һесаблајын.

5. Рајон әразисиндәки торпагларын нүмунәләрини (дағ мөшәләри, алп чәмәйләри вэ гараторпаг саһәләриндә) тәдгиг един.

Тала чајынын кәчд тәсәррүфатына тәсири, колхоз әкинләринин вэ бағларын чајын сулары илә суварылмасы, һабелә дашгышларын әкинләрә, јоллара, көрпүләрә зијан вурмасы мәсәләләрини шакирдләр бир-бири илә әлагәли шәкилдә өјрәнирләр. Онлар селин кәтирдији торпағы (кәтирилмә дағ торпагларын) тәдгиг едир, онларын тәркибинин вэ һансы әразидә анд олдуғуну тәјин едирләр. Шакирдләрин топладыглары бүтүн материал үмү иләшдирилир, системә салыныр вэ мәктәб сәркисиндә нүмајиш етдирилир. Бүтүн бу ишләрин јекуну оларағ мәктәбдә зәнкий өлкәшүнаслыг музеји јарадылмышдыр. М. Мәһәррәмовун шакирдләри Владивосток вэ Свердловск шәһәриндәки I нөмрәли мәктәбләрин өлкәшүнаслыг музейләри илә әлагә сахлајырлар. Мәктәблиләр өз дәстларындан Узаг Шәргин вэ Иттифагымызын Аврела һиссәсинин Орта зонасынын мүхтәлиф фајдалы газыштыларын, фауна вэ флорасынын 45-ә јахын нүмунәсини алымышлар. М. Мәһәррәмовун шакирдләри, дә, өз нөвбәсиндә, дәстларын Загата ла рајонунун кәнд тәсәррүфаты вэ сәнајә мәһсулларынын нүмунәләрини көндәрирләр. Онун дәрс дедији шакирдләрин 70 фаизә јахыны «4» вэ «5» гијмәтләрдә охујур.

Јени програмлар өз принцинал әсәсләри илә шакирдләрин идрәк, хүсусән тәфәккүр фәалијјәтинин һәртәрәfli гүввәтләндиреји тәләб едир вэ буна имкан јарадыр. Бу аксиому мүәллимләр вә биричи нөвбәдә јибтидан синиф мүәллимләри јаддан чыхарма малдырлар. Себиндиричи һалдыр ки, биздә бу мүрәккәб

ишти өйдөсүндөй усталыгла көлөн габагчыл синиф мўаллим-
лэрини бөжүк бир дэстэси јетишмишдир. Онлардан бири дэ
Сумгајыт шәһәриндәки 13 нөмрәли мәктәбин мўаллими Н. Нү-
сејновадыр. Биринчи синифдә јени програмла ишләјән мўаллим
ријазитјат дәрсләриндә мисал вә мәсәлә һәлли заманы шакирд-
лэрин фаалијәтини һәртәрәfli гүввәтләндирир, әјани вәсаитдәи
кениш истифада едир. Мәсәлә вә мисаллар үзрә рәнкарәни
әјани вәситәләрдән истифада едән шакирдләр онлары чәлд һәллә
едирләр. Мўаллим Н. Нүсејнова пассивлији, сыхынтылыгы бүтүн
гүввәси илә синифдән кәнар етмәјә чалышыр. Мўаллим дејир:
«Әкәр мәсәләнин тәркибиндә јенилик олмәса, онун һәлли әгли
кәркинлик тәләб етмәз. Тәбиндир ки, белә һалда мәсәлә ушаглар
үчүн марагсыз олур». Бу принципи әсас тутан мўаллим, дәрс
илини илк күнүндән шакирдләрдә јарадычы марагы мүнтәзәм
олараг горујур; тәклиф олунан мәсәләлэри биринчи синиф
шакирдлэринә ајдын баша дүшмәји өјрәдир, онлары мәсәләлэрин
сәмәрәли һәлли үчүн мүстәгил олараг вариантлар ахтарыб тап-
мага јөнәлдир. Әјани вәсаитин кениш тәтбиги бу ишдә мўаллимә
јахшы көмәк көстәрир. Бунлар нәинки ушаглары јалныз севин-
дирир вә өзүнә чәлб едир, һәм дә онларда мараг, емоционал
әһвал-руһијә доғурур, диггәтлэрини фәаллашдырыр, тәфәккүр-
лэрини ојадыр вә беләликлә дә материалын мөһкәм мәнимсә-
нилмәсинә сәбәб олур. Мўаллим Н. Нүсејнованын јарадычы
әмәји мүсбәт нәтичәләр верир. Онун шакирдлэринин әксәријјәти
«4» вә «5» гијмәтләрлә охујур.

Беләликлә, һәр бир шакирдин, бүтүнлүкдә синфин тәфәккүр
фаалијәтинин гүввәтләндирилмәсинә мўаллимин гајгы көстәр-
мәси елә бир тәләбдир ки, буну тәтбиг етмәдән чәтин ки, дәрсин
эффектливлијини јүксәлтмәк мүмкүн олсун. Һәмин тәләби јалныз
дикәр тәләблэрин бүтөв бир комплексини һәјата кечирмәклә,
һәр шәјдән әввәл исә, дәрсин гурулушуну көкүндән јахшылаш-
дырмагла јеринә јетирмәк олар. **Дәрсин гурулушу онун мүнүм
тәшкилати тәрәфидир.** Дәрсин гурулушу дедикдә биз, онун арды-
чылығыны, мәрһәләлэри арасындакы нисбәти вә һәмин мәрһә-
ләлэрин бир-бирини шәртләндирмәсини нәзәрдә тутуруг. Сон за-
манларда педагожи әдәбијјатда бу барәдә мүбаһисә кедир
(Бах: В. Т. Фоменко, «Исследование структуры урока», Дүшәнбә,
«Ирфон» нәшријјаты, 1969-чу ил). Бәзиләри дејирләр ки, дәр-
син гурулушуну онун мәрһәләлэри дејил, компонентлэри—ди-
дактик вәзифәси, тәдрис материалларынын мәзмуну, методик
пријомларын системи тәшкил едир. Мәсәләнин белә гојулушу
елим практик мәнасыны итирмәсә дә, бу, дәрсин мәрһәләли гу-
рулушундан имтина етмәјә һеч бир әсас вермир. Һәм дә дәрсин
компонентлэри олан тәлимин мәзмуну да, методлары да әмәли
шәкилдә мөһз онун (дәрсин) һәмин мәрһәләлэриндә јеринә јети-
рилир.

Биз дидактик вәзифәлэрин мүхтәлифлијиндән асылы олараг
дәрсин ајры-ајры типлэриндән истифада етмәк мәсәләсиндән ју-

тарыда данышдыр. Бурада исә тәкчә ону јада салмаг истәјирик ки, дәрсин гурулушу онун мәгсәд вә дидактик вәзифәләриндән асылдыр вә буну мүнәҗҗәнләшдирәндә шакирдләрин идрак фәәлијјәтини икишаф етдирмәк вәзифәси бир ан белә унудулма-мәлыдыр.

Проблемли тәлим һаггында. Тәлим просесини тәкмилләшдирмәнин башлыча методик јолларындан бири ону проблемли етмәкдән ибарәтдир. Сон заманларда педагожи әдәбијјатда вә мәктәб һәјәтында проблемли тәлимдән чох јазыр вә данышырлар. Бу исә тәсадүфи дејилдир.

Педагогика тарихиндән мәлумдур ки, тәлим материалы шакирдләрә мүнәҗҗәт јолларла вермәк олар. Онлардан бири догматик (е'тигади) јолдур ки, бу һалда елми һәгигәтләр һеч бир изаһат верилмәдән шакирдләрә тәгдим едилир. Шакирдләр һәмин материалы әзбәрләмәјә мәчбур олулар. Тәлимдә әзбәрчилик дә бурадан доғмушдур. Бу јол орта әсрләрин схолистик педагогикасына хас иди. Икинчи јол изаһлы-нүмајишли јолдур ки, бурада елми һәгигәтләр, онларын маһијјәти вә әһәмијјәти мүнәҗҗәт тәрәфиндән шәрһ едилир, исбат олунар, һәтта мазмунуна вә хүсусијјәтинә көрә тәчрүбәдә дә көстәрмәклә шакирдләрә тәгдим олунар. Әввалкиндән мүнәҗҗәт едилмәјәчәк дәрәҗәдә үстүн олан бу јол педагогиканын бөјүк наилијјәти һесаб едилир. Бу јолдан узун мүддәтдир ки, мәктәб һәјәтында истифадә едилир. Тәлим просесиндә бу јолла биликләри мәнһәсәҗән шакирдләр о биликләри өз сөзләриндә ифадә едә билир, материалы јадда сахламаг үчүн мүстәгил олараг чалышмалар вә тәқрарлар үзәриндә ишләјир, мәсәлә вә мисаллар һәлл едир, лабораторијада, е'малатханада, тәчрүбә тарласында вә с. әмәли мәшғәләләр ичра едиләр. Шүбһәсиз, мәктәбләримиз инди дә јени програм материалларынын чохуну бу јолла шакирдләрә нәтдирәт вә кәләчәкдә дә бундан истифадә едәчәкдир.

Ләкин изаһлы-нүмајишли јол нә гәдәр вачиб вә кәрәкли олса да мүасир програмларын бүтүн тәләбләринә чаваб верә билмир. Материалын анчаг бу јолла шакирдләрә нәтдирәтмәси онларда идрак фәәлијјәтинин күчләндирилмәсинә аз көмәк етмәкдә бәрәбәр, башлыча олараг јадлаша әсасландыгы үчүн шакирдләрин бир гисминдә билијин формал мәнһәсәнилмәсинә—мәктәбдә формализмин көк салмасына сәбәб олуру. Мәһз буна көрә дә изаһлы-нүмајишли јолдан истифадә етмәклә бәрәбәр, башга бир тәлим јолунун да тәтбигинә еһтијач һисс олунар ки, бу, шакирдләрдә мүстәгил тәфәккүр фәәлијјәтинин икишафына, һәһәтти билдикләрини јенидән ифадә етмәк үчүн, һәм дә билмәдикләрини мүстәгил олараг өјрәнмәјә, дәрсдә гаршыја гојулан тәлим мәсәләләрини мүстәгил олараг һәлл едә билмәјә көмәк етсин. Бу мәгсәдлә инди проблемли тәлимни тәтбиги мәгсәдаујун һесаб олунар. Проблемли тәлим педагогикада јени бир ихтира дејилдир. Табагчыл мүнәҗҗәтләр изаһлы-нүмајишли өјрәтмә просесиндә проблемли тәлимни үнсүрләриндән

истифада едир, шакирдләрини мүстәгил дүшүнмәҗә алышдырма-
га чалышырлар. Нәзәри педагогикада да габагчыл педагоглар
проблемли тәлимдән, проблемли ~~ситуациялар~~ **ситуациялар** јаратмагдан аз
да олса данышмышлар. Хүсусилә, евристик үсулла дәрс дејән
мүәллимләр шакирдләр гаршысында јени-јени суаллар гојур,
онлары билдикләри елми һәгигәтләрә вә ја һәјати тәчрүбәләрина
истинадән јени һәгигәтләри арамага вә тапмага вадар едәр-
ләр ки, буну проблемли тәлимин үнсүрү һесап етмәҗә там һаг-
гымыз вардыр. Лакин сон илләрдә проблемли тәлимин тәтбиги
дәирәси күндән-күнә кенишләнир. Онун һаггында мәгаләләр,
китабчалар јазылыр, елми-нәзәри конферанслар кечирилир, һәтта
монографиялар да нәшр едилир. Бу бахымдан ССРИ ПЕ Ака-
демиясынын мүхбир үзвү М. И. Маһмудовун (Газан шәһәри),
көркәмли полјак алимн В. Окунун бу мөвзуда нәшр едилмиш
монографиялары¹ педагогика елминдә ирәли атылан чох бөјүк
бир аддым кими гејд олунмага дәјәр. Проблемли тәлим инди
бир үнсүр шәклиндә дејил, дидактик систем шәклиндә мәктәб
һәјатына дахил олур, ону һәтта тәкчә тәлим саһәсиндә дејил,
һәм дә тәрбијә саһәсиндә тәтбиг етмәҗә чалышырлар.

Капатализм мәктәб шәраитиндә проблемли тәлимин кениш-
ләндирилмәсинә имкан јох иди. Совет мәктәбләринин тарихиндә
исә габагчыл мүәллимләр проблемли тәлимдән аз-чох истифада
едирләр. Көһнә програмлар изаһлы-нүмајишли тәлимлә тәмин
едилдијиндән проблемли тәлим нисбәтән көлкәдә галмышды.
Һазырда проблемли тәлимин тәтбиги һеч дә ихтијари мәсәлә
олмајыб, индики мәктәб һәјатынын, демәк олар ки, зәрури
методик тәләбләриндән биридир. Дәрсин тәкмилләшдирилмәси-
дә инди она наил олмаг лазымдыр ки, шакирдләр өјрәндикләри
әсас елми алајышлары, мүддәалары, һәгигәтләри унутмамаг
үчүн бир тәрәфдән өз јаддашларына әсаслансынлар, диқәр тә-
рәфдән мүәллимин көмәји вә рәһбәрлији илә өјрәнмәк үчүн
мүстәгил чалышмага, мүстәгил дүшүнмәҗә, тәфәккүр вә идрәк
фәалијәтинә архалансынлар. Чүнки јени програмлар елә билдик-
ләр өјрәнмәји дә нәзәрдә тутур ки, мүәллимин изаһы заманы
шакирдләр ону асанлыгла тәсәввүр едә билмәзләр. Онлар
һәмин билдикләри јалныз фикрән тәсәввүр едә вә гавраја би-
дәрләр.

В. И. Ленин јазмышдыр: «Тәсәввүр һәрәкәти бүтүмлүкә
гавраја билмир, мәсәлән 1 санијәдә 300.000 км сүр'әтли һәрәкә-
ти гавраја билмир, тәфәккүр исә гаврајыр вә гаврамалыдыр»².
Јени физика програмынын нәзәрдә тутдугу иңсбилдик, молекул-
јар-кинетик, электрон вә с. нәзәријјәләри, биолокијада кенләр
нәзәријјәсини, һабелә бу чүр нәзәријјәләр һаггындакы алајыш-

¹ В. Окунь. Основы проблемного обучения, М., 1968. М. Махмудов.
Теория и практика проблемного обучения, Казань, 1972 г.

² В. И. Ленин. Әсәрләри, 36-чи чилд, сәһ. 232.

ки, тәфәккүр ояа еһтијач олдуғу тәғдирдә фаалијјәт көстәрир. Беләликлә, тә'лим үсулларының, үмумијјәтлә тә'лим просесиниң тәкмилләшдирилмәси шакирдләрдә ахтармағ, таңмағ, анламағ, үмумиләшдирмәләр апармағ үчүн дүшүнмәҗә, тәфәккүр фаалијјәтинә тәләбат јаратмағы тәләб едир. Һәмни тәләбин өҗрәнилмәсинә хидмәт едән үсул ва пријомлар чоғдур. Булардан бири дә проблемли тә'лимдир. Шакирдләрин фикри фаалијјәтиниң күчләшдирилмәси, онларда ахтарыш тәләбаты ва мүстәғил ишләмәк бачарығы јарадылмәсиниң јени јолларындан бири дә мәһз проблемли тә'лимдир. Дәрә елә гурулмалыдыр ки, шакирд мүәллимин ирәли сүрдүҗү јени материалы әмәк сәрф етмәдән, кәркилијә дүшмәдән асанлығла дејил, чидди диггәт сәрф етмәклә мүәјјән фикри кәркиликлә мәнимсәмиш олсун. Асанлығла дәрәк едилән билик, чоғдан мә'лумдур ки, шакирдләри аз марағландырыр.

Проблемли тә'лимни маһијјәти һағғында педагожи әдәбијјәтдә мүхтәлиф фикирләр ирәли сүрүлүр. Бу барәдә тәссүф ки, һәлә үмуми рә'ј чоғдур. Мәсәлән, Ф. Бајков јазыр: «Ғысача дејәчәк олсағ, синифдә проблемли тә'лим мүәллимлә шакирд арасында јаранан даими дүз ва әксәләгә нәтичәсиндә ардычыл сурәтдә тәшкил олунаш ва һәлл едилән проблем-ситуасиялар системниң өзүндә бирләшдирән фәал педагожи просес кими сәчијјәләшдирилә биләр»¹.

Бурада бир «мәһнул» башға бир «мәһнулла» изаһ едилдијиндән проблемли тә'лимни маһијјәти ачылмыр. Анлашылаш будур ки, мүәллиф проблемли тә'лими проблем ситуасиялар системниң мәчмусу кими гәләмә верир.

Проблемли тә'лими нәзәри педагогика әләминдә мүәјјән дидактик системә салмағда мүһүм хидмәти олан М. И. Маһмудов јазыр: «Проблемли ~~ситуасиялар~~ силәсләси јаратмағ ва шакирдләрин тә'лим проблемләрини мүстәғил оларағ һәлл етмәк фәалијјәтини идарә етмәк проблемли тә'лим просесиниң маһијјәтини тәшкил едир»². Проблемли тә'лим һағғында башға тәрифләр дә вардыр. Бу тәрифләр мүхтәлиф олсалар да маһијјәт етибары илә белә бир фикри ифада едир ки, проблемли тә'лим проблемли ситуасиялардан мүрәккәбдир. Һәмни фикирләрдә разылышмағ олар. Лакин јенә дә «мәһнул»ун, башға «мәһнулла» изаһ едилдијини, «проблемли тә'лим»ни, «проблемли ситуасия» илә шәрһ едилдијини көрүрүк. Проблемли тә'лимни нә демәк ибарәт олдуғуну билмәк үчүн проблемли ~~ситуасиялар~~ нәдән инсаның фәалијјәти просесиндә көзләниләмәдән, ајдын олмајан, намә'лум, һәјәчанландыран ва с. бир һадисә илә гаршылашмагы проблемли ~~ситуасия~~ адланаыр. Проблемли ~~ситуасия~~ чоғ

¹ Бух: «Народноје образование» журналы, 1971, № 12, сәһ. 113.
² М. И. Маһмудов. Теория и практика проблемного обучения, Казань, 1972, сәһ. 260.

8*) к.б

В

и. В. В. В.

гарышыг, һәлә чох ајдын оймајан вә азларк едилмиш тәсирдир ки, һадисәнин көзләнилмәз олдуғуну хәбәр верир¹. Белә бир вэзигъят, шүбһәсиз, адамы дүшүнмәјә вадар едир.

М. Н. Скаткин јазыр ки, проблемли ситуасија — субъект (мәсәлән, шакирд) тәрәфиндән дәрк едилмәмиш чәтинликдир ки, буну һәлл етмәјин јоллары она — субъектә мәлум дејилдир. бу јоллар ахтармаг лазымдыр. Скаткин тәлимдә проблем мәфһумуну да ајдынлашдырмага чалышарак дејир ки, бу елә проблемли ситуасијадыр ки, шакирд ону өјрәтмиш олдуғу биликләрин вә ја ахтарышларынын васитәси илә һәдд едә биләр. Она көрә дә һәр проблемдә проблемли ситуасија ола биләр, лакин һәр проблемли ситуасија проблем ола билмәз².

Икинчи тәрәфдән мӯәллифләрин һәр бириндә проблемли ситуасијаларын анчаг шакирдләр тәрәфиндән һәлл едилмәсинә ишарә олунур. Бунунда разылашмаг чәтиндир. Унуда билмәрик ки, тәлимдә шакирдләрн һәмишә асан јолла апармаг оңларда диггәтсизлик әмәлә кәтирдийи кими, онлары һәмишә тәлим проблемләрини мӯстәғия оларак ачмаг чәтинлији илә үз-үзә кәтирмәк дә һамысында олмаса да шакирдләрин бир гисминдә (зәифләрдә) диггәтсизлик мејдана чыхарачагдыр. Демәлијик ки, әмәли оларак дәрсдә буна һеч имкан да јохдур. Дәрсдә елә проблемли ситуасија јарана биләр ки, ону ачмага шакирдин имканы олмаја биләр. Белә проблемләри мӯәллим өзү изаһ етмәлидир³.

Проблемли тәлимә М. Н. Скаткин дә тәриф верир. О јазыр «Проблемли тәлим — мәктәб програмларында нәзәрдә тутулач әсас билик вә бачарыгларын өјрәнилмәси әсасында мӯәјјән системдә әмәли вә нәзәри сәчијә дашылан проблемли мәсәләләрин һәлл едилмәси процесинә шакирдләрн систематик сурәтдә дахил етмәкдир»⁴. Бу тәрифлә разылашмаг олар. Бурада гүсүрлү көрүнән, бизчә, анчаг одур ки, проблемли мәсәләләрин һәллинә шакирдләрин мӯхтәлиф јолларла дахил едилмәсинин көстәрилмәсиндир.

Проблемли тәлимни маһијјати ондан ибарәтдир ки, мӯәллим материалы изаһ едәркән онун мӯәјјән чәһәтини шәрһ етмир вә ја кириш мӯсаһибәсиндә шакирдләрн биликләри илә өјрәнәчәкләри һәгигәтләр арасында зиддијјәт јарадыр. Шакирдләрдә буну ачмаг, јени һәгигәти өјрәнмәк үчүн мараг ојаныр, һәјати тәчрүбәләринә, көһнә биликләринә истицад етмәклә онлар зейни мӯһакимәләр јолу илә јаранаң чәтинлији, ахтарылан һәгигәти ачмага чалышырлар. Мәһз бурада, һәр шөјдән әввәл, шакирдләрдә

¹ А. В. Брушлинский. Психология мышления и кибернетика, М., 1970, с. 55.

² М. Н. Скаткин. Вопросы проблемного обучения, см. «Учительская газета», 1973, 11 январь.

³ Бах: М. Н. Скаткин. Совершенствование процесса обучения, М., 1971, с. 128—129.

⁴ Бах: М. Н. Скаткин. Совершенствование процесса обучения, М., 1971, с. 128—129.

1 *Базилуэли* 1 - *базилуэли*
тафәккүр *базилуэли* төләбәт *базилуэли* *базилуэли*
совет психологу С. Л. Рубинштейн языр: «Фикри процесин баш-
лангыч моменти адатан проблемли *базилуэли* ибарәтдир. Изи
исә авламаг төләбәти амәлә кәлдәндә нисән дүшүнмәлә баш-
лајыр»¹.

Демәли, проблемли тәлим проблем *базилуэли* *базилуэли* *базилуэли*
лә һәјәтә кечирлир. Бу *базилуэли* *базилуэли* *базилуэли* *базилуэли*
һәләләриндә, һәм јени биликләрни верилмәси, һәм дә онун мөһ-
кәмләндирилмәси, һесаба алынмәси, тәтбити заманы ола биләр.

Изаһлы-һүмәһишли тәлим үзрә истифадә едилән үсуллар мә-
лумдур. Проблемли тәлим үзрә дә буларын бир гисмидә
истифадә етмәк олар. Мәсәлон, елә тәлим материалы вардыр ки,
буну изаһ едәркәи проблемли *базилуэли* *базилуэли* *базилуэли*
исә педагожи әдәбијәтдә проблемли изаһ үсулу ады верилир. *базилуэли*
Бурада шакирдләрни мәһдуд һәмдә мүстәғил дүшүнмәләрни
мејдан верилир. Елә материал вардыр ки, ону мүсаһибә јолу илә
шакирдләрни мәһдуд һәмдә мүстәғил дүшүнмәләрни мејдан
верилир. Елә материал вардыр ки, ону мүсаһибә јолу илә шакирд-
ләрә чатдырдыгда онларын ғаршысына тез-тез ахтарычы суаллар
гојмаг олар. Буна ахтарычы мүсаһибә үсулу вә ја гисмән ахта-
рычы мүсаһибә үсулу дејилир. Бурада шакирдләрни мүстәғил дү-
шүнмәләрни дәһа чох јер верилир. Көрүндүјү ким, изаһ (мүһа-
зирә, һәләтмә), мүсаһибә үсуллары гисмән проблемли тәлимдә
дә тәтбитг олунур. Елә тәлим материалы да вардыр ки, ону тәдқи-
гат үсулу васитәси илә шакирдләрә тәгдим етмәк олар. Бурада
шакирдләрни мүстәғил ишине, онларын дүшүнмәләрни дәһа
көһүш мејдан верилир. Бу үсулларын сечилиб тәтбитг едилмәси
һәм материалын хүсусијәтиндән, һәм шакирдләрни һазырлығын-
дан, һәм дә мүәллимин усталығындан асылдыр². И. Лернер
1969-чу илдә «Тәлим үсулларынын тәкмилләндирилмәси јоу-
лары» адлы мәғаләсиндә јенә дә һәмин үсулларын шәрһиндән вә
тәтбитгиндән әтрафлы данышыр³. Бу мәғаләләрни һәр якимиздә
сөһбәт үмумијјәтлә тәлим үсулларындан дејил, проблемли тә-
лим үсулларындан кедир. Проблемли тәлим һагғында бу үмуми
мәлумат вә мүлаһизәләрә мүхтәсәр нәзәр салдыгда сонра рес-
публика мәктәпләриндә бу тәлимни тәтбитгнә дәир мүхтәсәр дә
олса бир ячә мисал кәстәрмәк истәрдик.

Азәрбајҗан мәктәпләриндә проблемли тәлимни тәтбитгнә һаг-
ғында 1965-чи илдән сөһбәт кетмәјә башламышдыр. 1969-чу
иылдан исә бу тәлимни тәшкилли мәсәләләри мүәллимләр зрасы-
нда мүзакирә едилмәкдә *базилуэли* *базилуэли* *базилуэли* *базилуэли*
Инди елә бир орта нә ја сәккизилик мәктәб тәсәввүр етмәк ол-
маз ки, орда проблемли тәлим вә проблем-*базилуэли* *базилуэли* *базилуэли*

1 С. Л. Рубинштейн. Основы общей психологии, М., 1946, с. 347.

2 Бах: М. Н. Скоткин. Решенные и нерешенные вопросы проблемного
обучения, «Учительская газета», 1973, 11 январ тарихли һәмрәси.

3 Бах: «Народное образование» журналы, 1969, № 6, прелоһмә.

сөһбәт ачмасынлар, ону аз вә ја чох һәјата кечирмәјә чалышма-
сынлар.

Мәлумдур ки, дәрсиң мәгсәдини шакирдләрә билдирмәк, онун әһәмијјәтини көстөрмәк («Мотивләшдирмә») тәлим процесиниң зәрүри шәртләриндәндир. Дәрсдә ахтарыш вәзијјәти јаратма, әслиндә, «мотивләшдирмә»ни әһәтә едир, лакин онунла кифәјәт-ләнимир, ирәли кедир, јәни нәники өјрәниләси јени материалың әһәмијјәтини билдирир, һәтта ону өјрәнмәк үчүн ушагларда дахили тәләбат ојадыр. Бүтүн бунлар нәтичәдә, дәрсиң јүксәк кејфијјәтдә кечмәсини вә мүасирләшдирилмәсини тәмин едир, 1969-чу илин мај ајында Бақыдакы Гырмызы Әмәк Бајрагы орденли 190 нөмрәли мәктәб (директору әмәкдар мұәллим С. Тағыјевадыр) дәрси тәкмилләшдирмәк мәсәләсинә һәср едилмиш елми-практик конфранс кечирдй. Мәктәбин габагчыл мұәллияләри, дәрседә шакирдләри фәаллашдырмаг мәгсәди илә, өз тәчрүбәләриндән данышараг мұһүм тәклифләр ирәли сүрдүләр. Кәч физика мұәллими А. Гафаров исә дәрсләриндә проблемли вәзијәт јаратмагла шакирдләрин идрак фәалијјәтини кенишләндирмәк тәчрүбәсиндән данышды. О гејд етди ки, бу пријомун тәтбиғи «шакирдләрдә дәрсә мараг, онларда һәјәчан, һадисәнин адыны сәбирсизликлә көзләмәк кими кејфијјәтләр јарадыр. Шакирдләрдә елә бир фәаллыг ојаныр ки, һәтта синфи идарә етмәк чәтинләшир». X синифдә «Фотоеффект һадисәси» мөвзусунда апардығы дәрси мисал көстәрәрәк о деди: «Шакирдләр ғаршысында онлар үчүн зиддијјәт тәшкил едән бир нечә тәчрүбә гојулуыр. Тәчрүбәләрини, нәтичәсинә әсасән фотоеффектни I гануну ишығын далға нәзәријјәсинә көрә изаһ едилирдисә, II вә III ганун бу нәзәријјәнин зиддинә чыхыр. Белә ки, ишығын дуализм нәзәријјәси там чылпаглыгы илә шакирдләрин көзләри өнүндә чанлаһыр. Онлар ишыға каһ далға, каһ да һиссәчик кими хәссә вәрирләр. Шакирдләр бурада нә исә бир ујғунсузлуғ һисс едиләр. Истәр-истәмәз мұәллими динләмәк арзусу јаранды. Бу исә квант нәзәријјәсиниң өјрәнилмәси үчүн зәмин јаратды. һадисәнин белә бир зиддијјәтли шәкилдә гојулушу бөјүк бир проблемә чевриди. Демәли, артыг, дәрседә проблемли вәзијјәт јарадылды. Шакирдләри инди јалһыз бирчә мәсәлә дүшүндүрүр: мұәллими динләмәк, ондан көмәк алмаг. Демәли, шакирдин дахили әләминдә өјрәнмәк үчүн еһтијач һисси јаранмышдыр. Бу исә шакирдин зәһнини ишләдир, диггәтини сәфәрбәрлијә аһыр вә һадисәни өјрәнмәк үчүн онун сәјини артырыр... шакирдләрин идрак фәалијјәтини инкишаф етдирир»¹. Дәрсдә проблемли вәзијјәт [ситуаҗия] јаратмага даир Гафаровун бу тәчрүбәси диггәтә талајигдир. Мәктәбин фарс дили мұәллими Ш. Раһманн дә мәрузәсиндә бу мәсәләјә тохунду вә һағлы олараг деди ки, психолоғларын дедикләри кими, тәфәккүр процесиниң башланмасы, адәтән, проблемли вәзијјәтдән доғур. Инсан дүшүнмәк тәләбаты

¹ Бах: «Азәрбајҗан мұәллими» гәзети, 1970-чи ил 13 феврал, № 12.

җарандыгдан сонра дүшүнмәҗә башлаҗыр. Она көрә дә дәрси елә тәшкит етмәлиҗик ки, орада шакирдләри дүшүнмәҗә вадар едән вәзиҗәт олсун. Рәһманн бу мәҗсәдә тәлим просесиндә мүхтәлиф приҗомлары бамарыгла тәтбиҗ едир. О ибтидаҗи синифләрдә мараҗлы шәкил вә картлары нечә тәтбиҗ етмәси үзәриндә кениш даҗанды.

Бакы шәһәри 27 нөмрәли мәктәбин (сабиҗ директору әмәк-дар мұәллим А. Ахундов иди) мұәллимләр коллективи «Дәрсдә шакирдләрини идрак фәалиҗәтини гүввәтләндирмәк» мәсәләләри-нә һәср едилмиш елми-практик конфрансда (апрел 1969) дәрсдә әкә әлаҗәдән, шәрһли җазылардан, дәрси интенсивләшдирмәкдән вә с. җени методик мәсәләләрдән данышдылар. һәмни конфранс-да дәрсдә проблемли вәзиҗәт җаратмаҗдан да чох сөһбәт кетди. Рус дили мұәллими А. Белинскаҗа деди ки, җени мөвзуу изаһ едәркән о, синиф җаршысында мәсәләни һазыр шәкилдә гоҗмур, елә вәзиҗәт җарадыр ки, индиҗәтләр ашкара чыхсын, мұәҗҗән чәтинликләр төрәнсин, буларын һәлли ахтарышларла, тутуш-дурмаҗла, мәнтиҗи әгли нәтичә чыхармаҗ зәрурәти илә әлаҗәдар олсун. А. Белинскаҗа синиф җаршысында өҗрәниләчәк биликләри проблемли суал шәклиндә гоҗур, мүмкүн олан җердә дәрси елә башлаҗыр ки, чәтинлик төрәнсин, шакирдләр дүшүнмәҗә мәчбур олсулар, онларын диггәти кәләчәкдә истифадә етмәли олачаҗ-лары җаҗдаларын мәнасыны өҗрәнмәҗә җөнәлсин¹.

А. А. Белинскаҗа өз мәрузәсиндә һаҗлы олараҗ геҗд етди ки, тәлим әмәҗинини мәһсулдарлығы тәфәккүрүн нә дәрәчәдә фәал олмасындан асылыдыр. Она көрә дә дәрсдә елә вәзиҗәт җара-дылмалыдыр ки, шакирдләр кәркин дүшүнсүнләр. Суалын проб-лем шәкилдә ирәли сүрүлмәси бүтүн синфи вадар едир ки, онун дүзкүн һәлли үчүн ахтарыша чәлб едилсинләр. Проблем һәлл слунмаҗ үчүн шакирддән җарадычылыҗ тәләб едир. Бу исә о де-мәкдир ки, синиф җаршысында гоҗулан мәсәлә, мұәҗҗән сүрәтдә тәзадлы олмалыдыр, ахтарышла җох едилә билән мұәҗҗән чәтин-ликләр әмәлә кәтирилмәлидир, елә олмалыдыр ки, тутушдурмаҗ, мұҗаҗисә етмәк, мәнтиҗи нәтичәләр чыхармаҗ лазым кәлсин.

Бакы шәһәри 90 нөмрәли сәккизиллик мәктәбин чоҗрафиҗа мұәллими М. А. Јемилҗанова «Чоҗрафиҗа дәрсләриндә проблем-ли тәлим» мөвзусунда җаздыҗы мәрузәдә һаҗлы олараҗ геҗд едир ки, мәктәб тәһсил җаршысында шакирдләрини зәһни гүввәләрини инкишаф едирмәк башлыча проблемләрдән бири кими гоҗул-мушдур. Бу мәсәләнин һәлли үчүн исә дәрән тәкмилләшдирмәк, онда проблемли вәзиҗәт җаратмаҗ мұһүм педагоҗи тәдбирдир. Бу җолла шакирдләрдә тәфәккүр фәалиҗәтини хеҗли күчләндир-мәк мүмкүн олдуҗуну геҗд едән Јемилҗанова һаҗлы олараҗ һәм дә белә бир һәҗигәти җада салыр ки, ушаҗларда тәфәккүр фәалиҗ-әти мәһз онун бүтүн тәрәфләринин инкишафы, бүтүн зәһни

¹ Бак: «Азәрбаҗан мәктәби» журналы, 1969, № 7, сәһ. 56—62.

«Ишүрүм» 1

«Ишүрүм» Даре, педагожи процесин елэ бир үбидиялр ки, орала тәлим-тәрбија ишләринин бүтүн чәһәтләрн өз әксици тапыр»

3. Дринко дәрл мәрһәләли дәрә типини шаблонлашдырмагм тәлигид едәрәк көстәрир ки, мәһгәләни соргу илэ башламаг һеч дә һәмнишә зарури дејилдир. Оҫ көстәрир ки, дил дәрәләрини мән чох заман шакирдләрә мүстәгил иш пермәклә башлајырам, «Дәрәдә шакирдләрин диггәтини фәаллашдырмаг ләһимдир, чүнки бунсул тәлим мүвәффәғијјәтинн јүкәлтмәк олмәз. Бу мә сәләдә дә шакирдләрә мүстәгил иш пермәк чох фәјдалидир». Мүәллим өз тәчрүбәсинә истиһад едәрәк дејир ки, дил өз әдәбијјәт дәрәләрини елэ гурмаг олар ки, шакирдләр өзләри мүәјјәт нәтичә чыхарсынлар. Рус әдәбијјәти үзрә аһардыгы дәрәләрдә проблемли вәзијјәт јаратмасындан даһишәраг Дринко көстәрир ки, «Дубровски» әсәринин тәһлили замани шакирдләрә ашагы дагы суалларә чаваб һазырламагы мәсләһәт көрмүшдүр. Дубровскинин нитигамы илэ хидмәтчиләрин нитигамы арасында нә кими фәрг вар? Тројекуров нә үчүн белә һәрәкәт етди? Тројекуровун кәндлиләри Дубровскинин кәндлиләриндән нә илэ фәрглә нирләр? Тәһкимчилик гајда-гаууларынн адамларә тәсири һаггында биз нә кими нәтичәләр чыхара биләрник? Шакирдләр һәмни суаллар үзәриндә дүшүндүкдән сонра фронтал соргу илэ онлардан чаваб алан Дринко бу чүр пријомларла бүтүн шакирдләри фәаллашдырдыгыны көстәрир.

Јевлах шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин чографија мүәллими И. Исмајылов јени материалы мәнимсәтмәк процесинә шакирдләри фәал сурәтдә фикирләшиб ахтарышлар апармага, зәһни нәтичәләр чыхармага чәлб едир ки, бу да онларын дәркетмә габилијјәтинн сәмәрәли сурәтдә иштишәф етдирмәјә имкан верир. О, дәрәдә елә проблемли ~~ситуашијјәләр~~ јарадыр ки, онлары гисмән шакирдләр изаһ едир, күчләри чатмајан мәсләләринн исә мүәллим тәрәфиндән нечә ајдынлашдырылачагыны сәбирсизликлә көзләјирләр. V синифдә «Һава һаггында әнләјиш» мөвзусуну кечәркән мүәллим шакирдләрин гаршысында белә бир суал гојур: «Нә үчүн сојуг ахынлар олан јерләрдә атмосфер јагынтылары аздыр?» Әлбәттә, шакирдләр бу суала чаваб верә билмәләр. Лакин суал онлары дүшүндүрмәклә, марагларына да сәбәб олур. Мүәллим өз шәрһиндә суала чаваб верир. И. Исмајылов «Чографи координатлар» мөвзусуна һәср едилмиш дәрәдә ашагыдагы суалла проблем ~~ситуашијјәт~~ јарадыр: «Фәләкәтә уграмыш кәмијә көмәк етмәк үчүн нәји билмәк ләзимдир?» Координатлар һаггында һәлә елми мәлүматы олмајан шакирдләрдә һәмни суал јени өјрәниләчәк тәдрис материалына мараг ојадыр вә диггәтләрини сәфәрбәрлијә алыр. Белә мисаллардан даһа чох кәтирә биләрник. Лакин һәмни мисаллар бир даһа көстәрир ки, проблемли тәлим, дәрәдә проблемли вәзијјәт јаратмаг тәчрүбәси республика мәктәбләринә кетдикчә даһа чох даһил олмагдадыр. Лакин мүәллимләрин бу ишдә һәлә кифәјәт дәрәчәдә тәчрүбә-

И. Исмајылов

Т. и. Вэзиртлар Вэзиртлар

лери олмадырындан јарадылан проблемли ситуасиялар чох за-
ман сөтһи сөчирјә дайыјыр; бир нөв евристик характерли суаллар
вермак шәклини алып. Ѓалбуки проблемли тәлимин талабинә
көрә, проблем ситуасиялары дәрседә ардычыл олараг мӯәллимин
јени материалы гисмән изаһ етдији замаи вә ја о барәдә кириш
сөзү сөјләдији заман мејдана чыхмалыдыр вә синфин идрак
вә тәфәккүр фәалијјәти мәнз бу јараймыш проблемли вәзијјәтин
шәрһинә јөнәлдилмәлидир. Шакирдлар ону ачмаг үчүн фәрзијјә-
лар ирәли сүрүр; онлары өјрәндикләри елми биликләрини вә ја
һәјәти тәчрүбәләринин күчү илә исбат етмәјә чалышмалыдыр-
лар. Онлары күчләри чатмадыгда исә мӯәллим изаһ етмәлидир.
Проблемли тәлимин һәјәта кечирилмәсиндә бир чәһәтин горху
тәрәтдијини гејд етмәлијик. Бу онуи универсаллашдырылмасы
чәһдидән ибарәтдир. Проблемли тәлимни универсаллашдырмаг,
ону һәр синфдә, һәр фәһи үзрә, һәр дәрседә тәтбиг етмәјә чалыш-
маг тәлим просесинә анчаг зәрәр верә биләр. Тәәссүф ки, белә
тәшәббүсләр вардыр. «Дәрседә проблем» башлығы алтында дәрч
олунмуш бир мәгаләдә мӯәллиф (А. Муравјов) проблемли тә-
лимни әһәмијјәтини дүзкүн гејд етмәклә көзләнилмәдән белә бир
нәтичәјә кәлир: «Һәр дәрседә тәлим проблеми јаратмаг лазым-
дырмы? Бәли. Башга чүр олса, о дәрсин фәјдасы јохдур»¹. Бу
чүр фикирлә разылашмаг олмаз. Дәрседә, мәзмун вә дидактик
вәзифәләринә көрә, о гәдәр мӯхтәлиф вә рәнкарәнк олур ки,
онлары һәр бириндә проблемли вәзијјәт јаратмага еһтијач ол-
мур. Проблемли вәзијјәт дәрсләрдә о заман јарадылмалыдыр
ки, о јахшы тәлим нәтичәси верә билсин, дәрси һәддән артыг
кәркиләшдириб узатмасын, онун динамиклијини позмасын,
шакирдлардә ахтарычылыг тәләбаты ојатсын. М. Н. Скаткин
һаглы олараг јазыр ки, мәктәб програмларынын анчаг бир гис-
мини, өзү дә кичик гисмини тәлим едәркән проблемли тәлимни
тәтбиг етмәк олар². Әләвә едәк ки, проблемли тәлимни тәтбиги
һеч дә һәр заман мӯәллимин истәјиндән асылы дејилдир. Дәрседә,
дејилдији кими, һәр заман проблемли ситуасия јаратмаг олмаз.
Бунун үчүн дәрседә мӯәјјән шәрант јарадылмалыдыр. Бу шәрант
исә ондән ибарәт олмалыдыр ки, мӯәллим кириш мӯсаһибәсин-
дә вә ја материалы шәрһ едәркән јаранан проблемли ситуасия
ны шакирдларә хәбәр вермир, шакирдлар өзләри буну дәрк едир-
ләр, беләликлә, шакирдлардә ону ачмагла јени һәгигәтләрә
јијәләнмәк еһтијачы доғур. Демәли, проблемли ситуасия дәрсе
харичдән дахил олмур, дәрсин кедишиндә мӯәллим үчүн дејит.
шакирд үчүн јараныр. «Бәзиләри белә күман едирләр ки, ша-
кирдларә мӯрачиәтлә: «Фикирләшһи», «ахтарын, тапын», «бу
проблеми ачын» вә с. демәклә проблемли ситуасия јараныр.
Јох. Бу, ишә анчаг сөтһи јанашмаг демәкдир вә истәнидән нәти-
чәни дә верә билмәз. «Проблемли ситуасияны истифадәсиндә

јәми

Н
Вэз
17
Вэз
Вэз
Вэз

¹ Бөх: «Учителскаја газета», 27 апрел 1972.
² Бөх: «Учителскаја газета», 11 январ 1973.

Базилизи

Һәмнини билмәҗә еһтиҗач һисс олунур. Јаранан бу вәзијјәт проблемли ситуасијадыр.

Үчүнчү мисал. Физикада чисимләрни хусуси чәкиси һаггында кечилән дәрси чох заман изаһлы-нумајишли тәлим-јолу илә шакирдләрә чатдырырлар. Бу, шакирдләрдә бөјүк марағ, о мәлумата јијәләнмәк еһтиҗачы доғурмур. Һәмни дәрси проблемли ситуасија јаратмағ јолу илә дә кечмәк олар вә бу да шакирдләрин даһа чидди дүшүнмәләрини, јени һәгигәти өјрәнмәк еһтиҗачы дүмаларыны тәмин едир.

Мүәллим кириш мүсаһибәсиндә: ушаслар, чох заман колхозларда мал-гара үчүн топланмыш јем еһтиҗатынын балаҗсыны вурмағ үчүн от тајаларынын чәкисини билмәк истәјирләр, тајалары исә тәрәзијә тојмағ олмаз. Буну нечә мүәјјәнләшдирмәк олар? Ме'марлар тикәчәкләри бинанын әввәлчәдән ағырлығыны билмәлидирләр ки, онун тәмәлини дүзкүн гурашдырсынлар. Бина јох икән буну нә чүр билмәк олар? Һазырда тәкчә јер-күрәсинин дејил, һәтта бир чох фәза чисимләринин дә үмуми вә тәхмини чәкиси елмә мәлумдур. Вәс, буна нә чүр наил олмушлар? Белә суаллар, шүбһәсиз, шакирдләр гаршысында бир һәгигәти өјрәнмәк үчүн проблемли ситуасија јарадыр. Дәрсдә хусуси чәкинн елм үчүн, әмәли һәјәт үчүн на гәдәр вачиб олдуғуну, нәһәјәт, дәрк едир, буну мүкәммәл вә шүүрлу өјрәнмәк еһтиҗачы һисс едирләр.

Белә мисаллардан чох кәтирә биләрдик: Биз бурада проблемли тәлими бүтүнлүкдә тәдгиг етмәк фикриндә дејилик: Бу исә мүәллим вә мәктәбләримиз үчүн хусуси тәдгигат тәләб едән мәсәдәләрдәндир. Бурада мәгсәдимиз анчағ бу саһәдә дә илк јардым көстәрмәкдир. Зәннимизчә јухарыда верилән гыса мәлумат ону тәмин едәр.

Дәрсдә әкс әлағә јаратмағ һаггында. Соң заманларда педагожи әдәбијјатда дәрсдә «әкс әлағә» јаратмағ мәсәләсинә даир чох јазылыр. Габагчыл мүәллимләр тәлимни кејфијјәтнин јакшылашдырмағ үчүн дәрсдә даһа кениш сурәтдә әкс әлағә јаратмағын бөјүк мәнасы олдуғуну тојд едирләр.

«Әкс әлаға» нә демәкдир? Бу анлајыш кибернетикаја андир. Кибернетика үзрә мүтәхәссисләр тејд едирләр ки, кибернетиканын башлыча анлајышлары «мәлумат» вә «әкс әлағә»дән ибарәтдир. Белә ки бүтүн процессләрни әкс әлағәјә әсасән тәнзим кибернетик системләр үчүн универсалдыр. Кибернетиканын әсасынч тојан Н. Виннерин фикринчә, даврамыш хәттини тәнзим едән «әкс әлағә» бир тәрәфдән шәрти рефлекс кими, о бири тәрәфдән идрак кими мәлумдур.

Мүтәхәссисләр кибернетикада ики чүр «әкс әлаға» олдуғуну көстәрирләр: мүсбәт вә мәңфи. «Әкәр мүсбәт әкс әлаға бу вә ја башга тәкрар едилән процессләрни күчләндији јердә әмәлә кә-

¹ Бах: А. М. Матюшкин, Проблемные ситуации в мышлении и обучении, М., 1972, сәһ. 34—37.

² Бах: Н. Виннер, Кибернетика и общество, М., 1958, сәһ. 46.

дәрсә мәңфи әкс алаға тәнзимләшдирмә вә тәсһиһетмә процеслә-
рда олур». Танзим вә тәсһиһ етмәк исә дәрсдә, тәлим процес-
сында мұәллимин фәалијјәтиндә зәрури ишдир.

Мүәсир тәлим процесиндә шәрһ едилән материалын шакирд-
ләр тәрәфиндән нә дәрәчәдә баша дүшүлдүјүнү ајдынлашдыр-
маг асан иш дејилдир. Башга сөзлә десәк, дәрсдә мұәллимин әкс
алаға јаратмасы чәтин мәсәләләрдәндир. Кибернетикләрин дили
кә десәк, тәлимдә ики чүр алаға мөвчуддур. дүзүнә алаға
(мұәллим-шакирд) вә ики чүр олан әкс алаға, харичән (шакирд-
мұәллим). дахилән — мәнимсәмә дәрәчасинә аид шакирдләрин
әләрилик алдылары мәлумат (өз өзүнү јохламаг). Дедикләри-
мәзә ајдынлашдыраг. Әкс алаға, бир тәрәфдән, онда ифадә ол-
тур ки, мұәллим шакирдләрин јени билији нә дәрәчәдә анладыг-
лары һаггында мәлумат алып, о бири тәрәфдән, шакирдләр өзлә-
ринә нәзарәт етмәк јолу илә мұәллимин шәрһини нә дәрәчәдә баша
дүшүкләри һаггында өзләринә һесабат верирләр. Дәрсдә мәһү
бу чүр әкс алағәләрин јарадылмасы шакирдләрин зәһни фәали-
јјәтин идарә етмәк, педагожи процес, тәнзим вә тәсһиһ етмәк
тәһәһәләти әһәмијјәт кәсб едир.

Индирәдәк бу мәғсәддә дәрсдә истифадә едилән фәрди вә ја
фронтал сорғулар, јени материалы шакирдләрин нә дәрәчәдә
баша дүшүкләрини билмәк үчүн апарылан мүсаһибә вә с.
мәсәләни анчаг гисмәй һәһ едә бизир, чүнки сорғуда, мүсаһи-
бада синифдә бүтүн шакирдләри дејил, онун анчаг кичик бир
гисми иштирак едир. Бу мәғсәдә хидмәт едән нәзарәт јазы вә ја
лаборатор ишләри бүтүн шакирдләри әһәтә едир, бу ишләрин
јеринә јетирилмәси зәрурәтдәндир, ләкин бунлар һәр күнкү дәрс
нә дәрәчәдә шакирдләр тәрәфиндән баша дүшүлмәсини өј-
рәтмәк үчүн дејил, бүтүн мөвзуну өјрәндикдән сонра јеринә
јетирилдир. Вәзифә исә мұәллимин бүтүн ушагларын чарн дәрсн
нә дәрәчәдә анлајыб анламадыгларыны билмәсиндән ибарәтдир.
Мәһү бу заман мұәллим өз ишиндә олаң иһәсанлары тез үзә чы-
ғара биләр, тәлим үсулларыны дәрсүн кедишиндә јахшылаш-
дырар, ишинә тәсһиһләр верәр.

Дәрсдә мүкәммәл әкс алаға јаратмаг мәсәләси сөн заманлар-
да әләсини бир чох јерләриндә габагчыл мәктәпләрдә тәтбит
едилдир. Бу тәдрүбә хусусилә ашагы синифләрдә даһа чох јер
олтур. Салјан шәһәриндәки 3 нөмрәли мәктәбин бу сәһәдәки
тәдрүбәси диғгәтәләјигдир. Һәмин мәктәбин ашагы синифләрин-
дә дәрсдә әкс алаға јаратмаг мәғсәди илә чеврилән јазы тахта-
лар илан истифадә олунур. Һәр шакирдә мәктәб е малатханасын-
дә мұәллимин јүнкүл јазы тахтасы верилдир. Дил вә ја һесаб
дәрсләриндә шакирд мұәллимин суалына верәчәји чәвабы өз
јазы тахтасына јанар. Бүтүн синиф мұәллимин тәләбу илә јазды-
гына она кәстәрир. Бу заман кимин дүә, кимин јаздыш чәваб
кәрдәји мұәллимә ајдын олур.

Бу мөксәдә даһа мүрәккәб мухталиф пријомлар тәтбиғ едиләр ки, онлардан бири дә перфокартлардыр.

210 нөмрәли мәктәбин (Бақы) рус дили муәллими Н. Г. Садыкерин тәтбиғ етдији әкс әләғә пријомларындан бирини нәзәр-дән кечирәк. О, демәк олар ки, бүтүп дәрәләриндә хәбәр дәрлыг картәчкәләри нә перфокартлардан истифадә едир. Буларын көмәји илә һәр бир шакирд муһакимәсиниң дүзкүңдүјү нә ишиниң көғичәләри һағғында сигнал верир. Перфокартдан истифадә ет-мәккә лексик-грамматик чалышманың јеринә јетирилмәси илә алағадар иш нөвләриндән биринә диггәт јетирәк.

Муәллим мәтн дахилиндә сөзләр—конкрет вә мүчәррәд исим-ләр верир. Перфокарт бир вәрәг қағызын үзәринә гојулур. Дикта јросесиндә шакирдләр кодлашдырылмыш грамматик фактлары перфокартын јарығындан хач ишарәләри илә тејд едиләр. Соңра перфокарт көтүрүлүр, вәрәгин үзәриндә галымыш хачлар бир-ләшдирилир. Муәллим тәрәфиндән чох асанлығла јохланылан «ачар» алыныр. Бу пријомун тәтбиғи нәтичәсиндә муәллим чох аз бир вахт әрвиндә материалы шакирдләрин мәнимсәмәси һағғында мәлумат алыр вә онларын бурахдығлары сәһвәри дүзәлтмәк имканы әлдә едир.

Бақының бир сыра башға мәктәпләриндә дә перфокартлардан истифадә едиләр.

Сағды шәһәр мәктәбинин рус дили муәллими Р. Чәбрајылов јазыр: «Дәрсдә әкс әләғә јаратмағ үчүн мән тез-тез хәбәр дәр-лыг (сигнал) картәчкәләриндән грамматика мәшғәләләриндә истифадә едирәм. Бу картәчкәләрын көмәји илә шакирдләр зей-ни фәалијәтләриниң нәтичәләри һағғында сигнал верирләр. Мә-сәлән, «Назывные предложения» (VIII синиф) мөвзусунда кет-дијим јени материалла алағадар әкс әләғә јаратмағ мөғсәди илә јәзм тәхтәсиндә ашағыдакы таблону асырам:

1. Только часы стучат.
2. Вот наш колхоз.
3. Отсюда все видно.
4. Сабунчинский вокзал.
2. Ахмед читает.
3. Поезд гудит.
1. Я готовлю уроки.
2. В комнате тихо.
3. Площадь им. Ленина.

Шакирдләрә тапшырырам ки, онлар һәр чүмлә группунда икки әрәидикләри чүмләни (назывное предложение) ардычыл алағар көстәрсинләр, о чүмләдән нөмрәләри һағғында сигнал версинләр. Шакирдләрин һамысы бирдән чаваб вермәк әвәлиңә әвәлчәдән һазырланмыш сигнал картларыны галдырыр. Бу картларда икә рәғәмләр јазылмышдыр: биринчи группа ахтары-лаң чүмләни көстөрән «2», икинчи группа «1», үчүнчүдә икә «3»

«Сигналын сигнал верилмәси чавабын дүзкүңлүжүнү көстөрүр»¹. Бүтүн бу сигналлары јохламаг исә 1—2 дәгигәдән чох сүрмүр. Чәбрајылов тәкчә нөмрәли сигнал картлардан дејил, һәм дә рәңкли картлардан истифада едир.

Сигнал картларыны Гасым Исмајылов рајонундакы 2 нөмрәли мәктәбин рус дили мұәллими Р. Гулијева вә башгалары дәрсләриндә чох тәтбиг едирләр. Мәктәб һәјатында әкс әлағәнин башга јоллары да вардыр.

Исмајылы шәһәриндәки 1 нөмрәли мәктәбин биолокија мұәллими. Азәрбајчан ССР мөкдәр мұәллими һачалы Рамазанов V сифин биолокија дәрсләриндә әкс әлағәни ашагыдакы әсасда һәјата кечирир:

- 1) әввәлчәдән топланмыш коллексијаларла;
- 2) ушаглар тәрәфиндән һазырланмыш илүстрасијаларын көмәји илә;
- 3) әјани вәсәнтләр—натурал шәкилдә биткиләрлә;
- 4) јај тәтбиг дөврүндә шакирдләрин һазырладыглары әјани вәсәнтләрлә.

Һәм шакирдләрин фәаллашдырылмасына, һәм дә өјрәнилән материалын бүтүн шакирдләр тәрәфиндән мәнимсәнилмәси дәрәчәси һаггында мұәллимин мәләумат алмасына сәбәб олан әкс әлағә нечә баш верир?

«Көк» мөвзусуну кечәркән мұәллим хүсуси зәрфләрдә олан пәјлама материалындан истифада едир. Шакирдләр мұәллимин суалына чаваб верәркән, һаггында сөһбәт кедән көкү көстөрүрләр. Мұәллим «Јарпагалар», «Көвдәнин гурулушу», «Чичәкләр» мөвзуларыны кечәркән дә пәјлама материалындан истифада едир вә 5—8 дәгигә әрзиндә шакирдләрин билијини, кечилмиш материалын мәнимсәнилмә дәрәчәсини мұәјјәнләшдирмәјә вә зәиф шакирдләрә көмәк етмәјә мұвәффәг олур².

Бакынын 190 нөмрәли мәктәбинин кечмиш дил вә әдәбијат мұәллими ~~ССРИ Али Советинин депутаты~~ Р. Исмајылова³ дәрслә әкс әлағә јаратмаг тәчрүбәсиндән вахтилә сөһбәт ачараг дејирди:

«V сифидә Азәрбајчан дилиндән «Зәрф» бәһсини кечәркән һәм зәрф, һәм дә сифәт кими ишләнән сөзләри хүсуси карточкаларә көчүрүб шакирдләрә пәјлајырам. Шакирдләр һәмин сөзләри чүмләдә һәм зәрф, һәм дә сифәт кими ишләдирләр.

1. Көзәл	2. Јахшы	3. Чәсарәтли
Көзәл гыз көзәл охујур,	Јахшы шакирд Јахшы јазыр.	Чәсарәтли пионер нәсарәтди чыхыш едир.

¹ Бах: Русский язык и литература в Азербайджанской школе, Баку, 1971, № 9, стр. 93—94.
² Бах: Мүәсир дәрслә верилән тәләбләр һаггында, Баку, 1971, сәһ. 95—99.
³ Р. Исмајылова һазырда 132 нөмрәли мәктәбин директорудур.

Шакирдләр һазыр кагызлары мәһә көстәрирләр, биларын ишһи асанлыгла һәзәрән кечирирәм»¹.

Бүтүн бу мисаллар ајдын көстәрир ки, республиканын мәктәбләриндә биләкләрини мәһимсәһилмәси процесини идәрә олунмасыны јахшылашдырмаг сәһәсиндә тәдричән зәһкии тәчрүбә топланыр вә буһлары диггәтлә өјрәһиһ үмумиләшдирмәк заруридир.

Тәһлим процесини интенсивләшдирилмәси мәсәләси һаггында. Бу, јени мәсәлә дејил, ләкин индики шәрайтдә хүсуси әһәмијәт кәсб едир. Тәһлим процесини интенсивләшдирмәк бөјүк вә мүрәккәб мәсәләдир. Биз аһчаг онун бир чәһәти үзәриндә — тәһлим процесини дәрсдә интенсивләшдирмәк үзәриндә дајаначагыг Тәһлим үсуәларынын тәкмилләшдирилмәси дәрсин тәшкили вә кечирилмәсини јахшылашдырмаг вәзифәси бу мәсәләни дә һәлә етмәји — әкидлә тәләб едир.

Дәрсин башлангычһиһдә проблемли вәзијјәт јаратмаг, дәрсдә әкс әләгә јаратмаг, шакирдләрини мүстәгил зәһһи фәәлијјәтинә кетдикчә кеһиш јер вермәк вәзифәләриниһи јеринә јетирилмәси тәһлим материалһиһи шакирдләрә мәһимсәһилмәсиндә чох вахт тәләб едир. Бу вахты һарадан ала биләрик? Дәрси вә ја дәрс илини узатмаг олмаз. Әсәс чыхыш јолу бу мәгсәдлә тәһлим процесини интенсивләшдирмәјә мүрачһиәт етмәкдән ибарәтдир. Бунун үчүн дәрсин һәр дәгигәсиндән сәмәрәли истифадә етмәк, бир дәгигәһиһи белә бош кечмәсинә јол вермәмәк, һәр шакирдин имкаи дахилиһдә дәрсин әввәлиһдән ахырыһадәк кәркһи ишләмәсини тәһмин етмәк лазымдыр. Дәрси интенсивләшдирмәк хүсуси бир пријомла дејил, дәрсин һәр мәрһәләсиндә пријомлар системиндән истифадә етмәклә јеринә јетирилә биләр. Бу мәгсәдлә бир чох мүәллимләр шакирдләри журнал вәситәси илә јохламагдан әл чәкир, әјани вәситә вә көстәрәчәји тәчрүбәләри әввәлчәдән һазырлајыр, лазым олан мәтиләри јазы тахтасында јазмаг үчүн сәрф едилән вахты һәзәрә алараг һәһиһи мәһиһи әввәлчәдән бөјүк кагызлара јазырлар. Мәктәбләримиздә инди кеһиш тәтбиг едилмәкдә олан кабинет системи бу чәһәтдән чох фәјдалыдыр. Габагчыл мүәллимләр дәрси интенсивләшдирмәк мәгсәди илә ев тапшырыгларыны јохламаға вә соргуја чох аз вахт сәрф едир, лазым кәләндә јазы тахтасыһа бир һәфәр дејил, сјһи замандә 2—4 һәфәр чагырырлар; онлар јазы тахтасында јазаркәһи, фронтал соргу апарыр вә с. Бу јолла 8—10 дәгигә мүддәтиндә 5—6 шакирдин билиһиһә гијмәт верир, синиф шакирдләриниһи, һеч олмәзсә, чохунун ев тапшырыгларыны иә чүр јеринә јетирмәси илә таныш олурлар.

Тәһлим процесини интенсивләшдирмәјә Липетск мәктәбләриндә дә хүсуси диггәт верирләр. Онларын габагчыл тәчрүбәләриһиһә даир јазылмыш бир рәјдә охујуруг:

«Липетск мүәллимләри 45 дәгигә мүддәтиһдә бүтүн шакирд-

¹ Мүәсир дәрсә верилән тәләбләр һаггында, Баки, 1971, сәһ. 49.

ләрн ишләмәгә вадар етмәк үчүн һәр чүр педагожи тәдбирә әл атырлар. Зәһк пуруллап кими мұәллим пә шакирдлар өз Јерләрини тутурлар. Дәрс дәһшыгысып, мұәллимин әһвәләмәдәһи һазырламыш олдугу чалышманни Јеринә Јетирилмәси илә башлангыр. һәч бир дәһкәдичи сәһбәтә, шакирдларни адыны охумага, дәрсә кәлмәјәһларни сәбәбинәһи өјрәһмәјә вә Јә башга бир ишә Јол верилмир. Дәрс өһвәлдәһи ахырадәк арасы кәсилмәдәһи дүшүнүлмүш тәһлим ишинә һәһр едилир. Биринчи тапшырыгыһи ардыһча иккинчи тәһлим мәһгәләси, онун ардыһча үчүнчү, дәрдүнчү кәһһр...

Әһ дәјәрләнәһи одур ки, Липетск шакирдларни белә иш гајда сыһа алышмышлар, өзләриниһи мәһнәви гүввәләрини Јарадычы һетягамәтә јөнәлдә билдирләр вә иһди өзләри синифләриндә бир шакирдин белә вахтыны боһч кечирмәсиһә дөзә билмәзләр¹.

Профессор М. Данилов һсә өз рәЈиндә јазыр: «Липетск тәчрүбәсиниһи бәһшлычә чәһәтиһи биә онда көрүрүк ки, бурада елә бир шәһант, тәһкилат пријомлары вә тәһлим үсуллары тапылмышдыр ки, онларын һәһитәси илә бүтүн синиф шакирдләри дәрсә сәЈлә, фәһл, диягнәтлә вә һөвәслә ишләјирләр². Липетск тәчрүбәсиндә Јениликләр аз дејилдир. Лакин жөрүндүјү кими, онларын әһ гијмәтләнә јениликләри дәрси сәмәрәли кечирмәкдәһи ибарәтдир. Иһди республика мәктәпләриндә дә дәрсләрини бу чүр гуран мұәллимләр чохдур.

Мәһсәләһ, рус дили мұәллими И. А. Рачинскаја (Бакыдакы 190 нөмрәли мәктәб) белә габагчыл мұәллимләрдәһи биридир. О дејир: «Вахта гаһәәт етмәк вә тәһлим просесиһи иһтенсивләшдирмәк мәһсәдәһи илә мән сыһләшдырылдымыш сорғудан чох истифа дә едирәм. 3—4 шакирдә јазы тахтасында тапшырыг вердикдәһи сонра, гәһһән шакирдләрлә фронтал сорғу впарырам. Белә пријом 8—10 дәгигә ичәрисиндә еә тапшырыгларыһиһи Јеринә јетирилмәси вәзијјәтиһи јоһһамагга бәһабәр¹ бир пәчә шакирдин дә билијинә гијмәт вермәјә һмкәһн јарадыр». Рачинскаја тәкчә дәрси иһк мәһһәләсиһдә дејил, о бири мәһһәләләриндә дә һәр дәгигәдәһи сәмәрәли истифадә етдијини кәһтәһир. Чохдан бери мәһһәләһи оһһән бу педагожи төләб, тәһсүф ки, һәр јердә өзүнә һөлә мөһкәм Јер тута билмәһиһидир.

Тәһлим просесиһи фәрдиләшдирмәк һәһгынидә. Бу мәһсәлә о гәдәр дә садә дејилдир. Дәрсдә шакирдларни һәршысыһа мұәјјән иһдик вәзифәси гојдугга мұәллим онун бүтүн шакирдлар тәрәфиһдәһи дәрк едилмәсиһи иһтәјир. Лакин синифдә оһһән шакирдләриһи һәр бири бу вәзифәһи ејни сәһвијјәдә Јеринә јетирмәјә гаһил дејилдир. Бүтүн иһһи, һазырлығы орта сәһвијјәдә оһһән ушыгларыһи үзәриндә мәһкәзләшдирмәк һәч дә һәмнишә јахшы һәһгичә верилмир. Бурадан дә «тәһлими фәрдиләшдирмәк» еһтијачы доғур доғрудур. Бәһзиләри дидәктиканыһи «шакирдларни фәрди хүсу-

¹ Бәһ: «Народное образование» журналы, 1964, № 3, сәһ. 109.

² Бәһ: Липетский опыт рациональной организации урока (мәһгәләләр мәһһәһәси) М., 1963, сәһ. 11.

сүлжэтлэрини нэээрэ алмаг» принципинэ эсасөн тэ'лими фэрди-лэшдирмэнин јерсиз олдуғуну јебөт етмэјэ чалышырлар. Лакин белэ фикирлэ разылашмаг чэтиндир. Наглы олараг көстэрирлэр ки, тэ'лими фэрдилэшдирмэк шакирдлэрэ фэрди јанашмагы лэҗв етмир, ону кенишлэндирир вэ һэр шакирдин инкишафы үчүн мүвафиг шэрант јаратмагы нэээрдэ тутур.

Бу мәсэлэ һазырда јалпыз совет педагогларынын дејил, һэм дә бир сыра харичи өлкө педагогларынын да диггэт мэркэзиндэ-дир. Фэрдилэшдирмэ проблемини АБШ, Инкилтэрэ, Канада, кими капиталист өлкөлэриндэ дә мүхтэлиф шэкилдэ һэлл етмэјэ чалышырлар. АБШ-да фэнлэри шакирдлэрин сечмэ јолу илэ өјрэнмэлэри чоходан мөвчуддур. Бу, ушагларын үмуми инкишафынын зэрэринэ олан бир јолдур. Сон заманларда фэрди тэ'лим үзрэ експериментлэр кечирилер. Питсбург университети тэрэфиндэн апарылмыш експериментдэн сонра, онун нэтичэлэ-ринин күтлэви шэкилдэ тэтбиги тэклиф едилмишдир. «Бу тэ'лим системиндэ шакирдлэрин фэрди хүсусијјэтлэри (габилијјэтлэ-ри—М. М.) нэээрэ алыныр вэ материалын систематик изаһы һэр бир шакирдин габилијјэтинэ ујғунлашдырылыр, һэтта ади мэк-тэблэрдэ ријазијјат елэ тэдрис олунур ки, мүхтэлиф ушаглар мүх-тэлиф чалышмалары јеринэ јетирирлэр». «Бэ'зилэри там эдэдлэ-рин чыхылмасыны кечир, дикэрлэри онлуг сај системи илэ тау ныш олур, үчүнчүлэр кэсрлэрин топланмасы илэ мәшғул олур-лар...» (Бах: «Народное образование США», 1970-чи ил, хүсуси бурахылыш, сәһ. 21, 17).

Сон заманларда АБШ педагогикасынын јолу илэ кедэрэк Канадада груп һалында тэ'лим һэјата кечирилмэли олан мэк-тэблэр һаггында чох сөнбөт кедир. «Бу заман ушаглар јашла-рындан асылы олмајараг группашдырылыр вэ бурада шакирд-лэрин фэрди фэрглэринэ даһа чох диггэт јетирилер». Һэмин мэк-тэблэрдэ «Шакирдлэрин ирэлиләмэси онларын мүвэффэгијјэтин-дэн вэ материала јијэләнмэси дэрэчэсиндэн асылы олараг һэјата кејирилер. Тэдрис програмыны һэр бир шакирд өз габилијјэтин-дэн асылы олараг өз сүр'эти илэ кечир»¹.

Илк бахышда адама елэ кэлир ки, бурада елэ бир пис чәһэт јохдур. Эслиндэ исэ ушагларын габилијјэтини тэ'јин етмэк үчүн тест-методуну тэтбиг етмэклэ, онлар шакирдлэр арасында синфи фэрг гојмаға даһа чох мејл көстэрирлэр.

Тэ'лимдэ фэрдилэшдирмэ проблеминин һэлли үчүн апарылан ахтарышларда совет мэктеби бу јолла кетмир. Бу талэбин дидак-тик вазифэлэрини биз нечэ баша дүшүрүк? Тэ'лими фэрдилэш-дирмэк һеч дә синифдэ һэр шакирдлэ хүсуси програма мәшғул олмагы талэб етмир. Дәрэдэ елэ пријомлар талэб едир ки, орада һэр шакирд өз хүсусијјэт вэ габилијјэтлэринэ эсасөн дәркетмэ фэалијјэтиндэ ләнкимэсин, ирэлијэ кетсин; синифдэ һэм керидэ галанларла иш апарылсын, һэм ирэлидэ кедэнлэр нэээрдэн гач:

¹ Бах: «Народное образование» журналы, 1970, № 9, с. 111.

масын, һәм дә синифлә бирликдә ишләмәк тәләби позулмасын. Бу чүр дәрә демәк чәтиндир, лакин вачибдир вә мүмкүндүр. Газан шәһәри I нөмрәли мәктәбин мұәллими А. А. Кирсанов бу барәдә өз тәчрүбәсини шәрһ едәрәк јазыр: «Бүтүн синиф гаршысында бир вә ејни идрак вәзифәси тојулур. Һәмни вәзифәнин һәлли үчүн лазым кәлән бачарыг вә вәрдишләр, сәвијәсиндән асылы олараг фәрдиләшдирилир. Шакирдләрни бир гиәми үчүн вәзифәнин јеринә јетирилмәсинин мәгсәд вә ичра гәјдаларыны шәрһ етмәк кифәјәт етдији һалда, о бири гиәми үчүн тапшырыглары мәнтиги вә гурулуш чәһәтдән бир-бири илә бағлы олан мүхтәлиф кичик мәрһәләләрә бөлмәк мәгсәдә даһа мүвафиг олуру»¹. Тә'лими фәрдиләшдирмәк һеч дә дәрәни бүтүн мәрһәләләриндә ејни јолла тә'мин едилә билмәз. Әкәр дәрә шакирдләрни ев тапшырыгларыны јохланмасы илә башланырса вә бу мәгсәдлә синифә ев тапшырыгларына бәнзәр чалышмалар верилирсә чалышмалары фәрдиләшдирмәк олмаз; орада һәм орта дәрәчәли, һәм јүксәк дәрәчәли чәтинликлә бәрабәр, һәм дә нисбәтән асан чалышма тәтбиг едилә биләр. Чох гүввәли шакирдләр үчүн асан чалышманын фәјдәси олмадыгы кимнә, зәиф шакирдләрә дә чәтин чалышма вермәјин мә'насы јохдур. Лакин мүхтәлиф чәтинликләрдә верилән чалышмаларын һамысы програм тәләбинә ујгун олмалыдыр.

Јеһәт материалын шәрһи заманы да фәрдиләшдирмәни унутмаг етмәз. Бу мәгсәдлә зәиф шакирдләрә көз олмаг, онлардан тез-тез сорушмаг, лазым кәлсә изаһы тәкрар етмәк, јеһи материалы пилләләрә ајырмаг, алава мисаллар чәкмәк вә с. лазымдыр. Тә'лим материалыны мөһкәмләндирән заман да шакирдләрә фәргли чалышмалар вермәк лазымдыр. Ева тапшырыг верәндә исә һәр шакирд үчүн мәчбури тапшырыгдан башга, гүввәли шакирдләрә, һәмчинин бу вә ја башга гәјданы зәиф мәнимсәјән шакирдә алава тапшырыг вермәк мүмкүндүр. Беләликлә, тә'лими фәрдиләшдирмәнин мәгсәди Лондан ибарәтдир ки, керидә галан шакирдләрә көрә габилитәтләринин инкишафы ләнкидилмәсин вә әксинә, ирәлидә кедәнләрә көрә керидә галаңлар нәзәрдән гачмасын. Програмлашдырылмыш тә'лимни сүр'әтлә ирәдиләмәсинә көрә «орта» вә «зәиф» шакирдләр гәјгысыз галмасын; синиф үчүн үмуми олан дидактик мәсәләнин һәлли заманы һәр бир шакирдин өз габилитәтинә мүвафиг ирәдиләмәсинә јол ачылмыш олсун.

Габагчыл ријазитәт мұәллими М. Әскәрова (Бақыдағы 31 нөмрәли мәктәб) дәрәләриндә һәр бир шакирдин сүр'әтинә мүвафиг олараг онлары ишлә тә'мин етмәкдә фәрдиләшдирмәјә хүсуси диғгәт јетирир. О, вариантлар үзрә мүхтәлиф чәтин тапшырыглардан истифадә едир. Лакин буну елә системлә апарыр ки, зәиф вә «орта» шакирдләр нисбәтән асан тапшырыглардан

¹ Бах: «Советская педагогика» журналы, 1963, № 5, сәһ. 28.

Ч мазруба

даһа мүрәккәб тапшырыгларга кечә билсин. Мүәллим фәрди тапшырыгларын мүхтәлиф нөвләриндәи истифадә едәркәи бүтүн шакирдләрнн әгли инкишафини тәмин етмәжә имкан јарадыр. М. Әскәрова шакирдләрдә өз фәинниә марағ вә мәрһәббәт һисси ашылајыр. Тәсадүфи дејилдир ки, онун дәрә дејији шакирдләрдән бир чоһу рајон вә республика олимпиадаларында галиб кәлмишдир. Фәрһли һәдисәдир ки, 31 нөмрәли мәктәбин мәзуналарынын чоһу техники али мәктәбләрә вә ријазижат фәкүлтәларинә даһил олур. Мәсәләп, 1969-чу ил мәзуналарындап 4 нәфәри В. И. Ленин адына АПИ-нин физика-ријазижат фәкүлтәсини, 1 нәфәри С. М. Киров адына АДУ-нун механика-ријазижат фәкүлтәсини сечмиш, 20 нәфәри исә мүхтәлиф техники али мәктәбләрә гәбул олуимушдур.

26 Бақы комиссары адына рајонундакы 162 нөмрәли мәктәбин табарчыл ријазижат мүәллими Н. Т. Шапошикованын ишә дә диггәтәләјигдир. Мүәллим тематик план һазырлајаркәи һәм зәиф, һәм дә гүввәтли шакирдләрлә апарачағы мүстәгил вә фәрди ишләри дәгиг сурәтдә елә мүәјјәнләшдирир ки, бу, синифдә коллектив ишә манечилик төрәтмәсин. Будур, VII синфин һәндәсә дәрсиндә синфин гаршысында белә бир вәзифә гојулмушдур: «Паралелограм чәкмәк. Онун диогоналларынын кәсишмә нөгтәсиндән дүз хәтт кечирмәк. Бу дүз хәттин паралелограмын тәрәфләри илә һудудланмыш парчасынын диогоналларын кәсишмә нөгтәсиндә јарыја бөлүндүјүнү исбат етмәк». Гүввәтли шакирдләр дәрһал мәсәләнин һәллине башлајырлар. Зәиф оһујан шакирдләрлә исә мәсәләни ајдынлашдырмағ үзрә иш апарылып; паралелограмын диогоналлары һаггында материал тәкрар олунур. Зәифләр дәрслик үзәриндә ишләркәи, мүәллим тапшырыгы јеринә јетирмиш шакирдләрнн мәсәләни нечә һәлл етдикләрини јохлајыр, онларын әввәлки биликләринә әсасланан әләвә тапшырыг верир. Беләликлә, мүәллим шакирдләрнн билијинә вә хитаб үзәриндә ишләмәк вәрдишләринә истинад етмәк вә бүтүн шакирдләри ишә чәлб етмәк нәтичәсиндә, һәтта зәиф оһујан шакирдләрин белә, мәсәләни һәлл етмәсинә һаил олур. Нәһәјәт, бүтүн шакирдләр мәсәләнин һәлли јолуну бир даһа дәриндән баша дүшсүнләр дејә, мүәллим гүввәтли шакирдләрә һәмни мәсәләни ајдынлашдырмағы тәклиф едир.

Товуз рајонундакы А. С. Пушкин адына орта мәктәбин кимјә мүәллими М. Гулијев тәлимни фәрдиләшдирилмәси сәһәсиндә тијмәтли тәдрүбә әлдә етмишдир. О, дәрсин бүтүн мәрһәләләриндә шакирдләрә фәрди јанашыр. Билик сәвијјәләринә вә програм материалыны мәнимсәмә дәрәчәләринә кәрә о, шакирдләри мүхтәлиф группара бөлүр. Синиф гаршысында гојулмуш үмуми дидактик вәзифәни јеринә јетирмәклә әлағәдар оларағ шакирдләрдән һеч бирини нәзәрдән гачырмадан суал вә тапшырыглары оларағ фәрди гәјдада верир. Мүәллим М. Гулијевни шакирдләрә фәрди јанашмасы програм материалыны онларын мәнимсәмәси үчүн даһа јәвәришли шәраит јарадыр. Онун педагожи фәалиј-

Handwritten signatures and marks at the bottom of the page.

јати көзөл нәтичә верир. Буна көрәдир ки, М. Гулијевин ишлә-
дин мәктәбдә кимјадан мүвәффәг олмајан бир шакирд белә јох-
дур 1969—70-чи дәрә илһини сонунда М. Гулијевин дәрә дедији
30⁹ шакирддан 203 нәфәри (70 фәиз) кимјадан «4» вә «5» ги-
мәтләр алмышдыр. 1970—1971-чи илдә һәмни мәктәби битирән
47 мәзундан 36 нәфәри али мәктәпләрә кимјадан гәбул имтаһа-
һында «4» вә «5» гијмәтләр алмышдыр. М. Гулијевин шакирдләри
кимја үзрә республика вә үмумиттифаг олимпиадаларында
фәал иштирак едир вә јахшы мүвәффәгијјәт газанырлар.

Јухарыда шәрһ едилән мисаллар дәрәи фәрдиләшдирмәк
тәләбинни мәктәпләримиздә мүхтәлиф шәкилләрдә тәтбиг едил-
дијини көстәрир. Лакин бу, һәлә һеч дә тәлими фәрдиләшдирмә
проблемини һәлл едилдијини иддиә етмәк демәк дејилдир. Әк-
синә, һәмни мисаллар көстәрир ки, проблемни һәллиә јеничә
башланмышдыр.

Ән'әнәви дәрә системиндә тәлими фәрдиләшдирмәк бир сыра
чәтинликлә гаршылашыр. Синифдәки шакирдләрин һамысына
бир вә ејни програм мәтериалыны мәнимсәтмәклә тәлими фәр-
диләшдирмәк тәләби иһи елә гурмағы нәзәрдә тутур ки, һәр
шакирд өз гүввәсинә көрә ишләсин, ејни заманда дидактик вәзи-
фә исә бүтүн синиф үчүн јеринә јетсин. Бу исә һәчмчә ејни сә-
вијјәдә, лакин чәтинлик етибары илә мүхтәлиф сәвијјәдә
тапшырырлар әсасында шакирдләрин мүстәгил иһини тәшкил
етмәклә мүмкүн ола биләр. Тапшырырлары мүхтәлиф һәчм вә
чәтинликдә дүзәлтмәк олар, лакин булары шакирдләр арасы-
да нә чүр белүшдүрмәк ләзым кәлдијини билмәк үчүн шакирд-
ләрин өзләрини диггәтлә өјрәнмәк тәләб олунур. Шакирдә са-
дәчә олараг «гүввәтли» «габилијјәтли» вә ја «зәиф», «габилијјәт-
ләри мәһдуд» демәк чәтиндир. Онларын һәр бирини тәлим
просесиндә, мүшаһидә вә башга үсуллар вәснәси илә өјрәнмәк
ләзымдыр. Бувун үчүн «Өјрәнмә» програмы әввәлчәдән тәртиб
едилмәлидир. һәр һалда шакирдин аштағыда көстәрилән кејфиј-
јәтләрини: билик сәвијјәсини, өјрәнә билмәк сәвијјәсини, мүстә-
гил ишләјә билмәк бачарығыны, идрак марағыны, хүсуси га-
билијјәтләрини билмәк шәртдир. Булары билмәдән синифдә
фәрдиләшдирмәк үзрә иш апармаг ләзыми мүсбәт нәтичә верә
билмәз. Тәәссүфлә демәлијик ки, педагожи әдәбијјәтдә бу мә-
сәлә дә чох аз ишыгландырылыр. Тәлими фәрдиләшдирмәк
дәврүн ирәли сүрдүјү проблемләрдәндир. Програмлашдырыл-
мыш тәлим үсулларынын тәтбиги һәмни проблемни һәллини
әсәвләшдирмага көмәк едир.

Дәрәдә шакирдләрин билијини һесаба алмаг вә она гијмәт
вермәк һаггында. Шакирдәлир өјрәндикләри билик, бачарыг вә
вәрдишләри јохламаг вә онлара гијмәт вермәк дәрәи ајрылмаз
һиссәси вә үмумијјәтлә, тәлимни мүһүм үнсүрү һесаб едилир.
Дәрәи кејфијјәти шакирдләрин билијини методики чәһәтдән
нә дәрәчәдә дүзкүн јохланмасында, она нә дәрәчәдә објектив
гијмәт веримәсиндән чох асылыдыр. Мүхтәлиф формаларда, о

чүмлэдэн чарн һесабаалма васитәси илэ шакирдләрнн билик
вә бачарыгыны јохламадан дәрсин кејфијјәтннн јүксәлтмәк,
шакирдләрнн тәлим мұвәффәгијјәтннн әсаәси сурәтдә һесаба
алмаг, јахшылашдырмаг вә тәлим процесиндә онлары фәаллаш-
дырмаг кими мұһүм проблеми һәлл етмәк мұмкүн дејилдир.
Тәәсүффә демәлијик ки, шакирдләрнн билијиннн чарн јохлан-
масы вә она гијмәт верилмәси үсулларындан инди бир сыра
мәктәбләрдә исе истифадә едилтир ки, бу да дәрси јахшылаш-
дырмаг әвәзинә даһа да исләшдиртир. Дәрсләрдә мұәллим вә ша-
кирдләрнн гүввәси ја әсаәси фәрди сорғуја, ја да јахшы һал-
лардә фронтал сорғуја сәрф олуиур. Беләликлә, вахтын чоһу
шакирдләрнн билијиннн јохламаға кедир; шакирдләрә јени би-
лик вермәк, јени билији мөһкәмләндирмәжә исе демәк олар ки,
чоһ мүз'н вахт галыр. Белә вәзијјәт, шакирдләрнн исе оһума-
ларынын мұһүм сәбәбләриндән биридир. Даһа горхулусу одур
ки, бир чоһ шакирдләрнн билик алмаг сә'јләри бир нөв сыхыш-
дырылыр, онлары шпаргалка, өзкәсинннн јаздыгынын үзүнү
көчүрмәк, «шычылы»лардан истифадә едиб, нәјин баһасына
олурса-олсун, мұәллимдән бир гијмәт алмаға чалышырлар. Белә
бир педагожи аксиом илэ разылашмамаг олмаз ки, кәрәк һәр
дәрсдә нормал јарадычы иш әһвал-руһијјәси һөкм сүрсүн, ша-
кирдләрнн сә'ји гијмәт алмаға дејил, дәрседә јени материалы
дәрк етмәжә јөнәлсин, мұәллимнн әсаәс фикри шакирдләрнн мүс-
тәгил зейни фәалијјәтләрннн инкишаф етдирмәжә, билији мәним-
сәтмәжә, керн галаилары үзә чыхарыб онлара јардым көстәрмәжә,
буиларын һамысындан сонра шакирдләрнн билијиннн гијмәтлән-
дирмәжә сөвг олунсун. Һәр дәрседә шакирдләрнн билијинә гијмәт
вермәжә еһтијач јохдур. Чоһ заман едә дәрсләр олур ки, орада
шакирдләрнн билијиннн һесаба алмаға һалә еһтијач олмур. Мә-
сәлән, јухары сийнфләрдә бөјүк бир мөвзуну өјрәнмәжә башла-
јанда, мұәллим бу барәдә бир дәрседә кириш мұһазирәси
оһујур. Шүбһәсиз, јахшы олар ки, һәр мөвзунун, фәслин сонундә
шакирдләрнн билијинә гијмәт вериләсин.

Бәзиләрннн рә'јинчә, «шакирдләрнн билијиннн һесаба алмаг
үчүн хүсуси вахт ајырмаг лазым дејилдир», буну куја тәлим
материалынын «тәкрары, шәрһи, мөһкәмләндирилмәси вә тәг-
биги илэ» бирләшдирмәк лазымдыр. Бу фикирлә разылашмаг
чәтиндир. Шакирдләрнн билијиннн һесаба алмаг үчүн хүсуси вахт
ајырмаг лазымдыр; ејни заманда дәрсин башға мәрһәләләриндә
дә онларын инкишафына көз гојулмалыдыр. Белә олмадыгда
һесабаалма вә гијмәтләндирмә шакирдләрдә мәс'улијјәт һисси
тәрбијә етмәк кими бир вәзифәни һәлл етмәмиш олар. Бөјүк
мөвзунун сонунда шакирдләрә гијмәт верилмәлидир. Лакин мөв-
зу чоһ бөјүк олдугда, 10—15 саат вә ја даһа чоһ давам етдикдә
оһу битирмәмиш дә шакирдләрнн билијиннн гијмәтләндирмәк
мәсләһәтдир. Нөгәсанымыз әслиндә јохлама формаларынын
ислијиндә дејилдир (бу формаларын, шүбһәсиз, јахшылашды-
рылмасыннн унутмуруг), онларын сәмәрәли тәтбиг едилмәмәсинн-

У она көрө мазымдыр кы
 моту бунун Васильев илс
 шакирдин

→ емсе

1. мае

L эл

Т Э

дәдир. Бу мөгсәдлә һәм фәрди сорғудан, һәм фронтал сорғудан, жазылардан, һәм дәрс мүддәтиндә гижмәт вермәкдән, һәм дә зачот системиндән, нәһажәт, көчүрмә вә бурахылыш имтаһанларындан истифадә олунмалыдыр. Бунларын бир гисми үзәриндә, мүхтәсәр дә олса дајанаг!

А. Фәрди сорғу. Фәрди сорғу, чох вахт алмаса да, шакирдләрин билијини һесаба алмаг үчүн зәрури формалардан биридир. Програмда елә тапшырыглар вардыр ки, онларын јеринә јетирилмәсини анчаг фәрди сорғу илә һесаба алмаг олар. Бураја, мәсәлән, һәндәсә теоремләринин исбаты, физика, кимја, биолокија, чоғрафија фәнләри үзрә олан бир сыра тапшырыглар дахилдир. Чүнки бунларын ичрасыны јохладыгда шакирдин жазы тахтасында чәкилмиш схемләр, асылмыш хәритәләр вә с. үзәриндә данышмасы лазымдыр. Бунлар кими ше'р парчаларынын нә чүр әзбәрләндији, әдәбијјат үзрә мәтнләр, мәтнин грамматик тәһлили вә с. үзрә фәрди сорғу вачибдир. Фәрди сорғу һәм дә билијинин дәринлији шүүрлулуғу вә мөһкәмлији һаггында дүзкүн фикир сәләмәк олар. Һесабатын бу формаеы шакирдин шифаһи нитгинин инкишафына мүсбәт тә'сир едир.

Габагчыл мүәллимләрин тәчрүбәси көстәрир ки, вахтын һәдәр јерә итмәк, шакирдләрин әксәријјәтинин синифдә бош-бекар галмағы үчүн сорғу тәкчә чавабверәнин дејил, һәм дә ону динләјәнләрин зәһни фәаллыгларыны тә'мин етмәлидир. Фәрди сорғуну сәмәрләшдирмәк үчүн ән өлверишли үсуллардан бири чаваб верән шакирдләрин чаваблары һаггында галан шакирдләрин рәјини тәшкил етмәкдән ибарәтдир. Белә бир пријом шакирди даһа диггәтлә чаваб вермәјә, јолдашларыны исә онун чавабыны диггәтлә динләмәјә, ону тәсһиһ етмәјә, она әлавәләр етмәјә сөвг едир. Бу чүр гаршылыглы рәј нәинки шакирдләрин шифаһи чавабларында, һәтта онларын жазы ишләриндә дә тәтбиг едилә биләр. Бә'зи мүәллимләр (мәсәлән, Бақы шәһәри 176 нөмрәли мәктәбдә) шакирдләрин жазы ишләрини онларын өзләринин наситәси илә ләндирир.

дили му
 зыр:
 дә зг
 ве
 нәй
 бајчәһ
 10. сәһ.

ни ифадә едә билмәк бачарыгы јетишдирсин»¹. Бүтүн бунлар ону көстәрир ки, фәрди сорғу сәмәрәли тәшкил едилдикдә јахшы нәтичәләр верир. Бунула бәрабәр биз, әлличчи илләрәдәк, билији һесаба алмағын, демәк олар ки, башлыча формасы олан фәрди сорғунун әһәмијјәтини шиширтмәк фикриндә дејилик. Буну да әлавә демәлијик ки, һәр дәрәдә фәрди сорғу апармаға еһтијач јохдур. Шакирдләрин билијини һесаба аларкән, тапшырыгы һиссәләрә бөлмәк мүмкүн олан јердә фәрди сорғуну, фронтал сорғу илә әвәз етмәк даһа мәсләһәтдир.

Б. Фронтал сорғу. Бу, бүтүн синиф шакирдләринин билијини үзә чыхармағ үчүн ән әлверишли һесабат формаларындан биридир. Фронтал сорғуда, дејилдији кими, тапшырығ мәрһәләләрә бөлүнүр. Мәрһәләләрин һәр биринә шакирдләрдән бири чаваб верир, галаны исә диггәтлә гулаг асыр, верилән чаваба рәјләрин билдирир, әлавә вә ја тәсһиһ едирләр. Фронтал сорғунун үстүнлүкләриндән бири синфин бүтүн шакирдләрини зәһни ишә чәлб етмәсидир.

Бәзи мүәллимләр шифаһи сорғуда ~~карточка~~ — тапшырығлардан истифадә едирләр. Бу нөгтеји-нәзәрдән јухарыда таныш олдуғумуз З. А. Бабајанын тәчрүбәси диггәтәләјигдир. Дәрәдә фәал шакирдин тәлим материалыны даһа тез вә даһа мөһкәм мәнимсәдијини гејд едәрәк, Бабајан тәклиф едир ки, шифаһи сорғу илә бәрабәр үзәриндә тапшырығ јазылмыш олан ~~карточка~~ лардан да истифадә олунсун. Һәмин ~~карточка~~ лар мүхтәлиф материалларын јохланмасына имкан верир вә мүәјјән дәрәчәдә нәзәријә илә тәчрүбәнин вәһдәтини тәмин едир, чүнки сорушлан шакирдләрин бөјүк гисми дәрәдә әмәли сәчијә дашыјан иши ичра едирләр. Бундан әлавә, ~~карточка~~ ларла шакирдләрә верилән сорғулар мүәллимә имкан верир ки, аз вахт сәрф етмәклә даһа чох шакирд јохлаја билсин, бу исә шакирдләрдә мүһтәзәм сурәтдә ишләмәк еһтијачы доғурур².

Бу пријому бир сыра башга фәһләр үзрә дә тәтбиг етмәк олар.

В. Шакирдләрин билијини гижмәтләндирмәк һаггында. Бу, чох вачиб вә ејни заманда мүрәккәб мәсәләдир. Шакирдләрин шифаһи чавабларына әсасән онларын билијини объектив гижмәтләндирмәк проблеми тәәссүф ки, һәлә һәлл едилмәмишдир. Маариф Назирлији тәрәфиндән ажры-ажры фәһләр үзрә тәсдиг едилән гижмәт нормалары шакирдләрин јазы ишләринә вә шифаһи чавабларына объектив гижмәт вермәјә хејли көмәк едирсә дә, бу мүһүм мәсәләни тамам һәлл етмир.

Тәчрүбәдә шакирдләрә гижмәтвермәнин бир нечә формасындан, о чүмләдән дәрәси әввәлиндә апарылан сорғуја көрә, шакирдин дәрәс мүддәтиндәки фәалијјәтинә көрә, јохламанын зачог

¹ Бах. Методический сборник, русский язык в нерусской школе, 1965, № 2, с. 77.

² Бах. Методический сборник, русский язык в нерусской школе, 1964, № 11, с. 62—63.

формасына көрө, чарни ва назарат жазы ишларинга көрө гиймат вермакдэн истифада едилир.

Шакирдни билижинга дэрсин аввалинда апарылан соргуја аса сэн гиймат вермак - эн'энэви гийматверма формасыдыр. Лакин демалижик ки, чох аз бир мүддэт ичарисинда, шакирдни шифахи чавабына ва ја жазы тахтасында жазыб (чэкиб) көстөрмэсинга көрө верилэн гийматлар чох заман объектив олмур, орада мүэллимни субъектив мүлаһизалэри өзүнү көстөрир. Мәһз бу чүр хеталарын миғдарыны ва зэрэрини азалтмаг мәсэди илэ Липетек мүэллимлэринини прэли сүрдүжү дэрс мүддэтинде шакирдлэрини фэалијјэтинга гиймат вермак тэчрүбэси јаылмагдадыр. Бунун үстүлүжү ондадыр ки, бүтүн дэрс боју мүэллим бир нечэ шакирдни һәм кечмиш мөвзуну нечэ мәнимсэдијини, һәм дэ јени мөвзуну өјрэнэркэн көстөрдији фэалијјэти нэзэрэ алып, онлара суаллар, чалышмалар верир ва белэликлэ, һәмни шакирдлэрэ верэчэји гийматлэри дэгигләшдириб дэрсин ахырында е'лан едир ва журналга көчүрүр .

Белэ бир гајда, эн'энэви гајдаја нисбэтэн дэрсин бүтүн мэр-һэлэлэринде шакирдлэрини фэал иштирак етмэлэринга даһа чох хидмат едир. Бу јол шакирдлэрини билижинга верилэн гийматларини даһа дүзкүн олмасы үчүн шэраит јарадыр. Лакин бунунла биз, фэрди соргу нэтичэсинде гийматвермэни инкар етмирик. Бунларын һэр икисиндэн истифада етмэк мәсләһетдир.

Гийматвермэнин зачот формасы сон заманларда јухары синифлэрдэ тэтбиг едилмэјэ башланмыш ва фајдалы олдуғуну артыг сүбут етмишдир. Зачотлар програмын эн мүрәккэб мөвзу ва ја фэсли үзрэ бир гајда олараг, рүблэрий 'сонунда ва дэрсдэ апарылып. Бүтүн шакирдлэри зачот васитэси илэ јохламага еһтијач јохдур. Бэ'зэн шакирдэ верилэн гиймат онун там билижинга дејил, вердији бир ва ја ики чавабын нэтичэсинга эсаслашыр. Бу заман мөвзуја даир һәмни шакирдлэрлэ сөһбэт апарылып, суаллар верилир, жазы тахтасында мисал һэлл етдирилир. Белэликлэ, зачот шакирдлэрэ фэни үзрэ верилэн рүблүк гийматлэри дэгигләшдирмэк үчүн тэтбиг едилир. Хеталары азалтмагда зачот формасы мүэјјэн рол ојнајыр. Зачот—башга гиймат формаларыны лэгв етмир, онлары тамамлајыр. Мүэјјэн сөбэблэрдэн бир мүддэт дэрсэ кэлмэмиш шакирдлэри јохламаг үчүн зачотдан истифада едилэ билэр. Ахшам ва гијабни мәктэблэрдэ исэ зачот даһа кениш јер тутмалыдыр.

Назарат жазы ишлэри һаггында. Шакирдлэрини билик, бачарыг ва вэрдишлэринга гийматвермэнини мүһүм формасы кими назарат жазы ишлэриндэн истифада едилир. Бурада исэ шакирдлэрини мүвэффэгијјэти мәһз өјрэдичи жазыларын вахтында ва програм тэлэблэринга ујғун олараг апарылмасындан асылыдыр. Назарат жазы ишлэри (диллэр ва ријазижат үзрэ), бир гајда олараг, илк үчрүбүн һэр биринини сонунда апарылмалыдыр ва жазылар этрафлы мүзакирэ едилмэлидир.

29 6

Шакирдларин билижинэ верилэн чари вэ рублик гимэтларин
јекунлары, хусусилэ имтаһан гимэтлари мектебларин педаго-
жи шураларында диггэтлэ музакирэ едилмелидир.

Шакирдларин билижини дүзкүн гимэтлэндирмек—онларын
тәлим сәјини артырмаг вэ дәрседә даһа јүксәк фәаллыг көстәр-
мәларини тәмин етмек үчүн ән вачиб педагожи васитәләр-
дәндир.

Дәрсләрин кабинет системи илә тәшкилиј мүасир техники тә-
лим васитәларинин тәтбиги һаггында. Әјанилијин дәрседә әһәмиј-
јәти бизә һәлә классик педагокикадап јахшы мәлумдур. Әјани-
лик јени, мүчәррәд анлајышларын шакирдләрә өјрәдилмәсини
асанлашдырмаг, дәрседә шакирдларин мараг вэ диггәгләрини күч
лэндирмек, шакирдларин аналитик-синтетик тәфәккүрларини ин-
кишаф етдирмек вэ онларын иради фәалијјәтини фәаллашдыр-
маг үчүн сон дәрәчә вачибдир. Бу, шакирдләрдә идрак фәалиј-
јәтнин күчлэндирилмәси үчүн, јени анлајыш вэ ганунлары
јахшы баша дүшмәкдән өтрү әлверишли шәраит јарадыр. Идрак
фәалијјәтин күчлэндирмәјин јолу мүхтәлифдир. Онлардан бири
дә тәлимдә әјаниликдән ибарәтдир. Дәрседә әјанилијин тәтбиги
һәм дә бир чох башга дидактик нәтичәләр верир, о чүмләдән
тәлимин конкретләшдирилмәсинә вэ системләшдирилмәсинә, тә-
бнәт вэ чәмијјәт һадисәларинә даир шакирдләрдә ајдын елми
анлајышларын әмәлә кәлмәсинә, бу анлајышларын шакирдлә-
рин һафизәсиндә мөһкәмләндирилмәсинә вэ с. көмәк едир. Мәһз
бу сәбәбләрдән ән'әнәви әјани вәсаит вэ кабинет аваданлығын-
дан биз имтина етмәк фикриндә дејилик. Лакин буну да демәли-
јик ки, јени програмлар ән'әнәви әјани васитәләрдән вэ кабинет
чиһазларындан башга мүасир техники тәлим васитәлари дә
тәләб едир. Чүнки мүасир техники тәлим васитәлариндән дәрседә
истифадә едилмәсинин даһа бөјүк дидактик әһәмијјәти вардыр.

Педагожи әдәбијјатда гејд олунур ки, техники тәлим васи-
тәларинин дәрседә мүнтәзәм вэ кениш тәтбиги ашағыда көстә-
рилән бир сыра гимәтли нәтичәләр верир:

а) өјрәнилән һадисәләр һаггында шакирдләрә даһа дәрин вэ
дәгиг мәлумат вермәји тәмин едир;

б) тәлимдә әјанилијин сәвијјәсини јүксәлдир, ән'әнәви әјани
васитәләр илә јахшы өјрәнилмәси мүмкүн олмајан материалын
өјрәнилмәсини асанлашдырыр;

в) тәлимин кејфијјәтини јахшылашдырыр, материалы өјрән-
мәјин вэ јаддасахламанын сүр'әтини артырыр;

г) шакирдларин тәләбат вэ марагларыны даһа там бир су-
рәтдә өдәмәјә көмәк едир;

д) мүәллими бир чох техники ишләрдән азад едир, онун даһа
чох јарадычы фәалијјәтинә имкан верир;

е) шакирдларин иши үзәриндә мүнтәзәм нәзарәт етмәјә јар-
дым едир.

1

а) шакирдларин билижини һесаба алмаг ишинда, ән'әнәни куллара исебатан, даһа дәгиг нәтижәләр алмага имкан верир¹. Биз бурада һеч дә техники тә'лим васитәләрини тәтбиғ етмәк кулларины ајдылашдырмаг ишјәгиндә дејиллик. Бу, хусуси бир мәсәләдир. Биз ашмаг бу васитәләрин дәрәдә әһәмијјәтини гејд етмәк вә мәктәбләримизин бу сәһәдә атмыш олдуглары илк адәмләра даир бир нечә сөз демәк фикриндәјик.

Сон илләрдә тә'лимни әјанилијини тә'мин етмәк ишиндә дә республика мәктәбләри хејли прәлиләмишләр. Бу сәһәдә һәјата кечирилән мүнүм тәдбирләрдән бири орта мәктәбләрин сон синифләриндә күтләви шәкилдә кабинет системини тәтбиғинә башламагдан ибарәтдир. Мадди базасы һәләлик зәиф олан бир сәра орта мәктәбләр мүстәсна едиләрсә, республиканын әксәр орта мәктәбләринин сон синифләриндә, бир сәјдә олараг, дәреләр, хусусилә физика, кимја, биолокија, чографија үзрә хусуси тәлим кабинетләриндә вә лабораторијаларда кечирилир. Мәктәбләримизин тәчрүбәси ачыг көстәрир ки, тә'лимни кабинет системи илә тәшкили, һәр шејдән әввәл, әјанилијини тәтбиғини асанлашдырыр, ону мүасирләшдирир, дәрә чәдвәлләринин педагожи тәләбләрә максимал дәрәчәдә ујғун олараг тәртибинә көмәк едир, шинф отаглары фондундан даһа сәмәрәли истифадә етмәјә, шакирдларин дәрәдә мүстәгил ишләринин тәшкилине, онлары али мәктәбдә олан тә'лим системинә һазырламаға көмәк едир. Даһа әввәл бу дур ки, мәһз кабинет системи нәинки ән'әнәви, һәтта мүасир техники тә'лим васитәләриндән мүнәтәзәм вә сәмәрәли истифадә етмәјә имкан јарадыр. Буну Бақы, Сумгајыт, Кировабад шәһәрләриндә чоһдан бәри кабинет системинә кечмиш олан мәктәбләрин тәчрүбәси ачыг субут едир. Бу чәһәтдән Бақы шәһәри 13 нәмрәли орта мәктәбин габағчыл иш тәчрүбәси хусусилә гејд етмәк биләр. Бу мәктәбдә бүтүн тә'лим фәнләри үзрә мүкәммәл тәһиз едилмиш кабинетләр јарадылмыш, орта вә јухары синифләр мәһз һәмин кабинетләрдә дәрә ~~фәннәр~~ дәреләрин тәкмилләшдирилмәси үчүн кабинетләрдән даһа сәмәрәли истифадә едән Т. Нәзәрованын (биолокија), С. Нағыјеванын (кимја), А. Рзајеванын (рус дили), А. Молостовун (әмәк тә'лими) вә б. тәчрүбәси диггәтәләјигдир². Диггәтәләјиг чәһәт һәм дә ондан ибарәтдир ки, кабинет системинә кечмәк нәтижәсиндә мәктәб 1300 шакирд јеринә малик олдугу һалда, 1700 нәфәр шакирдин һамысыны биринчи нөвбәдә охутмаға мүвәффәғ олмушдур.

Бүтүн орта мәктәбләрдә кабинет системинә кечмәји баша чәтдырмаг мүнүм вәзифәләр ~~чүмләсиндән~~ гаршыда дурур. Бу, о гәдәр дә асан иш дејилдир. Бу мәғсадла һәр фәнн үзрә мәктәбдә тә'лим кабинети тәшкил етмәк, һәр кабинети исе мүасир чиһазлар, әјани вәсаитләр, техники васитәләр, һәтта лазыми синиф

¹ Бах: «Нәрдәноје образование» журналы, 1964, № 7, әләвә, сәһ. 2.
² Бах: «Азербайжан мәктәби» журналы № 4, 1972, сәһ. 17.

мебели илэ тэчһиз етмэк лазымдыр. Республика мәктәпләринин инди бу проблеми һәлл етмәјә там имканы вардыр.

Габагчыт мұәллимләр мұасир техники тәлим васитәләриннән мәһарәтлә истифада едирләр. Бир мисал көстәрәк. 184 нөмрәли мәктәбин (Бақы) физика мұәллими Б. Ј. Кејлихес дәрсләриндә тәлимин техники васитәләринин комплексини тәтбиг едир. Эп'әнәви әјани васитәләрдән олан чәдвәлләр, нүмунәләр, тәчрүбә нүмајиши вә чиһазлар, һәрәкәтедән моделләр, схемләрлә јанашы мұхтәлиф электрон, јарымкечиричи чиһазлар, радио гургулары, автомат чиһазлар тәтбиг едир.

Мұәллим кинопроексијадан даһа кениш вә әввәлчәдән һазырланмыш шәкилдә истифада едир.

О, тәлим филми нүмајиш етдирмәк методикасы һаггында мұкәммәл дүшүнүр—нә вахт нүмајиш етдирмәли, ушагларын диггәтнини нәјә јөнәлтмәли, бүтүн филми, јохса онун бир һиссәсини (фрагмент) көстәрмәли? Дәрсин һансы һиссәсиндә—јени мөвзуну кечәркән, үмумиләшдирмә вә ја мөһкәмләтмә мәгсәди илэ, кечилмиш материалын тәкрары, јахуд материалын изаһ едилмәси мәгсәди илэ нүмајиш етдирмәли?

Бә'зән филмин нүмајиш етдирилмәсинә башламаздан әввәл мұәллим синфә бир нечә суал верир, һәмин суаллара шакирдләр филмә бахдыгдан сонра чаваб тапырлар.

Б. Ј. Кејлихес филмләрдән истифада етмәјин өзүнәмәхсус методикасыны ишләјиб һазырламышдыр. «Ултрасәс», «Радиоверилишләрин физики әсаслары», «Јарымкечиричиләр вә онларын тәтбиги» вә бир сыра диқәр филмләри о јалныз мұвафиг мөвзулары кечдикдән сонра, кечилмиш мөвзунун сон аккорду кими нүмајиш етдирир. «Сәс», «Механики зәрбә», «Газларда молекулјар һәрәкәт», «Илдырым» кими садә филмләри мұәллим мөвзуну шәрһ етмәздән әввәл нүмајиш етдирир вә һәмин филмләр гисмән мұәллимин изаһатыны әвәз едир. Бу филмләрә бахдыгдан сонра шакирдләр өзләри лазымн нәтичәјә кәлир, үмумиләшдирмә апарырлар. Филмләрин бу гәјдада нүмајиш етдирилмәси бә'зән мұәллимин шәрһиндән јахшы нәтичә верир.

Филм нүмајиш етдириләркән мұәллим диктор мәтнинә тохунур вә һадисәләрин кедиши заманы изаһат вермир. Бу заман мұәллим филмләри тамамламаг үчүн диафилм вә диапозитивләрдән истифада едир вә с. Бүтүн бунлар мұәллимин һәр бир дәрсинин јүксәк сәвијјәдә кечмәсини тәмин едир, шакирдләр кәркин фикри фәалијјәтлә дәрсини мәнимсәјирләр.

Техники тәлим васитәләри мәктәпләримиздә һазырда педагожи просесин ајрылмаз компоненти олмушдур. Мәсәлән, 1 нөмрәли интернат-мәктәбин (Бақы) рус дили мұәллими В. Ибраһимова диафилмсиз, епидиаскопсуз, магнетофонсуз дәрс кечмир. Онун тәшкил етдији рус дили кабинетиндә диафилмләрдән ибарәт бөјүк филмотек топланмышдыр. Һәмин филмотекдән дәрсләрдә сәмәрәли сурәтдә истифада олунур.

Гусар орта мәктәбинин рус дили мұәллими С. Һачыјева

т. м. а. н.

дүзкүн теләффүз вәрдишләрини ~~ни~~ ~~жарадылмасы~~ рус дилинин фоноложи-фонотик системини јахшы баша салмаг, ифадәли охулардан атрафлы вә мәнәрәтлә истифадә едир. Биз белә мисал-ситәләрн сүрәтлә мәктәбләримизә дахил олур. Мүасир техники тәлим вә-едилмәмиш проблемләрден бири дә мәктәбләримизә дахил олан бу техники тәлим васитәләриндән һәр јердә лазыми сәвијјәдә истифадә едә билмәмәкдир. Е'тираф етмәлијик ки, мүәллимлә-римизин бөјүк әксәријјәти бу техникаја һәлә јахшы бәләд де-жилдир.

Һәмин чәтинлији дә чиддијјәтлә арадан галдырмаг гаршыда дуран вәзифәләрдендир. Бу мәгсәдлә педагожи институт вә мәк-тәлимдә ишләтмәк методикасы илә таныш етмәк, мәктәбләри-миздә чалышан мүәллимләр үчүн гыса мүддәтли хүсуси курс-зымдыр.

Тәәссүф ки, педагожи мәтбуатда бу барәдә—мүасир техники тәлим-васитәләринин нөвләри, гурулушу вә тәлим просесиндә јери, истифадә методикасы һаггында чох аз јазылыр, бу сәһәдә јарадылмыш илк тәчрүбә өјрәнилиб үмумиләшдирилмир. Бир һалда ки, дәрси әсаслы сүрәтдә мүасирләшдирән, мүәллим әмәјини ә'әнәви әјани вәсәнтә нисбәтән даһа чох сәмәрәләш-дирән бу вәсәнт һаггында даһа чох јазмаг вә данышмаг, бунлар-дан истифадә етмәји истинасыз олараг һәр бир мүәллимин иш системинә дахил етмәк тә'хирәсалымаз бир тәдбирдир. Бу ба-хымдан досент С. Имановун «Маариф» нәшријјәтиндә сон ики илдә чап етдирдији әсәрләр¹ ирәлијә догру атылан чидди бир аддым кими гејд едилмәлидир. Мүасир техники тәлим васитә-ләри вә онларын истифадәсинә даир олан бүтүн мәсәләләри һәлл етмәсә дә, физиканын тәдрисинә даир техники васитәләрин нөв-ләрини вә истифадә јолларыны, үмумијјәтлә экранла әлагәдәр олан техники тәлим васитәләринин бу китабларда шәрһи мүәл-лимләр үчүн бөјүк көмәкдир. Белә китабчаларын нәшрини ке-нишләндирмәк лазымдыр.

Дәрси идарә етмәји тәкмилләшдирмәк вә програмлашды-рылмыш тәлим һаггында. Дәрси сәмәрәли идарә етмәк—ону тәкмилләшдирмәнин башлыча јолларындан биридир. Бу исә онун, дәрсин тәшкиләти чәһәтләрини, о чүмләдән вахтында баш-ланыб баша чатмасыны, интизамын дәрседә тәмин олунмасыны, онун тәһһизини вә с. низама салмагла мәндудлаша билмәз. Дәрси сәмәрәли идарә етмәк даһа мүрәккәб вәзифәләрин һәллини тән-зим етмәји—шақирдләрин зейни вә әмәли фәалијјәтини низама салмагы, онлары даим диггәт мәркәзиндә сахламагы, онлары

¹ С. Иманов. Орта мәктәбдә физиканын тәдрисиндә техники васитә-ләр, Баки, 1971; Мәктәбдә тәлимин техники васитәләри, Баки, 1972.

дәрсиң әсас дидактик вәзифәләриниң һәллиңә јөнәлтмәји, дәрсиң јаракымыш вәзијјәтдән асылы оларағ методик чаһәтдән дүзкүн гурулушуну тәһзим етмәји, лазым көрүлдүкдә оңу тәһһин етмәји нәзәрдә тутур. Бу, елә бир тәләбдир ки, оңу тәһһин етмәдән дәрсиң кейфијјәтиниң, методик чаһәтдән нә гәдәр әлверишли тәһһил олунса белә јүкәәлтмәк олмаз. Буңуң үчүн мүәллим, һәр шејдән әввәл, дәрсдә сәмәрәли әкә әләгә јаратмағә һәил олмалыдыр. Бу һәсә, јухарыда көрүндүјү киһи, өзүнү бир тәрәфдән мүәллимиң шәрһиниң шакирдләрниң нә дәрәдәдә баша дүшдүкләрини билмәкдә, иккинчи тәрәфдән шакирдләрниң өз-өзүнә нәзәрәт етмәкдә мүәллимиң изаһатыны баша дүшүб-дүшмәмәләрини дәрк етмәләриндә һфада олунур. Синифдә апарылан әһәһәви сорғу вә нәзәрәт (јазы, лаборатор иһи вә с.) иһләри бу вәзифәни, јухарыда дејилдији киһи, һисмән һәлл едир вә чох вахт тәләб едир. Бу пријомлар, шүбһәсиз јенә дә тәтбиғ едилмәлидир, ләкин мәсәләһиң мүәһсир тәләбләр сәвијјәсиндә һәллиһиң тәһһин етмир. Там нә һисә мүддәт ичәрисиндә дәрсдә әкә әләгә јаратмағ үчүн даһа мүкәммәл, даһа мүәһсир пријомларын тәтбиғи тәләб олунур. Бу мәғсәдлә, јенә дә јухарыда көстәрдијимиз киһи, перфокартлар, хәбәрдарлығ картлары вә с. иһләдилир. Әһәһәви пријомлара һисбәтән буңлар ирәлијә доғру атылан аддым олсалар да јенә дә мәсәләһиң там һәллиһиң тәһһин етмирләр.

Дејиләнләрдән башға, мәшғәләләри дәрсдә фәрдиләшдирмәк, иһтенсивләшдирмәк дә тәләб олунур, шакирдләрин мүстәғил иһләринә кеһиш шејдән вермәк лазым кәлир ки, буңлар да идарә етмәјә даһилдир. Бүтүн буңларын һәр биринә даир әһәһәви дәрсдә бәһзи пријомлар истифада олунса да кифәјәт һесаб едилмир. Маһз она көрә дә дәрсиң тәһһилләшдирмәк үчүн елә јени үсуллар вә пријомлар ахтарыб тапмағ вә һәјәтә кеһирмәк лазым кәлир ки, дәрсиң мүәһсир тәләбләр сәвијјәсиндә идарә етмәк вәзифәһиң һәллиңә даһа јахшы хидмәт етсин. Соң заманларда бу мәғсәдлә програмлашдырылмыш тәһһимдән, оңун сынағ шәклиндә тәтбиғи тәһһүбәсиндән даһа чох данышыр вә јазырлар. Биз бу бәјүк мәсәләһиң бурада әтрафлы иһығландырмағ фикриндә дејилик, ләкин дәрсиң тәһһилләшдирилмәси илә әләгәдар олдуғу үчүн програмлашдырылмыш тәһһимин тарихи, маһијјәти вә республика мәктәпләриндә сынағ шәклиндә тәтбиғи һағғында мүхтәсәр мәһумат вермәји фајдалы һесаб едирик. Програмлашдырылмыш тәһһим һағғында илк тәһһүбә 1926—1927-чи иһләрдә АБШ-да психолоғ С. Пресси тәрәфиндән гојулмушду. Ләкин о заман һәһин тәһһүбә мәһум сәбәбдән иһтишар тапмады. 50-чи иһлиң әвәлләриндә јенә дә АБШ-да Корвард университетиниң профессору психолоғ Б. Ф. Скиннер бу тәһһүбәһиң јенидән ирәли сүрдү, тәһһим просесиһиң идарә едилмәһиңи јахшылашдырмағ үчүн оңу өјрәнмә просеси һағғында експериһентал (тәһһүби) психолоғијаның чыхардығы нәтичәләрә әсасән гурмағы тәклиф етди¹.

¹ Баһ: Педагогическая энциклопедия, 3-чү чилд, сәһ. 516.

Скиннерга көрө, програмлашдырылмыш тәлим процесинин эсас чәһәтләри ашагыдакылардан ибарәтдир.

Тәлимни мәгәдди әввалчәдән мүүҗәндәшдирилмиш (програмулашдырылмыш) реаксиялар алмагдан ибарәтдир. Шакирдләрә, даһынныг реаксиялары: суаллара дүзкүн чаваблар вермәк, мәтнн охумаг, мәсәлә һәлл етмәк вә с. реаксиялар алмаг үчүн тәсир етмәк лазымдыр. Она көрә дә тәлим процесин, тәһсил алана көстәрилән тәсирлә, онун ифадә етдиҗи реаксиялар арасында кедән ассосиатив әлагәләрин јаранмасы кими сәһиҗәләһир. Тәлим процесинин белә сәһиҗәләндирилмәсиндә, ону идарә етмәк үчүн тәсир вә реаксиянын идарә олунмасы кифәјәт һесаб едилир. Реаксияларын формалашмасыны асанлашдырмаг мәгәдди илә Скиннер тәлим материалыны үһсүрләрә— «аддымлар» бөлүр. Тәлим материалы шакирдләрә ја хүсуСИ машинала, ја да програмулашдырылмыш тәдрис вәсаити илә верилир.

Програмулашдырылмыш тәлимни бу јолу гәнаәтбәхш һесаб едилмир, она көрә ки, ән'әнәви тәлим системинин эсас нөгәһаны, шакирдләрин даһили, психи фәалиҗәтинин пис идарә етмәни ләгв етмир. Шакирддән дүзкүн чавабларын алынмасы һәлә һәмни чавабларын дүзкүн алаҗышын вә ја механики јаддашын мәһсулу олдуғуну сүбүт етмир¹. Мә'лум олдуғу үзрә бу системни эсасыны АБШ психолоғу мәшһур Торндаҗкын биһевиоризм нәзәриҗәси тәшкил едир. Биһевиоризм исе психолоҗија үчүн шүүру деҗил, давраһышы мөвзү һесаб едир, давраһыш исе харичи тәсирләрә организмн вердиҗи чисмани реаксиялар кими баша дүшүлүр².

Скиннерни системинә эсасән тәртиб едилән тәлим програмы «хәтти систем» адландырылдыр, чүнки бурада бүтүн шакирдләр үчүн бир вә еҗиң әҗрәҗмә материалы верилир. АБШ-да башга програмулашдырылмыш тәлим системи дә вардыр: буна шахәли систем деҗилир. Бунун мүүәлифи исе Н. Краудердир. Хәтти системдән фәргли олараг бурада чаваб шакирд тәрәфиндән дүзәлдидмир. Суала 3—4 чаваб јазыдыр, онлардан бири дүз, галаны геҗри-дәгиг вә ја јанлыш олур. Шакирд чаваблардан бирини сечмәлидир.

Шахәли програмулашдырмада «аддымлар» даһа бөҗүк вә чәтин олур.

Шахәли програмулашдырылмыш тәлимдә, хәтти системдә олдуғу кими, әкс әлагә шакирдин зәһни фәалиҗәтинин кедиши һагһында сәһиһ мә'лумат вермир.

ССРИ-дә програмулашдырылмыш тәлим педагоҗи ичтиманҗәтин диггәтнин 60-чы илләрдән өзүнә чәлб етмәҗә башлады. Скиннер вә Краудерин системләри кәсәни тәнгид едилди. Чидди бир сурәтдә јени јоллар ахтарышына башланды. Програмулашды-

¹ Бах: Педагоҗикескаја енциклопедија, 3-чү чилд, сәһ. 519, 521.

² Јенә орада, 1-чи чилд, сәһ. 253.

рылымш тә'лимни совет системи үзәриндә, даһа доғрусу, онун психоложи асаслары үзәриндә психологлардан П. Ж. Галперин, А. Н. Леонтьев, Н. Ф. Талызина, Л. Н. Лауда вә башгалары ишләмәжә башладылар. Бу тә'лимни педагожи асаслары мәктәп һајатында тәтбиғи атрафында профессор Н. Огородников, профессор Т. А. Ильина кими педагоглар тәдқиғат иши апардылар. Һазырда, демәк олар ки, бу тә'лимни јени, совет системи формалашымыш, даһа доғрусу, формалашмағ үрәдир. Н. Ф. Талызина јазыр: «Совет програмлашдырылмыш тә'лим системиндә америкаи системиндән фәрғли оларағ шакирдләрни дахили психи фәалијәтләриг әсас һалға кими көтүрүлүр, онун көмәји илә билик вә бачарытларын өјрәнилмәси процесни идара едилир. Билик һәмнишә адамны муәјјән фәалијәтнини мәһсулудур вә шакирдләрни фәалијәтиндәи башта оку өјрәимәк процесни идара етмәк үчүн башта јол јокдур»¹. Әлава едәк ки, ССРИ-дә програмлашдырылмыш тә'лим, АБШ-да олдуғу кими ән'әнәви тә'лим формасыны вә үсулларыны әвәз етмәји гаршысына вәзифә гојмур. Бу, анчағ ән'әнәви тә'лим методикасына әлава олмағла, дәрсә, онун гурулушу вә кеднишнә муәјјән јенилик кәтирмәжә, шакирдләрни дәрсдә идрак фәалијәтини даһа сәмәрәли идара етмәжә јөнәлдилир.

Програмлашдырылмыш тә'лим мәфһуму алтында АБШ-да муәјјән программа верилән едә тә'лим нәзәрдә тутулур ки, бу, шакирдләрә, муәллимин биләвәситә иштиракы олмадан, мүстәгил оларағ програмлашдырылмыш дәрсликләрни вә ја өјрәдичи машынларын вәсәтәси илә вериләни. ССРИ-дә һазырланмыш програмлашдырылмыш тә'лим системни исә муәллимин иштиракы илә һајата кечирилир. Өјрәдичи машынлардан, програмлашдырылмыш дәрсликләрдән мәһз муәллимин биләвәситә рәһбәрлији алтында истифадә едилир. Беләликлә, АБШ-да програмлашдырылмыш тә'лим муәллими машынла вә ја дәрсликлә әвәз етмәји гаршыја гојдуғу һалда, ССРИ-дә бу, топланмыш тә'лим үсул вә формаларына әлава оларағ муәллимин истифадәсинә верилир.

Програмлашдырылмыш тә'лимни програмлашдырылмамыш ән'әнәви тә'лимдән фәрғи вә онларын охшарлығлары нәдән ибарәтдир?

Програмлашдырылмыш тә'лимни програмлашдырылмамыш тә'лимдән фәрғи ашағыдекылардыр:

1. Елми мә'луматын, биликләрин шакирдләрә чатдырылмасы мәнбәләринә кәрә:

а) ән'әнәви үсулларла верилән тә'лимдә шакирдләрә тәғдим олунан биликләрин, елми мә'луматларын мәнбәјини муәллим, дәрслик вә дәрс вәсаити (башлычалары), башта китаблар (илк мәнбәләр), мушаһидә етмәжә мүјәссәр олан әшја вә һадисәләр, тәбиғи вә ичтимаи, иғтисәди мүһит (әлава мәнбәләр) тәшкил едилр;

¹ Бах: Педагогическаја енциклопедија, 3-чү чилд, сәһ. 522.

6) програмлашдырылмыш тәлим методикасында биллик мәң-
бәләри өҗрәдҗи машинлар вә програмлашдырылмыш дәрслик-
ләрдир. Өҗрәдҗи машинлар мұхтәлиф гурулушда олмагла өз-
ләринә мөхсүс «китабханачыглар» сахлајыр ки, мұхтәлиф елми
мәлүматлары да орадан алмаг олдр. Булар елми билликләри ја
шәрһ едан мәтнләрдә охудулур, ја да лентә јазылдығындап еши-
дилдр.

Програмлашдырылмыш дәрсликлар исә ади дәрсликләрдән
онунла фәргләнир ки, буларда материал үнсүрләрә, «аддым»ла-
ра бөлүнүр, буларын да һәр бириндә мәлүматын мәзмууну илә
бәрабәр һамин мәлүматы өҗрәнмәнин јолу көстәрилир.

2. Материалын — билликләрин шакирдләрә тағдим едилмәси-
кә көрә:

а) ән'әнәви тәлимдә материал шакирдләрә мәвзулар вә ја
онларык һиссәләри үзрә верилир;

б) програмлашдырылмыш тәлимдә материал, елми мәлүмат
шакирдләрә «үнсүрләрә», «аддымларла» чатдырылыр.

3. Шакирдләрин мұстәгил иш системинә көрә:

а) ән'әнәви методикада материалы өҗрәнмәк вә мөлкәмләш-
дирмәк мәгсәди илә мұстәгил иш јени мәвзу вә ја онун битмиш
һиссәси һаггында мәлүмат вердикдән сонра башланыр:

б) програмлашдырылмыш тәлим методикасында шакирдлә-
рин мұстәгил ишин «аддым»лар үзрә мәлүматла алағәләндири-
лир. Беләликлә, шакирдләрин мұстәгил иши, демәк олар ки,
дәрсни әввәлиндән ахырына кимн давам едир. Бу тәлимни
үстүилүкләриндән бири мәһз будур. Бу методикада шакирд
материалы мұстәгил өҗрәнир, чалышмалары да мұстәгил јеринә
јетирир. Бүтүн булар шакирдләрин мұстәгил ишләрини; онла-
рын мұхтәлиф нөвләрини, јаш хүсусијјәтләри вә фәнини хүсусиј-
јәтләриндән асылы олараг әсәслы сурәтдә өҗрәнмәји тәләб едир.
Шакирдләрин мұстәгил ишләринә даһа јакшы рәһбәрлик етмәк
үчүн ән сәмәрәли јолларын мұәјјәнләшдирилмәси тәләб олунур
ки, мұәллимин рәһбәрлик ролу зәифләмәсин. Унуда билмәрик
ки, шакирдләрин идрак вә тәфәккүр фәалијјәтләри әһәмијјәтли
һәчмдә мәһз онларын мұстәгил ишләринин дүзкүн тәшкилиндә
јеринә јетирилир.

4. Тәлимни фәрдиләшдиримәсинә көрә:

а) ән'әнәви тәлимдә фәрдиләшдирмәнин үнсүрләри тәлим
просесиндә о заман өзүнә јер тутур ки, мұәллим мұхтәлиф чә-
тилик сәвијјәсиндә тапшырыглар дүзәлдир вә өзүнүн рәјинчә
онлары шакирдләрә пајлајыр, гүввәтлиләрә даһа чәтнини, әв-
нфләрә исә сәдәләрини верир. Буна јол вермәк олар, лакин унуда
билмәрик ки, сениф-дәрс системиндә програмы там бир һәчмдә
билмәк һәр бир шакирддән тәләб олунур;

б) програмлашдырылмыш тәлим методикасында фәрдиләш-
дирмә дәрсни әввәлиндән ахырына дәк тәлим просесини ајрыл-

маз һиссәси кими һәҗәтә кечирилр. Материал еҗни һәчмдә вә еҗни чәтинликдә бүтүн шакирдләрә тағдим олунур. Онларын һәр бири о материалн өҗрәнмәҗә мәҗбур едилр. Белә гәҗдәдә һәр шакирд мүстәғил оларәг ишләмәк мәҗбур иҗәтиндә галыр. онун табилиҗәтинин инкишаф етмәсән үчүн әлверишлин зәмин җараныр. Шакирд өзүнүн мәҗл вә идрак маратына уҗгун инкишаф едир. Бу исе програмлашдырылмыш тәлимни һәм үстүлүҗү, һәм дә нөгсанидыр. Нөгсаны ондадыр ки, белә гәҗдәдә дәрс апардыгда синиф шакирдләри пә фронтол иш апармаг чәтинләшир. Бу исе мүәҗҗән мүәллимоҗә көрә, һеч олмәзсә зәифләрә, һалырлылыларын вәситәси илә көмәк етмәк үчүн чох вачибдир. Үстүлүҗү исе аҗдындыр, һәр шакирд мүстәғил оларәг чалышмаға адәт едир, өҗранир.

5. Шакирдләрин идрак фәалиҗәти үзәриндә онларын билик вә бачарыг өҗрәнмәләри процеси үзәриндә нәзарәтә көрә:

а) әнәнәви тәлим методикасында бу, деҗилдиҗи кими, сорғу (фәрди, фронтал вә җа һәр икисинин әләгәләндирилмәси) јолу һәд, нәзарәт јазы вә лаборатор ишләри, зачотшифаһи вә җа јазылы һесабатлар вәситәси илә мүәҗҗән едилрди. Бу системин нөгсанлары чохдан мәлүмдур. Чох вахт апарыр, чох әмәк сәрф етмәк лазым кәлир. Шакирдләрин һамысынын елми мәлүматы баша дүшмәсән вә җа дүшмәмәсән, јеринә јетириҗә билиб вә җа билмәмәсән мүәллимо чох заман аҗдын олмур. Башга сөзлә, бурада дүзүнә әләгә: «Мүәллим—шакирд» чох јакшы јеринә јетирилр, ләкин әкс әләгә: «шакирд—мүәллим», «шакирд—шакирд» геҗри-җәнәәтбәхш јеринә јетирилир. Бунсуз исе тәлим процесини тәһий етмәк, ону даһа сәмәрәли идәрә етмәк чәтинләшир.

б) програмлашдырылмыш тәлим методикасында исе һәм дүз, һәм дә әкс әләгә јеринә јетирилир. Әввәлә, һәр шакирдин мүәллимо вердиҗи сигналлар вәситәси илә мүәллим аз мүддәт ичәрисиндә бүтүн синиф шакирдләринин ону нә дәрәҗәдә баша дүшдүкләрини өҗрәнмәкдә олдуғлары елми информәсијаны пә чүр дәрк етдикләрини билр. Икинчи, һәр шакирд өзүнү контрол етмәклә материалы дүз вә җа геҗри-дүз баша дүшдүҗүнү јәгин едир. Әкс әләгәнин бу чүр ики јолла јеринә јетирилмәси програмлашдырылмыш тәлимни башлыча хүсусиҗәтләриндән биридир.

Програмлашдырылмыш тәлимдә әкс әләгә мүхтәлиф јолларла һәҗәтә кечирилр. Ән әлверишлин јол автоматлашдырылмыш синифләрик тәтбитидир ки, бурада хүсуси гурғунун көмәҗи илә шакирдләр әввәлә өзләрини јохлаҗыр, өҗрәнмиш вә җа дүз һәли етмиш (иҗра етмиш) олдуғларына инандыҗдан сонра мүәллимо хәбәр верирләр, мүәллим исе идәрәетмә мәркәзиндән 2—3 дәҗгәдә бүтүн синифни идрак фәалиҗәтинә јекун вурур, бүтүн шакирдләрин мәлүматы нә дәрәҗәдә мәнимсәдиҗини мүәҗҗәнләширир. Белә автоматлашдырылмыш гурғу—синиф олмадыгда

исә, јухарыда көрдүјүмүз перфократлар, хәбәрдарлыг (сигнал) картлары ишләдилір'.

6. Шакирдләрнин зәһни фәалијјәтләринин нәтичәләри һаггында вердикләри чаваблар формасы—һәр шакирдин билијинә верилән гијмәтләрнин чамләшдирилмәсинә көрә:

а) ән'әнәви тә'лим методикасында бу чохдан мә'лумдур;

б) програмлашдырылмыш тә'лим методикасында башга гајда ишләнир. Програмлашдырылмыш тә'лим хәтти дә шахәли олур. Хәтти тә'лимдә һәр шакирдин өзү өјрәнилән «аддым»лар үзрә дүзкүн чавабы мүүјјәшдириб мүүллимә хәбәр (сигнал) верир. Мүүллим һәр дәрәдә, һәтта һәр «аддым» үзрә шакирдләрнин һәр бириндән мә'лумат алыб онлара гијмәт верир вә дәрсин ахырында һәмни гијмәти е'лан едир. Шахәли програмлашдырылмыш тә'лимдә шакирдләрә һәр «аддым» үчүн 3--4 һапыр чаваб јазылыр, онлардан да бири дүз, галаны јанлыш вә ја гејри-дәгиг олур. Шакирд онлардан дүз һесап етдијини сечиб мүүллимә хәбәр (сигнал) верир. Бурада да бүтүн шакирдләрә һәр дәрәдә гијмәт вермәјә мүүллимин имканы олур.

Бүтүн бунлар ону көстәрир ки, програмлашдырылмыш тә'лим методлары ән'әнәви тә'лим методлары хәзинәсинә чох дәјәрли алавәләр ола биләр. Буна бахмајараг, програмлашдырылмыш тә'лимни өзүнәмәхсус нөгсанлары да вардыр. Програмлашдырылмыш тә'лимни нөгсанларыны профессор Н. Огородников әтрафлы шәрһ етмишдир. Онун елә кәсир чәһәтләри дә вардыр ки, онлары һәтта јох етмәк белә, мүмкүн дејилдир, онлар анчаг үмуми методика илә програмлашдырылмыш тә'лим методикасынын даһа сәмәрәли әлағәләндирилмәләри илә истифадә олуна биләр.

Програмлашдырылмыш тә'лимни нөгсанларына кәлинчәј бу барәдә јухарыда гисмән сөһбәт кетди. Дејиләнләрә ону әләвә етмәк лазымдыр ки, програмлашдырылмыш тә'лим шакирдләрнин коллектив сурәтдә тә'лим ишини мәһдудлашдырыр, бу исә шакирдләрнин биринин о бирисиндән јолдашлыг көмәји, ғаршылыгы көмәк алмасына мане олур. Бу методика ејни заманда тә'лимни тәрбијәви ролуну да зәифләдир, мүүллимин шакирд шәхсијјәтинин формалашмасына тә'сир едән чанлы сөзүнүн ролуну мәһдудлашдырыр. Шакирдләр тә'лим процесиндә эмоционал-дујғу васитәси илә гаврамадан, демәк олар ки, мәһрум олурлар. Мүүллимин ифадәли, эмоционал нитги васитәси илә шакирдләрә тәгдим олунан бир чох биликләр системини, мәсәлән, әдәбијјат-хүсусилә поезија тарих фәнләрини програмлашдырылмыш тә'лим методикасы илә шакирдләрә тәгдим етмәк олмаз. Програмлашдырылмыш тә'лим методикасынын мәһз бу вә бунлар кими бир сыра башга кәсирләринә көрә онун әлејһинә чыхыб

кенишләнмәсінә мане оланлар аз дејилдир. АБШ-да сон заманлар бу, хусусилә күчләнмишдир.

М. Бернштејн өзүнүн «Модел американско средне школы 80-х годов» адлы мәгаләсіндә бу мәсәләјә тохунараг јазыр ки, өкәр 60-чы илләрдә АБШ-да програмлашдырылмыш тәлим вә өјрәдичи машилар һаггында кениш өлчүдә експеримент апарыр, бу тәлим системиңә бејүк үмидләр бәсләјирдиләрсә, 70-чи илләрин әввәлиндән мүтәхәссисләр јени техниканын мәктәбләрә дахил едилмәси вә програмлашдырылмыш тәлимий 80-чы илләр үчүн перспективләри һаггында мүхтәлиф зиддијјәтли рәјләр ирәли сүрүрләр. Бәзиләри бу системи мүдафиә етсәләр дә, с бир ләри буна шүбһәли јанашырлар. Даһа чох узаг көрән мүтәхәссисләр програмлашдырылмыш тәлимий вә өјрәдичи машиларын мүәллими мәктәбдә әвәз етмәсини мәһасыз һесап едир, гәти сурәтдә она гаршы чыхырлар. Әи мүкәммәл техниканын белә, мүәллими әвәз едә билмәјәчәјини гејд етмәклә олар, һаглы олараг, ону да әләвә едирләр ки, техника васитәси илә әвәз олуна билән мүәллимә һеч бир мәктәбдә јер олмамалыдыр. Олар ачыг јазырлар ки, јени техника мүәллими әвәз едәрәк шакирдә мүәјјән билик өјрәдә биләр, лакин ушағын нә дәрәчәдә јарадычылыгла ишләмәјә габил олдуғуну, башга ушагларла әмәкдашлыг едә билдијини көстәрә билмәз.

Бүтүн бу мүлаһизәләр, һәмчинин маариф органларынын малијјә чәтинликләри сәбәбиндән јени техниканын мәктәбләрә дахил едилмәсини реал бир иш һесап етмирләр. Олар, нәһајәт, бу фикрә кәлирләр ки, 80-чы илләрдә дә мәктәбдә әсас сима мүәллим олачагдыр. Јени техника исә мүәллимин ишини јүпкүлләшдирмәк вә сәмәрәләшдирмәк үчүн истифадә едилмәлидир¹.

АБШ-да програмлашдырылмыш тәлимә гаршы белә чыхырларын олачағыны әввәлчәдән көзләмәк оларды, чүнки бу тәлим системи орада башга сөзлә ифадә едәчәк олсаг, «мүәллим-сиз тәлим демәкдир. Әсрләрдән бәри исә мәлумдур ки, адама адамлығы анчаг адам өјрәдә биләр, К. Д. Ушинскинин дедији кими, характери характерлә тәрбијә етмәк олар.

ССРИ-дә програмлашдырылмыш тәлимә олан мүнасибәтә кәлиңчә гејд етмәлијик ки, биздә дә вахтилә бу тәлими кәләчәк мәктәбләримизин јеканә тәлим системи һесап едәнләр вар иди. Олар фикирләринин јанлыш олдуғуну баша дүшәрәк кери чәкилдиләр. Тәкрар едирик, ССРИ-дә програмлашдырылмыш тәлим мүәллим-сиз тәлим дејил, ән'әнәви тәлим методикасына әләвәдир, онун наилијјәти мәһз мүәллимин рәһбәрлији алтында тәт-биг едилмәсиндә, мәһз ән'әнәви тәлим меодикасы илә әләгәдар тәтбиг едилмәсиндәдир.

Буна бахмајараг, үмумијјәтлә програмлашдырылмыш тәлимин тәтбигинә зидд оланлар да вардыр. Оларын фикринчә,

¹ Бах: «Народноје образованије» журналы, 1972, № 11, сәһ. 85—90.

програмлашдырылмыш тәлим «әглин елестиклик, тәфәккүрүн
жаратычылыг характери кими кеҗфијјәтләри јетишдирә билмәди-
ји үчүн жарытмаздыр»¹.

Белә фикирләрлә разылашмаг чәтиндир. Мүәллиф дүзкүн
көстәрир ки, «биз Стопламыш вә јијәләнмиш олдугумуз методлар
хәзинәсиндән дәрәдә истифада етмәлијик». Лакин һеч кәс сүбүт
сдә билмәз ки, һәмни «методлар хәзинәсиндә» олан методларын
һеч бири тәкбашына әглин бүтүн кеҗфијјәтләрини јетишдирмәјә
габилдир. Онларын һәр бири, мәлум олдугу кими, о бирини та-
хәмләјыр, зәкинләшдирир. Програмлашдырылмыш тәлим
методикасы, јухарыда дејилдији кими, дәрәдә шакирдләрини мүс-
тағил ишләрини тәнзим етмәкдә, дәрәсә јахшы идарә етмәкдә, әкс
алағәнин јаранмасында, тәлими фәрдиләшдирмәкдә вә с. әл-
веришлидир. Мәһз бу чүр үстүнтүкләрини нәзәрә алыб онун нөг-
санларында горхмаг лазым дејилдир. Бу нөгсанларын чоху ән-
әнәви методика илә әлағәли тәтбиг заманы ләғв едилир. Мүһа-
зирә үсулунун нөгсаны аздырмы? Һалбуки биз ону «үсуллар
хәзинәсиндән» чыхармырыг.

Програмлашдырылмыш тәлим үнсүрләриндән мәктәбләри-
миздә истифада етмәк тәчрүбәси һәмни тәлим методикасыны
«үсуллар хәзинәсинә» дахил етмәнин там фајдалы олдугуну ачыг
көстәрмәкдәдир.

✓ Програмлашдырылмыш тәлим үсулларынын үнсүрләриндән
Бакы вә Сумгајыт шәһәрләринин бир сыра мәктәбләриндә мү-
вәффеҗијјәтлә истифада едилмәкдәдир. Топланмыш илк тәчрүбә-
ни үмумиләшдирмәк үчүн һәтта мүәллимләрин елми-практик
конфрансы да кечирилмишдир (1972-чи илин нојабр ајы). Кон-
франсда 15 мүәллим өзләринин иш тәчрүбәләри һаггында һеса-
бат вериб гејд етди ки, бу тәлим үсулларынын гисмән дә олса
әнәнәви тәлим үсуллары илә әлағәдар истифада едилмәси тәлим
процесини тәкмилләшдирмәјә көмәк едир, шакирдләрин тәлим
мүвәффеҗијјәтләрини хејли јүксәлдир. Бу барәдә Сумгајыт шә-
һәри 12 нөмрәли орта мәктәбин габагчыл ријазијјәт мүәллими
Губ Бүнјадов јолдашын 1969-чу илдән бәри апармагда олдугу
педогогикалык эксперимент хусусилә диггәтәләјигдир. Програмлаш-
дырылмыш тәлим системинин тәкчә республикада дејил, һәтта
кәдә пионерләриндән вә тәрәфдарларындан бири кими танын-
ылмыш олан Ј. Бүнјадов мәктәбин јухары синиф шакирдләри илә
һәлиқдә орижинал «ЛОКУ-36» маркалы 36 шакирди әһатә едән
автоматик өјрәдичи-нәзарәтедичи гургу һазырлајыб синиф ота-
гында гурашдырмыш вә беләликлә, «автоматлашдырылмыш
методлар синиф» әмәлә кәтирмишдир, онун гурулушу вә истифада гајда-
һаггында мүәллиф өзү мүхтәсәр мәлумат верир
«Програмлашдырма вә автоматлашдырма» адлы мәгаләсиндә
һәһүн илк тәчрүбәләрини шәрһ едәрәк Ј. Бүнјадов јазыр: «Дәрә-

дә шакирдларин сәрбәст ишләмәсинә кениш имкан јаратмағ, нәзарәти күчләндирмәк, тәдрисин кејфијјәтини јүксәлтмәк (әләвә едәк ки, дәрәдә әкс әләгәни тә'мин етмәк вә тә'лими фәрдиләшдирмәк) үчүн мәктәбимизин филика-ријазийјат мұәллимләри програмлашдырылмыш тә'лим элементләриндәи истифада «дирләр». Бу мәгсәдәә һазырланмыш өјрәдичи вә јохлајачы машындар ријазийјат кабинәсиндә гурулмуш вә онун вәситәси илә истәр програмлашдырылмыш тә'лим үсулу вә истәрсә дә ән'әнәви үсулларла кечилән ријазийјат дәрсләриндә шакирдларин мустәгил ишләри үзәриндә нәзарәти бир нөв автоматлашдырмага һанл олмушлар».

Тә'лимин кедишини шәрһ едәрәк Бүнјадов јазыр: «Кечилән мөвзунун мөһкәмләндирилмәси, шакирдларин биликләриндәки гүсурларын ашкар едилмәси вә билијин гијмәтләндирилмәси мәгсәди илә апарылән дәрсләрдә шакирдләр картә-~~фал~~алара јазылмыш тапшырыглар алыр вә [картә-~~фал~~алары партанын үзәриндә олан өјрәдичи машына салырлар. Тапшырыгда һәр суалын гаршысында бир нечә чаваб вә һәр чавабын гаршысында бир електрик ачары олур. Бу чаваблардан бири дүзкүн, галанлары исә сәһв чаваблардыр. Шакирд тапдыгы чавабын гаршысында олан ачары басыр. Бүтүн сигналлар исә мұәллимин столу үзәриндә јерләшдирилмиш пултда әкс олунур. Бу заман шакирдләр чавабларына алдыглары гијмәтләри дивардан асылмыш електрик лөвһәсиндә көрүрләр. Белә дәрсләрә шакирдләр бөјүк марағ көстәрирләр.

Мүшаһидәләр көстәрир ки, шакирдләрә 15 дәгигә мүддәтиндә тапшырығ вердикдә, һәр бир дәгигә әрзиндә мұәллим орта һесабла 6—8 шакирддән сигнал ала билир. Бу исә тә'лимин һәм дә интенсивләшдирилдијини көстәрир».

Бүнјадов вә башга мұәллимләрин бу јолла кечдикләри ријазийјат дәрсләри даһа кејфијјәтли нәтичәләр вермишдир. 1969—70-чи дәрә илиндә VI, IX вә X синифләрдә ади дәрсликләр вә програмлашдырылмыш материалларла 4 ај мүддәтиндә верилән дәрсләрдә 102 нәфәр шакирддән анчағ 3 нәфәри гејри-мүвәффәғ гијмәт алмышдыр. Һәм дә марағлы бурасыдыр ки, програмлашдырылмыш тә'лим шакирдләрә даһа хош кәлир. Илин ахырында онлара верилән суаллара белә чаваблар алынмышдыр.

«Белә дәрсләр мәним хошума кәлир, чүнки тез-тез башыны галдырыб јазы тахтасына бахмырсан» (VI синиф).

«Әкәр бир шеји баша дүшмүрсәнсә, мұәллим сәнә хүсуси изаһат верир» (IX синиф).

«Мән өзүмү сәрбәст һисс едирәм, һеч кәс мәнә мане олмур» (IX синиф).

«Синифдәки сакитлик хошума кәлир» (X синиф).

«Белә дәрсләрдә даһа чох шеј өјрәнмәк олур. Керидә галанлары көзләмәк лазым кәлмир»¹.

¹ «Азәрбајҗан мұәллими» гәзети, 17 октјабр 1969, № 83.

Бүтүн бу мәлумат J. Бунјадовун програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләринин тәтбигинә даир илк тәчрүбәләринә аиддир. Сон үч ил эрзиндә о ишини хејли кеңишләндирмиш вә дәрриләшдирмишдир. Оун јаратдыгы «АОКУ-36» маркалы гургу-автоматлашдырылмыш синиф даһа чох тәкмилләшдирилмиш вә демәк олар ки, мәктәбдә өзүнә вәтәндашлыг һүгугу газанмышдыр. Бунјадовун бу үсулларла дәрә дедији синифләрдә шакирдләрини һамысы дәрсләриндә мүвәффәг олур, чоху исә һәтта жүксәк гижмәт алыр. Програмлашдырылмыш тә'лим үсулларынын үстүнлүкләрини Бунјадов експеримент апардыгы синифлә контрол-парадел синифи мугајисәсиндә ачыг көстәрир.

Бунјадов елми-практик конфрансда сөјләдији мә'рузәсиндә (1972) көстәрир ки, експеримент апардыгы VIII «а» синифиндә ријазиијат үзрә орта мүвәффәгијјәт гижмәт 1970—71-чи дәрә илинин сонунда 3,16-дан 4,1 чыхдыгы һалда, VIII «б» контрол синифиндә бу 3,2-дән анчаг 3,4-ә жүксәлмишдир. Һәр бир шакирдин ил эрзиндә һәлл етдији мәсәлә вә мисалларын сајы:

VIII «а»-да 1250 олдугу һалда, VIII «б»-дә 500 олмушдур; Һәр шакирдин ил эрзиндә алдыгы гижмәтләрин сајы: VIII «а»-да 85, VIII «б»-дә 38 олмушдур.

12 нөмрәли мәктәбдә ријазиијаты дәрриләшдирилмиш програмла өјрәнән синиф тәшкил едилмишдир. VIII «а» синиф шакирдләринин бураја 30 фанзи көчүрүлдүју һалда, VIII «б» синифиндә анчаг шакирдләрин 10 фанзи көчүрүлүр вә с.

Сон үч илдә Бунјадовун тәчрүбәси илә таныш олмаг үчүн оун мәктәбинә 1460 нәфәр мүәллим, мәктәб вә маариф шө'бә рәһбәрләри кәлмишләр ки, онларын да бир гисминин республика таричиндән, о чүмләдән РСФСР-дән кәләиләр тәшкил едир. Бураја кәләиләрин, демәк олар ки, һамысы мүәллимин тәчрүбәсиндән разы галмыш, тәтбиг едилән гәјдә вә үсулларын дәрәси ејли тәкмилләшдирә мәсәлини шаһиди олмушлар. Даһа марагысы будур ки, Бунјадовун бу гижмәтли тәчрүбәси 12 нөмрәли мәктәбдә мәһдудлашдырылған галмаммышдыр. Шәһәрин бир чох мәктәби, о чүмләдән 9, 11, 13, 16, 18 нөмрәли мәктәбләр «АОКУ-36» маркалы гургу әсасында автоматлашдырылмыш синифләр тәшкил етмиш, програмлашдырылмыш тә'лим үсулларыны ән-әнәви үсулларла үзви шәкилдә бирләшдирә билмишләр. 12 нөмрәли мәктәбдә исә әлавә олараг 2 автоматлашдырылмыш синиф ашдырылмышдыр. Һәммин синифләрдә мүәллимләрдән Ф. Ишмаков (физика), С. Ерлих (ријазиијат), С. Таирывердијев (кимја) програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләриндән мүвәффәгијјәтләштифадә едирләр.

Програмлашдырылмыш тә'лим һәм машына (автоматлашдырылмыш синифдә) һәм дә машынысыз ади синифдә апарылдырлар. Бу бахымдан Бақы шәһәри 132 нөмрәли мәктәбин әмәкдар ријазиијат мүәллими З. Атакишијеванын тәчрүбәси дә фәрәһләндирүр. Бурада тә'лим елә бир садә шәкилдә гурулур ки, оунинлик чәкмәдән бүтүн мәктәбләрдә тәтбиг етмәк мүмкүндүр.

Тә'лим програмы, кечилән мөвзу «пај»лара, («аддым»лара) бөлүнүр. Нәр «пајы» кечмәк үчүн мұәллим әввәлчә ону шәрһ едир, сонра шакирдләрнн дәрән ичә баша дүшдүкләрннн өј- рәймәк үчүн 2 вариантда тапшырыг верир. Көмәкчи шакирдләр вәснәсә илә сигнал картәфәлары пајланыр. Шакирдләр аерилән тапшырыгы јеринә јетирир вә нәтичәсннн сигнал картәфәлары илә мұәллимә хәбәр верирләр. Көмәкчиләр картәфәлары топ- лајыб 1—2 дәгигәдә нәтичәләрннн мұәллимә билдирирләр, нәр шакирдә гнјмәт верилир. Сонра мөвзунун икннчи «пајы», үчүнчү «пајы» вә с. кечилир.

и
т

Елми-практик конфрансда (1972-чи ил нојабр) иш тәчрүбәси һагда һесабат мә'рузәси илә чыхыш едән Атакишијева деди: Програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләрнндән истифада етмәклә дәрә кечән мұәллим илк вахтларда чәтинлик чәкир, лакин бу, сонралар арадан галхыр, гәләбә газанылыр. Синфин кәркин ишләднјннн шаһиди олурсан, нәр шакирд өјрәймәјә чәһд едир. Мараглы чәһәт бир дә одур ки, синфин һәм гүввәтли, һәм дә зәиф шакирдләрнн кәркин ишләјир, нәр шакирд ишнннн нәтичәсннн дәрһал көрдүјү үчүн онун мұстәгил ишләмәјә марагы артыр, нәр шакирд фәрди чалышмаг мәчбуријјәтиндә галдыгы чәтин- ликләрнн һәлл етмәјә дөзүр, она алышыр вә с.» Атакишијеванын дәрәсләрнндә тәтбиг едилән јени методик пријомлар: мөвзунун «пај»лара бөлүнмәснндән, сигнал картәфәларындан, көмәкчи шакирдләрдән истифада едилмәснн онун дәрәсләрннн мараглы вә чанлы едир. Мұәллим гејд едир ки, дәрәдә әкс олагә јүксәк олур. Шакирдләрнн билијинә гнјмәт вермәк сүр'әтләннр, журналда бу гнјмәтләрнн сајы чохалыр. Бүтүн булар шакирдин билијнннн әртмәсына вә дәрннләшмәсннә сәбәб олур, билијннн кејфијјәти јүксәлнр. Синифдә гејри мұвәффәг олан шакирдләр, демәк олар ки, арадан чыхыр, синиф икннлликснз ишләмәјә наил олур. Мұәл- лим бөјүк бир инамла гејд едир ки, програмлашдырылмыш тә- лимннн элементләрнндән истифада едән мұәллим, даһа бир еф- фектли дәрә формасыннн әлдә етмиш олур. Мән, мәмнунннјјәтлә, програмлашдырылмыш тә'лимнн педагожи әмәјнн елми тәшкили дландыранларла шәрик олурам.

т

Програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләрнндән кеннш өлчүдә истифада едән мұәллимләрдән бнри дә 8 нөмрәли интернат- ахтәбннн кәнч рнјазнјјәт мұәллимнн Ш. Агајевадыр. Тә'лимдә вилнкләрдән һәртәрәфли истифада етмәјә бөјүк һәвәс көстәрән Агајева програмлашдырылмыш тә'лим үнсүрләрннн һәм «СКМ- маркалы гургу илә автоматлашдырылмыш синифдә, һәм дә рфокартларла ади синифдә мұвәффәгннјјәтлә тәтбиг едир. Елми-практик конфрансда (1972-чи ил нојабр) өз тәчрүбәснннн һесабат мә'рузәснндә Агајева ән'әнәви үсулларннн чатыш- злыгларындан данышараг деди ки, ән'әнәви үсулла тәдрисннн тышмајан чәһәтләрнндән бнри дәрә процеснндә шакирдләрнн сәријјәтиннн пассив иштирак етмәснндир. Мәсәлән, гутаг ки,

Султо

дәрсимиз VIII синифдә квадрат тәлијә анд мәсәлә һәллидир. Мүәллим вә шакирдләр тәрәфиндән мәсәлә охунур, тәһлил едиләвһәдә һәлл едир, галанынын әксәријјәти ләвһәдән дәфтерләбелә дәрсин хејри аз олур. Синфин әксәр шакирдләри үчүн јенидән гурмаға чалышмалыјыг ки, һәм шакирдләрин һамысы әсасына дәриндән јијәләсин, һәм дә мүәллим бәзи әләвә ишләр вәхт әлдә етсин. Бу үмуми мүләһизәләри гејд етдикдән сонра Агајева програмлашдырылмыш тәлим үнсүрләриндән нә чүр данышыр вә нәтичәдә кәстәрир ки, тәлимин јени үсулла апарылмасында: 1) мүәллимлә бүтүн шакирдләр арасында әкә әләгә јарәдылар; 2) шакирдләр ил боју мүстәгил олараг интенсив ишләјир; 3) шакирдләр механики дејил, шүүрлу олараг билик алып вә јүксәк тәлим мүвәффағијјәтинә һәһл олурлар; 4) програмлашдырылмыш тәлим мүәллимин фәјдалы иш әмәлини артырыр.

8 нөмрәли интернат-мәктәбин кимјә мүәллими В. Х. Искәндәрова да програмлашдырылмыш тәлим үнсүрләриндән — автоматлашдырылмыш синифдән әсасен әкә әләгә јарәдылар шакирдләрин биллијини һесаба алмагы сүрәтләндирмәклә ойлара гүјмәт вермәк, јени дәрсин нә дәрәдәдә баша дүшүб дүшмәликләрини тыхса бир вахтда әдләшдирмәк мәғсәди илә, бир сөзлә, тәлим процессини даһа јакшы идәрә етмәк мәғсәди илә истифада едир. Әлдә етдији һәһлијјәтләриндән бәһс едәрәк ә кәстәрир ки, ә) автоматлашдырылмыш синифдә дәрс кәндәкә мүәллим вахт гәһәт едир, белә ки, бүтүн шакирдләрин јени материалы нә дәрәдәдә дәрс етдикләрини 10—15 дәгитдә билмәк олар, бир һалда ки, әһәнәви јолла буна әһ азы 45 дәгитгә сәрф етмәк ләзим кәләир, шакирдләрин нәзарәт јазы ишләрини јохламаға исә 1,5—2 сәат вахт ләзимдыр, б) шакирдләр суаллара чаваблар вердикдә әл әмәкләринин нәтичәсини дәһһәл билдикләриндән ишә чох мағсәдә гошуларлар, в) мүәјјән едилмиш тапшырылларын верилмәси вә јохлајычы машын (вә ја перфокартларын вә с.) истифадәси шакирдләрдә мүстәгил ишләмәк вердиши әмәлә кәтирир, г) 45 дәгитгә мүддәтиндә шакирдләрә, әһәнәви дәрәдә ишә бәтән 3 дәфә артыг суаллар вериб чаваблар алмаг олур ки, бу да оларын биллијини даһа әсаслы јохламаға вә беләликә, програм материалынын даһа әсаслы мәнимсәнилмәсинә, биллијини даһа чох дәринләшмәсинә имкан јарәдыр; д) машын (вә ја перфокартларын вә с.) тәтбиги һәр мөвзу үзрә һәр шакирдин биллијини һесаба алмаға имкан верир, бу исә нәтичәдә тәлим мүвәффағијјәтинин јүксәдилмәсинә хејли көмәк едир.

Бакы шәһәри 236 нөмрәли мәктәбдә (директору М. Зәлијева-дыр) дәрсин јакмилләшдирмәк үчүн тәтбиг едилән јени пријом-

лар, истифадә олунап јени техники тәлим васитәләри, програм-
лашдырылмыш тәлим үнсүрләри хүсуенлә кениш вүс'әт алмыш-
дыр. Ишин тәшәббүскары чографија мұәллими С. Г. Јагмурјан
олмушдур. Јарадычылыг вә тәшәббүскарлыгла педагожи әмәји
сәмәрәләшдирән, онуи елми тәшкили үзәриндә ардычыл оларат
чалышан Јагмурјан мұхтәлиф техники тәлим васитәләри дүзәл-
диб, онлардан дәреләрини тәкмилләшдирмәк мәгсәди илә сәмәрә-
ли истифадә етмәкдәдир. «Електрикләшдирилмиш чографија хә-
ритәси», «Рабитә имтаһан алаи», «Чографијашүнас — имтаһан
алаи», «Електрон», «Орбита» адлы чиһазлар мәнә онуи јарадычы
әмәјини иәтичәләридир. Мұхтәлиф шәкилдә әкс әлагәни дәрәдә
тәмин етмәјә хидмәт көстәрән бу чиһазларын тәтбиги Јагмурјан
нын дәреләрини хејли тәкмилләшдирир, тәлимни кејфијјәтини
јүксәлдир. Чиһазларын тәтбиги һаггында әтрафлы изаһат вер-
мәклә Јагмурјан гејд едир ки, һәмни чиһазларын көмәји илә бир
саат әрзиндә 8—10 мөвзу үзрә синифдәки шакирдләрин әксәриј-
јәтини билијини јохламагла, нәјин мөһкәм, нәјин сәтһи мәним-
сәнилдијини өјрәнмәк, һәмчинин мөвзулар үзрә материалын тәк-
рарланмасына наил олмаг мүмкүндур. Програмлашдырылмыш
тәлим үнсүрләрини тәтбиги нәшики шакирдләрин билијини дүз-
күн һесаба алмага, ону һәмчинин дәринләшдириб мөһкәмләш-
дирмәјә әсаслы көмәк едир. Кабинетин чиһазларла зәнкиләш-
дирилмәси шакирдләрдә белә чиһазлар јаратмага мејл ојадыр.
Чографија чәмијјәтиндә бирләшмиш олан 74 нәфәр шакирд бу
истиғамәтдә хејли фајдалы иш көрмәкдәдир. 236 нөмрәли мәк-
тебин бир сыра башга мұәллими дә јени техника вә јени методик
пријомларын дәреләриндә тәтбиг едилмәсинә бөјүк һәвәскарлыг
вә тәшәббүскарлыгла кириширләр. Алман дили мұәллими Л. А.
Дашнелјан педагожи мәтбуатдан көтүрмүш олдуғу «електротре-
лажер» адлы гурғудан истифадә етмәклә әкс әлагәни сүр'әтләш-
дирир.

Рус дили кабинетиндә А. П. Стемасова «Фонем» адлы чи-
һазын васитәси илә шакирдләрин билијини сүр'әтлә јохлајыр **LK**
әкран апармагла, һәмчинин мурәккәб јазы гајдалары һаггында
билијин мөһкәмләндирилмәсинә наил олур. Мұәллим рус дили **LK**
дәреләриндә һәмчинин перфокартлардан кениш истифадә едир
ә беләликлә, бүтүн дәреләрини марағлы гурур, онларын һәр би-
һазын кәркин ишләмәсинә наил олур. Физика мұәллими А. И.
Ваншина ади јохлама гајдаларындан башга, бу мәгсәдлә әлдә-
һәзирма чиһаз вә перфокартлардан истифадә едир. «Физика
коллектив» (№ 3, 1971, № 2, 1972) журналындан өјрәндији «Физика
коллектив» вә «Јохлајычы» адлы програмлашдырылмыш тәлим чи-
һазлары дүзәлдиб онларын васитәси илә дәреләриндә әкс әлага-
һәзирма вә тәлим просесини тәкмилләшдирмәјә наил олур. Мәк-
тебин физика мұәллими Н. И. Стемасов програмлашдырылмыш
тәлим үнсүрләринин истифадәси үчүн 20 нәфәри әһәтә едән
автоматлашдырылмыш синиф тәшкил етмиш вә дәреләрини әса-
һәзирма бу синифдә кечир.

Ријазинјат мұаллимләри Ф. А. Фәттаһов, Е. А. Гречкина, Н. В. Ремеева вә Е. П. Савина, химја мұаллимләри Г. В. Ананич вә И. П. Плехашова, тарих мұаллимләри С. С. Бахшијан вә Е. Н. Юкнлјевскаја, һәмчинини башга фәни мұаллимләри дәрсләрини өкмилләшдирмәк үчүн һәвәслә јениликләрини тәтбиғинә чалышдырлар. Мәктәбин һәмин дәрли тәчрүбәси һаггында конфранс-ла мәрузә едан Н. А. Нүсәјнова (директорун тәдрис ишләри үзрә үзәвини) деди ки, мұаллимләрини мәһз белә тәшәббүска әмәјин итичәсидир ки, сон беш илдә 236 нөмрәли мәктәбдә 18 фәни кабинети јарадылмыш вә мүасир тәләбләр әсасында тәһиз едил-шидр. Програмлашдырылмыш тәлим үнсүрләри, демәк олар мәктәбдә бүтүн фәиләрин тәдрисиндә аз-чоһ тәтбиғ едилир. Мүвәфғәтијјәтимизин ачары исе јени техники тәлим васитәлә-рини, о чүмләдән програмлашдырылмыш тәлимә анд чинәзла-шк әһәнави јолларла әләғадар тәтбиғиндәдир. Мұаллимләри әчбур етсәк белә, инди бу јолдан дәнмәзләр.

236 нөмрәли мәктәбин тәчрүбәсиндә ибрәтамиз чәһәт чоһдур. Әкки әһ дәрлиси одур ки, мәктәбин, демәк олар, бүтүн мұал-лимләри өз дәрсләриндә јениликни истифадә едилмәсә һәвәси илә шәјыр вә онә напл олулар. Бу исе мүвәфғәтијјәтин рәһнидир. Нөмрәли мәктәбдә дә (Баки) програмлашдырылмыш тәлим сүрләрини тәтбиғи кетјәкә өзүнә кениш мейдан ачмагдә-дир. Буку илк дәфә бу мәктәбә кәбирән физика мұаллими В. И. Мезјански олмушдур. Сонратар башга мұаллимләр, о чүмләдән филокија мұаллими С. И. Кәспәрова онә гошулмушлар. Бурада програмлашдырылмыш тәлимни машынысәз формасы тәтбиғ еди-р, гаршыда гојдулары әсәс мәгсәд исе мұаллимлә синиф ара-нда әкс әләгә јарадыб шакирдләрин билијә нечә јијәлән-иләрини өјрәнмәк, дәрси интенсионләшдирмәк, вахта гәнаәт ет-кәдир.

Биз бурада башга бир мұаллимин, Ләнкәран рајону Боләди-дә орта мәктәбинин кәнч физика мұаллими А. Агајевин тәч-рүбәси үзәриндә дә хүсусә дајанмаг истәрдик. Агајевин фәрәһ-андиричи фәалијјәти, һәр шәјдән әввәл, бурада өзүнү онда кәс-бир ки, кәнд шәрәнтиндә програмлашдырылмыш тәлим сүрләриндә истифадә етмәк үчүн автоматлашдырылмыш синиф—өјрәдичи—нәзарәтедичи—јохлајычы гургу јаратмыш вә-дир ки, бурада физика дәрсләрини аларыр. Агајевин бу тәшәббүсү назирлијин коллекијасында мүзакирә олунуб бәјәнлән-шидр. Агајев өз тәчрүбәси һаггындакы һесабат мәрузәсиндә јүк инамла дөјир: «Әһәнави тәлимни гүсүрләрини арадан адырмаг, шакирдләрин идрәк фәалијјәтини инкишаф етдирмәк үчүн програмлашдырылмыш тәлим үсүләрини әһәмијјәти-ни дәрчә бөјүкдур. Програмлашдырылмыш тәлим, һәр шәјдән әввәл, јени тәдрис үсүлүдур. Бунун васитәси илә шакирдләрә ве-лән билик, бачарыг вә вәрдишләрини һәчми чоһ бөјүк олу-р. Шакирдләрә мүһтәзәм олараг истигамәт верилир, онларын иши-

на тәлим процесинда Јахыннан назарәт олунар. Бу чүр үстүлүк-ләрә малик олан тәлим үсулу мәктәбимиздә физика дәреләриндә өдрәдичи, назарәтәдичи вә јохлајычы машиналардан истифадә ет-мәк јолу илә һајата кечирилди. Тәлим процесинда мүәллимин ра етмәкдән ибарәтдир. Башга идарәетмә процесини ида-кими, идарә олунаи объектдән (шакирддән), идарә едән (мүәл-лимә) доғру әкә алагәини өлмәси һәмни идарәетмәини кејфијјә-рүбәси һаггында гысача дашынагдан сонра һәмни тәчрүбәини ашагыдакы мүсбәт нәтичәләрини көстәрир:

- 1) шакирдләрин тәшәббүсү вә идрак фәалијјәти кешилләнир;
- 2) шакирдләр мүстәғил ишләмәјә алышыр;
- 3) шакирдләрин бүтүн диггәти тәдрис процесинә чәлб олунар;
- 4) дәреләр марағлы, интенсив вә сакит кечир;
- 5) мүәллим вахт итирмәдән синифдә зәиф шакирдләрә даһа чох көмәк етмәк имканы газаныр;
- 6) бүтүн синфин ишинә ејни заманда назарәт етмәклә ша-кирдләрин һәр бирини бурахдыгы сәһвләри мүәјјәнләшдириб онлары арадан галдырмағ үчүн лазыми сигналлар верә билир.
- 7) гыса мүддәтдә бүтүн шакирдләрин билијини гижмәтләнди-рир вә с.

Бурада биз програмландырылмыш тәлим үсүрләриндән истифадә едән бүтүн мүәллимләрин тәчрүбәси үзәриндә дајан-мағ фикриндә дејилик. Белә мүәллимләр илдән-илә дејил, ајдан-аја артмагдадыр, буну да ашчағ тәлимни кејфијјәти хејринә олан бир һәрәкат кими гижмәтләндирмәк олар.

Бу тәчрүбәјә бөјүк марағ вә тәшәббүскарылығла башламыш олан кәч ријазийјат мүәллими Ш. Мөһдијеванын да (190 нөм-рәли мәктәб) фәалијјәтиндән даныша биләрдик. Гыса бир мүд-дәт ичәрисиндә онун һәмни тәшкилатларын васитәси илә автомат-лашдырылмыш синиф тәшкил етмәси вә орада сәмәрәли тәдрис ишләрини кешилләндирмәси тәғдирәләјиг ишдир.

Бөјүк бир педагожи етирасе вә тәшәббүскарылығла програм-лашдырылмыш тәлим үсүрләрини тәтбиг едән 61 нөмрәли мәк-тәбин, онун әмәкесвәр мүәллим коллективини иши ајрыча шәрһ олунамаға лајигдир. Ејни заманда 20 нөмрәли мәктәбин ријазийјат мүәллими И. В. Робертин, 60 нөмрәли ашхам мәк-тәбинин ријазийјат мүәллими Т. С. Мнатсакановун вә башга мүәллимләрин дә тәчрүбәләриндән вә әлдә етмиш әдугларын илә нәтичәләрдән сәһбәт ачмағ оларды. Лакин һәмни гижмәтли тәчрүбәни әтрафлы тәһлил етмәјә имкан јохдур. Чәкиләи мисал-лар вә гыса шәрһ едилән тәчрүбәләр дә програмландырылмыш тәлим үсүрләрини мәктәбләримиздә истифадәси һаггында мүәјјән фикир сөјләмәк, мүәјјән гәклиф ирәли сүрмәк үчүн бизә кифәјәт гәдәр әсае верир. Әввәла, гејд етмәк ләзымдыр ки, јени програмларын тәтбиги илә әлагәдар габиғиәл мүәллимләрин

һәмши дәрени хусуси җәттәрини нәзәрә алмагла, ондап истифада едә биләр. Кимә мә'лум дежилдир ки, тәчрүбәли мұәллимләр һәр идејаларда тамамлајыр вә јени дәрә ичиндә дә ондап истифада едирләр. Мә'лумдур ки, бә'зи мұәллим конспектиндәки тәләбләрдәи гиәмән кери чәкилмәк, һәтта ону дәјишмәк мәчбуријәтиндә нәзәрә тутулап әсәс идејалар, дәрени әсәс вәзифәләри һәјәтә кечирилмиш олсуи; белә ки, конспект вә ја план формал бир сә- нәд олмасиш, дәрени сәмәрәли кедишиңә хидмәт етсин. План вә конспектин әсәс чәһәтләри јарашығын јазылмасиңдә дежил (һәр һалда о савадлы јазылмалыдыр) конкрет вә ишкүзар педагожи мәгсәдләрә чаваб верә билән тәрзәдә јазылмасиңдәдыр. Мәктәб директорлары вә ја онларын тәдрис үзрә мұавинләри һәр дәрени конспект вә ја планыны тәсдиғ етмәјә чалышырлар. Бу мәсәлә сырф ресмијәтдән ибарәтдир вә буна һеч бир еһтијаж јохдур.

Әлава едәк ки, биз бурада ирәли сүрүлән тәклифләрдә тама- милә шәрикик. Бүтүн дәреләрин конспектини јохлајыб тәсдиғ етмәк әмәли оларағ һеч мүмкүн дә дежилдир. Һәр мұәллимин күндә бир нечә дәрени олдуғу нәзәрә алынарса, мәкәр мәктәбдә чалышан 30—40, бәлкә дә 50—60 мұәллимин конспектини һәр күн јохлајыб тәсдиғ етмәк олармы? Биз мұәллимә етибар едирик. Онуи иш гәјдәсиңә ишанмамаға әсәсымыз јохдур. Мұәллимин конспектләри илә даһа сәкит шәрантдә, онуи дәренин мұшаһидә едәндә, онуида иши һаггында сөһбәт едәндә таныш олмағ даһа фәјдалыдыр. Ән јахшы тәртиб едилмиш дәрә планыны вә кон- спектләрини неә башгаларына да нүмунә көстөрмәк олар. Бу, га- багчыл тәчрүбәни јазмағын мұһүм јолудур. Дәрени кејфијәтини јүксәлтмәк, ону мұәсирләшдирмәк һаггында даһа чох јазмағ оларды. Лакин јухарыдакы тәклифләрин мәсәләни әсәсән әһәтә етдијини күман едирик.

БЕШИНЧИ ФӘСИЛ

ИКИИЛЛИЈИН ЛӘҒВ ЕДИЛМӘСИ МУҲҮМ МӘСӘЛӘДИР

Мәсәләниң актуаллығы һаггында. Шакирдләриң бир гиәмән- ни күтләви сурәтдә тәкрарән синифдә галмасы, сәдәчә десәк, «икииллик» һаллары мәктәбләриң ән бәјүк нөгсәтләриңдән би- ри һесаб едилмәклә педагожи ичтиманјәти вә ата-аналары чох араһат едир. Бу вәзијәт тәкчә мәктәб һәјәтиңдә дежил, ичтиман јәтдә да бизә зәрәр верир. Бу вәзијәт бир тәрәфдән, орта үмү- ми тәһсилни тәтбиғини ләңкидир, чүнки икиилликләрдән бир гиәмән- ни мәктәбдән јажышыр. Икинчи тәрәфдән, јенидән синифдә галан шакирдләр мәктәбни ишшиң ағырлашдырыр, дәвләт вәсантинин

Иккиликләрнин мүгәддәрәты һаггында педагожи әдәбијјәтдә бир биринчә әндә ики фикрә рәст кәлмәк олур. Бәзиләринин фикринә кәрә, тәлимдә керә галаң шакирдләр, програм материалларыны билмәсәләр дә, тәкрар синифдә сахламагын фәјдәсы јохдур, чүнки бу тәдбир сәрф едилән әләвә вәсантин әвәтини вермир. Јухары синифләрдә јаш е'тибары илә шакирдләрнин мүхтәлифлијинә кәтириб чыхарыр ки, белә синифләрлә ишләмәк хәјли чәтнәләшир. Башгалары програм материалларыны мәнимсәләр. Буларын рә'јинчә, тәлимдә мүвәффе'олмајан шакирдләрни мүвәффәг охујан шакирдләрлә бир синифдә охутмаг сә'јлә чалышан ушагларын һәвәсдән дүшмәсинә, тәибәл шакирдләрнин артмасына сәбәб олур, она кәрә дә фәјдадан чох зәрәр верир. Бучларын фикринчә, ејан синифдә икинчи илә галма педагожи процесин әјрылмаз әләмәтидир вә бундан јаха гуртармаг олмаз.

Гејд етмәк лазымдыр ки, капиталист өлкәләри мәктәбләриндә бу мәсәләјә әһәмијјәт вермир вә буна чох садә бир иш кими бахырлар. Мәсәләң, АБШ-дә дәрсләриндән керидә галаң ушаглар, бир гәјдә олараг, синифдә сахланмыр, нәтичәдә онлар тәдричән мәктәби тәрк етмәли олурлар, јайшырлар. Иккитәрә мәктәбләриндә керидә галаң шакирдләрдән «габилијјәти мәһдуд оланлар»а мәхсус әјрыча синифләр тәшкил едилир вә бу јолла иккиллији «ләгв» етмәјә чалышырлар. Франса мәктәбләриндә, дејилдијинә кәрә «иккиликсиз» ишләјирләр¹. Шакирдләрнин бөјүк бир гисми орта тәһсил алмыр вә мәктәбдән јайнырлар.

1961-чи ил феврал ајында Парисдә е'замијјәтдә оларкән мән бөјүк бир орта мәктәбин (литсеј) тәчрүбәси илә таныш олмага чалышдым. IV Генрих адына вә Франсанын бир чох елм вә дөвләт хадимләринә тәһсил вермиш олан бу литсејдә 2300-дән чох оған тәһсил алырды. Гәмин мәктәбин директору Ч. Комерен илә ики саатлыг мүсаһибәдә әјдын олду ки, бурада дәрсләриндән керидә галаң шакирдләр синифдә тәкрарән сахламаг гәјдәсы јохдур; белә шакирдләр мәктәби тәрк етмәјә мәчбур олурлар. «Беләләринин агибәти нечә олур?»—дејә мәнаб директора вердијим суала о, сојугтанлыгла белә чаваб верди:—«Өзләри биләр». Әлиндә мән «һәр кәс өзү үчүн...» кими буржуа әхлагынын мүддәасына архаланан директордан башга чаваб дә көзләмирдим. Буржуа өлкәләриндә мәктәбләрдән јайыма нә мүәллимләр, нә мәктәб рәһбәрләрини, нә дә маариф органдарыны нараһат едир. Онлар иккиликләри јенидән охутмаг үчүн әләвә вәсант сәрф етмәк дә истәмирләр. Бунун дә сәбәбини изаһ етмәјә еһтијаж јохдур, чүнки белә мүнасибәт, пәсанә гаршы буржуа «гајгысыз»нын мәнсулудур.

Совет педагогикасы, иккиллији ләгв етмәк проблеминә гәмамилә башга чәһәтдән инсанпәрвәрлик, кәич вәтәндәшә гәјге

¹ Бах: Педагогическаја енциклопедија, 1-чи чилд, М., 1965, сәһ. 434.

Султан

көстөрмөк, ону чөмиңгөтин фээл гуручусу кими јетишдирмөк таләби чәһәтиндән бахыр.

Јухарыда көстәрдиңимиз индд фикирләре бизим мунасибати-миңә кадичә ону демәлијәм ки, биз билији програм тәләбләринә чаһаб перә билмәјән шакирдләри јухары синифләре механики оларан көчүрмәјин тәрәфдәри дејилик. Програм материалыны мәнимсәмәни шакирдләрин, синифләре тәкрат сахлаимасы мәслә һәддир. Лакин икииллији һеч дә мәктәбләрин, ајрылмаз әләмәти һесаһ етмәјә әсәс јохдур. Республиканың јүзләре мәктәбинин тәчрүбәси көстәрир ки, икииллијин ләғви проблеми тамамлә һәлл едилә биләр. Лакин һәмин проблемни һәлли асан дејилдир. Буни үчүн тәлим-тәрбијә ишләринин үмуми сәвијәсини јүксәлтмәклә бәрәбәр, мәктәбдә икииллик һалларына каршы арды-чыл, елми-педагожи әсәсләрдә, мөһарәт вә баһарыгла, сәбр вә сәјлә мубаризә апармаһ лазымдыр.

Проблеми һәлл етмәк јоллары һаггында. Икииллик һаллары илә мубаризәдә вә ја башга фәһидән керидә галмагың сәбәблә-рини муәјјәнләшдирмәк чох әһәмијјәтлидир. Чүнки хәстәлијин сәбәбини өјрәнмәдән хәстәни муәличә етмәк чәтиндир.

Икииллијин сәбәбләриндән данышаркән бурада, һәр шејдән әввәл, тәлим-тәрбијә ишләринин јарытмаз олдуғуну көстәрир-ләр. Лакин белә бир чаһаб чох үмуми сәчијә дашыдығындан кифәјәт һесаһ едилә билмәз. Икииллик һалларының сәбәбләри үмумијјәтлә тәлим ишләринин јарытмаз олдуғу илә әләгәдар-дырса да чох мүхтәлифдир. Гејд етмәк лазымдыр ки, республика-ның кәнд јерләриндә тәлимдә керидә галмагың вә икииллик һал-ларының әсәс сәбәбләриндән бири, шакирдләрин бир гисминин мәктәбләрдән узагда јашымалары үзүндән дәрсләрә мүнәтәзәм аһам едә билмәмәләридир.

Тәәсүф ки, икииллик һалларының сәбәбләри әсәсли сурәтдә әдгиг едилмәмишдир. Бу барәдә РСФСР Елми-Тәдгигат Мәк-тебләр Институтунун Ростов шәһәриндәки лабораторијасының парлыгы тәдгигатын бәзи нәтичәләринә даир мәлумат вермәји һәдәли һесаһ едирик.

260 шәһәр вә кәнд мәктәби үзрә 3000 нәфәр икииллик вә па-
дә тапшырыг аһан шакирдни дәрсләрдә мувәффәг ола билмә-
ләринин типик сәбәбләри ашагыдакылардыр:

~~17 фаиз—әли (тәфәккүр һафизә вә с.) икииншәһиндә һөтсәһ-
ләри (ағили икииншәһ чәһәтдән кери галма) олмасы~~

18 фаиз—тәлим әмәји вәрдишләринин (гејри-мүтәшәккилик, дә системсизлик, өз-өзүнә нәзарәт едә билмәмәк вә с.) ашагы сәвијәдә олмасы;

14 фаиз—дәрсә мәнфи мунасибәт көстәрилмәси;

13 фаиз—анлә вә микромүһитин, мәншәт шәраитинин мәнфи сәри;

11 фаиз—әввәлки синифләрдә тәлим материалыны гәнаәт-ләш сурәтдә мөнимсәјә билмәмәси;

9 фаиз—сағламдығын зәифлиги, чох йортуңлуғун баш бер-
мәси;

8 фаиз—интизамсызлыг, позгунлуг, тәрбијәсинин ашағы сәвијәдә олмасы үзүндән тәлимдә керидә галмышдыр. — *Б.С.*

Көрүндүјү киими, бурадә дәрсләриндә гејри-мүвәффәг ола-
дарын бөјүк бир гисми (27 фаиз) әгли инкишафдә кери, га-
ланлардыр. Бир сыра башга сәбәбләрдән дә кери галанларын
фаизин шисбәтәк жүксәкдир. Такчә интизамсызлыг едәнләрин (18
фаиз), сағламдығы зәиф олаңларын фаизин (9 фаиз) ашағыдыр.

Һәмин тәдгигатын марағ доғуран даһа бир чәһәти илә оху-
чулары таныш етмәк фәјдалы олар. Бу сәһифәдәки чәдвәлдә
ашағы орта вә јухары синифләрдә охујан иккиллик вә јаја тәп-
шырығ алаң шакирдләрин мүвәффәгијәтсизликләринин тилик
сәбәбләрн кәстәрилдир.

Чәдвәл

Сәһифә группәри	Гејри-мүвәффәгләрин сәбәбләрн (к-лә)						
	Мәнфи нә- ишәт тә- сирләрн	Сағлам- дығын зәифли- ги	Зәиф әгли инки- шаф	Тә'лим әмә- ји вәрдиш- ләринин ашағы сә- вијәдә олмасы	Тә'лим мә мәңфи мүнәсибәт	Тәрбијәси- нин ашағы сәвијәдә олмасы	Билгијәдә чидди гү- сурларын олмасы
Ашағы синиф- ләр (I—III)	13	19	59	3	1	1	4
Орта синифләр (IV—VIII)	15	9	27	19	12	9	9
Јухары синиф- ләр (IX—X)	6	4	12	20	26	7	25

Чәдвәлдән көрүндүјү киими, ашағы синифләрдә иккиллик ин-
тисас сәбәбләрн зәиф әгли инкишаф (59 фаиз) вә сағламдығын зә-
ифлијидир (19 фаиз). Бурадән чыхара чағымыз илк нәтичә өн-
дәи нбарәт олмалыдыр ки, белә ушаглар чиддијәтлә мүәјинәдән
нечирилмәли вә хусуси мәктәпләрдә охудуласы ушагларын бе-
дәләринин арасындан сечиб о мәктәпләрдә көндәрмәли, белә
ушагларә дәрсдә хусуси гәјгы кәстәрилмәлидир.

Орта синифләр группунда иккилликларин сәбәбләрн кәши-
ләдир: зәиф әгли инкишафдан (27 фаиз) башга тәлим әмәји
вәрдишләринин ашағы олмасы (19 фаиз), мәнфи нәишәт тәсир-
ләрн (15 фаиз), тәлимә мәнфи мүнәсибәт (12 фаиз) әлвә еди-
лир. Дәрсдә гејри-мүвәффәгләрин 73 фаизин бу сәбәбләрдән доғур.

Јухары синифләрдә диггәти даһа чох чәһәт едән сәбәбләр
тәлимә мәнфи мүнәсибәт (26 фаиз), билгијәдә чидди гүсурла-
рын олмасы (25 фаиз); тәлим әмәји вәрдишләринин ашағы сә-
вијәдә олмасы (20 фаиз) һәмин синифләрдә гејри-мүвәффәг-
ләрин 71 фаизини тәшкил едир. Чәдвәлдән даһа башга һәһиәт-
ләү үзә чыхыр. Билгијәдә бурахылаң гүсурларын, тәлим әмәји
вәрдишләринин ашағы сәвијәси, тәлимә мәнфи мүнәсибәт киими
сәбәбләрдән гејри-мүвәффәгләрин фаизин јухары синифләрә
кәшичә чөкәлир. Әксияр зәиф әгли инкишаф, зәиф сағламдығы

7

үчүн сәбәбләрден нис охујанларын фанзи јукары еттирелер
көчдүкчө азалыр. чүнки белә ушаглар јукары еттирелер
кетдикте азлыг тәжини едирелер.

Беләликле, һәмин тәдгигатын нәтичәләри мұәјјән дәрәчәдә
республика мәктәбләринин дә бир гисминдә олан иккиликлә
сәбәбләрини шәрһ етмәк үчүн истифада едилә биләр. Ләкин рес-
публика мәктәбләриндә иккиликләни бүтүн сәбәбләрини, даһа зор-
русу, о сәбәбләрин һансыны ишә чох зарар вурдуғуну әддиләш-
дырмағ үчүн әјрыча тәдгигат апармағ заруридир

1965-чи илдә 838 мәктәбдә апарылаи јохләмәләр кәстәрди-
ки, иккиликләрин 58 фанзи үч вә даһа чох фәндән, 31,7 фанзи
икки фәндән вә 10,3 фанзи бир фәндән нис охудуғу үчүн сифдә
галмышдыр. 1972—73-чү дәрә илинин биринчи јарыгы үчүн
шакирдләрин мұвәффәғијјәтинә даир статистика мәлүмәтлә
кәрә нис гүјмәт алаңларын 51,1 фанзи үч вә даһа чох фәндә,
27,6 фанзи икки фәндән, 21,3 фанзи нисә бир фәндән гејри-мұвәффә-
ғијјәт алмышлар. Бу мәлүмәтләрын һәр икиси кәстәрди ки, әт-
кә етти сифдә галан шакирдләр әсәс етибары ала үч вә даһа
чох фәндән нис охујанлардыр. Буну сәбәбини өјрәндикдә нис
һәмийн шакирдләрин әсәсән дәрсләрә мұнтәзәм давам етмәдиклә-
ри әдди олмушдыр.

Буну нисә һәр јердә хусусилә республиканын кәнд јерләрдә
интизамсызлыг, тәлимдә керидә галан шакирдләрдә тәрбијәни
ашағы сәвијјәдә олмасы илә нзаһ етмәк олмаз. Бурада башта
сәбәб һәкм сүрүр. Бу сәбәб илк нөвбәдә кәнд јерләрдә 50
минәдәк шакирдин сәккизилик вә орта тәһсил алмағ үчүн башта
кәндләрдә олан мәктәбләрә кетмәси, демәли, һәр күн 4—5 км
бәлкә дә чох мәсафәни икки дәфә кедиб-кәтмәсиндән нбарәтдыр.
Бу ушагларын бир гисми әрән рајонларын дә меккилә тәһсил
едилдикләри һалда, иккинчи гисмин дәрә рајонларын дә тәһсил
етмәк имкан харичиндәдир. Бу нисә шакирдләрин бир гисминдә
дәрсләрә нис давам етмәләри илә нәтичәләндир ки, о дә кәтәрди
иккиликлә чыхарыр. Бурадан чыхарачағымыз биринчи нәтәчә
одур ки, иккилик һалтары илә мұбаризәдә, һәр шейдән әвәл
шакирдләрин һәр јердә дәрә давамијјәтинә әсәслы сурәтдә јак-
шылашдырмағ лазымдыр. Ләкин бу, ишин бир тарафини тәшкил
едир. Вәзијјәт һәр јердә, хусусән шәһәрләрдә белә дејилдир
һалта кәнд јерләриндә белә, тәлимдә керидә галанларын бир
гисми, дәрсләрә нис давам етдикләри үчүн јох, башта сәбәблә-
рдән тәһсилә мұвәффәғ олмурлар. Демәли, ишин иккинчи вә даһа
мұраккәб чәһәти дә вардыр ки, бу да иккилик һалтары илә
мұбаризәнин педагожи чәһәтидир.

Статистика кәстәрди ки, мәсәлән, 1972-чи илдә гејри-мұвә-
ффәғләрдән 73,1 фанзи ривзијјәт үзрә, 59,2 фанзи дән икин үзрә,
14,3 фанзи рус дили үзрә нис охујан ушагларын һисәбнәдир.
Демәли, бүтүн мәктәб фәнләринин вә биринчи нөвбәдә бу үч

Сүмбә

...нин тәдриси өзәлјәтнин јакшылашдырмадан иккилик һал-
лары илә мүбаризәни мүвәфғәгилә апармаг тејри-мүмкүндүр.
Икки ил бир снинфдә галманы мүхтәлиф сәбәбләр—о мүмкүндә.
Шакирдни дәрс һазырламасы үчүн әлверилли шәраитни олмама-
сы, шакирдни дәрс һазырламә габиллјәтнини ләик иккишафы, тәстә-
ләк, дәрсләрни методик чәһәтдән иис тәшкил олунмасы, шакир-
дн сәјлә олунмасы төрәдир. Мәктәб мүәллимләря бу сәбәбләр-
дә гаршы мүбаризәә киришмәсә, керидә галманы арадан кәл-
дырмаг олмәз. Керидә галманын сәбәбләри мүхтәлиф олдуғундан
һәмни шакирдләри ирәли апарыб снинфин сәвијјәсинә чәтдырмаг,
үчүн мүхтәлиф педагожи тәдбирләрә архаланмаг ләзимдир.
Ләкин һәр һалда вә һәр бир керидә галан шакирддә тәлимә вә
билијә мараг вә һәвәс ирәли кетмәјә сәј ојатмаг, кәркин вә икәд-
лә чалышмаға еһтијач доғурмаг иккилик илә галма илә мүбаризә-
дә әсәсдир. Шүбһәсиз, бу асан иш дејил, ләкин буәсуз иккилик-
лә гаршы һеч бир мүбаризәдәл данышмаға дәјмәз. Бу барәдә га-
бәгчыл мүәллимләрдән Г. Әләкбәров (Шамхор рајонунун Дүјәр-
ли кәнди) дејир: «Әкәр мәнән сорушсалар ки, мүвәфғәгиләт-
ләрнини сирри нәдәдир, мән ләикимәдән чәвәб верә биләрәм—
кәркин әмәкдә. һәгигәтән, II илдир ки, мәнни снинфимдә икки-
лик јохдур. Инди мән III снинфдә мәшгулам. 3 ил бундан әввәл
I снинф гәбул етдикдә, онун һәр бир шакирдни илә әсәсли сурәтдә
талыш олдум. Орада 30 шакирд вәр иди. Мән чалышдым ки,
онлардан бир нәфәр дә мәнни диггәтләдән јайынмасын. Хүсусән
әкә чалышдым ки, һәр бир шакирддә өз күчүнә инам һисси тәр-
бијә олунсун вә мән һеч тәсәввүрүнә кәтирә билмирәм ки, дәрс-
ләрниә мүнтәзәм давам едән, һәр дәрсн баша дүшән, һәр тәпшы-
рмы салыға илә јеринә јетирән шакирд икки ил бир снинфдә гал-
сын» Г. Әләкбәровун бу фикри илә разылашмаг олмәз. Мүәллим
Ч. Вәлидова (Шәхи шәһәри 17 нөмрәли мәктәб) мүвәфғәгиләт-
ләрнини сиррини белә илә едир: «Мән 31 илдир ки, икки сн-
инфләрдә мәшгулам. Бу үзүн илләр әрзиндә снинфимдә бир
нәфәр белә, иккиликлә раст кәлмәмишәм. Нәлијәтләрнини сир-
рини онда көрүрәм ки, һәр ушәгә хүсусән гајгы илә јанаширам.
Чәк заман иккилик һалларынын сәбәбини шакирдләрдә ахта-
рылар—онларын иштә мәдәнијјәтнини мәһдудлуғунда, рижәзи
тәфәккүрләрини ләик иккишафында, диггәтләрнини дағын-
дығында вә с. көрүрләр. Белә идиаларда мүәјјән һәгигәт олса
дә ушағын үзәринә дағма вурмаға әсәсимыз јохдур. Әкәр ша-
кирд тәлим процесиндә раст кәлдијә чәттиликләрә тәкчә өз кү-
чүнә јох етмәјә габилдирсә, о заман суал олунур—мүәллим нә
түмдүр? Мәһз мүәллим керидә галан шакирдә көмәк едиб ирә-
дә чәкмәлидир. һәр ушаға мән бәјүк үмидлә бәхырам, үмидсиз
ушаг јохдур!»

—
Аллаһ...

Баки шәһәри үзә 1966-чы илдә ибтидән снинфләрдә икки-
лик һаллары илә мүбаризәә һәср едилән елжи-педагожи кон-

Башкыда ма'рузе едөн мүәллимләрден В. Л. Сесканова (169 нөм-
рли мәктәп) бу барәдә дејир: «Алты илдир ки, мән иккиликсиз
дәрсләримдә ушаглары мүстәгил нәтичәләр чыхармага өјрәди-
рәм, ушагларын сәрбәст ишләмәләринә шәраит јарадырам. Мән
дәрс мәшгәләләрини мүхтәлиф шәкилләрдә апарырам. Бир дәр-
син башгасына охшамасына имкан вермир, тәлим етдијим ма-
териалы һәјатла багламага чалышырам, онун ушаглар тәрәфин-
дән јакшы баша дүшүлмәсинә наил олурам. Јүксәк мүвәффәғиј-
јәт дәрәдә әлдә едилә биләр... Јеңи материалын шәрһиндә
шакирдләрн фәаллашдырмаг, дәрсин башга мәрһәләләриндә
вә мәнз белә һәрәкәт етмәк, әјани вәсантдән сәмәрәли истифадә
етмәк шакирдләрдә бөјүк мараг ојадыр вә мүәллимин онларын
һәр биринә фәрди јанашмасына вә керижә галанлары ирәли чәк-
мәсинә имкан верир».

Кәтирилән мисаллар көстәрир ки, мәнз о мүәллимләр икки-
лик һалларына гаршы мүвәффәғијјәтлә мүбаризә апарыр,
шакирдләринә мөһкәм биллик, бачарыг вә вәрдишләр верир. бү-
түн синфин дәрәдә мүвәффәғ олмасына наил олулар ки, онлар
һәр күн һәр дәрсин јүксәк кејфијјәтдә тәшкилини тәмин едир, һәр
шакирди диггәт мәркәзиндә сахлајыр, онларын һәр биринә, о
чүмләдән керидә галан шакирдә дә һәссаслыгла јанашыр вә он-
ларын гајгысына галырлар. Өлкәнин бир чох јерләринин, о чүм-
ләдән республиканын јүзләрлә мәктәпләринин тәчрүбәси,
РСФСР-ин, Украјна ССР-ин тәчрүбәси, хүсусән, иккилик һал-
лары илә мүбаризәдә бөјүк наилијјәтләр газанмыш олан Ростов
вилајәти мүәллимләринин тәчрүбәси¹ дедикләримизи ајдын сү-
бут едир.

Ростов шәһәри I нөмрәли мәктәбин директору Ләмәкдар мүәл-
лим М. П. Јанова иккилик һалларына гаршы мүбаризәдә на-
илијјәтләриндән бәһс едәрәк јазыр: «Биз белә һесаб едирик ки,
иккилик һалларынын ләғвиндә шакирдин кичик үрәјинә кедән
әтиһ јол мүәллимин гәлбиндә кечир. Бизим наилијјәтләримиз
һәр бүтүн сирри мүәллимин гәлбиндә кизләнир. Мүәллимин әп-
сәс кејфијјәти онун инсанпәрвәрлијиндә, шакирдләрә аталыг вә
салыг гајгысы көстәрип мәсиндәдир. Гәлбән һәссаслыг бу чәтин
үрүшдә, ән чәтин ушагларын гәлбинә јол ачмагда әлимиздәки
«мәһәдир»². Биз иккилик һаллары илә мүбаризәјә һәср едил-
миш елә бир тәдгигат әсәри, елә бир мәгалә вә ја мулаһизәләр
әрмәмишик ки, бу чәтин проблеми һәлл етмәк үчүн мүәллимин
үридә галанлара һәссаслығыны вә инсанпәрвәрлијини ән плана
кәчирсин, ону әсәс бир јол, әсәс бир вәситә һесаб етмәсин. Буну
кәчә мүәллимин рәһмдиллијиндә ахтармаг доғру олмазды.
Мүәллимин һәссаслығыны һәм дә шакирди ишләдә билмәсиндә

¹ Бил: «Советская педагогика» журналы, 1963, № 1.

² Бил: К. Прима. В творческом поиске, М., 1965, сәһ. 14.

ахтармаг лазымдыр. Тәәссүф ки, буна һәләлик һәр мәктәбдә вә һәр синифдә һәлл ола билмәмшиқ.

Тә'лим процесинин тәшкилиндә олан һөгсанлардан бири шакирдн өзүнә, онун тә'лими үчүн сә'ј көстәрмәсинә аз фикир верилмәсидир. Бә'зи мүәллимләр керидә галан шакирдләрлә аз машгул олуp, һәмни шакирдләрн габилијәтләрн даирәсиндә там гүввәләрн илә көркнн ишләдә билмир онларн өз керилиқларнн арадан галдырмаг үчүн сә'ј көстәрмәг чәлб едә билмирләр. Чох заман белә күман едирләр ки, мүәллим керидә галанн «ирәлијә-доғру чәкмәлидир», лакин унудуруг ки, һәр шакирдн өзү тә'лимдә сә'ј көстәрмәсә, ону «ирәли чәкмәк» мүмкүн дејилдир. Шакирдләрдә тә'лимә әгли фәаллыг тәрбијә елдиндә, онлардә тә'лим фәиләринә мараг артыр, тә'лим процесинин өзү онлардә зөвг ојадыр, она көрә дә даһа сә'јлә чалышырлар. Әкәр мүәллим тәкчә габагчыл шакирдләрдә дејил, һәм дә керидә галанлардә һәр шеј—билијә һәвас ојада билсә, онларн тәтин суаллардә чаваблар ахтармаг үчүн сә'ј көстәрмәг чәлб едә билсә, онлардә өз күчләринә инам ојатмага мүвәффәг олса, демәк олар ки, бүтүн шакирдләрнн тә'лимдә мүвәффәг олмалары үчүн реал имкан јаратмыш олар.

Шакирд өзүнүн тә'лимдә ән хырда һәлијәтинн, ирәлиләмәсинн көрмәсә, ондә тә'лим ишләринә гаршы лагејд мүнасибәт әмәлә кәләчәкдир. Белә оларса, шакирд шүбһә алтына алмыш олдуғу өз күчүнү сәфәрбәр едә билмәјәчәк, өз күчүнә вә габилијәтинә инамыны итирәчәк вә нәтичәдә дәрсләрдә керн галмаг бир јана дурсун, мәктәбн тәрк етмәјә дә чалышачагдыр. Икниликләр һесабына илдә 4—5 мин һәфәр шакирднн мәктәбләрннннздән јажынмасыны сәбәби мәһз будур.

Мәшһур совет психолоғу С. Д. Рубинштејн өз тәдгигатларынн да јухарыда дејилән нәтичәјә кәлиp. О јазыр: «Тәрбијә ишиндә башлыча мәсәлә бундан ибарәтдир: адамы мин телләрлә һәјата елә багламаг лазымдыр ки, һәр тәрәфдән онун гаршысында она енд олан вә һәлл едилмәси ондан асылы олан әһәмијәтли вәзи-фәләр дурсун. Бу, һәр шејдән вачибдир, чүнки һәр чүр әхлағи јарамазлығларын мәнбәји адамлардә әмәлә кәлән мә'нави бошлуғ-дур; бу да онларын әтрафдакы һәјата лагејд олмаларыннан, бир тәрәфә чәкилмәләриндән, о һәјатдә өзләрннн јад мүшаһидә-чиләр кими һесаб етмәләриндән төрәјир. Белә олдуғда, онлар һәр шејдән үз дөндәриp, һәр шеј онларә мә'насыз көрүнүp»¹.

Һәгигәтән, тә'лимдә керидә галан шакирдләр «мин телләрлә» тә'лимә баглапмадығда, кетдикчә дәрсдән сојујур, икнилик адыны алдығдан сонра исә чох заман һәр шеј онлар үчүн мә'насыз көрүнүp, нәтичәдә мәктәбдән «үз дөндәрирләр», јажшы һәлләрдә ичтиман-фајдалы ишә јөнәлиp, пис һәлләрдә исә чинајәт характерли һадисәләрнн иштиракчылары олурлар.

¹ Принципы и пути развития психологии, М., Изд. АПН, РСФСР, 1959, стр. 140—141.

Handwritten signatures and marks at the bottom of the page.

Маһз буна көрә дә тә'лимдә керидә галан һәр шакирдин шууруна бәјүк тә сир көстәрмәк лазымдыр; ону баша салмаг лажымдыр ки, о да јолдашлары кими мүвәффағијјәтлә охуја биләр, икниллик онуи һеч дә бојуна бичилмәмишдир.

Биз јухарыда ушагларын тә'лимдә керидә галмаларынын сәбәбләрини өјрәнмөјин вачиблијиндән даңышдыг. Бунун мә'насы онда ахтәрмәг лажымдыр ки, сәбәбләр ајдын олдугда нөгсәш ләгв етмәк үчүн тәдбир, јә'ни керидә галангара нә чүр көмәк көстәрмәк ајдынлашар. Ләкин бу, ишин анчаг бир тәрәфини тәшкил едир. Ишин икинчи тәрәфи—һәр шакирди, о чүмләдән керидә галан шакирди әтрафлы өјрәниб танымагдан мбарәтдир. Мүәллимин икнилликсиз ишләјә биләчәјини, икнилликсизләшәрләрини тамамилә јох етмәк мүмкүн олачагыны, синифләр-дә әтуран бүтүн сағлам ушагларын дәрсләриндә мүвәффаг ола биләчәјини сөјләјәндә биз һеч дә синифдәки шакирдләрин габилијјәт вә сәләһәтинин ејни сәвијјәдә олдуғуну иддиә етмирик. Һәр кәсә мә'лумдур ки, ушагларын дәркетмә габилијјәти вә имканиләри мүхтәлифдир. Бу чәһәтдән әмәли олараг ушагларын үч сәһәдә ајырырлар. Биринчиләр—мүәллимин шәрһ етдији тә'лим материалыны асанлыгга баша дүшүрләр. Беләләриннә психологлар «тез өјрәнәнләр», педагоглар исә сәдәчә олараг «гүрвәтли шакирдләр», «даһа чох габилијјәтли» ушаглар дејирләр. Икинчиләр—мүәллимин шәрһ етдији материалы чәтинликлә баша дүшүр, мәнимсәмә вә анлајыш әмәләкәтирмә сүр'әти онларда чох ләик кәдир. Белә ушагларын мигдары синфин тәркибиндән асылы олараг бир нечә нәфәр ола биләр. Беләләрини психологлар «ләик өјрәнәнләр», педагоглар исә сәдәчә «зәиф», «габилијјәти мәнһуд» ушаглар адландырырлар. Мә'лумдур ки, мәһз белә ушаглар тә'лимдә даһа чох керидә галыр, икниллик, бә'зән дә үчилликә намизәд олурлар. Үчүнчү група габилијјәтләри бу ики ифрат чәһәтләр арасында олан ушаглар дахил едилер. Адәтән, синифләрдә беләләри әксәријјәт тәшкил едилер. «Тә'лимдә керидә галманы арадан галдырмаг проблемн» адлы мәгаләдә психологлардан Н. Менчинскаја вә З. Колмакова икнилликлә мүбаризә проблеминә тохунараг јазырлар: «Ләик өјрәнән» ушаглар үчүн, һәр шәјдән әввәл, сәчијјәви чәһәт онларда мәнимсәмә сүр'әтинин зәифлијидир; башга ушагларә нисбәтән беләләриннә габилијјәти мәнимсәмәк үчүн даһа чох вахт лажымдыр, јаваш сүр'әтлә габилијјәти мәнимсәмә ушагда мүәјјән кејфијјәтләрин, тәфәккүр фәәлијјәтиндә фәрди хүсусијјәтләрин олдуғуна ишарәдир, јә'ни әсәс тәфәккүр әмәлијјәти—тәһлил вә тәркибини, үмумиләшдирмә вә тәдригетмәнин нисбәтән ашағы сәвијјәдә инкишаф етдијини көстәрер... Үмумиләшдирмә белә ушагларда чәтинликлә, әксәрән инкрит материал әсасында әмәлә кәлир, һалбуки «тез өјрәнән» шакирдләр аз мигдарда фактлары тәһлил етмәк әсасында үмумиләшдирмәји бачарырлар»¹. Бу фикирлә разылашмамаг олмаз.

¹ Бах: «Мәдрәсәје образоваңије» журналы, 1963, № 4, сәһ. 61.

Чүнки буну мактабларимизин күндәлик тәчрүбәси тәсдиг едир.
Бу психологларын белә бир фикри дә шүбһәсиздир ки, белә
ушагларда тәфәккүр әмәлијјәтинин ашагы сәвијјәдә олмасы
тәфәккүрүн үмуми кәффијјәтиндән - онун әталәтиндән, кифәјәт
дәрәчәдә еластики олмамасындан асылдыр. Бүтүн бу мұлаһи-
зәләр, әввәләи, ону кәстәрир ки, «пис шакирд јохдур, пис мұәл-
лим пар» ифадәси һәр јердә дүзкүн һесаб едилә билмәз. Мұәлли-
мин мәркәзи сима олмасы һәгигәтдир вә онун јарадычылыг
игтидарына шүбһә едилмәмәлидир. Лакин ушаглар
арасында дәркәтмә процесси чох ләнк кедән шакирдләрин олду-
руну инакар етмәк олмәз. Икинчиси, бу мұлаһизәләр, ону кәстә-
ридир ки, «ләнк өјрәнән» ушаглар һеч дә педологларын вахтилә
идна едикләри кими там үмидсиз дејилдир. Белә ушаглар
дәрсдә өзләринә даһа чох диггәт тәләб едирләр. Онлар мұәл-
лимдән әләвә мисал чәкмәји, әләвә нүмунә кәстәрмәји, тапшы-
рыг вә тәмринләр вермаји, мұгајисә етдирмәји, онларын һәјәти
тәчрүбәләринә истинад етмәји көзләјирләр. Белә ушаглар үчүн
сәчијјәви чәһәтләрдән бири будур ки, онлар бу вә ја дикәр бир
мөвзуну дәрсдә сөјләјәркән аччаг дәрсликдәки мисалларла ки-
фәјәтләнир, јени мисаллар кәтирмәкдә чәтинлик чәкир, дүзүнә
верилән суала асаылыгла чаваб верир, тәрсинә гојулан суаллара
чаваб верә билмирләр. Белә шакирдләрин бу чүр хүсусијјәтләри-
ни мұәллим унутмамалыдыр. Ону да гејд етмәлијик ки, «ләнк
өјрәнән» ушаглар һәмишә о қәзијјәтдә галмаја да биләрләр.
Догрудур, онларын тәфәккүрләринин сәвијјәсини автоматик су-
рәтдә вә тез бир заманда инкишаф етдирмәк мүмкүн олмур.
Лакин ардычыл вә узун сүрән педагожи ишин сәјәсиндә һәмин
ушагларын идрак фәалијјәтиндә тәрәггијә наил олмаг вә нәти-
чәдә онлары синфи сәвијјәсинә чыхармаг мүмкүн олур. Бурада
мұәллимин мәһарәтиндән, ата-аналарла онун әлбир фәалијјә-
тиндән чох шеј асылдыр.

Тәлим процессинин фәрдиләшдирилмәси, әкс әләгә, шакирд-
ләрин идрак фәалијјәтини күчләндирмә, програмлашдырылмыш
тәлим үсулларындан истифадә олунмасы вә с. тисмән икииллик
әләннә чеврилмиш әсаслы педагожи-методик тәдбирләрдир
вә булар мәһарәтлә һәјәта кечирән мұәллимләр, бу јолларла
икииллик һалларыны ләгв едикләрини бир сәслә тәсдиг едирләр.

Беләликлә, шакирдин фәрди хүсусијјәтини өјрәнмәк, она һәр-
тәрәfli вә сәмәрәли јардым кәстәрмәк, она фәрди јанашмаг,
үмуми тәләб дақрасиндә она фәрдиләшдирилмиш тапшырыг
вермәк, хүсусән онун идрак фәалијјәтини фәаллашдырмаг, онда
өз гүввәсинә инам ојатмаг, ону һәмишә диггәт мәркәзиндә сах-
ламаг икиилликлә мұбаризәдә вачиб тәдбирләр кими гејд едил-
мәлидир. Мұәллимләр арасында икииллик һалларынын ләгв
едилә билчәјинә гәти инам әһвали-руһијјәси һөкм сүрмәлидир.
Буна јәр бир мұәллим вә еләчә дә шакирд психоложи чәһәтдән
һазырлашдырылмалыдыр. Икииллик һалларына гәршы мұбари-
зә һәм педагожи, һәм дә ичтимак сәчијјә дашыјыр. Бу мұбаризәјә

валидејләрлә, ичтимаијјәтлә јанашы, пионер вә комсомол тәш-
килатларыны да чәлб етмәк зәруридир. Мәһз белә олдугда, бу
чәтин проблемә һәлл етмәк мүмкүндүр. Бу исе бөјүк педагожи
проблем олмагла бәрабәр, һәм дә вачиб игтисади вә ичтимаи
проблемдир. Һәр шакирдә илдә дәпләтин орта һесабла 120 мапат
етдијини нәзәрә алсаг, иккиллијин дәғв едилмәсинин мад-
ди чәһәтдән фајдасы да ајдын олар. Иккилик јох едилдикдә һәр
шакирд өз вахтында ичтимаи-фајдалы әмәјә гошулар, һәр кәнч
вахтында аилә гурар. Республика, өлкә мигјасында бунун нә
һәдәр бөјүк игтисади вә ичтимаи мәна кәсб етдији ајдын көрү-
нүр. Бүтүн бунлар бизи иккилик проблеминин һәллине бөјүк
мәсулјәт һисси илә вә чиддәјјәтлә јанашмаға сөвг едир.

Керидә галан шакирдләрлә ишләмәјин әмәли јолларына кә-
лиһчә, јухарыда дедикләримизә бунлары да әлавә етмәк истәр-
дик. Мүәллимләр бу мәгсәдлә, адәтән, әлавә мәшғәләләр тәшкил
едирләр. Белә мәшғәләләрин јеринә көрә зәруријјәтинин инкар ет-
мәмәклә бәрабәр демәлијик ки, бунлары һәр заман тәшкил етмәк
олмаз. Әввәлән, онсуз да дәрсләри чох олан шакирдләри тез-тез
тәшкил едилән әлавә мәшғәләләрлә чәтинликләрә салмаг, јормаг
онларә фајдадан даһа чох зәрәр верир. Иккичиси, керидә галан
3—4 ушаг үчүн белә әлавә мәшғәләләрин дүзкүн тәшкили әмәли
олараг бөјүк чәтинлик төрәдир. Чүнки һәр шакирдин керилији
фәрди сәчијјә дашыјыр; бири програмын бир мөвзусундан, о би-
рисин башга мөвзусундан керидә галыр. Бунларын һәр бири илә
әлавә мәшғәләни фәрди тәшкил етмәк зәруридир. Бунлары нә-
дәрә алараг керидә галанларә ишләмәк үчүн даһа фајдалы јолу
өз онларла синифдә, дәрс просесиндә апармагла көрүрүк.
Керидә галан шакирдләр дәрсләрдә, тәкрат едирик, һәмишә
мүәллимин диггәт мәркәзиндә дурмалыдыр. Әкәр јени материалы
зәиф шакирдләр дәрс просесиндә баша дүшүрләрсә вә мүәллим
да дәрс просесиндә наил ола билирсә, буну бөјүк мүвәффәгиј-
әт һесаб етмәк ләзимдыр. Зәиф шакирдләрә ев тапшырыглары-
нын ичрасында да көмәк етмәк ләзимдыр. Бу јардымы исе күнү
тадылмыш группарда мүәллимләр, евдә ата-аналар, шакирдин
олашлары јеринә јетирә биләрләр. Бурада она наил олмаг ла-
зимдыр ки, зәиф шакирд башгасынын һазырладыгы тапшырыг-
ларын үзүн көчүрмәсин (буну да керидә галмағын сәбәбләриндән
ири һесаб едирик), әксинә өзү сәј көстәрсин, чалышсын, дү-
шүнсүн, гүввәләрини сәфәрбәр етсин. Иккилик һалларыны дәғв
етмәк үчүн имтаһанлары пајызә галан шакирдләрлә јәј ајла-
рында чидди чалышмаг, онларә әмәли көмәк тәшкил етмәк дә
зүһүмдүр. Буну да мөктәб өзү мүтәшәккил бир сурәтдә апар-
магыдыр. Имтаһанлары пајызә сахланан шакирдләрин һамысы-
нын мүвәффәг гијмәтләр алмаларына наил олмаг ләзимдыр.
Бир мәсәлә һаггында ајрыча гејд етмәк истәрдик. Бу, үч вә
даһа чох фәндән пис охујан вә нәтичәдә ики ил синифдә галан
шакирдләрин мәсәләсидир. Бу сонунчу тәлиматын тәләбидир
оңу дәјишдирмәјә әсас јохдур. Лакин белә ушагларын синиф-

Lu
Luy

L
Euy

до сакланмалары һаггында гәрар педагожи шураларла иҗум әҗми-
ви табуа едиладилардан [а] иҗлариде һәмин шакирдларин (ә)
кә төрмәларинә аса тагмыр. Фирриминә, белә шакирдларин
һәм алманә бир гоминә [а] иҗлариде муәллимләрин тәли
кәмәңи вә рәһбәрлиҗи иҗтәһидә чиддиҗәлә чалышмаг иҗкәри
иҗидә, онлар иҗиҗларини ләги едә биләрлар. Мәһә буна иҗүә
бә иҗә лә иҗкиләниләр һаггында сәи гәрари һагуст әҗминә әхир
дәриҗидә табуа етмәк мәҗсәдә даһа муәфиг тар. Буиу сәкәт
дә иҗкәри мән лә һәмдәр.

Кәрида гәләмә вә иҗкиләнилә муәбаризини әмәли вә едми
[а] лары педагожи мәтбуатда кәрини муәккәдә едиладилар.
Тәһәүф ки, бу муһүм проблемни һәлли, һәдә едми һәггәҗи иҗкәри
дәриҗидә гәдигг едиладиларидир. Муәллимләрә едми иҗкәдәки
кәмәк етмәк республикани педагожи вә психоложи кәләһәр сә-
һә һәдә чалышмаг едми иҗкиләниләр шәрәф иҗкидир. Иҗкиләнилә
муәбаризә мәктәб тәһсилини иҗкишафә [а] лариде әи әктуәл
проблемлардәи бири олдуғу үчүн бу барәдә һәр чүр фәјдалә тәд-
бир көрмәк тәһирәсалымәз вәзифәләримиздәи олмәлидир.

АЛТИНЧИ ФӘСИЛ

ӘМӘК ВӘ ПОЛИТЕХНИК ТӘЛИМИН ТӘШКИЛИ МӘСӘЛӘЛӘРИ

Мәсәләнин әһәмиҗәти һаггында. Партија вә һөкүмәтин мәк-
тәб һаггында [а] лар (20 иҗум 1972-чи ил) гәрариде «Үмүктәһсил
мәктәбини әмәк вә политехник мәктәб олараг иҗкишаф етдирмәк
вә гәкмилләндирмәк...»¹ тәләб олунур. һәмин гәрарда мәктәбин
коммунизм гуручулуғу илә әләгәсини даһа да мөһкәмләтмәк үчүн
мәктәб фәиләри вә муәсир иҗтәһсалатни әсәсләрини сәк әләгә-
дәр оҗрәймәк әминидә политехник тәлими иҗкишаф етдирмәк
кәриҗи органларидән тәләб олунур. Бу мәҗсәдә шакирдларин
заводлара, фабрикларә, совхоз вә колхозларә муһтәзәм олараг
әккурсеҗаларини тәшкил едиладилар, онларин иҗтәһсалат муәс-
сәләриҗидә техноложик процеслар вә әмәҗин тәшкили илә тәһһәс
дәтмәһәр зарури һәсәб едилир. Мәктәблиләрин әмәк тәрбияләснә,
иҗки едмә иҗшәринә хусуси диггәт [а] тирмәк, сәпаҗе вә кәнд тә-
әһһәсәти муәссисәләри илә бирликдә тәлим сәкәләри, мәктәб
мәктәбләрарасы тәлим-иҗтәһсалат емәләтхәһиләри [а] рәдидә
дәриҗидә тәһһәс етмәк, шакирд иҗтәһсалат бригадалары, шакирд
әмәҗини вә шакирд әмәҗи тәшкилини педагожи чәһәттәи әсәс-
ләриҗидә һәмин банга формаларини иҗки иҗкишаф етдириб
кәкмилләндирмәк, мәктәблиләрин, хусусилә [а] хари синиф шә-

¹ Сәк ИКП МК вә ССРИ һәмәрләр Советини «Һәмиләгә ортә гәһсәтә
дәи банга чәдирмәк вә үмүктәһсил мәктәбини даһа да иҗкишаф етдирә-
дә һаггында гәрари. Бәк «Азәрбаҗан муәллими» гәзәти, 28 иҗум 1972

У. 2
СССР 2

ширдларинин, калг тасарруфаты, шөһәр вә кәңдларин абадлашдырылмасы вә яшыллашдырылмасы, тәбиетин муһафизәси ишларинда муһафизәчил оларак иштирак етмәјә чәлб олунмалары мәгсадомуһафизә һесап едилер.

Һәмши һәрарда әмәк вә политехник тә'лимни мәктәпләримиздә муһафизә тәләпләрә ујғун инкишаф етдирилмәси вә тәкмилләшдирилмәсини тә'лимни етмәк үчүн көрүлән башлыча тәдбирларин программы верилмишдир. Бу тәдбирларин вахтында вә һәр јердә һәјәтә һәјәтә кечирилмәси чох вачиб олмага барабар, һәм вә асан дејилдир. Бу иш маариф тәшкилатлары вә педагожи коллективлардән мәнәрәтлә чалышмағы һәр шөјдән әввәл, әмәк вә политехник тә'лимни мүасир дөврдә вә јакын кәләчәкдә етмәјәтимиә үчүн мә'на вә әһәмийәтини ајдын дәрј етмәји тәләб едир.

Әмәк вә политехник тә'лим бүтүн тәрбијә системнидә муһим јер тутур. Шакирдларни әмәјә коммунист мүнасибәти руһунда тәрбијә етмәк мәктәб ишларинин мәркәзиндә дураң вәзифәләрдән биридир.

Сов.ИКП-нин XXIV гурултајында Л. И. Брежнев јолдаш совет адамларынын коммунист тәрбијәси вәзифәләриндәи сөз ачараг дејир: «Совет адамларында әмәјә јени мүнасибәт, коммунист мүнасибәти тәрбијә етмәк партијанын апардығы идеоложи ишдә ишк јерләрдән бирини тутур. Бу, чох бөјүк вәзифәдир. Һәјәт, Владимир Ильич Ленинни белә бир фикир сөјләмәкдә нә гәдәр һаглы олдуғуну тамамилә инандырычы шәкилдә тәсдиг едир ки, «јени әмәк интизамы јаратмағ инсанлар арасында јени ичтимаи әләгә формалары јаратмағ, инсанлары әмәјә чәлб етмәкдә јени формалар вә үсуллар јаратмағ — бир чох илләрини вә он илләрини ишидир.

Бу — ән јакшы вә ән нәчиб бир ишидир». Көзәл сөзләрдир! Биз бу сөзләрдән нәтичә чыхармалыјыгъ!»

Совет адамларында, илк нөвбәдә кәңчләрдә әмәјә јени коммунист мүнасибәти тәрбијә етмәјинчә әмәк мәнсулдарлығынын дурмадан тәрәгги етмәсиндән сөһбәт ачмага дәјмәз. Әмәк мәнсулдарлығыны инкишаф етдирмәјә даир һәјәтимиәздән миңләрлә миңәл чәкмәк олар. Әмәјә коммунист мүнасибәти тәрбијәси бүтүн тәрбијә системинин күчү вә илк нөвбәдә икә мәктәпләримиздә — әмәк вә политехник тә'лимни, әмәк тәрбијәсинин вәситәси илә һәјәтә кечирилә биләр. Әмәк вә политехник тә'лимни мүасир тәләпләр сәвијәсинә јүксәлтмәјинчә әмәјә коммунист мүнасибәтини истәвилән сәвијәдә тәрбијә етмәк олмаз. Әлбәттә, бу һәлә ишин бир тәрәфидир. Елми-техники интишаб ичтисади, мәдәни һәјәтимиәзин һәр сәһәсинә нүфуз етмиш, һестеһсал үсулларынын бүтүн үнсүрләриндә әсәслә дәјишикликләрә сәбәб олмушдур. Елми-техники тәрәгги чәмијәт һәјәтимиәнин мүхтәлиф тәрәфләринә күчлү тә'сир көстәрир. Ичтимаи истеһсалатын јүксәлишинин

1 Сов.ИКП XXIV гурултајының материаллары, Азербәјш, 1971, сәһ. 90.

Султан

Комплекси төшкн едир. Јени эмэк алатлери—јени нәһәнк машы-
лар, јени материаллар јарадылар, истейсалатын кешиш мигјасда
комплекси механикләшдирилмаси, автоматлашдырылмаси һәја-
та кечириптир, техноложн процеслар тәкмилләшдирилир, јени ис-
тейсалат саһәлери—атом санајеси, электрон санајеси, радиоелек-
троника, ракет, космик санајә саһәлери вә с. јарашыр. Электрон
һесаблајычы машыналарын истейсалатда, техноложн процесларын
ндарәсиндә истифада едилмаси кетдикчә кешишләнир. Техноло-
жн процесларда автоматлашдырылмыш хәтләрнн тәтбиги дур-
мадан чоалыр. Электрик, физики-кيميјәви е'мал үсуллары, ән
јүксәк вә ән ашағы тәзјиг вә истилик, квант электроникасы, ул-
тра сәс, магнит саһәси вә с. кетдикчә кешиш өлчүдә истейсалат
процеслариндә тәтбиг олунур. Буна көрә дә, елимләр, илк нөвбәдә
ријазәт, физика, кимијә/механика, биолокија елимлери јенидан
гурулар, оқларын истейсалатдаки ролу хејли күчләнир.
Ели кетдикчә даһа чох маһсулдар гүвәјә чеврилир. Елини ис-
тейсалата тәтбиги эмэк маһсулдарлығынын артмасына шәрант
јарадыр. Әмәјин елини тәшкили (ЭТ) проблеми илә инди һәр
саһәдә мәшгул олурлар. Бүтүн булар, тәбидир ки, јени кадрлар
јетишдирмаји тәләб едир. Бир чох истейсалат саһәлери фәһәнин
әң азы орта тәһсилли олмасыны тәләб едир. Истейсалатда зәһни
әмәјни тутуму кетдикчә артыр. Демәли, јени кадрлар, о чүмлә-
дән фәһлә, техник вә мүнәндисләр елә мүкәммәл һазырланмалы-
дырлар ки, јени мүрәккәб машыналардан, јени техноложн про-
цеслардан, һәмчәк јени иш үсулларындак асаңлыгла бағи
чыхара билсинләр, јени техниканы иларә едә билсинләр. Белә
бир вәзијәт үмумтәһсил мәктәбләриндә тә'лим-тәрбија ишләри-
нин, о чүмләдән эмәк вә политехник тә'лимни тәкмилләшдирил-
мәсини тәхрәсалыммаз вәзифә кими гәршыја гојур.

Үмуми орта тәһсилли һәјата кечирилмаси илә әлағәдар ола-
раг орта мәктәбләрини мә'әунлары сајча илдән-илә чоалыр.
Республиканың үмумтәһсил орта мәктәбләрини 1965-чи илдә
20,2 миң нәфәр кәңч битирдији һалда, 1970-чи ил 49 миң кәңч
битирмишдир. 1975-чи илдә исә бу рәғәм 75 миң нәфәрдән чох
олачагдыр. һәмни кәңчләрини әксәријәтнин исә мә'лум сәбәб-
ләрдән тәһсилләрини али мәктәбдә давам етдирмәк имканы
өлмајачагдыр. Демәли, һәмни кәңчләри ичтиман-фајдалы әмәјә
чәлб етмәк вәчиб вә јени бир вәзифә кими мејдана чыхыр. Бу исә
өз нөвбәсиндә кәңчләрә һәлә мәктәбдә икән мүәјјән әмәли эмәк
һазырлығы вермәји тәләб едир. Буна көрә дә мәктәб шакирд-
ләри эмәк һәјатына, онлары шүүрлу олараг пешә сечмәјә (про-
фориентасијаја) һазырламалыдыр.

Мәктәб кәңчләрә дәрнн елини, техники вә әхлағи етиқ билли-
кәр вермәклә јанашы, онлара эмәк вә политехник тә'лим дә вер-
мәлидир. Буна мүәсир һәјат тәләб едир. Лаким тәәссүфлә гејд
етмәлијик ки, бу чох бөјүк вәзифәни, кәңчләрә эмәк вә политех-
ник тә'лим вермәк вәзифәсини истәнилән шакилдә һәјата кечирә
билмәјишдик. Бунун бир сәбәби мадди тә'лим базасынын әәиф-

Сәтүр

жи ва муаллим кадрларинин азлыгыдырса, дикәр сәбәби исә
инин вәзифани мәктәб рәһбәрләри вә маариф органлары ишти-
ринин лазими дәрәжәдә дәрк етмәмәләридир. Әлбәттә, мәктәб
ишчиләри үчүн ана дилиндә педагожи әдәбијјатин азлыгы да
әсас сәбәбләрдән биридир. Республика педагожи мәтбуаты бу
мәсәләдә лазими гәдәр әһәмијјәт вермир, лазими тәдғигат ишлә-
рә апарылмыр. Булар һеч дә о демәк дејилдир ки, мәктәбләри-
ндә әмәк вә политехник тәлимә фикир верилмир. Габагчыл
мәктәбләрдә әмәк вә политехник тәлимә дәвр дәјәрли мүсбәт
тәчрүбә тәлләшмишдыр. Һәмин тәчрүбәни мүхтәсәр дә олса көз-
ән кечирмәк, үмумиләшдирмәк, һәлл едилмәмиш мәсәләләр
һаггында фикир мүбадиләси етмәк зәрурлдир.

Әмәк вә политехник тәлимин маһијјәти вә вәзифәләри.
Н. К. Крупскаја јазыр: «Политехнизм тәдрисин хүсуси предмети
дејилдир, о, бүтүн фәнләри өзүндә чәмләшдирмәли, һәм физика-
дә, һәм кимјадә, һәм тәбиәтшүнәслыгдә, һәм дә ичтиманјјатдә
материал сечилмәсиндә әкс етдирилмәлидир. Бу фәнләрин гар-
тылыгы алағәси лазымдыр вә бунларын практики фәалијјәтлә-
шәгәси вә хүсусилә онларын әмәк тәлими илә алағәләндирил-
әси лазымдыр. Јалныз белә алағә әмәк тәдрисинә политехник
һарактер верә биләр»¹. Көрүндүјү кими, үмумтәһсил фәнләринин
тәдриси, әмәк вә политехник тәлим бир-бириндән тәчрид едил-
иләр, әксинә бири дикәри илә сых бағлы олур.

Әмәк вә политехник тәлимин маһијјәти вә вәзифәләринә
һар рус дилиндә педагожи әдәбијјатдә чох јазылмыш вә јазы-
лмыш. Политехник вә әмәк тәлимин һаггында марксизм-ленинизм
классикләринин әсәслы көстәришләри, демәк олар ки, һәр бир
үәллимә мәлумдур. Лакин тәәсүфлә гејд етмәлијик ки, һәмин
көстәришләрин шәрһи һаггында алимләр арасында фикир бирли-
ги юхдур.

Јени програмларын тәтбиги илә алағәдәр әмәк вә политехник
тәлимин вәзифәләрини, бунунла бәрабәр мәзмунуну мүәјјән-
ләшдирмәк чәһдләри бу саһәдә мүбаһисәнин дәирәсини кениш-
ләшдирмишдыр. Бу исә ССРИ Педагожи Елмләр Академијјасы-
н 1972-чи ил 27—28 ијун тарихли үмуми ичласында даһа
һаггы тәһкилдә өзүнү көстәрмишдыр. «Политехник мәктәбин мүә-
рә проблемләри»² мөвзусунда мәрузә едән академик В. Г. Зу-
ев бу мәсәләдә чохдан бәри әсәсэн гәбул едилмиш елми анла-
ша ујгун олараг белә бир фикир ирәли сүрүр ки, мәктәб—
политехник мәктәб адландырылмалыдыр, политехник тәһсил, һеч
үмуми тәһсилни һиссәси олмајыб, «кәч һәслин бүтүн тәһси-
лин мәгсәд, гурулуш вә мәзмунуну, мәктәбдә тәлимин форма
үсулларыны мүәјјәнләшдирир»³. Бу фикри шәрһ едәрәк В. Г.

¹ Н. К. Крупскаја. Сечилмиш педагожи әсәрләри, Биринши һиссә, Ма-
скә ләшријјаты, 1966, сәһ. 324.
² Бах: Проблемы политехнического образования, «Педагогика», М., 1972.
³ Бах: Јени орада, сәһ. 12.

Ub

Султанов

Зубов бир гадэр ирәлидә дејир. «Политехнизм анлајышында олан фәргләрни характеристикасы үзәриндә дајанмадан диггәти аңчаг даһа кениш интишар тапмыш белә бир фикрә чалб етмәк истәјирәм ки, орада политехник тәһсил иради вә ја гејри иради олараг, нечә дејәрләр, үмуми тәһсиллә бир сырада там тәһсилни мүәјјән һиссәси, бәзән исә кифәјәт дәрәчәдә мүстәгил һиссәси адландырылып. Вә ја кобуда да чыхса, белә күман едирләр ки, мәктәб бир тәһсил дејил, ики тәһсил—үмуми вә хусуси политехник тәһсил вермәлидир. Беләликлә, иадна едирләр ки, политехник тәһсил үмуми тәһсилни әсасында инкишаф едир вә үмуми тәһсиллә пешә тәһсили арасында көрпү тәһсил едир»¹.

Һәч шүбһәсиз, В. Г. Зубовун мәрузәсиндә бир сыра гүјмәтли тәклиф вә фикирләр вардыр. Лакин онун политехник тәһсил анлајышы һаггындакы фикри илә разылашмаг олмаз. Мәрузә әтрафында ирәли сүрүлән мүбаһисәләрә әнд материаллардан көрүндүјү кими, иштиракчыларын бир гиәми, хусусән политехник тәһлим мәсәләләри илә чохдан мәшгул оланлар политехник тәһсилни сәрһәдләрини һәддән артыг кенишләйдирән, онун ичәриндә үмуми тәһсил мәфһумуну «әридән» фикирлә разы олмәдыгларыны көстәрдиләр.

Академијанын мүхбир үзвү М. Н. Скаткин һаглы олараг гејд етди ки, политехник тәһлим гаршысында Зубовун ирәли сүрдүјү һәр шеји әһатә едән, һәртәрәfli инкишаф етмиш шәхсијјәт тәрбијәси кими мәгсәд гојулдугда «Политехник тәһлимни нә мәзмунуну, нә дә методларыны мүәјјәнләшдирмәк олар»².

Биз бурада политехник тәһлимни мәгсәд вә мәзмунуна әнд мејдана чыхан мүбаһисәни һәлл етмәји гаршымыза вәзифә гојмур. Ону гејд етмәк фикриндәјик ки, белә, балкә дә бир гадәр кениш мүзакирә политехник вә әмәк тәһлиминин үмумтәһсил системиндә мәзмунуну дөгигләшдирмәк вә тәкмилләшдирмәјә һәйр едилсә иди, даһа фәјдалы нәтичә верәрди. Мәктәбләримиз үмумтәһсил, әмәк вә политехник мәктәб олараг, инкишаф етдириләдирән политехник тәһлим дә онун ајрылмаз һиссәси кими гејтүмәлидир. Маркенизм-ленинизм классикләринин бу бәрәдә ирәли сүрдүкләри анлајыша субјектив олараг мүхтәлиф шәрһләр вермәјә нә һаггымыз, нә дә әсасымыз вар.

К. Маркс тәрбијәјә кениш мәнада тәриф верәркән онун үч һиссәдән: биринчи, әгли тәрбијәдән; икинчи, физики тәрбијәдән; үчүнчү исә политехник тәһлимдән ибарәт олдуғуну көстәрмишди. Политехник тәһлим «истеһсалатын бүтүн процесләринин әсәс принципләри илә таныш едән, ејни заманда ушаға вә ја јенијетмәјә бүтүн истеһсалатын ән садә аләтләри илә рафтар етмәк вә әдәбиәти верән»³ тәһлимдир. Политехник тәһлимни мәгсәд вә вәзифәләри һаггында В. И. Ленинин ирәли сүрдүјү идејалар со-

¹ Бах Проблемы политехнического образования, «Педагогика», М., 1972, с. 10.

² Ленин орада, с. 50.

³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. изд. 2, т. 16, стр. 196.

Без мәктәпләре үчүн һалләдичи олмуш ва олматла давам едир.
В. И. Ленин гејд едирди ки, политехник тарбия һәр шеји өјрәт-
мәји дејил, дакин үмумијјәтлә мүасир сәнајенин әсасларыны
өјрәтмәји тәләб едир.

Мәлумдур ки, В. И. Ленин политехник тәһсилни таршысында
шакирдләри истәһсалатын бүтүн башлыча саһәләри илә таныш
етмәк вәзифәси гојмушдур. В. И. Ленин политехник тәһсилни үму-
ми тәһсилә таршы гојмурду, ошу үмуми тәһсиллә алағәдар һәјәти
кечириәмәји көзәрдә тутурду. В. И. Ленин политехник тәһсилни
мәзмунуна — кәһчләри, електрик һаггында мәлуматла, ошун ме-
ханики вә кимјови сәнајәдә тәтбиги, өлкәнин електрик тәһдирил-
мәси планы, ағаномиянын әсаслары илә таныш етмәк мәсәлә-
ләрини дахил етмәји тәклиф едирди. Бүтүн бу мәлуматла
В. И. Ленин кәһчләрә үмумтәһсил биләкләри зәминилдә пермәји
мәсләһәт көрүрду. Кәһчләрин коммунист гуручулуғу ишләрин-
дә иштирак етмәләригә В. И. Ленин ајрыча јер һәрирди. Һәмин
идејалар о заман үчүн актуал олдуғу кими, инди дә өз әһәмий-
јәтини тамамилә сахламағдадыр.

Бүтүнлә барабәр мүасир мәктәпләримиз, әлвә вә техниканын,
истәһсалатын индики вә сабаһкы тәләбләри әсасында әмәк вә
политехник тәһсилни мәзмунуну мүәјјәнләшдирмәји тәләб едир.
Биз бурада, политехник тәһсилни програмыны вермәк фикриндә
дејилик, ошу гејд етмәк истәјирик ки, истәһсалатын башлыча
саһәләри инди о гәдәр кениш вә мүрәккәбдир ки, бунларла ша-
кирдләри таныш етмәк дә, бу мәгсәдлә програм тәртиб етмәк дә
асан дејилдир, дакин нечә олурса-олсун буну һәјәтә кечириәмә-
ји. Бурада биз ачығ В. И. Ленинни: политехник һәр шеји өј-
рәтмәји дејил, дакин мүасир сәнајенин әсасларыны өјрәтмәји
тәләб едир, — дејә ирәли сүрдүјү көстәришә истиһад етмәклә
чәтнликдән чыха биләрик. Јә ки мөвчуд олән чоҳ мүхтәлиф
техниканы, мүхтәлиф техноложни процесләри дејил, онларын
үмуми принципләрини вә бунларын әсасыны тәшкил едән елми
ғакуллары шәрһ етмәји тәләб едир». Мәсәлән, торпағы чевирән
котанын тижәси, ағачјаран балта, ағачкәсән бычгы, металјонан
торпачы дэзкаһы, кағыз, дәри, метал варағләр кәсән гајчы вә
бунлар кими башга техник аләтләрин һамысынын әсасында
бир вә ејни принцип, дурур. Бүтүн бунлар кәсмәни паз вәситәси
лә һәјәтә кечиририләр, бу процесни әсасында нсә ащагыдаки
физики гәнун дурур: чисини тәзјиг етдији саһә иә гәдәр мөһдуд
оларса, тәзјиг бир о гәдәр чоҳ олар. Шакирд кәсмәнин бу үмуми
принципини вә ошун истиһад етдији, бу елми гәнуну баша дүшәр-
гә, һәр һансы механики кәсәр аләтләри илә сонралар растлашса
онлары да асанлығла дәрк едәчәкдир, онларын мәлум олән үму-
ми чәһәтләрини баша дүшәчәкдир. «Аләтин, матшынын, автома-
лаһа тез рафтар етмәји өјрәвәр вә сонра асанлығла бачарығы
бир объектдан вә ја процесдан башгасына, ошун оләнләре «ке-

тасарруфаты үчү бела кадрлар назырламаз мөмөдү көз
тох иш көрүлмүздүр. Лакин бир сыра тасарруфатда кадр ча-
гышыр, она көрө да техниканын эһемийетли писсеси апчат бир
новбада ишлайыр. Л. И. Брежнев жолдаш кәнд тасарруфаты үчү
мөхәммәтторлар ва б. кадрлар назырлыгында комсомол таш-
кылатканын мүлүм рол ојнамалы олдугуну көстөрөрөк, ССРИ
Маариф Назирлијине мәсләһәт көрүр ки, ССРИ Кәнд Тасарру-
фаты Назирлији ва диқар орғайларла бирдикдә «орта мәктәбла-
ры жукары сениф шакирдләриндән мөхәммәтторлар ва башга
мүтәһәсселар назырламагда колхоз ва совхозлара неча кәнд
етмәк һагында дүшүнмәлдир»¹.

Һәмин көстөрүшлә әлагәдәр олараг **ҮНЛККИ ТИК VII** пле-
куму (декабр 1969) «Техники пешәләре јијәләймәк уғрунда кәнд-
ли кәндләрин күтәдән һәрәкәтканы кенишләндирмәк үчү комсо-
мол тәшкылатларынын иши һагында» дүсуси мәслә мүзақира
әдиб кениш гәрар гәбул етмишдир. Һәмин гәрарда комсомол
тәшкылатларынын вәзифәләри әтрафлы шәрһ әдиләр дә кәнд та-
сарруфатыны јүксәлтмәк үчү бумун мүлүм тәдбир олдуғу кө-
стөрәләр.

Гәрарда кәнд орта мәктәбләринин сон сениф шакирдләринә
техники пешәләр, оңчүмләдән трактор, автомашыны, кәнд тасар-
руфаты машыналарыны сүрмәји өјрәтмәја көмәкчи көстөрмәк
дүсуси гәјд әдиләр, онлары шакирд/истеһсалат бригадаларына,
кәнд тасарруфаты машыналарыны өјрәтмә дәрһәкләринә чәлб
етмәк мәсләһәт көрүләр, мәктәблиләр үчү канч техникләр, кәнд
тәбиәтчиләр стансијасынын шәбәкәсини кенишләндирмәк, техни-
ки дәрһәкләрин сајыны артырмаг ва с. әрүри һесаб әдиләр.
Бунларла бәрәбар һәмин гәрар мүхтәлиф тәдбирләр, о чүмләдән
мүсабигәләр, олимпиадалар, викториналар кечирмәји, тәһриба-
чилик ишләрини кенишләндирмәк јолу илә торпагы, багы, бос-
таны, мал-гәраны, үмумийәтлә кәнд тасарруфатыны, о сәһәдә
тәкиләк әмәји кәндләрә сездирмәја дүсуси диггәт вермәји гәр-
шыја гојур². Бу мүлүм вәзифәнини дә јеринә јөтиривәсән әмәк ва
политехник тәлимин әсәсли сурәтдә јакшылашдырылмасыны
тәләб едир.

Үмумтәһсил фәиләринини тәдриси процесиндә әмәк ва политех-
ник тәлим. Политехник тәлимин әсас јолу едиләрини әсаслары-
нын тәдриси процесидир. Бу да тасәдүфи дејилдир. Политехник
тәлимин мәгсәди, һәр шейдән әввәл, мүасир истеһсалатын баш-
чы саһәләринин, онун өлми әсәсларыны шакирдләрә өјрәтмәк-
дир. Мүасир истеһсалат, онун тәшкыли, ишләтдији техника, тәт-
бир етдији техноложия, истифада етдији иш үсуллары ва с. һә
силләрә истивад едир. Она көрө дә истеһсалатын башчы саһә-
ләри, мәсәлән, әлүментар, механики сәнаје, кәнд тасарруфаты,
онларын үмуми өлми әсәслары физика, химия, биоложија кимия

¹ Л. И. Брежнев. Ленин јолу илә, 2-чи чилд, Азәрнәшр, 1970, сәд. 537.
² Бах: «Комсомолскаја правда» гәзети, 28 декабр 1969, № 392.

Фәнләр тәдрис процесиндә (ајрыча вахт сәрф етмәдән) шәрһ олунма биләр.

Тәдрис фәнләринин һәр бирдә үзә шакирдләрә мұхтәлиф ситәрдә верилән әмәк вә политехник көрүш програмыны бурада вермејә имканымыз јохдур. Буна көрә дә марагланаилләрә алава әдәбијјата бахмаларыны төвснјә едиряк¹.

Лакин охучуларда ајдын төсәввүр јаратмаг үчүн бир неча икәл кестәрмәклә кифәјәтләнәчәјик.

Әввәлә, ону тејд едәк ки, додтехник тәлим бахымында бәтте фәнләрин, һәтта бумәнитәр фәнләрин дә мұәјјән ролу вә јерн вердыр. Мәсәлән, тарих вә ичтиманјјәт фәнләринин тәдрисиндә шакирдләр мұхтәлиф тарихи дөврләрдә мәнсулар түвсәләр вә истәһсал мүдәсибәтләринән мәһијәти вә иһкәмләфи илә таныш олурлар. Ондар хусусән, сәснализм дүнјасында истәһсал мүдәсибәтләринин мәһијәтинин әмәк мәнсуадарлығыны артмакына әһәмијјәтинин дәрк едир, һәр бир вәтәндашын вәзифә вә бүтүндәринин бөјүк тәрбијәви ролуну баша дүшүрләр.

Әдәбијјатын тәдрис процесиндә шакирдләр әмәјин ичтиман ролуну дәрк едир, әмәк адамдарына хусусән коммунизм гуручуларына һәрмәт басдыр, әмәјин сәснализм дүнјасында шан вә шәрәт иһи олмасына аид конкрет фәһларла таныш олурлар.

Ичтисади чографија өлкәнде бәш верән техник тәрәгги илә јени јарадылмыш сәнајә мәркәзләри, хәлг төсәррүфатынын јерләшдирилмәси гајунау јундулары вә шакирдләри таныш едир. Кимја, биолокија вә чографија сәһләриндә өлкәнин әсәс тәбиә сәрвәтләри (о чумладан хәммәт вә енержи еһтијәтләри вә), истәһсалы вә планлашдырылмасы һаггында мәлумат вериләр.

Физика мұхтәлиф енержи вәвләринин истәһсал едилмәсини, пәјләһма вә истифадә едилмәсинин мүәсир үсулларыны, һәмчүнә мұхтәлиф енеркетик гуругуларыны вә мөһанизмләрин иһи принципләрини өјрәдир. Физика һәм дә шакирдләрә мүәсир маһинә үзәррикләрин, чох јайылмыш олан маһинә алаәтләрин иһләри вә тәбиги принципләрини өјрәдир.

Кимја, физика вә биолокијанын тәдрисиндә шакирдләр әсәс үзви вә тејри-үзви кимјәви маһеулун, пара вә әлван металларын истәһсалы вә тәбиги, һәмчүнә оғларын физик кимјәви вә биолоки е мәлыны өјрәнирләр. Физика вә ријазијјәт дәрсләриндә шакирдләр техника, технолокија, узатдан идарә етмәкни, мүәсир һесаблајычы, һәлледиңи гуругуларыны тәбиги әсәсләри өјрәнирләр².

Көрүндүјү ки, фәнләрин тәдрис процесиндә шакирдләрә верилән политехник биллик вә бачырыглар олдуғна чох вә мұхтәлифдир. Мәсәлән, мұхтәлиф хәмијјәт вә хәјфијјәтләри өлчмәк

¹ Бах: «Советская педагогика» журналы, 1968, № 4, сәһ. 99-114.
У А. Иванович, Д. А. Епштейн. О педагогическом образовании и тру-
довой обучении в средней школе.

² Бах: «Советская педагогика» журналы, 1967, № 2, сәһ. 16.

125 03 - 100

чүү мөвчүд олан алатдариниң принциплари ээ таттиги жоллари
да шакирдлар физика ва рижазият дэрилэринде таныш олур.
Биткичилик ва бейландарлаган физикада эсасларини
шакирдлар бжолраижа дэрилэринде афранир. Бу саһада тэдрис
арла таныш олур. тэчрүбачиликка мөшгүл олур. мөшгүл
аһалари (микроскоп) ишлагмаж өйрацирлар.

Политехник характер дашиман бу малуматлари шакирдлар
вермак үчүн тэдрис пваншида арича вахт африлмир. бунун
үчүн фанларни тэдриси процессинде истифада олунур. Фанлар
үзрә алагадар јши дэре китабларында политехник талим харак
тери дашиман материаллар дэри едилмишидир. бу мағсадла һэм
э истифсалат мүәссиселэринэ едилэн екскурсиялардан, мүтәхэс
селэрдә кеширлен мүсәһибалардан, шакирдлар үчүн тәшкил
етилмиш мүһазиралардан, истифсалат ечијјали тэдрис филмде
ридан ва с. истифада олунмалыдыр.

Фанларни тэдриси процессинде шакирдларә политехник ба
харлыг вермак о гадар да асаң иш дејилдир. Бу важиб иш һеч
э фанни дахили мәнтигини цозмаг һесабына керүлэ билмэз.
Мәсалән, физикада истилик енержици һаггында верилэн мәлу
матлардан һәтичә чыхарыб дахили јайма мүһарриклэрини баца
ралмаг әдэтинэ дэри һеч дә машиншүнаслыг үзрә мөшгүлэја че
тирмак олмэз. Әкс тәгдирдә, физика курсуна даир шакирдлар
э системләшдирилмиш аилајыщ әмәлэ кәтирмак кох чәтич
дәшәр.

Әмәк тәлимийини тәшкили тэчрүбәсинде шакирдларә әмәк
э политехник һазырлыг вермакда орта мәктәб системинде әмәк
элимийини өзүнәмәхсус јери вардыр. Әмәк тәлимни орта мәктәб
үзрә үч мәрһәләдә кәчилдир.

Биринчи мәрһәлә. I—III синифлардәки әмәк тәлимни биринчи
мәрһәлә һесаб олунур. Бунун әсас мағсади шакирдларни политех
ник биликлэрини ва илкин әмәк бачарыгларынын әсаслары илә
улаһхандырмаг, онлары әмәксевәрлик, әмәја ва әмәк адамла
рына коммунист мүнасибәти бәсләмәк руһунда тәрбија етмәк
дир. Синиф мүәллимларә тәрәфиндән апарылан кағыз, картон
э парча кәз иш, техники моделләшдирмәк, кәнд тәсәрруфаты
јотар биткилэрини бечәрмә ва с.) илә алагадар мөшгүлэләр,
јотар биткилэрини бечәрмә ва с.) илә алагадар мөшгүлэләр,
истифсалата тәшкил едилэн екскурсиялар заманы апарылај мү
һазиралар ва с. раситәси илә I—III синиф шакирдларини мүәјјән
әртидән әмәк һазырлыгы вери. Бу һазырлыгы һәчми елә олма
дыр ки «шакирдлар... сонраки синифлардо мәктәб е малатка
расы, елә э дә тэдрис-тэчрүбә саһәсинде мүнтәзәм оларат мүәј
јән һәчмдә политехник биликләрә, бачарыг ва вәрдишләрә
ијаләтијә, ичтиман-фајдалы әмәјин онларын күчүрә мүвафиғ
әвилэринде мүстәгил иштирак етмәјә» иккан тапсынлар. Бу

1. Бәз. Сәккизилилик мәктәб програмлары. Ана дили, Рижазият, Тәбвот.
мүәссисе, Әмәк тәлимни, I—III синифлар үчүн, Баки, 1969, сәһ. 146.
2. Бәз. «Советскаја педагогика» журналы, 1968, № 1, сәһ. 101—105.
3. Бәз. Сәккизилилик мәктәб програмлары, Ана дили, Рижазият, Тәбвот.
мүәссисе, Әмәк тәлимни, I—III синифлар үчүн, Баки, 1969, сәһ. 174.

мәғсәдлә шакирдларин ағач, картон, парча, кағыз, пластйлин ва мағһилдән муһтәғил оларат мәмуләт һазарламаларына хусуи фиқар иршир. Олар тәдрис-тәһриүбә сәһәсиндә садәт-битки-чиһәлә мәһуул олур, мәһсул тоһланышында иштирак едир, отар биткиларниә ва чанлы тәбиәт, кушәсиндә һөҗвәларә, хидмәт ет-мәк гәрдәларыны өҗрәһиһләр. Буһларда бәрәбәр әмәк адһмларә һаһәндә шакирдларә мәрағлә сәһбәтләр аһарилыр, колхоз тар иһарына, паркларә екскурсиялар тәһкил одилыр.

Иккинчи мәрһалә. IV—VIII сииһләрдаки әмәк тәлими иккинчи мәрһалә һесаһ олунур. Һәмһи сииһләрда әмәк тәлимийини гәрдәһәсиндә аһағыдаки вәзифәләр тоһулур: «Шакирдларә, тех-ниһә кәнд тәсәһррүфаты ва мәһшәт әмәји сәһәсиндә һөҗәтдә тәһри-үрә һәһ илк билки ва бачарығлар вермәк: мәктәблиләрини техни-үк өҗәккүрү ва конструкторлуғ габилитәһләрини иһкишаф етдүрмәк; онларда әмәјә коммуһист муһасибәти ва үмуми әмәк кәд иһҗәти тәрбијә етмәк»¹.

IV—VIII сииһләрда шакирдларә верилән әмәк ва политех-ниһ һазырлығ сәһ һәһмдә одмалыдыр ки, IX—X сииһләрда әмәк тәлимийини дәрһнләшдирмәјә ва кенишләндирмәјә имкаи верилән, һәмһинини кәһчләрини VIII ва ја X сииһи битирәркәһ шү-үрә, оларат өзләриниә пешә сечмәләриниә әһаслы көмәк етсәһ. Мәктәһи мадди-тәлиһи базасы, әмәк мәһшәтләләһриндә сииһф-ләһләһ гызлар ва оғлаңлар группарына бөлүнмәһи имкаиһнәндә һәм һәмһинини мәктәһдә муһтәһәһиһ сәдрәһрин иштиракыһндә әһһәһи оларат IV—VIII сииһләрда әмәк тәлими 6 муһтәһлиф гәрдәһдә кечирилыр: метал ва ағач емәһли үзрә техниһи әмәк (I вариант), метал емәһли үзрә техниһи әмәк (II вариант), ағач емәһли үзрә техниһи әмәк (III вариант), мәһшәт хидмәти әмәји (IV вариант), техниһи ва кәнд тәсәһррүфаты әмәји (V вариант), кәнд тәсәһррүфаты ва мәһшәт хидмәти әмәји (VI вариант)².

Һәмһи програмларын тәләһинә көрә, әмәк тәлимийини белә муһ-тәһлиф вариантларда верилмәһсинини бөјүк әһәмийәти, һәр шеһдән гәрдә һәһәһдәһи ки, бүтүн орта ва сәккизиллик мәктәһләрини IV—VIII сииһи шакирдларини әмәк тәлими мәһшәләләриниә чәһб ет-мәк имкаиһи артыр.

1971—72-чи дәрәһ иһһиә даһр статистиһа көһтәрһр ки, IV—VIII сииһләр үзрә әмәк тәлимиә 728,6 мин нәһфәр, о чүмләдән:

- I вариант үзрә—177,2 мин (24,3 фәһһ);
- II вариант үзрә—38,6 мин (5,3 фәһһ);
- III вариант үзрә—30,2 мин (4,2 фәһһ);
- IV вариант үзрә—284,6 мин (39 фәһһ);
- V вариант үзрә—284,6 мин (39 фәһһ);

¹ Баһ. Сәккизиллик мәктәһ програмлары, Әмәк тәлими, IV—VIII сииһ-ләр, 1970, сәһ 6.
² Баһ. Сәккизиллик мәктәһ програмлары, Әмәк тәлими, IV—VIII сииһ-ләр, 1970, сәһ 6.

Генә оғара

VI вариант үзрә—82,1 мин (11,2 фанз).

шакирд чөлб едилмишдир. Көрүндүү кими, маддә бәза икканларны (е'малатханалар вә с.) илә алягадар олараг әмәк тә'лимий дә шакирдләрнин вариантлар үзрә бөлкүгү тә'ри-барабәрдир.

Орта вә сөкхиәллик мәктәбләрнин бө'үк бир тисминдә әмәк тә'лимий программанын тәләбләрн сәни'ясиндә кечир. Тәчрүбәли вә һазырлыгы мӯәллим кадрлары, јакшы тәчһиз едилмиш е'малатханалар вә тәдрис-тәчрүбә сәһәләри шакирдләрн әмәк тә'лимийә анд мөһкөм билдә вә тәрури әмәли бачарытла сәләтләндирмәгә иккан верир, әмәк тә'лимийнн елмләрин әсаслары вә алагасини тә'мин едир. Бир кечә мисал кәтирәк.

Дәвәчи районундакы I нөмрәли орта мәктәбин, бир чох баш са мәктәбләр кими, ләзыйи дәзкәһ вә алятләрлә тәчһиз едилмиш чиликәрлик е'малатханасы вардыр. Әмәк мӯәллими Д. Пирхужуев метал е'малы үзрә мөшгәләләрини чох марағла тәшкил едир. О, һәр бир әмәли мөшгәләләни шакирдләрнин өйрәниш олдулары кими, физика, һәндәсә, рәсмхәт билдикләри илә бағламағә чалышыр. Мәктәбин орта синиф шакирдләрн тәриачы дәзкәһиндә мөхтәлиф деталлар јонур, мәктәб кабинет вә е'малатханасы үчүн вәсәнт һазырлајыр, дәзкәһларда ишләјәркән тәһлүкәсиндәкы техникасына риәјәт едирләр.

Чәлиқәнд (Нахчыван МССР) орта мәктәбиндә программий V вә VI вариантлары тәтбиғ едилир. Дүлкәрлик вә чиликәрлик е'малатханалары кифәјәт дәрәчәдә алят, дәзкәһ вә материалла тәчһиз едилмишдир. Әмәк мӯәллими А. Һәсәнов мөшгәләләри мөтәшәккил кечирир; онун шакирдләрн дәрсдә бө'үк марағла иштирак едир, мүстәғил олараг дүлкәрлик үзрә мөхтәлиф әмәлијәтлар кчрә едә билдирләр.

233 нөмрәли (Бақы, Гарадаг) орта мәктәбдә әмәк тә'лимий дәһә мөтәшәккил гурулмушдур. Е'малатхана мүдирн Сәркисјапын, мәншәт әмәји мӯәллими Јемилјанованын рәһбәрлији алында әмәк мөшгәләләри мөһтәзәм вә чох мәзмунлу кечир. Мәктәбин јакшы тәчһиз едилмиш метал вә ағач е'малы үзрә е'малатханалары, мәншәт әмәји үзрә кабинетн вардыр. I вә IV вариантлар үзрә тә'лим кечән бу мәктәбдә «Бачарыгы аяләр», «Кәнч елек-трик техника» вә с. дәрсиәкләр дә тәшкил едилмишдир.

Ағач е'малы үзрә әмәк тә'лимий Шаки шәһәриндәкы 7 нөмрәли мәктәбдә дә јакшы тәшкил едилмишдир. Шакирдләр мүстәғил олараг чертјожлар чәкир вә онун әсасында мәктәбдә ләзыйи олан әмәлият һазырлајырлар. Әмәк тә'лимий дәрсләри һәндәсә вә рәсмхәт дәрсләри илә сых бағланыр. Һәр ил мәктәбдә шакирдләрнин һазырладыглары мә'мулатларын сәркисн тәшкил едилдир.

Халабад орта мәктәбиндә дә (ДГМВ) әмәк тә'лимий диггәтә тәјиг шәкилдә тәшкил едилмишдир. Јүксәк ихтисаслы әмәк мӯәллими Б. Гәспәрјаң шакирдләриндә техники тәфәккүрүн иккишә-ринә хүсуси фикир верир. Онун VII—VIII синиф шакирдләрн ишләјән моделлар дүзәлдирләр ки, булардаи физика дәрсләринн истифадә олунур. Бақы, Сумгајыт, Шәки, Кировабәд, Мийә

көчөсүр шаһәрлеринде бир чох мәктәпләрини нәздәндә мәшһәт әмәли хидмәти үзрә кабинетләр жаралдымыш вә бураја чарагди тәлим ишм апарылдыр. Е'малатханаларла гифүмәтли мә'мулат, о чүмтәдән әјани вәсаит һазырланыр.

Атванд орта мәктәбиндә (Зардаб) кәнд тәһәррүфәти әмәли тәлим олуноур. Әмәли мәшһәләләр тәһрүбәли биоложија мүәллими С. Османовун рәһбәрлији астында тәдрис-тәһрүбә сәһәсиндә кечирилдыр. Гиткиләр үзәриндә ишләркәи шәкирдләр биоложија, кимја вә чографијадан әјрәнликләри биликләрдән истифада едирләр. Кәч тәһрүбәчиләр кимјәви күбрәнин мүәјјән дола вә шәкилләрдә тәтбигиянин вә дәрәчәдә фәјдали олдуғуну сынагдан кечирилләр. Бу ишдә биләрә колхозун агроному жардым едир¹. Мәктәпләрини бәјүк бир гисминдә әмәк тәлими V вә VI вариантлар үзрә, әсәсән, мәктәбјаны сәһәләрдә апарылдыр вә онлар бу сәһәдә, јахшы нәтичәләр әлдә едирләр. Әмәк тәлими үзрә бир тәрәфдән мадди-тәлим базасынын тәкмилләшдирилмәси, о бири тәрәфдән мүәллим кадрларынын артмасы, һәмчинин вариантлар үзрә мәшһәләләр кечмәји нәзәрдә тутан јени програмин тәтбиги мәктәб ишләринини бу сәһәсиндә дә мүәјјән чап-ланмаја сәбәб олмушдур.

1971—72-чи дәрә илийини мә'луматына кәрә, 1319 орта вә 1861 сәккизиллик (дәмир јолу мәктәпләри бураја дахил дејилдир) мәктәбдә чәми 2861 е'малатхана (132 метал е'малы үзрә, 639 ағач е'малы үзрә, 2090 метал вә ағач е'малы үзрә) фәалијјәт кәстәрир ки, бунлар да 6.665 әдәд ағач е'малы үзрә, 6228 әдәд метал е'малы үзрә дәзкәһлә тәһһиз едилмишдир. Бунлардан алава мәктәпләр нәздиндә 7677 әдәд тикиш машыны олан 462 тикиш е'малатханасы, лазиими машыны чифәзләрлә тәһһиз едилмиш, 74 электротехника вә 137 машынышүнәстлыг кабинетләри мөвчуддур. Бүтүн е'малатханаларда 57,1 мин иш јери вардыр. 2450 кәнд орта вә сәккизиллик мәктәбиндә 2215 тәдрис-тәһрүбә сәһәсиндән әмәк тәлими мәгсәди илә истифада едилдыр.

Е'малатханаларын бир гисми, хүсусән бир чох бирләшдирилмиш е'малатханалар әмәк тәлими үчүн о гәдәр јарарлы олмаса да, онларын сон вахтлар хејли чохалмасы вә електрик енержиси илә ишләдилән мүәсир дәзкәһлар вә тикиш машындары илә тәһһиз едилмәси һәбелә чохлу мәктәбјаны сәһәләрини мөвчуд олмасы мәктәпләрин әксәријјәтиндә әмәк тәлимини тәшкил етмәјә имкан верир. Лакин, тәәссүф ки, бу бәјүк мадди имканлардән истәнилән гәдәр истифада едилмир.

Бир сыра чәтинликләр нәтичәсиндә IV—VIII синифләрдә әмәк тәлиминин програм тәләбләри сәвијјәсиндә тәшкилли проблеминин һәллиндән һәлә чох узагдајыг. Әсәсән 196 сәккизиллик мәктәбдә һәлә е'малатхана јохдур, 495 кәнд орта вә сәккизиллик мәктәби иеә тәдрис-тәһрүбә сәһәсиндән мәһрумдур. Әсид чәтиялик буида дејил, ондадыр ки, әмәк дәрәсләри мәктәпләрини бәјүк

¹ Бәхт «Школа в производстве» журналы, 1971, № 6, сәһ. 4.

үзрә—28,9 миң кәфәр (21,9 фәиз), радиоелектроника үзрә—1,4 миң кәфәр (1,0 фәиз), металл е'малы үзрә—9,54 миң кәфәр (7,2 фәиз), автомашыны иши үзрә—19,3 миң кәфәр (14,5 фәиз), техника үзрә—2,8 миң кәфәр (2,1 фәиз), тәтбиги химия үзрә—1,8 миң кәфәр (1, фәиз), тракторчулуг (памбыгычы-механизаторлу) үзрә—29,0 миң кәфәр (21,8 фәиз), меҗвәтилик үзрә—7,8 миң кәфәр (5,8 фәиз), тәрәвәзчилилик үзрә—14,3 миң кәфәр (10,7 фәиз), һөҗвәндарлыг үзрә—3,9 миң кәфәр (3,0 фәиз), агрохимия үзрә—0,96 миң кәфәр (0,7 фәиз), парча е'малы үзрә—12,9 миң кәфәр (9,9 фәиз), макиначылыг үзрә—0,95 миң кәфәр (0,7 фәиз) чәлб едилмишдир.

Бу мәлүмәтдән политехник праитикумларын мухтәлиф әмәк сәһәләри үзрә кечирилмәси, хусусилә сәнаҗе вә техники сәвиҗә дәһшәтәни ишләрә даһа чох меҗл көстәрилмәси (мәсәлән, електротехника үзрә 21,9 фәиз, автомашыны үзрә 14,5 фәиз, тракторчулуг үзрә 21,8 фәиз, парча е'малы үзрә 9,9 фәиз, металл е'малы үзрә 7,7 фәиз олмасы) хусусилә геҗд едилмәлидир.

Политехник праитикумлар, муәҗҗән чәттиликләрә бахмаҗараг уәктәбләри мизини бөҗүк бир гисминдә тәһәтбәхш сурәтдә тәшкил едилди. Мәсәлән, праитикумлар тракторчулуг үзрә Хоҗлу орта мәктәбиндә (Ғасым Исмаҗылов), автомашыны иши үзрә 1 нөмрәли мәктәбдә (Дәвәчи), електротехника үзрә 10 нөмрәли мәктәбиндә (Шәки), тәрәвәзчилилик үзрә Амсар кәнд мәктәбиндә (Губа), рәсмәт үзрә 15 нөмрәли орта мәктәбдә (Нәсими раҗону), 154 нөмрәли орта мәктәбдә (Орчоникидҗе раҗону) радиоелектроника үзрә 87 нөмрәли мәктәбдә (Бакы), 7 нөмрәли мәктәбдә (Степанкерҗ), парча е'малы үзрә 13 нөмрәли мәктәбдә (Сумҗаҗыт) вә сәһәшә тәшкил едилмишдир.

Һәмши мәктәбләрдә фәһи муәллимләри тәдрис етдикләри фәһи әҗрәнилән праитикумларла баҗламага чәлышыр, шакирдләри мухтәлиф вә әләҗәдар техники дәриәкләрә чәлб едир, шакирдләрдә истәһсалата екскурсиялар тәшкил едир, истәһсалат җаҗчыллары вә әмәк ветеранлары илә ушаҗларыны көрүшүни тәшкил едирләр вә с. Мәһз белә тәдбирләр нәтиҗәсиндә мәзунларыны бир гисми истәһсалата кедир, севдикләри пешәни өҗрәләрдә бир орада ишә чәлб олуиур. Республиканын бир сыра мәктәбиндә бир нечә чүр праитикум һәҗата кечирилир. Мәсәлән, Һәрмәтүк мәктәбиндә (Ләҗкәҗән) механизаторлар һазырланыр, улар ишә тәрәвәзчилишин вә баҗчылыгыны әсәсләрыны өҗрәнирләр. Әмәли мәшҗәләләри мәктәбин тәдрис-тәчрүбә сәһәсиндә әҗмәли сәһәләри автотрактор паркында вә тарласында кечирилди. Мәшҗәләләрдә муәллим Н. Сүләҗманов вә агроном Д. Нәзәров әҗмәли едир.

62 нөмрәли мәктәбдә (Бакы) «металл е'малы» вә «Парча е'малы» үзрә ики чүр праитикум кечидир. Мәшҗәләләр җахшы тәшкил едилмиш чилиниәрлик е'мәләтхәнасында вә тикиш кабинәләрдә кечидир. Әмәли ишләр ишә Ленин фабрикасында мухтәлиф

мәктәпкә баруу. Бәле мәктәпкәдә тәд дөврийәт оларды.
Бүтүн булар оку кәстәрив ия, мәктәп райбәрләри вә итсәһсалат
мүтәһсаләри мутәһәссисләрини тәшәббүскәрлыглары вә мәс'у-
лијјәтләри жүксәк сәвијјәдә оларда, һәр бир орға мәктәбдә ит-
сәһсалат мүнһитиңдәи асылы олараг-политехник практикунлар
јахшы тәшкил етмәклә јалашы, IX—X сийиф шакирдләриңә иүә-
јәи итсәһсалат һазырлыгы вермәк олар, пешә сечмәк вә итсәһса-
латә чәлб олуңмаг иши хәли асанлашар.

Практикунлар IX—X сийифләрдә әмәк тә'лимийни јекәкә
формасыны тәшкил етмир. Бу мәсәдлә әмәк тә'лимийни бир сы-
ра башга мүнүм формаларында да истифадә едиңир.

Итсәһсалат тә'лими һазырда республиканың 5.1 млн шакир-
дәи әһәтә едән 50 мәктәбиндә һәјәтә кечириләр, онлардан 12-
си шәһәрләрдә, 38-и иса кәндләрдәдир. Шәһәр мәктәпләриңдә
јухары сийиф шакирдләри чилникәр, токар вә имјачы-лабо-
ракт пешәләриңи, кәндләрдә иса пәмбыгчы-механизатор, тарла-
чы-механизатор, һејвалдар-механизатор, үзүмчү-механизатор,
мејвәчи-таравәзчи-механизатор, кәнд тәсәррүфаты машиңлары
вә трактор үзә чилникәр пешәләриңи өјрәнирләр. Бу мәктәплә-
риң ишиңә сон замәкләрдә диғгәтик бир гәдәр азалмасына бах-
мијараг, онлар фәалијјәтләриңи давам етдирир вә јахшы нәтичә-
ләр әлдә едирләр. Сумгајыт 13 нөмрәли орта мәктәбиң
итсәһсалат тә'лими үзә тәчрүбәси диғгәтләјиңдир. Бору-прө-
дат вә алюминниум заводлары һәзирдә тәшкил едилмиш тә'лим
сәһләриңдә итсәһсалат тә'лими кәчәр. Бу мәктәбиң шакирдләри
токар, чилникәр, электрик, лаборант вә с. өщәләри өјрәнирләр.
Итсәһсалат тә'лимиңи тәшкилләдә директор мұавини Г. И. Вол-
ковун хүсуси хидмәти бардыр. Тәшәббүскәрлыгы вә тәшкиләт-
чылығы нәтичәсиңдә итсәһсалат тә'лимиңи мүнәһмәл тәшкил
етмәјә һәкк олушду. Сон 5 йлдә һәмми мәктәби битирән кәңч
оған вә гызлардан 93 һәфәри (39 фәнә) шәһәрне мүхтәлиф
заводларында итсәһсалат әмәлиә чәлб едилмишләр. Вакидан
66 нөмрәли мәктәбдә дә әзијјәт беләдир.

Јухары сийиф шакирдләри трактор, комбайн вә диңкәр кәңд
тәсәррүфаты машиңларының өјрәнмәклә кәнд тәсәррүфаты үзә
һәһсулдар әмәкдә фәал иштирак едирләр. Агчабади рајону
һиндарх кәнд орта мәктәбиндә кечән ия 68 механизатор һазыр-
ламышдыр. Онларың һәмиси трактор вә диңкәр кәнд тәсәррү-
фаты машиңларыңы сәрбәст идарә едә билир. Механизатор пе-
шәләри Халач (Жданов рајону), Гарачу (Нахчыван рајону),
Ләк (Учар рајону), Хамабад (Степанакерт рајону), Мухая кәнд
орта (Загатала рајону) мәктәпләриңдә сәмәрәли тә'лими олуңур.

Ивановка кәнд орта мәктәбиндә (Исмајылы) IX—X сийиф
шакирдләриңи итсәһсалат тә'лими ағач етиәли үзә јеник про-
грам әсасында мүнәһфәғијјәтлә һәјәтә кечириләр. IX сийиф
шакирдләри итсәһсалат тәчрүбәси дөврүндә механикләшдирил-

Ук

маш мектеб е'малатхадасида бөјүк һавәсла ишләјяр, мұхтәлиф

мектеб мебели һазырлајярлар.
Шорсу кәнд орта мектеби дә (Салҗан) кестеһсалат тә'лими
верир. О. пәмбыгчы-механизиторлар һазырлајяр. Мәшғәләләрә
М. Ф. Ахундов адына колхозун агроному А. Чанатов рәһбәрлик
едир. Мектеб Јахшы тәһһиз едилмиш кәнд тәсәррүфаты каби-
етти Јаратмыш вә тәдрис-тәһһүбә сәһәси тәшкил етмишдир.
Колхоз шакирд-истеһсалат бригадасына 10 һектар торпаг тәһким
етмиш вә ону бечәрмәк үчүн лазыми кәнд тәсәррүфаты каби-
лары ајырмышдыр. һәр ил шакирд бригадасына колхоз тохум
вә дикәр ләвазимат верир. Јахшы тәшкил едилмиш мәшғәләлә-
рин нәтиҗәсиндә кәндәр сечдикләри пешәни әсаслы сурәтдә
өјрәнирләр. Мектеб мә'зуналарының әксәријјәти һәр ил механиза-
тор пәмбыгчы кими дәрҗә колхозун тарласында сә'јлә чалышыр-
лар. Бүтүн бунларла Јанашы, тәәсүфлә гејд етмәлијик ки, ис-
теһсалат тә'лими верән орта мектебләрин бир гисми өз вәзифә-
ләрини јеринә јетирмирләр.

Истеһсалат тә'лиминин мектебләримиздә башга нөвү дә әмәлә
кәлмишдир. Республиканың 13 орта мектебиндә шакирдләрә те-
леграфчылыг үзрә, 23 мектебиндә техшиқи рәсмхәт үзрә һазыр-
лыг верилир. 14 мектебдә әмәк дәрсләри вә факултатив дәрсләр
һесабына 1968-чи илдән е'тибарән тәтбиғи инчәсәнәтлә әлагәдар
мә'мулат һазырламағ өјрәдилир. Бу иш хүсусилә Лаһыч орта
мектебиндә (Исмәјыллы) Јахшы тәшкил едилмишдир¹. Бурада
гызлар халчачылыг, оғланлар исә мис габ гајырмағ пешәсини
өјрәнирләр. Басгал (Исмәјыллы) вә Шамаһы мектебләри ша-
кирдләрә кәләҗә һазырламағ пешәсини, Минкәнд (Лачын)
мектеби халчачылығы өјрәдир вә с.

Партија вә һөкүмәтимиз өлкәдә кәнд тәсәррүфатыны ики-
шаф етдирмәкдән өтрү бөјүк тәдбирләр һәјәтә кечирирләр.
Һәмин тәдбирләрин јеринә јетирилмәси үчүн күлли миғдарда ме-
ханизатор лазымдыр. Бунунла әлагәдар кәнд мектебләри ша-
кирдләри үмумтәһсил һазырлығыны јүксәлтмәк гајғысына гал-
магла, һәм дә онлара кәнд тәсәррүфаты илә әлагәдар әмәк вә
политехник тә'лим вермәји, онларда кәнд тәсәррүфаты әмәјинә
марағы икишаф етдирмәји, механизатор пешәсинә һәвәс ојат-
мағы тәрбијә етмәк вәзифәсини диггәт мәркәзинә гејмәлидыр.

ССРИ Назирлар Советинин механизатор кадрларының һа-
зырлығыны даһа да кенишләндирмәк тәдбирләри һаггында
(1970) гебул етдији гәрәра әсасән бешиллијин сонунадәк (1971—
1975) республиканың 250 орта мектебиндә механизатор пешәси-
ни өјрәнемәк тәшкил едилмәлидир. Бунлардан һәләлик 7 миң
нәфәрәдәк шакирди әһәтә едән 150 мектеб фәалијјәт кәстәрир.
Галаны исә 1975-чи иләдәк ишә башлајачагдыр. Бу мектебләр
лазыми кәнд тәсәррүфаты техникасы илә тәһһиз олуимушдур.
Тәҗә ону кәстәрмәк нифәјәтдир ки, бунлара 250-дәк кичик габә-

¹ Бах: Әмәк вә политехник тә'лим, Баһы, 1972, сәһ. 70—73.

рәтти трактор, 350-дәк эди трактор вә мухтәлиф фулксиләли комбайнлар вә с. верилмишдир. һәмни мәктәпләрдә хусуси тәлиматчи-механизаторлар пешә тәлиминә рәһбәрлик едирләр. 50 орта мәктәплә автомобил сүрүчүләри һазырламага башланмишдыр. Бу ишә 2,6 миң һәфәр шакирд чолб олуиур. Белә мәктәпләрини сәји яһини кәләчәкдә чоһалдылачатдыр.

Һәриманов районунун 177 нөмрәли (Бакы), Шһийин 11 нөмрәли, Ағламын 8 нөмрәли, Суми вә ити 12 нөмрәли мәктәпләриндә шакирдләр автомобил ишини мүнәффәғијјәтлә өйрәтирләр. Кәһин дәрә адинада атлары чәкиләп мәктәпләрдә 138 шакирд орта тәһсил һаггында әтүстәтлә бирләкдә, иктаһан иериб автомобил иши үзә шәһадәтнамә алмишлар. Олардан 93 һәфәри республика дәвләт автомобил мүнәффәтијјиндә иктаһан иериб III дәрәҗәли сүрүчү вәсигәси алмага лајиг кәрүлмишдир. Кәләчәкдә сүрүчү вәсигәси алайларын сәји илдә 1000—1500 һәфәрә чәтдырылачатдыр. Автомобил иши үзә тәлим верән мәктәпләрини һәр бири бир мишик, бир јук автомашини вә автокабинетлә тәһниз едилмишдир. Мәктәпләрдә автомобил иши үзә хусуси тәлиматчылар дәрә верирләр. Шакирдләр бу нөв тәлимә хусуси мадаг көстәрирләр.

Шакирд-истеһсалат бригадалары. Кәнд мәктәпләринин һәҗәттиндә өзүнү чоһдан доғрултмуш олан шакирд-истеһсалат бригадаларинин әмәк тәрбијәсиндә ојнадыглары рәлу әјрәтлә гејд етмәлијик. Тәчрүбә көстәрир ки, иш јахшы тәһкил едилдикдә бу бригадалар шакирдләри әмәјә вә сәсиәлист әһликијә коммунист мүнәсибәти руһунда тәрбијә етмәкдә, биләрдә фәйаллыг, тәшәббүскарлыг вә бәзи кәнд тәсәррүфаты пешәләринә, умумијјәтлә кәнд тәсәррүфаты әмәјинә марағ ојатмағда әһли шакирдләри јарадычы әмәјә чолб етмәкдә әһмијјәтли рөл ойнайрлар.

Әмәк тәлиминин мәзмунуна даһия едилән кәнд тәсәррүфаты әмәјинин бәјүк тәһсил вә тәрбијә вә әһмијјәти вардыр. О, шакирдләрин тәбиәтшүнаслыг, биолокија, физика, кимја, ријазиијат фәнләриләдән өйрәндикләри биликләри кәнд тәсәррүфаты тәчрүбәси илә баглајыр. Шакирдләр бу фәнләрдән әлдә етдикләри биликләри кәнд тәсәррүфаты биткиләринин, бечәрикләмәсиндә вә һејвандарлыгдә тәтбиг едир вә нәтијәдә јүксәк мәнсул алмаға мүнәффәғ олулар. Мәсәләйин әһмијјәти һәм дә ондадыр ки, шакирдләрдә едмиш күчүнә, онун тәтбиги нәтијәсиндә бол мәнсул алмағын реал бир иш олдугуна там инам јарадыр. Бәләкчә, нәзәријә тәчрүбә илә бирләшир, шакирдләрдә тәбиәт адисәләринә әнд диалектик-материалист, бахышы мөһкәм тәһкил ојулуур. Шакирд-истеһсалат бригадалары әмәлүм олдугу үзә, колхоз вә совхозун тәркибиндә олмағла мүнәҗәл сәһәјә (вә ә бир нечә баш һејвара) тәһким олуиурлар. Бурада јүксәк тәһкијәдә кәнд тәсәррүфаты иши апармағ үчүн онларә ләзими болуш, техника верилир, бригадаја агротехиники рәһбәрлик үчүн әмәлүм тәһким олуиур. Кәрүләп иш нәтијәсиндә әлдә едилән мәнсул колхоза (вә ја совхоза) тәһвил верилир, шакирдләр исе

16

мүддәһән едилмәһи гајда үзрә әмәк һағгы алырлар. Әсил мәсәлә мәһсул топламағда дејил (шүбһәсиз бунуи да мәһнасы вар), шакирдләри јүксәк мәһсул көтүрмәјә өјрәтмәкдәдир. Белә бри-гадалар әсасән орта мәктәпләрини IX—X сифиф шакирдләрини әһәтә едир вә тәсдиғ едилмәһи әсаснама үзрә ишләјирләр. 1971—1972-чи дәрә илиндә республиканыи кәнд мәктәпләриндә 1677 шакирд тистеһсалат бригадасы олмушдур ки, булар 76.1 мин шакирд бирләшдирмәклә 9.9 мин һектар ескәдә памбығчылығ (3106 га), тәрәвәзчилик (1067 га) үзүмчүлүк (1369 га) гарғы-далы әкни (1852 га), бағчылығ (84.5 га) тәһсилчылығ (586 га) вә с. үзрә ишләмәһи фәјдалы нәтичәләр әлдә етмишләр.

Бурада тәһлимни мәһсулдар әмәклә бирләшдирилмәсинә дәир В. И. Ленини ирәли сүрдүјү идејаныи һәјата тәтбигини парлаг нүмунәсини көрүрүк. Бир чох шакирд тистеһсалат бригадаларыныи иши диггәтәләјигдир. Тәкчә ону көстәрмәк кифәјәт-дир ки, 1972-чи тәсәррүфәт илиндә 3104 һектар саһәдә памбығ бечәрмәклә шакирд тистеһсалат бригадалары 86.336 сентнер мәһсул топлајыб дөвләтә тәһвил вермишләр. Бу ишдә Ағчабәди рајону мәктәпләрини шакирд тистеһсалат бригадалары хүсуси-лә фәргләнишләр. Бу рајонда фәалијјәт көстәрән 36 ШИБ-нии һаһмысы памбығчылығла мәшғул олмуш вә орта һесабла һәр һек-тардан 37 сентнер памбығ топламышдыр. Кәримбәјли орта мәк-тәбиндә (Фүзули рајону) шакирд тистеһсалат бригадасы 100 нәфәрәдәк шакирди әһәтә етмәклә 6 һектар саһәдә памбығ бечә-рир, агротехники гајдалара риәјәт етмәклә орта һесабла һәр һектардан 41—45 сентнер мәһсул көтүрүр ки, бу да колхозун һектар һесабы илә топладығы мәһсулдан 2 дәфә чохдур. Көчәс-кәр (Газах), Мағов (Зағатала), Мейдиханлы (Бәрдә) вә с. кәнд орта мәктәпләрини шакирд тистеһсалат бригадаларыныи ишләри дә белә олмушдур.

Шакирд тистеһсалат бригадасы Пенсәр кәндиндә (Астара) чох гијмәтли ситрус биткиси—чәј јетишдирмәклә, Ләһнаван кәндиндә (Мардакерт) үзүмчүлүклә, Јасабин сәккизиллик мәк-тәбиндә (Хачмаз) тәрәвәзчиликлә, Ширванлы мәктәбиндә (Бәр-дә) икә һәм памбығчылығла, һәм дә ипәкчиликлә мәшғул олур в. с. Бүтүн булар, һәмчиини Азәрбајчан ЛККИ МК-сы, Азәр-бајчан Кәнд Тәсәррүфәты Назирлији илә бирликдә Азәрбајчан ССР Маариф Назирлијини һәр ил шакирд тистеһсалат бригада-ларыныи ишинә бахышы вә декабр ајында бу бригада нүмајән-дәләрини Кирибабадда кечирилән топланышы² кәнд мәктәб-ләрини бу саһәдә нә гәдәр кениш имкаилара малик олдуғла-рыны көстәрир. Мәһз она көрә дә бу имкаилардан һәртәрәфли истифада етмәклә кәнд мәктәпләри шакирдләрини әмәк тәр-бијәсини јахшылашдырмағ вә долајысы илә кәнд тәсәррүфәты-

¹ Бых Азәрбајчан ССР МП-ни әмр вә тәһимәтлары мәчмуәси, 1972, № 10, сәһ 3—16.

² Бых Әмәк вә политехники тәһлим, Вахы, 1971, № 1, сәһ. 20—26. Л. Әфән-дәләһи мәләһси.

нын ичкишафына хидмэт етмэк бүтүн педагожи коллективлэрин
тәхирәсәлынмаз вәзифәләридир.

Кәнд тәсәррүфаты тәчрүбәчилији. Әмәк тә'лиминин мүһүм
бир формасы олан тәчрүбәчилик һаггында да бир нечә сөз
демәк истәрдик. Кәнд тәсәррүфатынын мүхтәлиф сәһәләрин-
дә апарылан тәчрүбәчилик ишинин бөјүк тәһсил-тәрбијәви
әһәмийјәти ондадыр ки, шакирдләр елмин (биолокија, кимја вәс.)
кәнд тәсәррүфатында тәтбигини сынагдан кечирир, жүксәк мәһ-
сул алмаға, јени битки вә мејвә ағачы сортлары јетишдирмәјә
кәил олурлар. Онларда тәдгигатчылыг, мүшаһидәчилик, мәгсә-
дәүјүн шәкилдә әмәк сәрф етмәк вәрдишләри јетишир вә ички-
шаф едир, кәнд тәсәррүфаты әмәјинә мараг вә онун адамларына
һөрмәт тәрбијә олунур; тәчрүбәчилик тәдрис-тәчрүбә сәһәләрин-
дә көрүлән ишин, һәмчинин шакирдистеһсалат бригадаларынын
апардығы ишин мәзмунуну зәнкшләшдирир.

1972-чи илин мә'луматына көрә 2676 кәнч тәбиәтчиләр дәрнә-
јиндә, 61 кәнч тәбиәтчиләр стансијасында 65789 шакирд әһтә
олунамагла иш апарылыр. Бу ишә әсәсән V—VIII синиф шакирд-
ләри чәлб едилир. Әлавә едәк ки, шакирдистеһсалат бригада-
лары да тәчрүбәчиликлә мәшгул олурлар.

Тәчрүбәчилик һәрәкаты илдән-илә бөјүк сүр'әтлә артмагда-
дыр. 1966-чы илдә тәчрүбәчилик сәһәсиндә мүсабигәјә респуб-
лика үзрә анчаг 104 мәктәб гошулдугу һалда, 1967-чи илдә 470
мәктәб, 3 кәнч тәбиәтчиләр стансијасы, 3 интернат-мәктәб, 1968-
чи илдә исә 60 рајон үзрә 500-дән чоһ мәктәб, 3 кәнч тәбиәтчи-
ләр стансијасы, 6 интернат-мәктәб мүсабигә иштиракчысы ол-
мушлар¹. Сон илләрдә бу һәрәкат даһа да кенишләнмишдир.
Тәчрүбәчилик ишләринин јахшы нәтичәләринә көрә илдә онлар-
ла үмүмтәһсил мәктәби, јүзләрлә шакирд ССРИ ХТНС-ин иш-
тиракчысы олур, диплом алырлар. Бу нәчиб ишдә бир сыра орта
мәктәбин фәргләндијини хүсуси гејд етмәлијик. Мәсәлән, Бора-
дикаһ мәктәбиндә (Масаллы рајону) тәчрүбәчиликлә мәшгул
олмагла һәр һектардан 2512 кг чәј, Степанакерт интернат-мәктә-
биндә бир илдә ики дәфә картоф мәһсулу алмышлар (һектар
һесабы илә ијун ајында 360 сентнер, сентјабр ајында 290 сентнер),
«Азәрбајчан» совхозундакы орта мәктәб (Ханлар рајону) сүн'и
тәзләвманын үзүм багынын мәһсулуна тә'сирини 0,5 һектар сәһә-
дә сынагдан кечирәрәк һектар һесабы илә 280 сентнер мәһсул
алмышдыр. Јалама орта мәктәби (Хачмаз рајону) мә'дән күбрә-
ләринин помидор мәһсулуна тә'сирини тәчрүбә ~~етмиш~~ вә һәр
һектардан 390 сентнер мәһсул көтүрмүшдүр. Бу исә колхоз вә
совхозларын алдылары мәһсулдан ики дәфә чоһдур.

Тәчрүбәчилик ишиндә Халдан мәктәбинин (Јевлах) иши хүсу-
силә диггәтәләјигдир. Бурада јахшы вә бол бар верән нар аға-
чынын зоглары јетишдирилир вә онлар гоншу кәнд колхозла-
рына сатылыр. 1970-чи илдә бу јолла мәктәбин кәнч

¹ Баһ: Әмәк вә политехник тә'лим мәчмуәси, Бақы, 1969, № 2.

— дән келди

дөрчөл 50 нөхөр, 13-ийн VIII—X синиф шакирдлэрийн 25 фанзин
дүрэмтэймлэрдэн Б. Гулијева вэ Е. Хэлэфов рэһбэрлик едирлэр
Дэрнэх үзэлэри физика чһназалары дүзэлдир, мүүэжэн чһназалары,
Радиогабуледицилэри, телевизору вэ с. тэмир едирлэр. Онлар
елүү вэ техниканын жөнликлэрини өжрэнир, бу мэгсэдлэ мэш-
галалар кечириллэр.

29 көмрэлн мэктабдэ (Кировабад) «Кэч конструктор» дэр-
нэи жарадылымышдыр. 20 нөхөрдэн чох үзвү олан бу дэрнэхдэ һэ-
рэхэт едэн камилэр, тэжаралэр вэ машиһлар дүзэлтмэклэ мэш-
һэ олурлар. Кировабад кэч техниклэр стансијасында чох
фэјдалы ишлэр һэјата кечириллэр. Бурада автомобил иши, кэмн
модели, фото вэ кино һавэскарлары, радио һавэскарлары, ма-
шиһшүнаслыг кабинетлэри фэалијјэт көстэриллэр.

Ј. Гагарин адына республика пионерлэр сарајында вэ рес-
публика кэч техниклэр стансијасынын техника кабинетлэриндэ
аварилан техника жарадычылыг ишлэри, хүсусылэ гејд олунмага
дэһлэһлэриг инкишаф етдириллэр. Бу муассисэлэрдэ минлэрлэ кэчлэр техника жарады-
чылыгларыны инкишаф етдириллэр. Кабинетлэрэ жүксэк ишти-
гэсэм мүүһндис-педагоглар рэһбэрлик едирлэр. Орада чалышан
шакирдлэрин бөјүк бир гисми колэчэкдэ сечдиклэри техника
үзвү иштигамэтдэ инкишаф едир, ишлэјир.

Сов замаяларда мүүһүм јубилејлэрлэ олагэдэр тэшкнл едилэн
«Кэчлэрин жарадычылыгы» сэркилэри шакирдлэрдэ техника
жарадычылыгыг хејли кепишлэниб инкишаф етдијини көстэриллэр.
Бу тэрэгтэ тэччэ шөһэрлэрдэ дејил, һэм дэ кэнд мэктаблэриндэ
кэч чарлмэгдэдир. Мэсэлэн, ССРИ-ини тэшкнл едилмэсини
50 иллијинэ вэ В. И. Ленин адына Үмумиттифаг Пионер Тэшки-
лэтин 50 иллик јубилејинэ һэср едилмиш сэркидэ (Март
1972-чи ил) республиканын 25 рајон вэ шөһэри, 3000 шакирди, о
суулэдэн 85 коллектив 350 экспонатла иштирак етмишдыр.
Экспонатларын 60 фанзи рајон мэктаблэриндэн көндөрил-
мишдыр.

1970-чи илдэ тэшкнл едилэн «Кэчлэрин жарадычылыгы»
сэркиси дһһа кениш иди. Орада 600 экспонат нүмајиш етдирил-
эн Дистаголајиг көһэт һэм дэ ондадыр ки, нүмајиш етдири лэн
кэчлэр арасында чохлу ишлэјини мүхтэлир машин вэ меха-
низмлэр, радиогабуледицилэр, өмчү чһназалары, моделлэр, өјрө-
лэни вэ иштэһиледици гургулар, рабитэ вэ иштијјат иаси-
лэри моделлэри, тэлим-өјани вэкантлэри вэ с. пар иди. Бу
экспонатларын чоху оријоннэл гурулушу етибарла илэ
кэчлэр тэчрүбэлэ мүтэхэссевэлэрини маршынн сөһөб замуншдыр.
Бүтүн булар, инкишаф, техника жарадычылыг ишнини инкиша-
ф етдири илэ политехник тэлим иделэсини кетдикчэ дһһа
кэчлэри етдијини кэч едир.

Ичтиямн фидалы эман Шакирдлэрини өмөк тэлимнидэ
кэчлэри фидалы эман Шакирдлэрини өмөк тэлимнидэ
кэчлэри фидалы эман Шакирдлэрини өмөк тэлимнидэ

алчула һајата кечирилик. Сон үч илде памбыг топланышы
планынын вахтында јеринә јетирилмәсинде бу тәдбирин дәјәрли
көмәги олмушдур. Шакирдлар шәһәр вә кәндләрин јашыллаш-
дырдымасында, баг вә парклар салдымасында, јоллар чәкилмәси
вә мејданчаларын тәмигләймәси ишинде, дәрман биткиләринин,
кағаз вә металл ғырынтыларынын топланмасында, тәбиәтин мү-
һафизасында вә с. хәјли дәјәрли ишләр көрүрдәр.

Пешәр кәнд мәктәбинде (Астара) шакирдлар 12 һектар
саһлада чаван баг агачларынын сакланмасына көмәк едир, ит-
буруу колларындан мејва, евкалинг агачларындан јарпаг топла-
дырлар вә с. Сарыбаш, Илису, Алмала вә с. кәнд мәктәбләринин
шакирдлери (Гах) колхозлар үчүн фандыг багы салырлар.
1970-чи илде онлар 45 һектар баг салдылар. Мамуста, Шурун,
Болалы вә с. кәнд мәктәбләринин шакирдлери (Ләнкәран) мешә
јанынлары илә мүбаризә үчүн дәстәләр тәшкил етмиш, мешә-
ләрә ајан вуранларла мүбаризә үчүн сигнал постлары јарат-
мышлар вә с.

Бүтүн булар, шүбһәсиә, шакирдләрин дүнјакөрүшүнү ке-
чиндирир вә дәринләшдирир, онларда ичтимаи-фајдалы эмәк
көрәнишләринин мөһкәмләндириб инкишаф етдирир, халг малына
сарнакениликлә јанашимаг үчүн онларда мәс'улијјәт һисси тәр-
бия едир.

Шакирдлери пешәсечмәјә (профориентасија) истигамәтлә-
ндирмәк тәдбирлери һаггында. Шакирдлар VIII вә X синуфләри
битирдикдә пешә сечмәјә һазыр олмалыдырлар. Онлара бу һа-
зырдагы вермәк тәлим-тәрбијә ишләринин үзви һиссәсидир.
Әслаида бүтүн мәктәб фәилләринин тәдриси, синуфдәи хариж вә
мәктәбдәи хәјәр тәдбирләр, мүәјјән мәһзәдә, бу вәзифәнин јеринә
јетирилмәсинә көмәк етмәлидир. Шүүрлу сурәтдә өзүнә дүзкүн
пешә сечмәк кәнчин кәләчәк эмәк фәалијјәтинә дүзкүн истигамәт
вермәк демәкдир. Пешә сечмәк олдугча мүнһүм, һәм шәхси, һәм дә
ичтимаи маһијјәт дашыјан мәсәләдир. Шәхсидир, она көрә ки,
пешә сечәркән, һәр кәнч ата-анасынын мәсләһәтләринә эмәл ет-
мәкдә өз мараг вә мејлләрини, гүввәгабилијјәтләрини нәзәрә
әтмәлидир. Ичтимаидир, она көрә ки, сечилән пешәнин гурулу-
шунда дәјәри, јерләрдә она олан тәләб нәзәрдән гачмамалы,
шәһәр вә ја рајонун истеһсалат әһатәси, мәдәни мүнһити унудул-
мамалыдыр. Демәли, пешә сечәркән шәхси мејл вә марагла ич-
тимаи мәнәфе вә тәләб әлагәләндирилмәли, бирләшдирилмә-
лидир.

Шакирдлери пешә сечмәјә өјрәтмәк чох вахт тәләб едән
педогожи бир вәзифәдир. Бунун дүзкүн һәллингә мәс'улијјәт
мүәәммиләр коллективинин үзәринә дүшүр. Бу пөгтеји-нәзәрдән
өзгә тәлими јахшы тәшкил едилән јердә пешәсечмә асаиләчинә,
бухарыла шәри етдијимиз эмәк тәлими формаларынын һәр бири
мәктәбдәи хәјәр ушаг мүәссесәләри, о чүмләдән
кәнч тәбиәтчиләр стансијасы, кәнч техникләр стансијасы ша-
кирдләрә эмәк вә политехник билик вә бачарыглар вермәклә он-

ры пешә сечмәҗә дә һазырлаҗыр. Лакин әмәк тә'лими нә гәдәр
әс әлсә да пешә сечмәк проблемини һәлл етмәк үчүн кифәҗәт
қилдир.

Шакирдләрн пешә сечмәҗә истигамәтләндирмәк чох вачиб
мәҗәлә бәрәбәр, һәм дә чох мүрәккәб мәсәләдир. Бунун узун
орини бардыр вә бурада биз буну ишытландырмаг фикриндә
уянык, төкмә ошу көстәрмәҗи ләзым билirik ки, буна һәлз
АХ ирин авваллариндә кәчә К. Маркс чиддә фикир вермишди
«Иманитәҗи бурахылыш имтананында «Пешә сечәркәи кәлчил
ишүнчәләрн» мөвзусунда ишһәда К. Маркс җазырды: «Пешә
әмәҗи һәр кәчә әввәлчәдәи көтүр-гоҗ етмәлидир, чүнки бу өз
әт јолуна башлаҗән вә өзүнүн әи вачиб ишини тәсәдүфлә әвәз
мәк истәҗәи кәчһи биринчәи вәзкфәсидир, мүәҗән пешәҗә
әвәҗи әлзи табилиҗәтләримиз һаггында әтрафлы көздәи ке
әд-җимиз җанылма—өзү-өзүндәи гисәс алаи сәһәләрдир»¹. Нечә
јә, ишһәда деҗилмиш сөзләрдир! Мәктәбләримизин җараңдығы
әк күнлөрдән демәк олар ки, совет педагогикасы пешәсечмә
әсәләрини мүзакирәҗә гоҗмушдур. Тәссүфлә демәлиҗик ки,
әна бахмәҗараг мәсәләнин там шәкилдә һәлл едилмәсиндән
лә чох узатдаҗыг. Она көрә ки, бә'зиләрини күман етдиҗи кимә
әсәлә асан деҗилдир, чох мүрәккәбдир, үмумтәһсил мәктәблә
ишһәда ерднҗимиз тә'лим-тәрбиәнин һәм үзви һиссәсидир, һәм
онун нәтиҗәсидир. Н. К. Крупскаҗә һәлә 1932-чи илдә деҗирди:
«Тәдрикчә даһа әҗдыш шәкилдә көрүшүр ки, политехнизмә һөк
и һәм әмәҗи әлми тәшкили, һәм дә пешә оријентәсиҗасы дахил
әмәлдыр. Әкәр биз, дөзкәи кими, истәһсалатын тәркиб еде
әтәи дөҗгәтли сурәтдә өҗрәнириксә, о заман биз истәһсалатын
көр тәрҗиб елемәнтини дә—фәһләни, хүсүсилә һәр пешәдә онун
әҗән дә бир о дәрәчәдә өҗрәнмәлиҗик. Бу, биздә һәлә јохдур.
вә буну һөкмиән политехнизм курсуна дахил етмәлиҗик.

Адәтән шакирд једдинләк мәктәби гуртараркәи, чох гараҗ-
и шәклдә тәсәввүр едир ки, бу вә ја дикәр әмәҗи максимум
әвфәҗиҗәтлә јеринә јетирмәк үчүн вә кими хүсүсиҗәтләра
әлх әлмәлдыр...

Марксист педагоглар чәмиҗәти пешә ~~ә~~ оријентәсиҗасы мәсә
ләрини пешә сечмәк мәсәләләрини мәктәбин политехникләш
әләмәсини тәркиб һиссәси, мәктәбин политехникләшдирилмә
мәсәләләрини исә социализм уғрунда мүбаризәнин әи мүһүм
әси һисәб едир»².

Бу сөзләрин мә'на вә әһәмиҗәти инди дә там шәкилдә өз
әвәсин сәхләмагдадыр. Шакирдләрн пешә сечмәсини исти
әтләндирмәҗи бүтүн тә'лим-тәрбиә ишләрини тәркиб һиссәси
әб әлзи заман ону даһа дүзкүн һәлл етмәк мүмкүн олачагдыр.
әи һәр кәсә мә'лумдур ки, пешә сечмәни истигамәтләндирмәк

¹ Бул К. Маркс и Ф. Энгельс. Из ранних произведений, М., 1936,
1, 2.

² Н. К. Крупская. Сочинения педагогических сочинений, Вильяччи һиссә,
197—308

Ори

K

үчүн үч әсас чәһәти мұхәммәл өјрәнмәк лазымдыр; әввәлә, бу вә ја башга рајон вә шәһәрдә халг тәсәррүфатынын мұхтәлиф пешәләрә малик кадрлара олан еһтијачыны билмәк, икинчиси, һәммин пешәләрини һәр биринин адама нә кими тәләбләр вердијини билмәк; үчүнчүсү, һәр бир шакирдни өзүнә мәхсус габилитәтләрини, јә'ни һансы пешәни сечсә онун даһа чох мүвәффәг ола агагыны өјрәнмәк лазымдыр. Мәһз, бу чәһәтләрини һәр бирини мұхәммәл билмәк вә онлары дүзкүн әлагәләндирмәклә шакирдләрини пешә сечмәсини елми әсаслар үзәриндә истигамәтләндирмәк мүмкүндүр.

Бу тәләбләрдән биринчи вә икинчини өјрәнмәк педагожи коллектив үчүн чәтинлик тәшкил етмәз. Лакин үчүнчүнү, јә'ни һәр шакирдни нәјә габил олдуғуну өјрәнмәк, онун нәјә даһа чох марагы олдуғуну, шакирдни кәләчәји һаггында ата-аналарынын нә дүшүдүјүнү билмәк мүәллим коллективләриндән бөјүк мәнәрәт, системлә вә диггәтлә ишләмәк тәләб едир. Бу мәгсәдлә мәктәбләримиз чох иш көрмүшдүр. Мәктәбләрин бөјүк бир гисми истеһсалат мүәссисәләри илә әлбир олараг шакирдләри бу мүәссисәләрлә, орада олан истеһсалат габагчылары илә, тәләб олуна күтләви фәһлә пешәләри илә таныш едир, шакирдләрә вә онлары ата-аналарына мәсләһәтләр верир, әмәк ветеранлары илә, мәктәбин истеһсалатда ишләјән сабиг мә'зунлары илә көрүш тәшкил едир, шакирдләри истеһсалат мүәссисәләринә апарыр вә с.¹

Мәктәблиләрин мејл вә марагларыны мүәјјәнләшдирмәк мәгсәди илә хүсуси тәртиб едилмиш анкәгләр долдуруп, онлара әмәк вә пешә мәсәләләринә даир инша јазылар верир, онларла фәрди сөһбәтләр апарырлар. Бақы, Сумгајыт, Кировабад, Әли Бајрамлы, Ағдам, Минкәчевир вә с. шәһәрләрдә, бир чох кәнд рајонларында бу истигамәтләрдә апарылаи ишләр вә әлдә едилән дөјәрли нәтичәләр аз дејилдир. Лакин етираф етмәлијик ки, бу мүһүм проблемин һәллиндән дә һәлә узагдајыг. Чәтинлик тәкчә шакирдләрин нәјә габил олдуғларыны һәр мәктәбдә вә һәр синифдә истәнилән сәвијјәдә мүәјјәнләшдирә билмәмәкдә дејилдир. Шакирдләрин габилитәтләрини өлчмәк үчүн бә'зи психологларын тәклиф етдији тестләр методикасы јарамыр, бизи айнаг јанлыш нәтичәләрә кәтириб чыхарыр. Бәләлик истифадә едилән вә сынагдан чыхмыш үсул шакирдләри мүшаһидә етмәк, онларын һәр бири илә мүсаһибә апармаг вә с. васитәси илә иш процесиндә өјрәнмәкдән ибарәтдир. Бу јолла шакирдләринин мејл вә марагларыны, исте'дад вә габилитәтләрини өјрәнән мүәллим коллективләри пешә сечмәк һаггында онлара истигамәт верирләр. Шүбһәсиз, мәктәбләрин бир гисминдә бу иш јахшы,

¹ Бақ: Әмәк вә педагогика техника тә'лим, Бақы, 1972, сәһ. 9—19. С. Зејналовун мәғаләси.

инженеридо миџань, үчүнчүсүндө исе пие гурулмуні длеа да буи-
 дди петиџала олунур. Дикни даиа бөјүк петишлик шидалар ки,
 деиџетма ва кәичләрни бир еиеми, һатта бөјүк бир еиеми мејл ва
 еибилџатиндан асман олмџарниг чох тамни итә-ишталарынан ва
 тәчләриниш икеләһәти ила ела пешәләр ва ихтисеслар дилинчи
 кәичләр ки, һәм оилары еемодикларни үчүн исе өјрәнир, һәм
 иа еиларлар иятишә етмәли олурлар. Бу ичи петишә исе һәм ө-
 зүниә, һәм да мамџатимизә бөјүк ишан нурур.

Һатта ела пешә ва ихтисеслар, әмәк еиларни бирдыр ки,
 кәичләр араја, демәк олур, һеч кетмәк исегамирләр. Тәәссүф ки,
 бу мәсәлә үчүн еосооложи тәдгигат ас ивирилар, дикни апары-
 ши тәдгигатлар да јухарыда дедикларимизә кәстәрир. Мәсәлан,
 1965-1966-чы илләрда Москва шәһәриниш Киров району үзрә
 1000 һәфәрдаи чох VIII синиф, 1000 һәфәрдаи чох X ва XI синиф
 кәхуиларынын әнкетләр вәсәтәси илә мараглары өјрәнилмиш
 иа ашагыдакы мәлулат алынмышдыр:

Шәкирләрә марәг- илары еиә еәһәси	VIII синиф- ләр 4-лә	X ва XI синифләр 2-лә	Шәкирларә марәг- иларынын өмәк еәһәси	VIII синиф- ләр 4-лә	X XI си- нифләр 2-лә
Тәдгигат	44	49	Ишчәсанәт	6	4
Тухантар пешә- ләр	12	29	Идиә	2	1
Биоложија	27	16	Хидмәт еәһәси	9	2
Кәнд тәсәррүфаты	0	0			

Көрүндүјү кики, кәичләрни бөјүк еиеми техника илә әлагә-
 лар еәһәсәтә исеһәсалаты пешәләрни илә марагланыр, кәнд тәсәррү-
 фаты әмәјилә (пешәсинә) мараг кәстәрирләр!

1969—1971-чи илләрда республика Маариф Назирлијиниш
 тәрбија хәбнети да бу мәсәләјә дивр еосооложи тәдгигатла
 ишлар ва кәнд мәктәбләриниш X синиф шәкирләриндәи бөјүк
 бир гурулу марагыны өјрәниш вә ашагыдакы нәтичәни әлдә
 етмишдир.

1970-чи илиш јазында 2636 һәфәр X синиф шәкирдинә бир
 нечә әнкет суалы еырасында пешә еечмәклә әлагәдар ики суал
 да верилмишди: I. «Һансы фәһлә пешәләрни илә марагла-
 нысан?»

II. «Һансы пешәјә јијәләимәк исеәјирсән? Һә үчүн?»
 Алынған чәваблар јекунлишдырыларкан мәлум олмушдур
 ки, биринчи суала мүебәт чәваб верәнләр, јә'ни фәһлә пешәләрни
 илә мараглананлар 33,4 фәиз тәшкил етдији һалда, икинчи суални
 мүебәт чәваб верәнләр, јә'ни фәһлә пешәсинә јијәләимәк исеәји-
 ләр чәмә 11,8 фәиз олмушдур. Районлар (шәһәрләр) үзрә мәлу-
 ләт ашагыда кәстәрилән чәдвәлдәки кнмишдир:

Суртал	Октябр району (Били)		Орчонжидэ району (Били)		Сумгайут шаһар		Саян району		Чамк	
	Чамк	онлардан мүсбат ча-ваб берэн-дэр	Чамк	мүсбат ча-ваб берэн-дэр	Чамк	мүсбат ча-ваб берэн-дэр	Чамк	мүсбат ча-ваб берэн-дэр	Чамк	онлардан мүсбат ча-ваб берэн-дэр
I	97,3	383 (39,3%)	416	193 (45,4%)	559	215 (33,1%)	589	87 (14,8%)	2636	881 (33,4%)
II	97,2	101 (10,4%)	416	60 (14,4%)	559	71 (13,5%)	589	80 (13,6%)	2636	312 (11,8%)

Бу мәлүматдан чыхарылан илк нәтижә гәнаәтбахшдир. Саян району мүстәсна едиләрсә (көрүнүр ки, канд району олдуғу үчүн прада фәһлә пешәлари о гәдәр дә популјар дејил), галан јерләрдә фәһлә пешәларина кәнчләрин марағы нисбәтән бөјүкдүр (3,4 фәиз). Бу исә, маһијјәт е’тибары илә, онларын мејл вә табилијјәтләри илә һесаблашманын нәтижәсидир. Лакин II суа-ла берилән чавабларын јекуну, јә’ни фәһлә пешәси сечмәк истә-јәнләрни хејли азалмасы (11,8 фәиз) аиләни тә’сири вә башга сәбәб-ләрдән әгли әмәклә әлағәдәр пешә сечмәк арәусундан әрәв кәлир. Тәәссүф ки, 1971-чи илдә тәкрар едилән тәдбир нәти-жәсә нәтижә верди. Республиканын 7 район вә шаһәрнидә шәһәр илә әһәтә едилән 3801 нәфәр X синиф шакирдиндән анчаг 6 фәиз фәһлә пешәси сечмәк нәјјәтиндә олдуғуну кәстәрди.

Әгли әмәклә әлағәдәр ихтисаслара јијәләвмәк, хүсусилә али тәһсил аймағ һәвәси кәнчләриниң арасында олдуғча бөјүкдүр. Бәрәдә онлары иттиһам етмәк олмаз. Тәһсил аймағ үчүн һә-рәдә бәрәбәр һүгүг верилмишдир. Лакин кәнчләрә һәм дә ону һә-рәдә гәлмәлијыг ки, али тәһсил аймағ иди даһа чох үмүмтәһ-силәри оланлара мүјәссәрди. Али тәһсил һәвәси бу һә-рәдә иди даһа чох күтләви олмасынын вә бир сыра башга сәбәб-ләрдән нәтижәсидир. Лакин өз әгли имканларыны нәзәрә алмадан, кәнчләрин бәһасына олурса-олсун вә һансы ихтисас верирсә-ни бир али мәктәбә өзүнү салмағ мејлиә гаршы усталыгла-рына вә парылмалыдыр. Али мәктәбләрә фәһлә, кәлхәзчү вә кәнчләриниң ән табилијјәтләрини сечмәкдә дә, табили кәнчләри һә-рәдә пешәларина сөвг етмәкдә дә пешәсечма проблеминиң һәлли үмидләр верир.

Тәһсилләри вәзифәләр. Көрүндүјү ки, республика мәктәб-ләрдә әмәк вә политехник тә’лимини тәшкилилә данр көрүлән һә-рәдә вә әлдә едилән әмәли нәтижәләр чохдур. Биз јухарыда ә-рәдә кәлирән мүсбат фәһләри шәһәр етдик. Демәли, сон ил-ләрдә көрүлән тәдбирләр әмәк вә политехник тә’лимини мәктәб-ләрдә мөһкәм јер тутмасы үчүн илк бәһрәсини вермәкдәдир. Ә-рәдә етираф етмәк ләзымдыр ки, проблеми там һәлл етмәк үчүн кәһрүләси ишләр һәллә вә дејилдир. Бу бәрәдә дә истәһналән һә-рәдә мисал чәкмәк оларды. Буна етијјәч јохдур. Бу бәрәдә һәлл ет-мәлиш вә ја һәллә јарытмаз һәлл едилмәкдә олан мәсәләләр һә-рәдә мүәтәсәрчә дејиләг.

Мүәллим кадрлары һазырламаг тә'хирәсәлынмаз вәзифәдир.
1973—1974-чү дәрә илинин мә'луматына көрә, республика мәктәпләриндә чәми 2607 нәфәр әмәк тә'лими мүәллими вардыр. Булардан да анчаг 247 нәфәри али, 122 нәфәри исә орта тәһсиллидир. Галан 2238 нәфәринин һеч бир ихтисәс тәһсили јохдур. Ајдындыр ки, белә бир мүәллим һеј'әти илә әмәк тә'лимини мүәсир тәләбләр сәвијјәсинә јүксәлтмәк чәтиндир. Проблеми там һәлл етмәк үчүн јүксәк ихтисәслы әмәк тә'лими мүәллими һазырлығыны күчләндирмәк зәруридир. Һазырлығы олмајан әмәк тә'лими мүәллимләрини дә әвәз етмәји нәзәрә алсаг һазырда республика мәктәпләринин 1500-дән чох белә мүәллимә еһтијачы вардыр.

Мадди базанын зәнкинләшдирилмәси әмәк тә'лимини јажшылашдырмағын икинчи әсәс шәртидир. IV—VIII синифләр үзрә е'малатханаларын, евдарлыг кабинетләринин шәбәкәсини кенишләндирмәк, һәмчинин мөвчуд олан бир сыра мәктәб е'малатханаларыны бина, дэзкаһ вә аләтләрлә лазыми сәвијјәдә тәһниз етмәк гаршыда дуран мүһүм вәзифәләрдәндир. Лакин мәсәлә текчә буларда дејилдир. Кәнд јерләриндә политехник практикумлары тәшкил етмәк үчүн шакирдистеһсалат бригадалары, һәмчинин механизаторлар һазырлығы ишә јажшы көмәк етдији һалда, шәһәр мәктәпләриндә политехник практикумларын вәзијјәтики гәнаәгбәхш һесаб етмәјә әсәс јохдур. Она көрә дә бу барәдә ајрыча тәдбирләр көрмәк тәләб олунур. Бу мәгсәдлә истеһсалат нәздиндә тә'лим сехләринин тәшкилине, һәмчинин мәктәпләрарасы тә'лим-истеһсалат е'малатханалары, Москва шәһәриндә олдуғу кими, тә'лим-истеһсалат комбинатлары јарагмағын вахты чатмышдыр.

Бешиллијин сонунадәк Бақы, Сумгајыт, Кировабад, Минкәчевир, Әли Бајрамлы, Степанакерт, Нахчыван вә с. шәһәрләрдә 12—15 белә тә'лим-истеһсалат е'малатханалары јаратмағымыз икән дахилиндәдир. Бу исә шәһәр мәктәпләриндәки IX—X синиф шакирдләринин әмәк вә политехник тә'лиминин вәзијјәтинин јажшылашдыра биләчәкдир.

Буларла бәрабәр мәктәпләримиз нәздиндә електротехника машинашүнаслыг кабинетләринин шәбәкәсини кенишләндирмәјә ајрыча фикир вермәлијик. Белә кабинетләрин јарадылмасы иди зәруридир, чүнки шакирдләри мәшгәләләрдә кустарчылыг дэзкаһлары дејил, мүәсир техниканын нүмунәләри илә таныш мәлијик.

Әмәк тә'лими үчүн вахт бүдчәси һаггында дүшүнмәјин вахты чатмышдыр. Јени тәдрис планына әсәсән әмәк тә'лиминә һәр синифдә 2 саат вахт верилир. Әлавә олараг факултатив мәшгәләр үчүн ајрылан вахтдан да гисмән бу мәгсәдә истифадә етмәсинә ичазә верилир. Лакин милли мәктәпләрдә булардан һәр јердә истифадә етмәк олмур. Она көрә дә јухары синифләрдә III дәрәчәли тракторчу-машинист вә јә сүрүчү һа-

зырламаг үчүн əлавə вахт—саат ахтармаг мəчбуријјəтиндəјик ки, буну да јахын кəлəчəкдə һəлл етмəк лəзымдыр.

Тəдрис-методик вəсаит јарадылмасы вачиб шəртдир. Шакирдлэр үчүн дəрс китабы, мўəллимлэр үчүн рəһбэрлик, о чўмлəдөн практикумлары кечмəк үчүн əлагəдар вəсаитин олмасы лəзымдыр. Бунларын бир гисми тəрчўмə јолу илə, о бири гисми орижиннал шəкилдə јарадылмалыдыр. Республика Елми Тəдгигат Педагогика Институту бир нечə практикум үчүн вəсаит һазырламышдыр, бунларын чап олунмасы вачибдир.

Пешəсечмə мəсəлэлəрини, һəмчинин эмəк тəлими үзəриндəки рəһбэрлији—истэр мəктəб дахилиндə, истəрсə дə рəјон (шəһэр) вə республика үзрə кəкүндən јахшылашдырмагла эмəк вə политехник тəлими кўнүн тəлəблəri сəвијјəсинə галдырмаг олар.

І ЕДДИНЧИ ФƏСИЛ

ШАКИРДЛƏРИН ҺƏРТƏРƏФЛИ ТƏРБИЈƏ ЕДИЛМƏСИ ПРОБЛЕМИНИН ҺƏЛЛИНИ ДИГГƏТ МƏРКƏЗИНƏ

Мəсəлəнин актуаллыгына даир. Мəктəблəримиздə шакирдлəрин Һəртəрəфли тəрбијə ишини əсаслы сурəтдə јахшылашдырмаг кўнүн əн актуал вə башлыча вəзифəсидир. Сов.ИКП Програмындə коммунист тəрбијəси коммунизмин тəнтəнəси уғрунда кəдəч нəһəнк мўбаризəнин əн вачиб вəзифələриндən бири кими гијмəтлəч дəрилик. Кəнчлəримизин Һəртəрəфли вə аһəнкдар тəрбијə едилмəsi коммунизм гуручулуғунун ганунаујғун тəлəбидир. Бу, јени чəмијјət үчүн јени инсан тəрбијə етмəк тəлəбиндən ирəли кəлик.

Л. И. Брежнев јолдаш Сов.ИКП XXIV гурултајында демишдир: «Инсанларын мəдəнијјət, тəһсил, ичтимаи шўур, дахили јеткинлик сəвијјəsi јўксəк олмаса коммунизм мўмкўн дејилдир, нечə ки, мўвафиг мадди-техники база олмадан да коммунизм мўмкўн дејилдир»¹.

Мəһз бу мəгсəдлə партија коммунизм гуручуларынын əхлағ кодексиу принциплəрини өз програмында тмўјјəнлəшдирмиш, ону мўхтəлиф тəрбијə васитələri илə һəјата кечирир.

Совет адамларынын Һəртəрəфли тəрбијə едилмəsi, мəлум олдуғу кими мўхтəлиф тəһсил вə идеја-тəрбијə васитələri илə, илк нөвбədə исə үмумтəһсил мəктəблəринин бүтүн тəлим-тəрбијə ишлəri просесиндə һəјата кечирилр. Јени инсанын Һəртəрəфли тəрбијəsi проблемлəриндən сəһбət ачылдыгда, һэр кəјдэн əввəl, онун мəнəви, сијаси көрүшү, јўксəк коммунист шўуру, елми дўнјакөрүшү əсасларынын формалашмасындан башлангышмаг лəзым кəлик. Сов.ИКП Програмында кəстəрилр: «Социализм шəраитиндə вə коммунизм чəмијјəти гуручулуғу

¹ Сов.ИКП XXIV гурултајынын материаллары, Бақы, 1972, сəһ. 89.

көлөчөк ичкишаф перспективларини партија вә һөкүмәтин, совет халгынын ичтисади, ичтимаи, мәдәни сәһәләрдә, бејиәләг аламда алдә етмиш олдугу иницијјәтләри дүзкүн гиймәт-өндирүр. Илал едилмиш вә һәлл едилмәкдә олан проблемләрин иницијјәтинин баша дүшүр. Елми дүнјакөрүшү һәр бир совет адамы үчүн, һәр бир кәчк үчүн компаса, һәрәкәтвәричи гүввәјә өврүр.

Сов.ИКП XXIV гурултајына МК-нын һесабат мә'рузәсиндә Л. И. Брежнев јолдаш демшидир: «Кениш зәһмәткеш күтләләриндә коммунист дүнјакөрүшү формалашдырмаг, онлары марксизм-ленинизм идејалары әсаһында тәрбијәләндирмәк партија-нын идеја-тәрбијә ишнинин чаныдыр»¹.

Бу сөзләр ејни илә мәктәб һәјатына да анддир. Шакирдләрдә коммунист дүнјакөрүшү формалашдырмаг, онлара әсаһлы идеја-сијаси тәрбијә вермәк мәктәбләримиздә чохтәрәфли бүтүн тә'лим-тәрбијә ишләринин чаныны тәшкил едир. Мәһз, елми дүнјакөрүшү һәр бир кәчкни коммунизм гуручулуғу вәзифәләринә, Коммунист Партијасынын вә Совет һөкүмәтинин јүрүтдүјү сијасәтә садиг олмасыны тә'мин едир. Идеја-сијаси тәрбијәнин мөһтәмлији чохтәрәфли коммунист тәрбијәсинин бүтүн башга кеј-ијјәтләринин кәчкләрдә даһа әсаһлы јетишдирмәјә јол ачыр. Бу кеј-ијјәтләрин һәр бирини әтрафлы шәрһ етмәк фикриндә деји-рик, ләкин бир нечәси үзәриндә гысача да олса дајанмагы лазым адырик.

Кәчкләрдә елми дүнјакөрүшү формалашдырмаг бүтүн тәрбијә ишләринин чаны олдуғда әмәјә сағлам, коммунист мүнәсибәти тәрбијәси, кәчкләри әмәксевәрлик руһунда тәрбијәләндирмәји бүтүн тәрбијә ишләринин чаны һесаб етмәјә там һаггымыз вар-дыр. Гансыз бәдән јашаја билмәдији кимнә әмәксиз, әмәкдән кә-рәрдә да инсан јашаја билмәз. Л. И. Брежнев дејир: «Совет замларында әмәјә јени мүнәсибәт, коммунист мүнәсибәти тәр-бијә етмәк партијанын апардығы идеоложи ишдә илк јерләрдән бирини тутур. Бу, чох бөјүк вәзифәдир. Ијјәт Владимир Илич Ленинин белә бир фикир сөјләмәкдә нә гәдәр һағлы олдуғуну әмәзилә инандырычы шәкилдә тәсдиг едир ки, «јени әмәк ин-ијјәтләри инсанлар арасында јени ичтимаи әләгә форма-лары јаратмаг, инсанлары әмәјә чәлб етмәкдә јени формалар вә суаллар јаратмаг,— бир чох илләрин вә он илләрин ишидир. Бу— јахшы вә ән нәчиб бир ишдир». Көзәл сөзләрдир! Биз бу сөз-ләрдән нәтичә чыхармалыјыг!»².

Мәктәб һәјаты үчүн бурадан чыхардачағымыз илк нәтичә— әмәк вә политехник тә'лимнә, әмәк тәрбијәсинин әсаһлы сурәтдә инсанлашдырмагдан ибарәт олмалыдыр. Ушағлар мәктәбә дахил олдуғу күндән онларда әмәксевәрлик, тә'лим әмәјинә һәвәс вә ишараг ојатмадан онларын көләчөк әгли, мә'нәви вә физики га-

¹ Сов.ИКП XXIV гурултајынын материаллары, сәһ. 89—90.

² Јенә орада, сәһ. 90.

Бияйјјатларини инкишаф етдирмэк олмаз. Чэмијјатимиздэ һэр бир шэхсин тутдугу мөвгэ, онун ады, шэ'ни вэ шөһрэти јарадычы эмэјэ олан мүнәсибэти илэ, сэрф етдији эмәкдэн алынған мәһсу-луи мигдары вэ кејфијјәти илэ өлчүлүр. Чэмијјатимиздэ бүтүн мадди вэ мәдәни-мә'нәви не'мәтләр истеһсалынын әсәс тәмәлини вэ чәнбәјини тәшкит едән, онун мүнүм вәситәси олан үмумхалг әмәјиндә иштирак етмәјән шэхс Вәтәнин һәгиги вәтәндашы ол-мага һагг газанмыр.

Сов.ИКП МК-нын, ССРИ Али Советини вэ РСФСР Али Советини биркә тәнтәнәли ичласында ССРИ-нин 50 иллији һаг-гында сејләдији мә'рузэдә Л. И. Брежнев дејир: «...биз һеч дэ тәнбәлләр сәлтәнәти, чајларда су јериндә сүд ахачагы бир сәлтәнәт гурмуруг, бәшәријјәт тарихиндә ән мütәшәккил, ән зәһ-мәтсәвәр бир чэмијјәт гуруруг. Бу чэмијјәтдә ән зәһмәтсәвәр вэ вичданлы, мütәшәккил вэ јүксәк шүүрлу адамлар јашаја-чаглар»¹. Демәли, мәктәбләримиздә һәјәтә кечирилән әмәк тәр-бијәси истеһсалатда әмәк мәһсулдарлығынын арасы кәсилмә-дән јүксәдилмәсини тә'мин етмәли, кәнчләри коммунист әмә-јинә алышдырмалыдыр. Коммунист әмәјини маһијјәтини шәрһ едәрәк В. И. Ленин кәстәрир ки, сөзүн даһа мәһдуд вэ чидди мә'насында бу, «көнүллү әмәкдир, нормадан харич әмәкдир, әвәзини алмаг мүлаһизәси олмадан, әвәзини алмаг шәрти го-јулмадан сэрф олуған әмәкдир, үмумун хејри үчүн чалышмаг адәтиндән вэ үмумун хејри үчүн чалышмаг зәруријјәтинә шүүр-лу (адәт шәкли алмыш) мүнәсибәтдән доған әмәкдир, сағлам организмни тәләбатындан доған әмәкдир»². Сөһбәт әмәјэ бу мүнәсибәтин тәрбијәсиндән кедир.

Коммунист әхлаги тәрбијәси—тәрбијә ишләрини әсәс јерлә-риндән бирини тутмагла бүтүн тә'лим-тәрбијә ишләрини буна адмәт етмәси илэ формалаша биләр. В. И. Ленин мәктәбин бу мүнүм вәзифәсини хүсусилә гејд едәрәк дејирди: «Һазыркы кәнчләрин бүтүн тәрбијә, тәһсил вэ тә'лим иши онларда ком-мунист әхлагыны тәрбијә етмәкдән ибарәт олмалыдыр»³. Бу әкир иди дэ өз актуаллығыны сахламагдадыр. Мүәсир дөврдә сәвч нәслә коммунист әхлаги тәрбијәси вермәјин әһәмијјәти хүсусилә артмышдыр. Партија програмында кәстәрилир: «Ком-мунизмә кечилмәси процесиндә чэмијјәтин һәјәтиндә әхлаг принципләрини ролу кетдикчә даһа да арғыр, мә'нәви амилни әһәсир даирәси кенишләнир вә инсанлар арасында гаршылыглы мувафәтләрин инзибәти гајдада тәнзим едилмәсини әһәмиј-јәти мувафиг сурәтдә азалыр»⁴. Коммунист гуручусунун әхлаг әдәтсини мәзмуну тәшкит едән әхлаги кејфијјәтләрин кәнч едилмәсидә тәрбијә едилмәсини тә'мин етмәк мәктәбин әсәс вәзифә-синдән биридир.

¹ Л. И. Брежнев. Совет Социалист республикалары Итифагынын 50 йили һаггында. Азәрнәшр, 1972, сәһ. 61.
² В. И. Ленин. Әсәрләри, 30-чу чилд. сәһ. 536.
³ В. И. Ленин. 31-чи чилд. сәһ. 290—291.
⁴ «ИКП Програмы, 1968, сәһ. 118»

бијә етмәк дахилдир. Е'тираф етмәк лазымдыр ки, характерини кејфијјәтләринин тәрбијәсинә мәктәбләримиздә чох аз јердә булду. Иналбуки истәр елми дүнјакөрүшүнү, истәрсә дә әхлаги кејфијјәтләр, әмәк интизамыны кәнчләрдә характерини иради етмәк формалашдырмаг олмаз. Бунларын бири о бирини тәләсәтләп, бири о бирини әсәсләндире, мөһкәмләдир. Мәсәлән, «мәгсәдәүјгунлуг» (характерини иради кејфијјәти) олду. Бу оның коммунизмә сәдагәтиндән нечә данышмаг олар? С. Макаренко јазырды: «Өз әһәмийјәти е'тибары илә биринчи оһәмәти олан проблемләр сырасында ирадә, мәрдлик вә мәгсәдләшмәлиги тәрбијә етмәк проблеми дурур. Бүгүн дүнја тарихиндә мәнз бу әхлаги сифәтләрин белә күтләви тәзаһүрләри-башга бир дөврдә көрмәк чәтиндир»¹.

Тәәссүф ки, мәктәбләрин бөјүк бир гисминдә бу мәсәләјә аз әһәмәт јетирилди. Бунун башлыча сәбәбини мөәллим коллективиндә дејил, педагожи әдәбијјәтдә ахтармаг лазымдыр. Тәкчә әдәбијјәтдә дејил, рус дилиндә белә нәшр олуан педагожи әдәбијјәтдә бу барәдә мөәллимләрә верилән мәсләһәтләр эпизодик характер дашыјыр. Иради кејфијјәтләр вә онларын тәрбијә етмәји һәлә мөәллимләрә истәнилән сәвијјәдә чәтләшмә билмәмишик. Биз иради кејфијјәтләрин нәдән ибарәт олду-лушун етмәји үзәримизә көтүрмүрүк. Бу барәдә психоложија әһәмәтләриндә, һәмчинин диқәс китабларда әтрафлы мәлүмәтләшмәвардыр². Инсан характеринин мөхтәлиф мөсбәт иради кејфијјәтләрини, о чүмләдән: мәгсәдәүјгунлуг, гәтијјәтлик, мәрдлик, бунлар ки, кејфијјәтләрин кәнчләрдә тәрбијә едрилиб инкисар етдирилмәсинин әјрыча ролу олдуğunu гејд етмәлијик.

Коммунист тәрбијәси, һәм дә кәнчләрин **һәрби-вәгәнпәрвәр-тәрбијәсини**, физики вә естетик тәрбијәсини дә нәзәрдә тутур. Мәгсәдләшмә инсани кејфијјәтләрә там шәкилдә ифадә едән коммунист тәрбијәсинин мөхтәлиф «һиссәләрә» вә ја «вәзифәләрә» әһәмәт әслиндә проблеми нәзәри олараг тәһлил етмәк мәгсәдлә күдүр. Мәктәб һәјәти тәчрүбәсиндә прәли сүрүлән тәдбир-лә мөхтәлиф тәрбијәви кејфијјәтләрин инкишафы истигамәтинә әһәмәтләшмәлиш олсалар да, бир вә ејни тәрбијә процесиндә бирләшдир-мәлиш.

Беләликлә, ушағын вә кәнчин тәрбијәси процесин вә оның әһәмәти олан (физики вә мәнәви) инкишафы әјры-әјры кејфијјәтләрин паралел инкишафы дејил, онларын диалектик вәһдәтләшмә етмәклә инкишафы демәкдир. Шакирдләрдә елми дүнја-көрүшүнү формалашдырмагы әхлаг тәрбијәсиндән, икинчинин тәрбијәсиндән, бунларын һәмәһәмәти интизам, нәзакәт гәр-...

¹ А. С. Макаренко. Сечилмиш педагожи әсәрләри, Баки, 1950, сәһ. 11.
² Бах: В. И. Селиванов. Мәктәбләрдә ирадә тәрбијәси, Азәрнәшр, 1969; М. Мәһәррәмәва, Н. Д. Левитов. Психология характер, М., 1969; М. Мәһәррәмәва. Психоложија, Баки, 1970.

бәлән, ярады кеҗфијәтләрни тәрбијәсидән вә с. тәҗриб
етмәк гејри мүмкүндүр. Тәрбијә процесинин тәлимә нисбәтән
мүрәккәблији дә һәр шејдән әввәл бундадыр. Мүрәккәблик һәм
дә оядадыр ки, тәрбијә процесинин нәтичәләри өзүнү тез ифадә
едә биламир: Мәсалән, чох рәғәмли әдәлләрини вурулмасы гајда-
сыны шакирдләре өјрәдән кими онлар лазым кәлән әмәли тап-
шырыглар ичра етмәји бачардыглары һалда, интизамлы вә ја
нәзакәтли олмагын мә'насыны онлара баша салдыгда интизама
вә нәзкәт гајдаларына риәјәт етмәкдә һәлә чәтинлик чәкирләр.
Бу кеҗфијәтләри шакирдләрдә јетишдирмәк үчүн чох иш көрмәк
лазымдыр.

Һәртәрәfli тәрбијә үчүн әзверишли шәраит вә васитәләр
һалтында. Тәрбијә чох чәтин, диалектик вә мүрәккәб бир процес-
дир. Лакин бу чәтин, мүрәккәб вә диалектик процесни тәмин
етмәк үчүн дә әзверишли шәраитимиз (објектив имканлар) вә
сынагдан чыхмыш тәрбијә системимиз, форма вә үсулларымыз
(субјектив васитәләр) вардыр. Совет адамларынын, илк нәбәдә
кәч нәслик мә'нәви-сијаси кеҗфијәтләри һәјәтымызын бүтүн
социалист тәрәи илә; коммунизм гуручулуғу ишләринин нәһәнк
кәдиши илә; сијаси, ичтиман, ичтисади мүнәсибәтләр зәминин-
дә, јарадылмыш јени мәдәни шәраитимиз зәмининдә, лакин ән
әввәл партијанын, онун бүтүн тәшкилатларынын, биринчи нәбә-
дә тәрбијә очагларынын (бағча, мәктәб вә с.) ајдын мәғсәдли,
ајдычыл идеја-тәрбијә иши васитәси илә формалашыр.

Совет ИКП Програмында гејд олунур ки, «Коммунизмә кәчид
тәрүндә, мә'нәви зәнкинләји, әхлаг сафлығыны вә физики ка-
ләлији әһәнкдәр сурәтдә өзүндә бирләшдирән јени инсан тәр-
бијә етмәк имканы артыр»¹. Һәмин имканлар, һәр шејдән әввәл,
иңгисади, ичтиман мүнәсибәтләрини коммунизм әсасында
иңишафыйдан, мәдәни гуручулуғу ишләринин нәһәнк адымлар-
кәнишләнмәсиндән, үмуми орта тәһсилә кәчмәјин баша чәт-
иришмәсиндән, али вә орта ичтисас тәһсилинин, һәмчинин тех-
ниқилә тәһсилинин, ушағ бағчалары вә мәктәбдәнхәрич
тәрбијәләрини шәбәкәсинин кәнишләнмәсиндән вә с. ибарәтдир.
Бәлән, фәалијәтләрини кәч нәслик коммунист тәрбијәсини тәмин
етмәк истигамәтиндә кәнишләндирән Ленин комсомолу вә про-
дүктәшкилаты бу имканлары, хүсусилә зәнкинләшдирирләр.
Мәдәни сәвијјәси илдән-илә әһәмијјәтли дәрәчәдә јүксәлмәкдә
бу аиләнин тәсири тәрбијә ишиндәки имканларымызы ар-
тыр.

Мәзариф, техниқи-күтләви информасија васитәләри—кино,
радио, телевизија, театрлар, китаб вә китабханалар, гәзет вә
журналлар, ичтиман тәшкилатлар вә с.—бүтүн бунлар тәрбијә
имканларыны олдуғча кәнишләндирир.

Л. И. Брежнев совет адамларынын идеја-сијаси тәрбијәси
иңгисади һәмләшдирәтләр вә гаршыдакы нәзиғәләрдән даныша-
р гејд едир: «Партија бу иши көрүр вә кетдикчә даһа кәниш

ијасла көрөчөндүр. Нәр шеј—вилөдө мүнәсибәтләрнн дүзкүн
тууламасы да, тәдрис процесинн бачарыгла тәшкил едилмәси
ә, эмәк коллективиндә сағлам шәраит јарадылмасы да, әһалијә
ахшы мәншәт хидмәти көстәрилмәси вә бир чох башга амил дә
ијрада әмәли чәһәтдән әһәмијјәтлидир. Әлбәттә, мөдәнијјәт вә
ијтисәһәт ишчиләри, күтләви мәлүмәт вәситәләринн ишчиләри
у сәһәдә чох бөјүк рол ойнајырлар. Партијанын идеја-тәрбијә
ијиндә һәмкарлар иттифағлары, комсомол вә дијәр ијтимаи
ијкиләтлар һәмншә партијанын фәал көмәкчиләри олмушлар,
ијди онларын гаршысында бу сәһәдә кетдикчә даһа мөс'ул вә
ијфәләр дурур»¹.

Гејд етмәлијик ки, тәрбијә ишләриндә мүнәффеғијјәтләрини-
иј ачары мәһз бу мүнәтәлиф объектив вә субъектив ијкәк вә вә-
итәләрнн ејни ијстиғамәтдә тәсир көстәрмәсиндә, мүнәтәлиф
ијрбијә форма вә вәситәләринн әлбир тәсир гүввәсивдәдир.
ијтүн бунлар һәм дә она көрә тәрбијә органлары ишчиләринн
ијтәтиви өзүнә чәлб едир ки, ушағ вә кәңчлик илләриндә әсә-
иј формалашан тәрбијәви кејфијјәтләрнн ијкишафы сонрақы
ијләрдә дә давам едир, өмрүн сонунадәк адамларә лазым олур.
иј исә тәрбијә кејфијјәтләринн кетдикчә «ијиләландырылма-
иј»ндән башга бир шеј дејилдир.

Шакирдләрнн идеја-сијаси тәрбијәси һағгында наилијјәтләр
иј һәлл едилмәмиш мөсәһәләр. Шакирдләрнн идеја-сијаси тәр-
ијјәси сәһәсиндәки наилијјәтләримиз бөјүкдүр. Илк нөвбәдә бу
ијда ијфәдә олунур ки, марксизм-ленинизм тәрбијә нәзәријјәсинә,
иј ИКП Програмына, кәңч нәслин коммунист тәрбијәси һағ-
ијдақы партија директивләринә вә еләчә дә гурулушумузун
иј һәм ијтисәди, ијтимаи вә сијаси әсәсләрына ијстиғад едән
ијрбијә ишләрннн системи, форма вә үсуллары чохдан јарадыл-
иј вә ијкишаф едир. Бу, бөјүк наилијјәтдир. Мәһз мүнәкәмәт
ијрбијә системи әсәсында шакирдләрнн идеја-сијаси тәрбијәси
иј һәм илә јахшылашдырылыр. Наилијјәтләримиз, һәм дә тәр-
ијјәсини, о чүмләдән идеја-сијаси тәрбијәнин нәтичәләриндә,
ијрәсиндә ијфәдә олунур. Бу ајдын бир һәғигәтдир ки, шакирд-
ијримизә һәс олан сијаси, әхлағи вә идеолоғи көрүшүн тәмәли
ијтәбдә икән формалашыр. Бу исә мәктәбдә тәһсил зләк кәңч
иј һәм вә гызларымызын өлкәјә коммунизм гуручулуғуна лазым
иј пәшәләр, ијтисәсләр алмағ үчүн чидди сәј көстәрмәсиндә,
иј һәм фајдалы әмәкдә иштирақ етмәләриндә, өз тәләләрнн
иј чөмијјәтинн һәјәти илә бағламаларында ијфәдә олунур.
иј—Азәрбајҗанын нефт сәнајесиндә, хусусилә әфсанәви Нефт
ијһәрннн, Сумгајытын, Кировабадын, Степанакертин вә Мин-
ијһәрнн сәнајесиндә, нәһәк тикинтиләрдә, пәмбыг тарлала-
иј һәм, үзүм бағларында, гојун сүрүләриндә вә с. ијтәһсаләт
ијһәрннн чәлышан кәңчләримизин фәдакар әмәји сүбүт едир.

ри муһакималәр идеја-сijasи көрүшләрини мүәjжән мә'нада сөхијәләндирик үчүн әсас берир. Бу чаваблар орта мәктәб мә'зууларын һәм һәмисә үчүн сөхијәни олмаја биләр, ләкин мәктәпләрдә шакирдләрә верилән тәрбијәнин нәтичәләринә дәир бәздә мүәjжән тәһәт һәсил етмәјә әсас берир.

Шакирдләрә верилән биринчи суал бәлә иди: «Достлуг һәр шәйдән әһәмдир, достлуг кәңчилијин бајрагыдыр» сөзләрини сән нечә сәһә дүшүрәсин?». Бу суалдан мәгсәд бәјнаәмиләл тәрбијә үрә һәјәтә кечирдијимиз тәдбирләрин шакирдләрин шүүруйда әз кә'чәви һәјәтиндә нә кими нәләр бурахдығыны әјдәтләшдир- мәг иди.

Севиндиричи һалдыр ки, әнкәт долдуранларын һәмисә бәј- нәәмиләл достлуга өз мүсбәт мүнәсибәтини билдирмиш, онун әзәчәк олдуғуну кәстәрмишдир. Онлардан 79,4 фәизи халглар достлугунун мәһијәти һәттиндә јеткин, дәрин муһакимә јүрүт- мүш, коммунизм гуручулуғу уғрунда вә муһарибә гызышдыран- лар әләһинә халглар достлугунун, пролетар бәјнаәмиләлчилији бирлијини һәрәкәтвәричи түввә олдуғуну гәти оларағ гејд ет- миш, чоху исә һәтә инәндиричә мисалларла кәстәрмишдир. Әнкәт долдуранларын гәләни дә халглар достлугуна өз мүсбәт мүнәсибәтләрини билдирмиш, ләкин онлар фикирләрини долғун бир сурәтдә шәрһ етмәји бачармамышлар. Әнкәт долдуранлар- дан 13,5 фәизи халглар достлугунун әһәмијјәтини мәһдуд шә- кәлдә, 7,1 фәизи исә примитив шәкилдә шәрһ етмишдир ки, буғу онларын јумуијјәтлә/мәһдуд үмүмтәһсәл һазырлығына ма- шәк олиалары илә шәрһ етмәк олар.

Ејни хәрәкәтләр тәдгигәт 1971-чи илдә Бакиннын 3 рајонун- да, Сумгајытда, Көјчәј вә Күрдәмир кәнд рајонларында тәкрар етилди. 2945 нәфәр X синиф мә'зууларыннын вердикләри чаваб- ларын тәһлили, демәк олар ки, алынән нәтичәнин 1970 чи илдәки тәдгигәтин вердији нәтичәләрини тәсдиг етди, Чавабларын 80,8 фәизи долғун, 11,2 фәизи мәһдуд, 8 фәизи исә примитив һалда олмушдур.

Халглар достлугунун мә'на вә әһәмијјәтини кәстәрмәк үчүн шакирдләрин бәјүк бир гисми марксизм-ленинизм классикләри- ни, кәркәмли дөвләт хадимләринин, шаирләрин әсәрләринә шүрачәл етмишләр. Бир нечә мисал кәтирәк. Салјан рајону Га- тачли орта мәктәбинин шакирдләриндән бири халглар дост- лугунун әһәмијјәтини ашагыдакы мисраларла гејд едир.

«Достлугдан мин китаб јазылса аздыр,
Онуң ал бајрагы көтүрмәз ләб.
Достлуг үрәкләрдә сәсләнән саздыр,
Учалыр достлугла бу ел, бу өлкә».

Бакиннын Октябр рајонундакы 20 нөмрәли мәктәбин ша- қиләриндән бири јазыр: «Достлуг—сәадәтдир... халглар дост- лугу бәшәријјәтин тәрәгги вә һәмијјәтләринин рәһнидир».

Бакынын 161 нөмрәли мәктәбинин шакирди Языр: «Өлкәмиз-
нин халклары фашист ишгалчыларына гаршы ганлы мүбаризә
апардылар. Халгымыз башга гардаш халкларла бирликдә фә-
шизм үзәриндә гәләбә чалды вә инди дә хошбәхтлик кәтирән
һојат гурмагдадыр». О, сөзләрини шаир Зејнал Чаббарзадәнин
ашагыдакы мисралары илә битирир:

«Гој титрәсин сәсимиздән,
Јад елләрин чәлләдләры.
Гардаш олсун, сирдаш олсун,
Бу дүнянын өвладлары».

Белә мисаллардан даһа чох кәтирмәк оларды. Лакин елә бу-
лар да халклар достлугунун социализм вә демократија үчүн бөјүк
јенилмәз гүввә олдуғуну, кәнчләрин гәлбиндәи гоһан фикирләри,
дүшүнчәләри јакшы ифадә едир. Мәктәбдә апардыгымыз тәлим-
тәрбијәнин тәсири алтында шакирдләрдә нә кими мүбариз
атеист көрүш формалашдығыны мүәјјәнләшдирмәк мәгсәди илә
анкетдә—«Сән нә үчүн дини рәдд едирсән?» суалы да верил-
мишдир. Бу суала верилән чавабларын тәһлили шакирдләримиз-
нин идејача јеткинлијини көстәрир. 1970-чи илдә сорушулан
2636 шакирдин 85,2 фаизи елмә истинад едәрәк дини ифша едир,
онун елмә зидд олдуғуну, зәһмәткешләри зәрәрли тәсир алтын-
да сахламага чалышдығыны инамла көстәрир. Хүсусилә Салјан
рајону мәктәбләринин мәзунларынын, демәк олар ки, һамысы
өз чавабларында мүбариз атеист әһвали-руһијјәсини нүмајиш
етдирдиләр.

Бакыдакы 159 нөмрәли мәктәбин бир шакирди исә
В. И. Ленинни сөзләрини хатырлајараг: «Аллаһ һаггында олан
дүшүнчә һәмишә ичтимаи һиссијјаты күтләшдирир,—дејә ча-
ваб верир.

Кәтирилән мисаллардан ајдын олур ки, кәнчләримиз инамла
дини рәдд едир, мүбариз атеист фикирләриндә елмә истинад
едирләр.

1971-чи илдә тәкрат апарылан тәдгигатда әһтә едилән 2945
нәфәр X синиф шакирдинин 2426 нәфәри (85,1 фаиз) әсасән
долғун чаваблар верир, елмә истинадән дини рәдд едикләрини
өздирдиләр. Көрүндүјү кими, бу да 1970-чи илдәки сорғунун
нәтичәси сәвијјәсиндәдир.

Лакин бурадача гејд етмәлијик ки, бу чавабларын нәтичәләри
тәнаәтбәхш олса да бизи тәмин етмир. Чүнки анкет долдуранла-
рын аз да олса бир гисми (6,6 фаиз), динин ичтимаи вә синфи
маһијјәтини, гурулушумуза, елмә зидд олдуғуну һәлә әсаслы су-
раларда шәрһ едә билмәмиш, бәзиләри садәчә олараг динә инан-
дыгларыны көстәрмиш, бәзиләри динә лагејд олдугларыны
(3,2 фаиз), бәзиләри исә нәнәләри вә ја ата-аналарынын тәсири
алтында мөһумата, динә инандыгларыны етираф етмишләр.

Октјабр рајону мәктәбләринин мәзунлары арасында белә-
һә нисбәтән чохдур, олар (15 вә 20 нөмрәли мәктәбләрин

Шакирдләрнең (ан) ачыт сурәтләре җазырлар ки, нәһәләри вә җә ба-
диде, алары дичә инанмагы онлара мәсләһәт көрүрләр

Орта мәктәп мәзунларының идеја-сijasи мөһәтдән җеткили-
җәни кәстәрәк башта бир мәлүмәтә да мурачиәт етмәк истәрдики,
Мәлүмдәр ки, шакирдләр үрәк сөзләрини, киәли дүшүнмәләрини
ишә ишә җазыларында сәрбәст, ачыт ифадә едирләр. 1968—
1969 кч дәрә ичиндә Маариф Назирлији бурагылыш итәһән-
дәриңдә X сифи шакирдләринә бир сыра сәрбәст мөвзуларда
ишә җазылар тәклиф етмишдир. Итәһән верәнләрин бәүҗк бир
гисмә мөһә бу сәрбәст мөвзуларда ишә җазмишдыр. Бу җазы-
ларың кичик бир һиссәсини белә көздән кечирдикдә мәзунлары-
мызы мәһәвә җәтчә җеткилији һеч кәсдә шүбһә еҗатмыр.

Бакының 89 нөмрәли мәктәбинин бир шакирди халт шакири
Рәсул Рзаның «Ленин» поемасындан алынмыш «Мән һәнтә бир
иһсанә бәһәдидим ки, Ленини» мисрасына әсасән сәрбәст мөвзуда
җазыгы ишәдә белә геҗд едир: «...Мән бәшәриҗәт тарихидәки
гәһреманлара хусуси һәрмәт бәсләҗирәм. Ләкин һәгитәт гәдәр
сәдә, сәдәлиҗиндә иһә сонсуз бир әзәмәт олан Ленине үрәҗидә
сөмәк билмәҗән бәүҗк һәрмәт вә мөһәббәт атәши әбәди җер
гүтүр».

«Бәли, бакылыҗам, өз шәһрәтим вар...» мөвзусунда ишә җа-
зы башта бир шакирд (Бакы, 190 нөмрәли мәктәп) деҗир:
«Ә-лар, мән онларын әзиз вә мөһрибан адларыңы һәмишә дәрәи
сәхмәҗәтлә хатырлаҗырам. Онларын бәүҗк ингилаби мұбаризә
лә доту һәҗәт јоллары һамы үчүн, о чүмләдән да биз кәчләрә
ән кәзәл нүмүнә олмушдур»¹.

«Җаһын кәлимә, јагы дүшмән» мөвзусунда җазавлар ана Вәтә-
нә олан сонсуз мөһәббәтини тәрәннүм едирмишләр. Наһчыван-
дәки 1 нөмрәли мәктәбин шакирди җазыр: «Вәтәним, мәним доҗ-
ма вә әзиз аһам. Сәнин исти һәфәсиндә бәҗ етмишәм. Сәнин тор-
пагында бәҗә-баша чатмишәм. Ән кәзәл һә мәтләринлә тидәлән-
мишәм. Сәнин агсачылы дағларың, меҗвәли бағларың, зонкин
мәдәлләрин, һәтта һәр дашын, кәсәҗин белә мәнә гиҗмәтли вә
әзиздир.

Вәтәниң сәмиҗән иһсан олмаз,
Олса, ол шәхсдә вичдән олмаз...»

Шакирдләрин бир гисми:

«Көңлүнү, көзүнү верәб ишимә,
Бахыс һәҗәтмиңи јүксәлишимә,
Вәтәнчүн җашаҗән, вәтәнчүн әлән,
Сәмиңи бир иһсан нә бәхтиҗардир»—

(М. Мушфи)

мөвзусунда ишә җазмишдыр. Шакирд (Нефтячала орта мәктәби)
җазыр: «Дүниәнин ән хошбәхт адамлары совет халгыдыр. Совет
халгы һечә хошбәхт олмасын ки, шәң вә фираван өмүр сүрүр.
Истәдији арзусуна һәһл олур...»

¹ Бах: «Азәрбаҗан мұәллими», 1 август 1969, № 61.

Көнчлүгүн ийилиштиндир. Иш бурасындадыр ки, көнчлөрүмиз ин-
ди башга бир шэраитдэ, елм вэ техниканын нәһәнк сүр'әтлэ тә-
рэгги етдији шэраитдэ, кениш коммунизм гуручулуғу, космосун
фәтһи дөврүндэ, коммунизм вэ капитализм системләри арасында
идеоложи мүбаризәнин көскинләшдији бир дөврдэ јашајыр вэ
јетиширләр. Ушағ вэ көнчләр һәр јердә мүасир вэ мүрәккәб ма-
шынарларын, нәглијјат васитәләринин, мә'лумат васитәләринин—
кино, радио, телевизија, телефон, телеграф вэ с. тәтбигинин ша-
һиди олурулар. Онлар инди елә аиләләрдә доғулурулар ки, ата-
аналары елм, техника, инчәсәнәт вэ истеһсалатла әлагәдар төһ-
сиялли адамлардыр, онлар өзләри өвләдләрына чоһлу мә'лумат
верирләр. Ушағлар инди тәкчә нәһәләринин нағылларыны дин-
дәккә тәрбијә олурумлар. Онлар инди ушағ бағчаларына ке-
дир, мәктәб јашларында китаблар, гәзет вэ журналлар охујур,
ушағ вэ көнчләр тәшкилатында фәалијјәт көстәрир, бејнәлхалг
вадисәләрдән хәбәр тутурлар. Бүтүн бунлар мүкәммәл мәктәб
тәһсилинә даһил олмағла шакирдләрин мә'нәви аләминин сүр'әт-
лә инкишафыны тә'мин едир.

Нөгсан ондадыр ки, бир чоһ мүәллимләр шакирдләрин мә'-
нәви һәјатында баш верән тәрәггини һеч дә һәмишә тезликлә
көрә билмир вэ онлары фикирләшмәдән, анчаг көһнә үсулларла,
чоһдан мә'лум олан васитәләрлә тәрбијә едир, анчаг јашлыларын
иүфузу илә нәсиһәтләр вэ әхлағи сөһбәтләрлә, чәза вэ ја рәғ-
бәтләндирмә үсуллары илә тәрбијә етмәјә чалышырлар. Нөгсан-
ларымызын башга сәбәбләри дә вардыр. Тәрбијә фәалијјәтиндә
биз: «Варлыг шүүру мүәјјән едир», «Инсан шәхсијјәтинин фор-
малашмасында мүһит мүһүм рол ојнајыр» кими марксист фәлсә-
фәси мүддәаларына истинад едирик. Белә дә олмалыдыр. Көнчин
шүүру биздә совет варлығына истинад едәрәк инкишаф едир.
Мәһз совет гурулушу шэраитиндә әмәјә, дөвләт әмлакына социа-
лист мүнасибәти тәрбијә етмәк мүмкүндүр. Лакин бурадан совет
ичтиман гурулушунун адамын шәхсијјәтинин, дүнјакөрүшүнү
автоматик сурәтдә формалашдырмасы һаггында нәтичә чыхар-
мағ сәһв олар. Совет варлығы инсан шәхсијјәтинин формалаш-
тырылмасы үчүн әвәзедилмәз әлверишли зәминдир. Лакин һә-
зәлик бу әлверишли зәминдә ушағ вэ көнчләр ичтиман асајиш
гајдаларыны позан, хулиганлыг вэ оғурлуг едән фәрдләрлә, ја-
данчы вэ хуҗдпәсәнд адамларла үз-үзә кәлмәли олурулар. Ону да
уаутмағ олмаз ки, империалист данрәләрин идеологлары бизимлә
мүбаризәдә көнчлөрүмизин гәлбиндә коммунизмә гаршы шүбһә
доғурмага чан атырлар. Бу мәгсәдлә нөгсанларымыздан истифа-
да едир, буржуа һәјат тәрзини, империализмин мурдар гајда-
ларыны нүмунәви ичтиман гурулуш кими көстәрмәјә чалы-
шырлар.

Игтисади, елми, һәрби хәтлә бизә һәһе олмаға имкан тапа
билмәјән буржуа тәблиғатчылары көнчлөрүмизин өзләринә тә-
сир һәдәфи сечмишләр. Бу мәгсәдлә онлар радио верилишләрини-
дән, кинолардан, нәшријјатдан, туризмдән истифада едирләр.

20-дөг чох хэрчн радиостансија ССРИ халгларынын 12 дилдэ
сүтхадэ 100 саятадак верилиш јайыр. Бу ншдэ да онлар усталыг-
лэ һилэкарлик едирлэр. Бөһтанлар вэ јалан чэ луматлары «об-
шткалик» вэ «хејирхалыг» пәрдэси алтында верирлэр. Кизлэјэ
марик ки, бу чүр буржуа таблиғаты мәнэвијатча мәтин ол-
шјан ба'зи кәнчлэрин галбиндэ иэ бурахыр¹.

Империализм даярлэринин идеоложи ншмизэ эикэл төрө-
лөк белэ позучу тэдбирн кетдикчэ кенишлэнир. Тэкчэ «Амери-
канын саси» радио верилишлэри 37 дилдэ һәфтэдэ 800 сәат давам
едир. Буржуа өлкэлэринин јерли радио стансијалары нсэ 6 ве-
релишлэри 65 дилдэ һәфтэдэ 5 мин сәат мүддэтидэ тәкрар
едирлэр. Телевизија стансијаларында нсэ бу материалаалар 87 өл-
көјэ верилтир².

Сов.ИКП МК комсомол тәшкилатынын 50 илтија вэ кәнчлэ-
рин коммунист тәрбијэсинин вазифалэри һаггында гәбул етдија
сәарда кәстәрир ки, социализм мүһити, партија, дәвләт вэ бүтүн
һетиман тәшкилатларын һәртәрәfli ишлэри кәнч нәслин тәрби-
јәсиңа һалледичи сурәтдэ тә'сир кәстәрир, онун сијаси вэ мәнэви
һејфијатлэрини мүәјјәнләшдирирлэр. Бунуңла бәрабәр нәзәр
һамаг лазымдыр ки, кәнч оғлаң вэ гызларын дүнјакөрүшү, со-
циализм вэ капитализм арасында кедән синфи мүбаризэни чох
өскяндәшдији шәраитдә формалашыр. Империалист дәвләтлэр
өскалист өлкэлэри вэ һәр шејдән әввал, Совет Иттифагы әлеј-
һизэ кәскин идеоложи мүһарибэ апарырлар, һәр чүр вәситә влэ
социализм дахилдән сарсытмаға, коммунист вэ фәһлә партија-
ларынын бирлијини, кәнчлэрин коммунист һәрәкатыны зәифләт-
тија чәлышырлар. Бурада онлар кәнчлэри идејача тәрксилаһ едә-
лэринкә, онун ингилаби руһ јүксәклијини зәифләдәчәклэринкә,
синфи шүүруну күтләшдирәчәклэринкә, онлары јашлы нәслә
һаггында галдыра биләчәклэринкә, социализм чәмијјәтиңа јабанчы
чох буржуа әхлаги вэ мәнэвијатына пәрәстнш едәчәклэринкә
һаггында олурлар³.

Партија белә бир шәраитдә кәнч нәслин коммунист тәрбијә-
сә даһа чох диггәт јетирмәји талаб едир. Бу нсә бизим гаршы-
һа тәрбијә системимиз даһа чох тәкмилләшдирмәк вәзифәси-
һә гәјур. Биз елә етмәлијик ки, тәрбијә системимиз мүдафиә мөв-
һимн тутмасын, буржуа гурулушуна, мафхурәсинә әхлаг нор-
һарына гаршы һәмншә һүчүм мөвгејиндә дурсун, кәнчлэри-
һәни гаршысында буржуа идеолокијасынын мүртәчелији, халг
һәләлэри үчүн зәиңир олмасы, јаланчылыгы вэ чүрүклүјүкү
һа етсин, кетдикчә даһа кениш мијјасда халгымызын инги-
һи вэ әмәк әһәләриндән, һәрби вә әмәк гәһрәманлығлары-
һә һетифада етсин.

Һөгсәнларымызын сәбәблэриндән бири дә одур ки, бир чох

¹ «Правда» газети, 30 декабр 1965, № 304.
² Бил: КПСС вэ главе Культурной Революции в СССР, Москва, 1972.

³ Бил: «Коммунист» газети, 6 октябр 1968.

Ур
1972.10.10
117

мәктәпләр эсас диггәтләрини тө'лим ишләрини яхшылашды-
рылмасына жөнәлдәрәк, тәрбија ишләрини күчләндирмәји уну-
рлар. Тәрбија мәгсәди илә мүхтәлиф тәдбирләр һајата кеч-
кән мәктәпләр аз дејилдир. Лакин тәрбија ишләрини кејфијәти
һеч дә тәдбирләрин чохлуғунда дејил, бу тәдбирләрин кејфиј-
әтә даһа јакшы, мүтәшәккил олмасындадыр. Мәһз бу заман
тәрбија ишһини тө'сир гүввәси күчләнә биләр.

Тәрбија ишләрини нөгсанлары һәм дә бир сыра тәрбија мә-
сәләрини елми чәһәтдән ишыглапдырылмамасындадыр. Со-
вет педагогикасынын мүһүм нәзәри мәсәләләрини ишыглапдыран
«Советская педагогика» журналы өз номрәләрини биринчидәки
баш мәғаләсиндә һәмин фикри шәрһ едәрәк јазыр: «Тәрбија иш-
ләриндән сөһбәт ачдыгда «мисал чөкмәклә ојнамаг, күсуси һал-
лары шиширтмәк, чыхарылан нәтичәләр вә вериләк мәсләһәт-
ләри психоложи чәһәтдән әсасландырмамаг артыг кәнара атыл-
малыдыр; бу садәләвһ емпризм талығларындан вә субъектив
кәстәришләрдән педагогика елми нә гәдәр теә јахасыны гурт-
ләрсә, бир о гәдәр јакшы өлар».

Доғрудур, субъектив кәстәришләрдән вә садәләвһ емпризм-
дән биз әл чөкмәлијик. Лакин бу һеч дә габагчыл мәктәпләрий
ишләрүбәсини јакшы мисалларла нүмунә кәстәртмәкдән әл чөк-
мәји инкар етмир. Тәрбијөнни јени форма вә пријомларыны елми
чәһәтдән әсасландырмаг, психоложи чәһәтдән мөһкәмләндирмәк
дә вәчибдир вә педагогика елми мүәллимләрә әмәли көмәк етмәк
һүнә бу истигамәтдә дә өз ишһини чаһландырмалыдыр. Габагчыл
тәчрүбәни «Садәләвһ емпризм» адландырмаға әсасымыз јохдур.
Бу тәчрүбә тәдгигат үчүн мәһбә олмағла бәрәбәр, һәм дә баш-
калары үчүн мәсләһәт көрүлә биләр. Лакин буну да гејд етмәк
ләзимдыр ки, елми чәһәтдән әсасландырылмыш мәсләһәтләри-
нә һалә аз олдуғундан габагчыл тәчрүбәдән биләвәсиктә исти-
гамәт етмәк лазим кәлир. Вәзифәмиз бу габагчыл тәчрүбәни
инкар етмәк дејил, вахтында үзә чыхармаг, диггәтлә јохламаг,
психоложи чәһәтдән мөһкәмләдиб мүәллимләрә мәсләһәт көр-
үк вә бу әсасда тәрбија системимизи тәкмилләшдириб, ола-
сир тәләпләрә чаваб верән јени-јени формалар вә пријомлар
ләв етмәкдир. Бизә, кәйчләримизн јакшы танымаг, онларын
ишһи аләминдә кедән инкишаф просесини дәрк етмәк, марағ
мәсләләрини диггәтлә һесаба алмаг, онлары мүшәһидәчи кими
ил, фаал сурәтдә гуручулуғ ишләринә чөлб етмәк лазимдыр.
Әл олмаса мүрәккәб мүәсир шәраитдә кәйчләрин шәхснјәтини
реаллашдырмаг кими шәрәфли вә чәтти вәзифәнин өһдәсиндән
лә билмәрик. Ләјагәтли вә мөдәни рафтар вәрдишләрини тәр-
бия едмәкәсине фикир вермәк; мәктәблиләри ичтиман јерләрдә,
ләдә вә айләдә нәзакәтли олмасына, коллективә, јашлыларә,
кәшәпләринә, күсусән-ғызаларә һөрмәт етмәсинә, тө'лим тапшы-
рғаврыны, ичтиман тапшырғылары јеринә јетирмәк үчүн әллә-

ийлдә кәләни әсиркәмәмәсинә вә үмумијјәтлә јүксәк дәрәҗәдә
иңтизамлы олмасына чалышмаг лазымдыр. Шакирдләрин мәк-
тәбдә, аиләдә вә ичтимаи јерләрдә рәфтарына даир тәләбләр
дәгиг сурәтдә әхлаг гәјдаларында мүәјјәнләшдирилмишдир. Вә-
зифәмиз онларын бу тәләбләрә ардычыл олараг мүәјјән едилмиш
гәјдалара әмәл етмәји шакирдләрдә вәрдиш вә адәт һалына сал-
магдыр.

Тә'лим ишләри вә шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәси тә'-
лим-тәрбијәнин гүдрәтли васитәсидир. Елмләрин әсасларыны
тә'лим едәркән мүәллим шакирдләри билик, бачарыг вә вәрдиш-
ләрлә силаһландырмагла бәрәбәр, һәм дә онлары коммунизм
руһунда тәрбијә етмәји гаршысына әсас вәзифә гојур. Кәнч нәс-
лин дүнјакөрүшүнүн тәмәли, маһијјәт е'тибары илә, тә'лим про-
сесиядә формалашыр. Кәнчләрин тәфәккүр фәалијјәтини, ирадә-
сини, емосијаларыны вә с. психи габилијјәтләрини иңкишаф
етдирмәк үчүн, онларда әмәксевәрлик вә с. етик вә естетик
тејфијјәтләри јетишдирмәк үчүн, һәр шејдән әввәл, бүтүн мәктәб
фәнләринин тәдрисиндән кениш истифада олунамалыдыр.
В. И. Ленин һәлә 1920-чи илдә тә'кидлә кәстәрирди ки, мәктәбләр-
римиз кәнчләрә биликләрин әсасларыны вермәклә онларда ком-
мунист бахышлары јаратмаға борчлудур. Бу шәрәфли вәзифә
мәктәбләримизин гаршысында бу күн дә дурмагдадыр.

Шакирдләрин идеја-сијаси тәрбијәсиндә һуманитар фәнләр,
хүсусән ССРИ тарихи, ичтимаијјәт, ана дили, рус дили, әдәбиј-
јәт, чоғрафија бөјүк рол ојнајыр. Тарихи һәгигәтләри шакирдлә-
рә чатдыраркән онларда емосионал дүјгулар, кин вә нифрәт дүј-
гусу, һүсн-рәғбәт вә мәнәббәт дүјгусу ојатмаға хүсуси диггәт
еттирилмәлидир. Ичтимаијјәт дәрсләрини лагејдликлә кечмәк
олмаз. Бурада һәр бир тә'лим материалы, һәр бир фәсил марк-
сизм-ленинизм идејаларынын коммунизм гуручулуғунда һәјата
тејрилмәси илә бағлыдыр; һәр бир анлајыш мәнкәм инама
тејрилмәлидир. Бунсуз ичтимаијјәт дәрсләри әсил мәгсәдә хид-
мәт едә билмәз. Јадда сахламаг лазымдыр ки, тә'лим һеч дә авто-
матик сурәтдә тәрбијәви нәтичә вермир, елмләрин һәр һансы
гәјдада тә'лими истәнилән тәрбијә истигамәтини тә'мин едә бил-
мәз. Тә'лимин тәрбијәдә бөјүк ролундан данышаркән, биз һеч дә
үмумијјәтлә тә'лимдән дејил, коммунистчәсинә тәрбијә едән, өз
әзмууну, формасы вә үсуллары илә һәртәрәфли иңкишаф етмиш
коммунизм гуручусунун јетишмәсинә көмәк едән тә'лимдән бәһс
едирик. Тәрбијә нөгтеји-нәзәрдән тә'лим о вахт дәјәрли ола би-
ләр ки, онун васитәси илә елми һәгигәтләр шакирдин мәнәви
ләминә нүфуз едиб онун кәләчәкдә әгидәсинин мәнкәм әсасы-
ны гојсун, онун дүнјакөрүшүнүн формалашмасына хидмәт етсин.
В. И. Ленин «Аз олсун, јахшы олсун» адлы мәгаләсиндә јазыр:
«Биз... өз гаршымыза нечә олурса-олсун белә бир вәзифә гојма-
дыг: «биринчиси,—охумаг, икинчиси,—охумаг вә үчүнчүсү,—
охламаг, сонра исә јохламаг лазымдыр ки, биздә елм кағыз үзә-
ндә галмасын вә ја модалы бир ибарә олмасын... елм доғрудан

«...илијимизэ ва ганымызэ ишлэсин, мейшәтнин тамаккә ва һә-
тәтәтәи тәркиб һиссәсинә чеврилсин»¹.

Буна тәлимдә наил олмаг о гәдәр дә әсан олмаса, там мәна-
сы илә мүмкүндүр. Әкәр шакирдләрдә вәрдиш вә адәтләр јарат-
маг вәзифәси онларда мүхтәлиф һиссләрин инкишафы, шакирд-
ләрин мәнәви аләминәи зәккиләшдирмәк вәзифәси илә бағлан-
маса, тәлим истәтиклән нәтижәни верә билмәз. Ону да унутмаг
олмаз ки, тәлим просесиндә тәкчә әлвәришли мәзмуи дејил, һәм
дә тәлимни форма вә үсуллары, мүәллимин изаһ етдији һадисәјә
иүнәсибәти, шакирдләрә фәрди јанашмасы, һәм дә шакирдләрин
әзаләринин фәаллығы тәрбијәедичи тәсир бағышлајыр. Мүәллим
Д. Ајдынов (Исмајиллы рајону, Ашағы Чүлјан мәктәби) бу
иүнәсибәтлә јазыр: «Тәлим просесиндә көрдүм ки, V сифин
шакирдләриндән А. ријазижат үзрә тәлим материалыны баша
күшдүјү һалда ев тапшырыгларыны јеринә јетирмир, һәмни ша-
кирдә даһа чох көз гојуб ајдынлашдырдым ки, о, дәрсдә сәјлә,
шадла чалышмағы бачармыр. Мүәјјән чәтинликлә гаршылаш-
мағыда кери чәкилир. Мән шакирдин бу нөгсанларыны ләғв етмә-
кә, онун ирадәсини мөһкәмләтмәјә, ону чәтинликләри јох етмәк
үчүн инадла ишләмәјә алышдырмағы гаршыма вәзифә гојдум.
Ону даһа чох мушаһидә алтында сахламаға башладым, она тез-
тез әввалләр јүнкүл, сонралар тәдричән чәтин фәрди тапшырыг-
лар вердим. Синфин башга мүәллимләриндән да она гаршы бу
күр һәрәкәт етмәләрини хаһиш етдим, валидејиләринә дә ушағын
ишләмәси үзәриндә көз гојмаларыны мәсләһәт көрдүм. Бир
кәчә ај бу гәјдә илә ишләдик, шакирдлә јаваш-јаваш ирәлилә-
ләр, өз гувваләринә инам әмәлә кәлди, мәсәлә—мисаллар һал-
ында чәтинликләри дәф етмәјә алышды. Дәрс илини А. јакшы
ијмәтләрдә баша вурду»².

Тәлим шакирдин әсас фәалијјәтини тәшкил едир, вахтын
чох һиссәсини әһтә едир. Шакирдләр мәктәбдә 4—5 саат, елдә
тапшырыглары јеринә јетирмәк үчүн 2—4 саат, фәни дәрнәклә-
риндә дә мүәјјән мүддәт чалышырлар. Бүтүн бу тәлим фәали-
јәти ләзими тәрбијәви истигамәтдә тәсир кәстәрәрсә, онун тәр-
бијә ишиндә һәлләдичи рол ојнадығы ашкар олар.

Тәлим просесинин тәрбијәви ролуну кәстәрмәјә даир сәјсы-
з мисаллар кәтирә биләрик. Бу барәдә дә республика
мәктәбләри зәккин тәчрүбә топламышлар. Ләкин биз бу барәдә
иш-ики мисалла кифәјәтләнмәк истәјирик.

Һәр бир фәни үзрә тәлим материалы шакирдләрә елә бир
әдәтлә чәтдирылмалыдыр ки, онларын гәлбиндә мүәјјән тәрбијәви
иш бурахсын. Бу нөгтеји-нәзәрдән чоғрафија мүәллими Н Тер-
шинковун (Бақы, 162 нөмрәли мәктәб) тәчрүбәси диггәтәләјиг-
лир. О јазыр: «Чоғрафијаны мәктәбдә мүхтәлиф шәкилдә әј-
ләтмәк олар. Чох заман белә олар ки, шакирд дәннәләрин, чә

¹ В. И. Ленин. Әсәрләри, 33-чү китәб, сәһ. 504.
² «Азәрбајҗан мүәллими» гәзети, 16 июн 1972, № 56.

Көзлөрүн алларыны дузгүн сөйләйр, дурухмадан әр уңа дағ-
ларын жүксәклијики дејр, ләкин јашадығы күчә нәмин әдннә
дәшәјр, мејданда гојулан абидә киминдир суалларына һеч дә
чаваб верә билмир. Марағлы емләрдән бири олан географја-
нын төдрәси елә олмалыдыр ки, шакирдләрин көрүш даирәсини
кәшишләндирсин, онларда чох билмәк һәвәси ојатсын. Вәтәнә
оған мөһәббәти, ифтихар һиссини мөһкәмләтсин. Буна нә чүр
бил ола биләрик? Бунун үчүн јоллар вә васитәләр вә дејил,
ләкин ән әсасларындан бири шакирдләрдә өлкәшүнәслиг мате-
риалларына һәвәс ојатмағдан ибарәтдир. Онларын шејлләрини
шәмәккә гәлбләринә елә ғығылчым сәпмәк ләзимдыр ки, алы-
шыб јандыгча характерин, һәр шејлә марағлайма, мүшаһидәчи-
лик кимнә кејфијәтләрини инкишаф етдирсин, көзләрин ити кө-
рәклијинә, гулагларын тез өшитмәсинә хидмәт етсин.

Тертышниковун вердији дәрсләр мәһз белә тәрбијәви харак-
тер дәшәјр. Шакирдләрин көмөји илә о, мәктәбдә зәнкн бир
өлкәшүнәслиг музеји јаратмышдыр. Јәј тәтилиндән гајыдархән
шакирдләр музејә мүхтәлиф јени експонатлар кәтирирләр. Бу,
бу кәстәрир ки, шакирдләр тәбиәтин лагәјд мүшаһидәчиләри
биләләр, көрдүкләри илә марағланыр, ону гијмәтләйдирә билир-
ләр. Шакирдләр музејә Көј көл әтрафында топланмыш һәрба-
ләләр, Азәрбајчанда битән дәрман биткиләриндән коллексијалар,
жераллар, спиртә гојулмуш илан вә кәртәнкәләләр, гуш јува-
ры, өлкә, шәһәрләрин көрүнүшүнә анд әлбомлар вә с. кәтирир-
ләр. Бүтүн бунлардан һәм дә дәрсдә әјани вәсәнт кимнә истифада
ејилур. Дана марағлы чәһәт ондадыр ки, шакирдләр јашадыгла-
ры күчәјә ады гојулан мәшһур шәхсин ким олдуғуну, мејданда
кәдәси гојулан адамнн һәјәт вә фәалијјәтинн өјрәнирләр. Белә
кәдәсләрин тәрбијәви ролуну ајрыча гејд етмәлијик.

Бүтүн бунлар кәстәрир ки, дәрсдә тәлим вә тәрбијә вәзифә-
синн вәһдәтинә, дәрсин тәрбијәви нәтичәләр вермәсинә хүсүси
әтәт јетирмәк ләзимдыр.

Шакирдләрдә коммунист әгидәсинин формалашмасында ич-
кәдәсләрин, тарихин, ичтиманјјатын, дејилдији кимн. ролу
хүсүслә бөјүхдур.

Бақыдакы 173 нөмрәли мәктәбин мүәллими Т. Рәһимованын
иштанманјјат дәрсләри һәмншә чанлы вә фәал кечир. Мәсәлә,
коммунизмин мәдди-техники базасынын јарадылмасы мөвзу-
лу кечәркән о, шакирдләрин әвәлләрдә газандығлары билтик-
ләри истинад едәрәк, бу мәсәләләрин тәһлилиндә Сов.ИКП МК
Азәрбајчан КП МК пленумларынын материалларындан
исимум дәрәчәдә истифада етмишдир. Чохлу фактик материал
сында шакирдләр өлкәмиздә коммунизм гуручулуғу сәһәсин-
н мүдәффәгијәтләрлә вә онун кәләчәк инкишаф перспектив-
ләри илә таныш едилир, бу заман шакирдләрин екскурсијадә
буғларын истифсалатын һәјәтындән кәтүрүлмүш материаллар

дая истифада олунур. Нәтичәдә тәдрис материалыны шакирд-
ләр мөһкәм вә дәриндән мәнимсәјирләр.

Ана дили, рус дили, харици дилләрин һәр биринин тәдриси шакирдләре тәрбијәви тәсир көстәрмәк үчүн зәнкин материалдан истифада етмәјә имкан верир. Бу фәнләрин һәр биринин тәрбијәви тәсири һаггында кениш бәһс етмәк оларды. Лакин буна имкан јохдур. Тәкчә рус дилинин Азәрбајчан мәктәбләринин тәдрисинин тәрбијәви ролуна нәзәр салмағы мәсләһәт беллирик.

Мүәллим Д. Мирзәјев (Нефтчала) јазыр: «Рус дили вә әдәбијаты үзрә һәр бир дәрс китабы бунун үчүн әлverişли тәлим материалы тәклиф едир. Бу материалларын мәһарәтлә тәлим шакирдләрдә вәтәнпәрвәрлик дујғулары ојадыр, онларда коммунист дүнјакөрүшүнүн формалашмасына јардым көстәрир»¹.

Бу вәгтеји-нәзәрдән әдәбијат дәрсләринин ролуну ајрыча етмәлијик. Мүәллимләр һәр бир әдәбијат дәрсиндән шакирдләрин тәрбијәси үчүн истифада етмәји гаршыларына бир вәдәфә кими гојурлар. 1969-чу илин јанвар ајында һәмик мәктәбин синфиндә «Әсримизин талантлы шаири В. Мајаковскинин раднычылыгында В. И. Ленин сурәти» мөвзусунда А. Шаһмәлијевин (Бакынын 174 нөмрәли мәктәби) ачыг дәрсини мисал етирәк. Јахшы һазырланмыш вә мәһарәтлә кечирилән бу дәрс шакирин «В. И. Ленин» поемасындан парчалар охунур, изәтләргә верилир, шакирдләрин дүшүнүлмүш, һәјәчанлы вә әлverişли чаваблары динләнилир. Шакирдләрин чавабларында И. Ленине, оқун идејаларына олан дәрин мәһәббәт ифада едилир. Сонракы дәрсләрдән бириндә шакирдләре «Совет әдәбијатында Ленин сурәти» мөвзусунда ишә јазмаг тәклиф олунадыр. Шакирдләр һәмин ишәјә чидди һазырлыг апарырлар. Сөздүгларын ишә онларын әдәбијат үзрә програм материалыка ачыг баләд олдугларыны, ејяни заманда даһи рәһбәрә, Вәтәнә, дујға дәрин мәһәббәтләрини көстәрир. Шакирдләрдән Нағыјевә јазыр: «Биз дә Ленин јолу илә кетмәк мәгсәди илә бөјүк һәјәтлә душмагдан ютрү орта тәһсилimizi тамамламаға шәрәфлә етәһән вермәјә һазырлашырыг. Мән севинчлә Ленин һаггында ишә јазырам. Бурада гәлбимдә олан дәрин дујғулардан әтраф-данлышмаг истәјирәм». Шакирд Б. Гасымов јазыр: «Дејир-дејир ки, һәр кәс даһи ола билмәз, Ленин кими даһиләр јүз илдә әлverişли дәфә јетишир. Бу доғрудур. Бизим һәр биримиз сәдатәтлик, сәләмәтлик, доғручу олмалыјыг вә биз бу кејфијәтләри өзүмүздә тәрбијә етмәјә борчлујуг. Биз вәтәнимиз, халгымызы севмәји, душманымизни вәхтлы-вәхтынә јеринә јетирмәји, гәбилијәтимиз вә душманымизни чәтән гәдәр ишләмәји, сағф вичденлә јашамағы... булардымиздан өјрәнмәлијик».

Мәктәбләримиздә шакирдләр рус дилини икинчи ана дили кими бөјүк һәвәслә өјрәнмәкдәдиләр. Бу барәдә Зағатада рејо-

¹ Дәх: Русский язык в нерусской школе, 1964, № 6, сәһ. 16.

Күгүң Тала I нөмрөли орта мектебинин шакирти Фарида Әмәр-
ва ишә язгысында дејир: «Мән азәрбајҗанлыјам вә өз апа дил-
лимдә охујурам. Рус дили мәнә апа дили кими доҗма вә азиадир
Рус дилини, даһи раһбәр вә муәллим Владимир Илич Ленинни
диллини сәпа-сәпа «җәһирәм. Мән рус язгычыларының әсәрләрини
бөјүк һавәслә охујурам. Бу әсәрләр рус дилини, бөјүк рус хал-
гының дилини бүтүн зәккилијини вә көзәллијини мәним җәһ-
шымдә әкс етдирир»¹.

Рус дилини белә һавәс вә сә'лә «җәһан кәңчләре онун күчлү
тәрбијәни тә'сир көстәрдијини исбат етмәјә еһтијәч јохдур. Бу
мәсәләдә, һәр шејдән әввал рус дили үзрә дәрә китабларындакы
материал муәллимин көмәјинә кәлир. Мәсәлән, рус дили үзрә
V синифләрин дәрә китабында ғыса бир мәти дәрч едилмишдир.
Газет материалындан алынмыш һәмий мәтидә Тофиг һүсәјновун
икидлијиндән бәһс олунур. Орада дејилир: «134 нөмрәли орта
мектебин (Бақы) IX синиф шакирти Тофиг һүсәјнов 1958-чи ил
августун 15-дә бачылары илә бирликдә дәниз кәнарына кетмиш-
ди. Онлар дәниздә чимдиләр. һава чох сакит иди. Лакин гәфлә-
тән шиддәтли хәзри әсмәјә башлады. Дәниздән 5 нәфәр боғу-
лагда олап ушағлары кәмәјә чағыран сәсләри ешидилди.
Тофиг фикирләшмәдән өзүнү суја атды. Фәләкәтә дүшәнләрдән
үчүнү хилас етди. Дөрдүнчү дәфә јенә суја чумду. Лакин күчдән
күшдүјү үчүн... боғулан ики ушагла бирликдә о да һәлак олду».

Бу мектеб инди Тофиг һүсәјновун адыны дашыјыр. һәр ил
сентјабр ајының бириндә шакирдләрини сийаһысы охунаркән
«Тофиг дә ады чәкилир» Шакирдләрдән бири «Тофиг һүсәјнов
дашларыны хилас едәркән гәһрәманчасына һәлак олмуш-
тур»—дејә чаваб верир. Бу һәјәчанлы чаваб шакирдләрә бөјүк
тә'сир едир, онлары јолдашы һаггында, онун гәһрәманлығы һаг-
гында дүшүнмәјә тәһрик едир.

VI синифни әдәбијјат китабында «Дәниздә шәһәр» адлы ки-
тап бир мәти вардыр. Бурада сөһбәт әфсанәви «Нефт дашла-
дан, Бақы нефтчиләринин далғалар гојнунда «гара ғызыл»
сөһсәл етмәләриндән, онларын әмәк чәһәсиндә шүчаәт вә
шәдлик көстәрмәләриндән кедир. Бу мәтнин кечилдији мәшғәлә
рус дили дәрси, һәм дә әмәксевәрлик, әмәк гәһрәманларыны
дәрси дәрси кими гијмәтләндирилә биләр. Бүтүн дәрә китаб-
табында халгымызын кечмишинә, јаделли дүшмәнләрә, һәмчинин
бөјүк Вәтән муһарибәси илләриндә фашизмә җаршы апардығы
дәш мубаризәсинә, динч гуручулуғ илләриндә көстәрдији гәһрә-
манлығлары даир мәзмунлу һекајәләр вардыр. «Александр
Гросов», «Гастеллонун икидлији», мәшһур партизан Михајло-
вич (М. һүсәјзадәнин) гәһрәманлығы» вә с. һекајәләр исә хүсу-
сәнә әдәбијјат кәсб едир.

Рус әдәбијјаты дәрсләриндә совет вәтәнпәрвәрлији вә сосна-
пәрвәрлији бејһәлмиләлчилији тәрбијәси һаггында дәрч етдирдији

мәктәптә элекке мөәллим З. Сафарова (Баки, 176 нөмрә-
 ли мәктәп) языр: «Шакирдләре тәлим материалны өйрәдәркән
 мөәллим тәрбијәви характер дашыян вәзифәләрин һәллини тә-
 мин етмәјә һәмшиә диггәтлә јанашмаға бөрчлүдүр. Бу чәһәтдән
 тәлим фәнин кими өйрәдильән рус дилини имканлары түкәнмәз-
 дәр»¹ Сафарова бүтүн дәреләрини бу истигамәтдә — шакирдләрдә
 рус дилинә мәһәббәт, совет вәтәнпәрвәрлији, гардашлыг, достлуг
 дујгуларыны ишкәншәф етдирмәк истигамәтиндә гурур. Бу барәдә
 өз дәјәрли тәчрүбәсиндән ифтихарла даңышан Сафарова мәв-
 ләнин һөвүндә һаглы олараг языр: «Горки, Мајаковски, Ос-
 тровски, Фадеев вә башга рус јазычыларынын әсәрләрини охујуб
 шакирдләре тәһлил етдикдә, советализм гурулушунун мәһијјәти-
 тдикдә мөәллим шакирдләрдә чәмијјәтимизин үстүнлүкләрини
 әрк етдирир вә бу чәмијјәтин мәһкәмләндирилмәси уғрунда
 һүбаризәјә гошулмаға һазыр олмаг әзминә формалашдырыр.
 һакин мөәллим ајдын дәрк етмәлидир ки, тәкчә билик өйрәтмәк
 һәл, бу биликләри елә инама чевирмәк лазымдыр ки, онлар
 һүлә дујгулар доғурсун, бу дујгулар исә Вәтәнин вә халгын
 һүлә хидмәт едән фәалијјәтләрдә тәрәнинүм едилсинләр»²

Рус дили дәреләринә алава мәшғәләләр кими синифдәнхарич
 әрләрин дә тәрбијәви ролуну ајрыча гејд етмәлијик Буна
 Сах рајону Јеникүн кәнд мәктәбиндә рус дили мөәллими
 һидырлынын тәшәббүсү илә апарылан иш мисал кәстәрә
 һәрик. Оун шакирдләри бир нечә илдир ки, М. Горки адына
 Кировоград орта мәктәбинин (Украјна ССР, Запорожје вилајәти-
 Мехова рајону), шакирдләри илә јазышыр, бир-биринә гонаг
 едирләр. 1968-чи илин нојабр ајында Јеникүн мәктәбинин 18
 һәр шакирди достларына гонаг кетди. Олар Украјнанын
 һәр сыра јерләри илә, о чүмләдән Днепр електрик стансијасы илә
 һыш олдулар. 1969-чу илин мај ајында Кировоград мәктәби-
 һә 15 һәр шакирди азәрбајчанлы достларына гонаг кәлди.
 Олар Кировоград шәһәри, Көј көл, Низаминин мәгбәрәси вә с.
 һәмәли јерләрдә олдулар; чолдашлары илә достчасына мәктә-
 һә шакирдләринә мүсаһирә вердиләр. Белә мисаллардан чох
 етәрмәк олар.

Шамакы рајонунун Удулу кәнд мәктәбинин мөәллим коллек-
 тивнә тәчрүбәси даһа зәнкин вә мәзһүслүдүр. Мәктәбдә мүхтә-
 һә һәкилләрдә синифдәнхарич ишләрдән һәм тәлим, һәм дә
 тәрбијә мәгсәди үчүн кенш истифада едилир, фестиваллар ке-
 һилир, синифдәнхарич оху күчләндирилир.

Шакирдләрин гардаш республика мәктәпләри шакирдләри
 һә јазышмасын бөјүк әһәмијјәт верилир. Бу мәктәбин шакирд-
 һәри мәһнур совет јазычылары илә дә јахындан әләгә сахлајыр-

¹ Бах: Русский язык и литература в Азербайджанской школе, 1972, № 10.

50 + 134 p.

Г. Бунинга берилди

Шакирдларин жаздыктарын мактублара жаваб олараг Удулу кант мактабна бир биринин ардынча машхур жазычылардан каалаг хакыблар диктатолунидир Шакирдлар К Чуковскидан, С Маршактан, С Михалковдан, С Саргакоевалдан, М Шолоховдан, В Арбабжановдан, Р. Намзатовдан, М. Турсунаевдан, М Шамшиевдан ва мактублар алмышлар. Жазычылар өз мактубларында кичи достларына ва охучуларына тарбижеви меслелер берирлар.

С. Маршак достларына жазырды «Мактаб машталаларинда ва еткенде өйрөнмакта сизге бөйүк наилижетлар ардулажырам».

Лев Кассин исе белге жазырды: «Әмәжи себин, чүнки анчаг өз әмәжинде сөздөг айдә едә биләчөксиниз» «Әйриликден узат олук дүрөк өйри олан түфәндөг атылан кулла нишана дөймәз».

Машхур Дагестан Шаири Расул Намзатов шакирдлери халглар достлугунун мөһкамлаңмәсинә кидмәт етмәжә чагырарат жазыр: «Халглар арасында олан достлугун өзү сүлһ демәкдир» Мәкт бдә машхур жазычыларын ирәли сүрдүктери белә ибрәтаниз месаллардан тарбиже мәгсәли үчүн мөһарәтлә иетифадә едилер.

Белә месаллардан чох көстәрмәк олар Чөкиләи месаллардан да айдан көрүүр ки, рус дилинин тәдрисинде габагчыл муәллимлар дил өйрәтмәктә бәрабар, һәм дә чох мазмуилу тарбиже итифарлар.

Һәр бир тәлим фәининин тарбижеви ролундан кениш данышмакт олар Айдандыр ки, шакирдлери елми дунжакөрүшүнү итифан ва тарбижеви фәиләринин, олукмәдәи физика кимја, матемастика фәиләринин тәдрис процесинде формалашдырмаг үмкүнләр чүбариз атензм тарбижеви һәм итифан, һәм дә тарбижеви фәиләринин дәриндәи өйрәнилмәси нәтижәсинде олар едилер.

Бәдиәи тарбижеви ролу һаггында даһа чох данышмакт дәрәкдир.

Әдәбиятын тарбижеви ролуна дәир СовИКИ Программасында дәрәк көстәрин верилер. Орада дежилер «Атәдәверини коммунист идеялары илә ашиланмыш инкбил совет әдәбияты ва исеиһи бөйүк идеја тарбижеви ролу өйрәдир, совет адамында дунја дуручусуна хаг олан сифәлери инкбилә етдилер. Совет әдәбияты илә инкбиләсти мистройларга адам үчүн севиһи мәнәи мәнбәји олмалы, онларын ирадәсини, дуруларыны ва итифан итифадә етмәли, онлары идејага тәккиләндирәи ва олар чәи едәи тарбижеви едәи васитә олмалыдыр».

Совет Итифагы Коммунист Партијасынын XXIV турулары СовИКИ Мәркәзи Комитәсинин һесабат мәрузәсинде И. Брежнев јолдаш көстәрир: «Мәмијәтимиз коммунист гурулулу јолу илә ирәтиләдикчә, совет адамынын дунжакөрү

мәк, онларын бүтүн идеја сијаси матијилијини, нәчиб әхляги шәһадәтләрини кәчләрини гәлбидә дамла-дамла ахыда билмәк

Садәлији вә тәвазәкарлыгы тәрбијәси тәрүбиясында бәлис едән дили мүәллими Аббас Гарајев (Шахшаван шәһәрцү 7 нөмрәли тәб) дәрү «Гәлим процесиндә шакирдләрә тәкчә мүкәммәл билик вермәктә кифайәтләнмәк олмуш. Ејин заманда дәрәдә шәһадәтләрини нәчәлиб ишәни сифәтләр руһунда тәрбијә олун- олунларды коммунист әгидәсини јарадылмасы гәлбә олун- Мәктәбдә тәрбијәви ишә апарылмадылар ки, шакирдләр хурафатын вә еләчә дә мүртәчә буржуа идеоложијасының дил тәсиринә мәрүз гәлмәсин, онларын чүрүк, ријакар, гәлбә икнүклү мәнијјәтнин сәлиб баша дүшсүн вә онларын дилләри мүбарисә апара биләсинләр. Гаршыда дурай бу бир вәлифәнин јеринә јетирилмәсиндә шакирдләрини комму- садәлији вә тәвазәкарлыгы руһунда тәрбијә едилмәси хү- әһәмијјәтә маликдир. Коммунист садәлији вә тәвазәкарлы- ги әһәмијјәтли мәһәтләриндән бири будур ки, бу чүр (садә- тәвазәкар) адамлар, буржуа әхлягының төр төкүнтүсү ола- аглыг, икнүклүлүк, ријакарлыг, шәһадәтсизлик, довгалыг, тәкәрлик вә с. мәһәтләри башгаларының давраһын вә мүә- тәләриндә асанлыгга мүәјјәзиләндириб ифша едиләр»².

Бу мисаллар, һәр шәһадәт әввал, фәиләрини тәдрисини тәрбијә едиләринә тәбә етмәктә мүәллимләрини нә дәрәчәдә јеткин- дилини көстәрир, бу нәә һәмәлијјәтләримизни мө'тәбәр рәһни һәмәлијјәтләндириләлидир.

Бүтүн булар һәм дә ону көстәрир ки, јакшы тәшкил едилән һәмәлијјәт дәрәләрини, әдәби әсәрләр мүтәлиәсини әвәзедилмәз тәрбијәви ролу вардыр. Әдәби әсәрләр кәччә мә'нәви әләминә һәмәлијјәт тәсир көстәрир, онда нәчиб арзулар ојадыр, о арзулары тәләндирир, чиләләндирир; кәччә мәнијјәтимиз үчүн фәјда- һәмәлијјәт сөвг едир, јүкәк идеал угрунда чалышмага һәмә- әрир.

Шакирдләрини мүтәлиәсини тәшкил етмәк үчүн мәктәбләрдә һәмәлијјәт көрүлмүр. Јазаһчыларымызын вә мәтбуат ишчиләрини һәмәлијјәт ишчәсиндә сәли заманлар нәшр едилән әдәби әсәр- сәли илән илә чохалыр, ССРП халылары, соеалист өл- һәмәлијјәт дүниә әдәбијјәтинин көзәл һәмәлијјәти Азәр- дилинә тәрчүмә едилыр. Бүтүн булар шакирдләрини мү- һәмәлијјәт јакшыландырмаг үчүн һәмәлијјәтләримизни кәччәләнди- һәмәлијјәт республикада мәктәб китабханаларының сәли 3500- һәмәлијјәт. Китаб фонду илән илә артыр. Мәктәб китабхана- һәмәлијјәт көрдүкләри вә көрмәли олдулары мәзмунлу ишләри һәмәлијјәт. Мәктәб китабханаларының фәалијјәти вә китабга тә'мин

² «Азәрбајҗан дили вә әдәбијјәт тәдриси» мәҷмуәси, Бақы, 1972, № 3.

олунмасы саһәсиндә кәсирләрлә барабар, синифдәнкәнар мү-
талиә үчүн кифәјәт гәдәр китабын олмамасыны гәјд етмәлијик

Мүәллимләримиз ушаг әдәбијјатының азлыгында ишкәјәт-
ләймәкдә һағлыдырлар. Догрудур, бу барәдә дә ишкәјәтләри-
миз аз дејилдир. Лакин мүталиә үчүн марағлы; республиканын
вә әлкәнин тарихинә, гәһр-манларына, әәмәтли Бақыја, ону
ингилаби кечмишинә, көзәл Сумгајата, Нахчывана, Степана-
кертә, Кировабада вә с. һәср едилән ушаг әдәбијјаты һалә чоғ
аздыр. һамија мәлумдур ки, ушағлар достлуг мөвзусуна аид
олаи китабларла, кичик јашларында һејванлар вә гушларын һә-
јатына, тәбиәт тәсвириңә һәср едилән әсәрләрлә чоғ марағланыр-
лар. Бунуила барабар шакирдләримизә мүталиә үчүн башға
сәчијә дашыјан әдәбијјат да ләзымдыр. Бурада биз «Мәшһур
адамларын һәјаты» серијасына аид әдәбијјаты нәзәрдә тутурут.
Бу чүр китабларын нәшринә вахтыла А. М. Горкинин тәшәббүсү
илә башланылмышдыр. Инди һәмни серијадан олаи китабларын
сајы 400-дән чоғдур. Бу китабларда бәшәријјәт тарихиндә, елм,
техника, инчәсәнәт вә әдәбијјатын тәрәғгисиндә мисилсиз хидмәт
көстәрмиш бөјүк шәхсијјәтләрин һәјәт јолу тәсвир едилир. Белә
китаблары мүталиә етмәјин ролу бәллидир. Азәрбајҗан дилиндә
дә белә китаблар нәшр едилир. Лакин бу иш чоғ ләнк вә систем-
сиз апарылыр. Кәчләримизә мүталиә үчүн еләчә дә мәчәра, ел-
ми-фантастик сәчијә дашыјан китаблар ләзымдыр. 112 нөмрәли
мәктәбин (Бақы) мүәллими И. Неајев јазыр ки, Е. Маһмурдовун
«Кәһнат кәмиси», «Венеранын көјләри од ичиндәдир» адлы
әсәрләрини шакирдләр әл-ән јерә гөјмурлар. Соң заманлар
нәшријјатлар 20-дәк белә әсәр чап етмишдир.

Рус дилиндә гүмәтли елми-фантастик әсәрләр јазмиш олаи
А. Белјајев (1881—1942) дејир: «Мадам ки, елми фантастикада
елм вә техника мәсәләләриндән бәһс олувур, һәр шејдән әввәл,
белә китаблар елм вә техниканы тәблиғ вә тәшвиғ етмәк, елми,
биликләри јазмағ васитәләриндән бири олмалыдыр, охучуларын,
түсүслә кәчләрин диггәтини елм вә техника проблемләринә
чалб етмәлидир»¹.

Бир сөзлә, биз дә ушағларымыза елми-фантастик бәдни ки-
таблар, мүасир елмлә сых бағлы олаи әдәби әсәрләр тәклиф
етмәлијик². Бунун да сәбәби вәрдыр.

Мәшһур ушаг јазычысы С. Маршак һалә 1936-чы илдә ушаг
әдәбијјаты шурасында гәләм јолдашларындан тәләб едирди
«Ушағлар үчүн китаб јазмағы тәчили сифариш кими јеринә
«Ирмәсинләр, кәләчәјә бахарағ ишләсинләр. О дејирди: «Ушағ-
лар чәғларыны әсримизин 30-чу илләриндә кечирән охучулары-
ла сөһбәтдә нәзәрдә сахламалыјыг ки, 50-чи, 60-чы, 70-чи
ләрнин адамы илә данышырыг. Биз бу адама мүбариз вә гуру-
»

¹ А. Белјаев. Избранные научно-фантастические произведения в трех
томах, М., 1957, I том, с. 20.

² Бу барәдә мүәллифин «Вачиб вәзифәләр» адлы мәғаләсинә бахын. «Әдә-
бијјат вә инчәсәнәт» гәзети, 8 октябр 1966, № 41.

6 2108

хуја дајиг дунјакөрүшү, жүксак маданијјет пермәја борчлујуг. Бадни эдәбијјатин көмәји олмадан бу пәнифани тәкчә мәктәбин јеринә јетирәләршә умид етмәк олматъ!

Мәлүмдур ки, иштики ушак вә кәрикләр ~~80~~ 80 ча, 90 ча, 200 ча пәләрин мүбарилләри вә гуручулары олачаклар. Буну һәзәрә алмадан јазылмыш китабла мәксәдә татмаг чәтиндир. Иштики ушаклар сәм вә техника илә чох марагландыларындан ушак эдәбијјатынын да бу чәһәттән онлара хидмәт етмәси күнүн кәчиб кәләләрин чәндир.

Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләр. Тәрбија мәсәләринә фәндәрин гәдрисиндән истифадә етмәк вә гәдәр вәчиб едәс да бәјүк мәксәдә кәрикләрдә коммунист дунјакөрүшүнү формалашдырмаг мәксәдинә ишил олмаг үчүн кифәјјәт дејилдир. Буни үчүн дунунуәлмүн сурәтдә мәәмулу синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин ајрыча ролу оладугуну гәјд етмәлијик. Кимә мәлүм дејилдир ки, бу тәдбирләр шакирдләрин билијини һәјәтә тәтбиғ етмәкдә, онларын коллектив сурәтдә јарадычалығыны гәшкәл етмәкдә, онларын марағ, мејл вә гәбилијјәтләрини формалашдырмагда, бәш вәхтларынә сәмәрәли оларағ истифадә едиб истираһәтләрини ишләмә салмагда әвәл едилмәздир.

К. Д. Ушинскинин дедији кими, вәхтә әбәс јерә кечирмәк сәб бир бөшлүгдур ки, орадан адамын башына ејбәләр фикирләр долур, ону јарамаз һәрәкәтләрә доғру чәлб едир.

Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар ишләр сәһәсиндә республикамызда мүәјјән тәчрүбә гәштанмыш, мүәјјән систем јаранмыш, мүхтәлиф иш формалары тәтбиғ едилмәкдәдир. Буларын һәмисынә ишыгландырмага нә ештијач, нә дә имкан вәр. Лакин бир нечә тәдбир үзәриндә дајанат. Бидавасентә мәктәбин тәшкил едији тәдбирләрдән башлајат. Онларын әш күтләви формасы мәктәб дәрнәкләриндир. Дәрнәкләр, демәк олар ки, бүтүн орта вә әккизиллик мәктәбдә фәалијјәт көстәрир. Лакин бу дәрнәкләрин бәзиләриндә чох, бәзиләриндә неә аз иш көрүдур. Јүсләрдә ишлә мәктәбләр үчүн сәчијјәни олан һәдрут (ДГМВ) орта мәктәбиндәки (директору Г. Балајан јолдандыр) дәрнәкләрин тәчрүбәси илә таныш олаг. һәмин мәктәбдә бәдни өзфәалијјәт, спортчиләр, әдәбијјат, ишман, чоғрафија ~~к~~кбачарығлы эләрә сә дәрнәкләр јарадылмышдыр. V - X синифләрин, демәк олар бүтүн шакирдләрин дәрнәк мәшгәлләри илә әһәтә едилмиш. Мәктәбдә кәчә ријазиијјатчыларын дорд дәрнәји вәрдыр. Уәләлим Н. Персеејанын рәһбәрлик едији ријазиијјат дәрнәји иши хусусилә диггәгәлајигдир. Бурада шакирдләр әлкәшин ишләр ријазиијјатчы алимләрини һәјәт вә фәалијјәтнин, елемән

тар ријазийјатын програма дахил олмајан бә'зи мәсәләләрини өјрәнир, чәтти мәсәләләр һәлл едирләр.

Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар гәрбијәви тәдбирләр сон илләрдә хүсусилә кенишләндирилмишдир. Бу тәдбирләрини мәркәзиндә Бөјүк Октябр социалист ингилабынын 50 иллик бәјрамьны, В. И. Ленинни ападан олмасынын 100 иллийини, Азәрбајҗанда Совет һакимийјәти гурулмасынын 50 иллийини, ССРИ-нин тәшкил едилмәсини 50 иллийи бәјрамьны кечирмәјә һазарлаг ишләр, Сов.ИКП XXIV гурултајы материалларынын, ССРИ-нин 50 иллик бәјрамьна аид материалларын өјрәнилмәси дурмушдур.

Мәктәбләрин, демәк олар ки, һамысында В. И. Ленинни һәјәт вә фәәлијјәти өјрәнилир, Ленин идејаларынын һәјәтә кечирилмәсинә даир материаллар топланыр. Бу тәдбирләрини зирвәсиндә орта вә сәккизиллик мәктәбләрини јухары синиф шакирдләри арасында Ленин иренин өјрәнилмәји мәгсәд гојан Ленин зачоту кечирмәк дурмушдур. Шакирдләрин көмәји илә мәктәбләрдә 88 Ленин музейи, 1112 Ленин отагы, 1954 Ленин кушәси (1971-чи ил) тәшкил едилмишдир. Бунлардан тәрбијә мәгсәди илә истифадә олуноур. Бу музей вә отагларда пионер дәстәләринин јыгынчагыны кечирмәк пионерә гәбул етмәк мәрәсимини тәшкил етмәк, октябрјатлар бәјрамь кечирмәк, комсомол билетләри вермәк аһәнәјә чеврилмишдир. Сон илләрдә мәктәбләрдә тәрбијә ишини јени бир формасы—клублар тәшкил етмәк тәчрүбәси чох кениш јайылмагдадыр. Инди мәктәбләрдә јүзләрлә бејнәлмиләл достлуг клубу, ингилаби шөһрәт клубу, гырмызы ләпирчиләр клубу вә с. фәәлијјәт көстәрмәкдәдир. Бу клубларын һәр бири селарла шакирди бирләшдирәрәк, аловлу вәтәнпәрвәрлик вә пролетар бејнәлмиләлчилији руһунда мәзмунлу тәрбијә иши апарыр. Доғрудур, бу клубларын бөјүк бир гисми өз ишләрини һәтә јүксәк сәвијјәдә тәшкил едә билмәмишдир. Лакин белә клубларын јарадылмасына киришмәнин өзү дә тәрбијә ишинин кәчирилмәсини көстәрир. Мәктәбләрдә олан бир чох тарих дәрнәкләри бөјүјәрәк тарих музейләринә, өлкәшүнәслыг дәрнәкләри вә өлкәшүнәслыг музейләринә чеврилмишдир.

1970—1971-чи дәрә илинин мә'луматына көрә, республика мәктәбләриндә 12713 мүхтәлиф дәрнәк, клуб вә музей, о чүмләдән 126 тарих өлкәшүнәслыг музейи вә с. олмушдур. Бунлар 277 миң шакирди, јә'ни бүтүн шакирдләрин 22,3 фәизини эһәтә етмишдур.

Бакы шәһәринин јухарыда таныш олдуғумуз 162 нөмрәли орта мәктәбинин, (2- Бакы комиссары адына рајон) мүәллимләри Тertyшниковун вә М. Агајевин рәһбәрлији алтында тәшкил едилмиш өлкәшүнәслыг музейи мәһиз белә музейләрдән биридир. Музейдәки експонатлар—мүхтәлиф модел вә макетләр, портрет даш јазылары, албом, чәдвәл вә диаграмлар, ајры-ајры өрнәкләрә аид күмүш вә мис пуллар, хатирәләр вә күндәликләр, фотошәкил вә рәсмләр, чохлу гәзет вә журнал мәғаләләри, мү-

тафис республикаларыни кишедан дүтәлдилмиш хәритәләри вә башга шејләр чох марағлыдыр.

Музејни һәр бир экспонаты шаңлы тарихи кечмиши билән, муһабирә тәһриманларыни һәјәти билән, торунуб сахланан ме'марлық дөңдәләри билән, иштилаби шөһрәт тәһриманлық йерләрдән, алағымлы иштилаби вә дөјүш илләри билән хәбәр верир. Музејни дөңдәләри һәјәти билән В. И. Ленинни бүстү гојулмушдур. Музејни дөңдәләри һәјәти билән иштилаби фәалијәти билән даһа кеһини йер вә тәһриманлықдыр.

Даһа марағлысы будур ки, һәмни музеј 1958-чи илдән 162 пәһрәли мәктәбдә фәалијәтә башлајан тарих вә чоғрафија дәрәҗәли мәзмунлу ишенини нәтиҗәсиндә јарадылмышдыр.

Агајев вә Тертышников јолдашларыни рәһбәрлији алтында дәрәҗәли фәал иштиракчылары он ил мүддәтиндә 212 јүрүш вә експедиция кечирмишләр ки, буларда 350 пәһрәдән чох шакирд иштирак етмишдир². Бүтүн булар мәктәблиләри өлкәмизни тәһриманлық адамларыны иштилаби вә эмәк әһәмиәләри әсасында тәрбијә етмәјә јахындан көмәк едир. Масаллы рајонундақы Ишкәдәрә орта мәктәбинини, Исмајыллы рајонундақы Лаһыч орта мәктәбинини вә с. музејләри дә белә мә'налы ишләр көрмәкдәдир.

Пушкин рајонундақы интернат-мәктәбин вә Бақыдақы 23 пәһрәли мәктәбин тәрүбәси тәрбијә ишенини клуб системини тәшкил етмәк сәһәсиндә республиканын бир чох мәктәбләри үчүн харақерикдир. Пушкин интернат-мәктәбиндә 3 типдә клуб јарадылмышдыр: 1) ичтиман-сијаси ишләри һәјәтә кечирән «Һәңч прометејләр клубу», «Дөјүш шәрәфи клубу», «Достлуқ клубу», 2) елми-күтләви ишләр апаран «Еврика», «Һәр шеји биләмәк истәјирәм» клублары; 3) мәдәни-маариф ишләри тәшкил етән «Шәһ вә һазырчаваблар клубу», «Истирахәт күнү клубу». Көчәмоқ тәшкилатыны биләваситә рәһбәрлији алтында вә пәһрәли коллективини көмәји илә бу клубларыни коллективләри вә ишени ујғун план тутур вә онун һәјәтә кечирилмәсинә һәһәт едиләр. Бүтүн булар шакирдләри фәаллығыны, марағыны апарырлар. Мәктәбин директору Ј. Камранов клубларыни фәалијәти билән бәһе едәрәк јазыр: «Мәктәбимиздә тәшкил едилән клублар шакирдләрини дунјакөрүшүни формалашмасына... көмәк етмәк бәрәбәр, јахшы охумаларына вә иштизамларына мүсбәт әһәтир көстәрир. Мәктәбдә «чәтнин» ~~јарадылған~~ шакирдләр дә, бир илдә оларағ, бу вә ја башга клуба чәһб олуур, бир мүддәтдән һәһәт илә онлар дәјишир, јахшылашырлар».

Бақы шәһәриндәки 23 пәһрәли мәктәбин клублары—«Орбита», «Радуга», «Бригантина» јарадычылығ клубу, «Ленин гвардиясы» лекторијасы мәзмунлу иш апарырлар. Бу клублардан

¹ Бах: М. Агајев вә Н. Тертышников. Јүрүш давам едир... Бақы, 1969, сәһ. 63.

² Јенә орада.

Һәр биринин өз вәзифәси вардыр. Тәрбијә ишинин бу чүр дүшү-
күлмүш методикасы бүтүн шакирдләрин јарадычылыг вә ахта-
рычылыг фәалијјәтинә чәлб олунмасыны тәмин етмишдир. 23
көмрәли мәктәбин мүәллим коллективи шакирдләрин коммунист
тәрбијәси проблемләринә һәср едилмиш елми-практик конферен-
кечирмишдир. Мәктәбин тәрбијә ишләринин мазмун вә форма-
ларына даир мәрузә едән В. П. Курдјумова (мәктәбин директо-
ру, әмәкдар мүәллим) мәктәбдә фәалијјәт көстәрән клубларын
иш мазмунундан вә иш үсулларындан әтрафлы данышараг де-
ди: «Тәчрүбә көстәрир ки, клублар шакирдләри күтләви шәкилдә
иштиман-сијаси ишә чәлб етмәјә, онларда мүтәшәккиллик, фәал-
лыг вә тәшәббүскарылыг кими кејфијјәтләр јаратмаға көмәк едир.
Мәсәлән, нечә илдир ки, мәктәбимиздә «Орбита» адлы сијаси
клуб јарадылмышдыр... Клубун иш планы тәртиб едиләркән
шакирдләрин марағы нәзәрә алынмыш вә бунунла әлагәдар
караг бир нечә лекторија—«Атенет», «Комсомол фәаллары мәк-
тәби», «Комсомола дахил оланлар мәктәби», «Сијаси лекторија»,
«Бејнәлхалг әлагәләр лекторијасы» јарадылмышдыр. Бүтүн бу
мәктәпләр вә лекторијалар шакирдләр арасында кениш тәрбијә
ишләри көрүрләр»¹.

Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнәр тәдбирләр әһәмијјәтли
бир сурәтдә шакирдләрин социалист бејнәлмиләлчилији руһунда
тәрбијә едилмәсинә хидмәт едир. Бу мәгсәдлә мәктәпләрдә 585
бејнәлмиләл достлуг клубу, јүзләрлә достлуг кушәси тәшкил
еилимишдир. 50 минәдәк шакирд гардаш республикаларын мәк-
тәпләриндәки јашыдлары илә јазышмагдадырлар.

Бејнәлмиләл достлуг клубларынын ишинин әсас мазмунуну
гардаш республикаларын ијтисадијјәти, мәдәнијјәтини, халқ-
ларын мәишәтини өјрәнмәк тәшкил едир. Бу мәгсәдлә «Мүттә-
фи республикалар или» ады алтында тәшкил едилән иш фор-
масы чох күтләви характер алмышдыр. Бунун кими дә мәктәб-
ләрдә мүттәфи республикалар фестивалы кеचирилир вә бураја
гардаш республикаларын мәктәпләриндән гонаглар дәвәт
еилур.

Баки — Софија пионер вә мәктәбләринин бејнәлмиләл
достлуг ои күнлүјү парлаг бир мисал кими көстәрилә биләр. Ои
мүддәтиндә (1970-чи ил сентјабр) Гагарин адына Баки
пионерләр Сарајы Софија шәһәри пионерләринин нумажәндәсә-
ли гонаг сахлады. «Чүчәләрим» ансамблы исе Софијаја гонаг
еилур.

Халдан (Јевлах рајону) мәктәбинин ғырмызы дәпирчиләри
ишләр ки, Халдан мәктәбинин сабиг директору Мәммадов
Воград вилајәтинин (Украјна ССР) фашистләрлән азад
иш орада һәлак олмушдур. Бу һадисә кәминдә Халдан
иш илә бу вилајәтин Богдановка орта мәктәби арасында
достлуг әлагәләри јарадылмышдыр. Бу достлуг әлагәләри илдән-

¹Бах: «Азәрбајҗан мәктәби» журналы, 1969, № 7, сәһ. 67.

илә кенишләнир. Һәмнин достлугу әкс етдирән гыса метражлы фильм дә чәкилмишдир.

Агдам I нөмрәли орта мәктәбин «Ингилаби вә һәрби дөјүш шөһрәти клубу» мүхтәлиф милләтләрдән олан совет адамларының һәјәтыны вә сосиалист Вәтәни уғрунда мүбаризәләрини әкс етдирән 2000-дән чох экспонат топламышдыр.

Мәктәбин комсомолчулары фашистләрлә гәһрәманчасына дөјүшүб жараланан, Агдам хәстәханасында вәфат едән мүхтәлиф милләтләрдән олан дөјүшчүләр һаггында материал топламыш. онларын мазары өнүндә хәтирә лөвһәси гојмушлар.

Товуз, Шамхор, Газах рајону мәктәблиләри гардаш Күрчүстан вә Ермәнистан мәктәблиләри илә ~~язышыр~~ тез-тез көрүшләр тәшкил едир, бәдии өзфәалијјәт коллективләрини биркә чыхышыны тәшкил едирләр¹.

Сумгајыт шөһәри II нөмрәли мәктәбин бејнәлмиләл достлук клубу Алманија Демократик Республикасы мәктәблиләри илә тез-тез мәктүбләшүрлар. Е. Телманын да гызындан мәктүб алынмышдыр. О јазыр: «Сумгајыт II нөмрәли мәктәбин әзиз шакирдләри! Мән чох севинирәм ки, мәктәбиниз атамын адыны дашыјыр... Мән сизә атамын шәклини, онун һәјәты вә ингилаби фәалијјәти илә әлагәдар олан материал көндәрирәм».

Алман журналисти Г. Ханс да һәмнин мәктәбә кәлмиш, Берлин мәктәблиләрини ~~бәхшишһини~~ мәктәбә тәгдим етмишдир. Сумгајытлылар исә достларына, Сумгајыта, республикаја аид албомлар, китаблар көндәрмишләр.

56 нөмрәли (Бакы) мәктәбин бејнәлмиләл достлук клубу Франса мәктәблиләри илә достлук әлагәси сахлајыр. Бу мәктәбин көркәмли јериндә «Совет дөјүшчүләри Франсада мүгавимәт һәрәкәтынын иштиракчылары олмушлар вә «Нормандија-Неман алајы» стенди гојулмушдур².

Бакынын бир чох дикәр мәктәбләри, Хачмаз орта мәктәби, Зәнкилан орта мәктәби, Шәкид 10 нөмрәли мәктәб, Губада «Гирмызы гәсәбә» орта мәктәби вә с. бу чүр мәналы тәдбирләр ечирирләр.

Рајон пионерләр евини, кәнч тәбиәтчиләр стансијасынын, кәнч техникләр стансијасынын, республика ушаг турист стансијасынын вә с. фәалијјәтләриндән дәјәрли мисаллар көстәрмәк олар. Диггәтәләјиг чәһәт одур ки, мәктәбдәнкәнар мүәссисәләр мүхтәлиф тәдбирләри илә илдә јүз миңләрлә шакирди әһәтә етмәкдәдир.

В. И. Ленинин анадан олмасынын 100 иллији мүнасибәти илә Ленин вәсијјәтләринә сәдиг «олуруг» јүрүшүндә он миңләрлә пионер вә мәктәбли, ҮИЛККИ 50 иллији мүнасибәти илә «Кәнч-ник» јүрүшүндә миңләрлә шакирд, «Совет Азәрбајҗанынын 50

¹ Бах: Сборник приказов и инструкции Министерства Просвещения Азерб. ССР, 1972, № 1, сәһ. 9—14.

² Бах: «Народное образование» журналы, 1971, № 5, сәһ. 40.

Һансы һәр јүрүшүндә исе бөјүк миғдарда мәктәбли иштирак ет-
килдир. Ош миғләрлә шакирд «Мәшһүм Ватаным» експедициясы-
нда иштиракчысы олмуш, республиканын музејларына вә сәрки-
ларына, баһиға гардаш республика шәһәрләриндә кетмишдир вә с.

Һануиһә бәрәбәр етираф етмәлијик ки, синифдәкәрич вә
сәкәтбәлиһәкәрич тәрбијә ишләринини тәшкилдә һәлә һәлә едил-
кәнини мәсәләләримиз аз дејилдир. Вәзијјәти мүәјјәнләшдирмәк
үчүн Кировабәд вә Сумгајыт шәһәрләри орта мәктәбләринин
бурахылыш синифләриндә ашағыдакы суаллара чаваб вермәји
тәклиф етдик:

1. Һансы дәрнәкдә, илман бәлмәсиндә иштирак едирсән?
2. Һансы ичтиман вәзифәни ифа едирсән?
3. Бу ил Һансы китаблары мүтәлиғ етмисән?
4. Һансы журналы вә гәзетләри охујурсән вә буна нә гәдәр
яхт сәрф едирсән?
5. Иштирахәт күнүнү нә чүр кечирирсән? Тәсвир еләр.
6. Иштирахәтнини нә чүр кечирмәк икәтәрдин?

Вериләл чаваблары тәһлил ил шакирдләр арасында дәрәдә-
кәрич мәшғәләләриш тәшкилдә һәлә чох кәсирләр олдуғуну
кәстәрди. Белә ки, Сумгајыт шәһәриндә анкетә долдуран 495 нә-
фәр шакирддән мүтәлиғ мәктәб дәрнәкләриндә анчағ 392 ша-
кирд (61,2 фәиз) иштирак едирди. Ошлардан ријазәијјәт дәрнәжин-
дә чәми 30 (8 фәиз), әдәбијат дәрнәжиндә 28 (7,5 фәиз), илман
бәлмәләриндә исе 139 (28 фәиз) шакирд иштирак едирди. Һәл-
бәки бурахылыш синифләри шакирдләринин, һеч олмасә, бөјүк
иштирахәтнини мүтәлиғ дәрнәкләрдә фәал чалышмасы за-
рәбдир.

Бәдин әдәбијјәт, журнал вә гәзет охумас ишн бир гәдәр јак-
шы вәзијјәтдә иди. Орта һесабла шакирдләрин һәр бири јарым
китаб 5-6 китаб охумушдур. Шакирдләр Азәрбајҗан вә рус дил-
ләриндә 53 әдил гәзет вә журнал охудуғларына бил ирдишләр.
Дәһл чох «Комсомолецкаја правда» (68 фәиз), «Азәрбајҗан кәрич-
ләри» (40 фәиз), «Советскиј спорт» (31 фәиз), «Молодеж
Азәрбајҗани» (14 фәиз) гәзетләрини охудуғлары мәлум олду.
Ичтиман ишләрдә исе сорушуланларын анчағ јарысы әһәтә едил-
мишди.

Кировабәд шәһәриндә анкетә 1897 нәфәр шакирд долдурмуш.
Чәвабларын тәһлили бурада Сумгајытга ишәбәтән вәзијјәтнин
гәдәр јакшы олдуғуну кәстәрди. Белә ки, чәваб перән ил-
ләрини мүтәлиғ дәрнәкләрдә 66 фәиз илман бәлмәләриш
4 фәиз ичтиман ишдә 46,4 фәиз әһәтә едилмишди. Сорушулан
шакирдләрин, дәмәк олар ки, һәмјәсә бәдин әдәбијјәт, гәзет вә
журнал охујур. Ләкин бүтүн буларла бәрәбәр, Кировабәддә дил
шакирдләр арасында синифдәкәрич тәдбирләри сәһәтбәхш
еаб етмәк олмас.

«Иштирахәтнини нә чүр кечирирсән» вә «Нә чүр динчәлмәк икә-
дин» суалларына чәваб верәркән шакирдләр (Сумгајытда)

сәрбәст вахтларынын јохлугундан; тәлим мәшгәләләри илә һәд-
дән артыг јүкләндикләриндән; чохла китаб охумаға, јени рәгсләр
ејрәнмәјә, истираһәт ахшамлары тәшкил етмәјә, достлары илә
көрүшмәјә, театра, киноја кетмәјә кифајәт гәдәр вахт галмады-
ғындан шикајәтләнирләр. Кировабадлылар исә шәһәрләрини да-
һа абал көрмәк истәдикләрини, орада идман гургуларынын ја-
радылмасыны, үзкүчүлүк һовузларынын тикилмәсини тәләб едир,
туризмлә мәшгул олмаг, мараглы мөвзуларда диспутлар кечир-
мәк истәдикләрини, кәнчләрә анд чајханалар ачылмасыны арзу
едирләр. Бу анкетләрдә верилән мә'лумата биз е'тиһасыз мұна-
сибәт көстәрә билмәрик.

Статистика көстәрир ки, синифдәнкәнар тәдбирләрин тәшкили
бир сыра башга шәһәр вә рајон мәктәпләриндә дә гәнаәтбәхш
шәкилдә дејилдир, һәлә һәлл олуинмамыш мәсәләләримиз чохдур.

Синифдәнхарич вә мәктәбдәнкәнар тәдбирләрин кечирилмә-
синдә, шүбһәсиз, мүәјјән гајда вә систем олмалыдыр. Мәһз она
көрә дә һәр мәктәб өз микрорајонунда белә тәдбирләрин тәшки-
ли вә кечирилмәсиндә мәркәзә чеврилмәлидир.

Өзүнүтәрбијә. Педагожи әдәбијатда аз мүзакирә олуиан
← мөвзулардан бири, тәәссүф ки, өзүнүтәрбијәдир. Һалбуки бу-
шакирдләрин дахили гүввәләрини сәфәрбәр етмәклә мәктәбли-
ләрин инкишафында мүнүм рол ојнајыр. А. Г. Ковалјов һаглы
олараг јазыр ки, өзүнүтәрбијәни мәктәб ишләри системиндә унут-
маг олмаз, чүнки «Шәхсијјәтин тәшәккүлү—елә мүрәккәб вә
узун сүрән бир просесдир ки, орада харичи тә'сир дахили гүв-
вәләрлә дғими олараг бир-биринә гаршылыглы тә'сир көстәрир,
инкишаф мәрһәләсиндән асылы олараг ролларыны дәјиширләр».
Мәктәб һәјаты ајдын көстәрир ки, өзләрини артыг дәрк етмәјә
башлајан јенијетмәләр, тәшәккүл тапмагда олан сәчијјәләринин
мәнфи аламәтләри илә мүбаризә етмәјә, мүсбәт кејфијјәтләрини
инкишаф етдирмәјә чиддијјәтлә сә'ј едирләр. Бу мөвзу үзрә апа-
рылән тәдгигат ајдынлашдырмышдыр ки, VIII синифләрдә оху-
јан јенијетмәләрин дөрддә бири өз нөгсанларыны дәрк етмәклә
бәрабәр о нөгсанлары арадан галдырмаг үчүн сә'јлә чалышыр-
лар. Јенијетмәләрин үчдә бири исә һәјат јолларынын мүәјјәнләш-
мәси вә сечдикләри пешәјә һазырлыгла әлағадар өзүнүтәрбијә
лә мәшгул олурлар².

А. С. Макаренкоун да тәрбијә системиндә өзүнүтәрбијәни
ролу бөјүкдүр. Мәкәр онун тәтбиг етдији «Тутдугун иш һаггында
коллектив гаршысында чаваб вер!» шүары өзүнүтәрбијәнин мүәј-
ји пријому дејилми? Бу пријом јенијетмәни, һәтта кәнчи мәчбур
едир ки, өз һәрәкәтләрини даһа тәнгиди јанашсын, онлар һаггын-
даһа диггәтлә дүшүнсүн, коллектив тәрәфиндән исләнән ја-
маз һәрәкәтләрдән әл чәксин.

Өзүнүтәрбијә јенијетмә дөврүндә өзүнү даһа чох көстәрир,

Бах: «Советскаја педагогика» журналы, 1964, № 4, сәһ. 59.

Бах: «Народноје образованије» журналы, 1964, № 10, сәһ. 51.

шакирдләр бу дөврдә охудуглары бәднн эсэртәрдә тәсвир едилән мұхталиф гәһрәманларын сәчијјәләри, кејфијјәтләри илә таныш олур. һәмнн гәһрәманлара охшамага чалышырлар. Өчүнүтәрбијә тәрбијәнин узви һиссәси олмагла ону зәһкипләшдирир. Өзүнүтәрбијә көртәбин процес дејил, јенијетмәнин вә ја кәчнин елә бир дүшүнүтмүш фаалијјәтидир ки, нәтичәдә јенијетмә өзүндә дәрк етдији нөгсанлары дәғв етмәјә изил олур, онун шәхсијјәтиндә јени мүсбәт әләмәтләр әмәлә кәлир. Бүтүн булар, шүбһәсиз ки, дүзкүн педагожи рәһбәрлик тәләб едир. Мүәллимләр мәктәб-ләрин өзүнүтәрбијә ишинә көмәк етмәли, онлары дүзкүн исти-гамәтләндирмәли, сәһвләрини баша салмәли, онлары дүзкүн исти-мәсләһәтләр вермәлидирләр. Бу көмәји елә етмәк ләзимдир ки, јенијетмәләр мүәллимә, онун мәсләһәтләринә гаршы дахилән мүғавимәт көстәрмәсинләр.

Бу мүһүм мәсәләнин Азәрбајчан ССР мәктәбләриндә нә вәзиј-јәтдә олдуғуну мүәјјәиләшдирмәк мәгсәди илә биз ашағыдакы сәнлар һисс едирәм вә онлары дәғв етмәјә нә чүр чалышырам?» Орта мәктәбләрин сон синиф шакирдләриндән 165 нәфәри һәмнн мөвзуда ишша јазды (онлардан 96 нәфәри Бақынын Киров ра-јонунун 99 нөмрәли мәктәбиндән иди). Бу јазы ишләринин тәһ-лили көстәрир ки, шакирдләр давраныш вә сәчијјәләриндә олан нөгсанлары: ирадәннн зәифлији, тәнбәллик, кобудлуг, күсәјән-лик, худнәсандлик, гәт'ијјәтсизлик вә с. көрүрләр. Бәзи шакирд-ләр һәтта мүәллимләрнин, ата-аналарынын вә јолдашларынын көмәји илә нөгсанларыны нечә дәғв етдикләриндән дә хәбәр ве-рирләр. Шаһсевән (Жданов рајону) орта мәктәбинин шакирди Т. Мәммәдов јазыр: «Әввәлләр мәннм, өјүнмәк, кобудлуг вә тән-бәллик кими нөгсанларым вар иди. Е'тираф едирәм ки, бу нөг-санлар мәнә һәјәтымда чөх зәрәр верирди. Мүәллимләримнн кө-мәји илә тәдричән бу нөгсанлардан хилас ола билдим. Нөгсанла-рымы дәрк етмәјимнн бу ишдә бөјүк ролу олду».

Шакирдләрин бөјүк бир гиәми јазыларында бәлә чаваблар вердији һалда, икннчи гиәми, тәәсүф ки, нөгсанларыны ја көр-мәдикләринн, ја да ону дәғв етмәјин јолуну билмәдикләринн е'ти-раф едир. Мәсәлән, 99 нөмрәли мәктәбин шакирди Н. Газыјев јазыр: «Мән нөгсанларымы јох етмәјә чалышырам, ләкин јахшы нәтичә вермир». Һәмнн мәктәбин шакирдләриндән Н. Кәминә јазыр: «Нөгсанларымла нә едәчәјимнн билмирәм». Јенә һәмнн мәктәбдән К. Мнәтсәканова даһа әтрафлы јазыр: «Бизим јашы-мызда оланлар, башгалары һаггында һәлә фикир сөјләмәкдә әтииллик чәдикләри һалда, өзләри һаггында данышмаг онлар чүн даһа чәтиндир. Биз һәлә, адамнн мәклијинн чылаплығы дә көстәрип, онун һәгиги симәсины там ачан һәјәти чәтинлик-ләрдә үз-үзә кәлмәмишик».

Шакирдләримзин бу чүр чаваблары мәнә онунла изаһ еди-р ки, өзүнүтәрбијә тәрбијә ишиннн бир вәситәси кими мәктәб-ләримздә өзүнә ләзим јер тута билмәмишдир, мүәллимләр

шакирдларга өз нөгсанларыны дәрк етдирмәк вә бу нөгсанлары ләгв етмәк үчүн јоллар көстәрмәјә ләгејдик көстәрирләр. Бу мәсәләјә диггәти артырмаг вә педагожи әдәбијјатда өзүнүтәрбијә мөвзусунда әсәрләр дәрч етмәклә мүәллимләри бу сәһәдә иш әпармагыш үсуллары илә снлаһландырмаг лазымдыр.

Шакирдларин фәалијјәти вә онларын тәрбијәси. Һәр шејдән әввәл «фәалијјәт» аңлајышынын нәдән ибарәт олдуғуну ғысача нәзәрдән кечирәк. Инсанын фәалијјәтини психолокија онун (инсанын) харици аләмә олан фәал мүнәсибәти кими ғыјмәтләндирир. Фәалијјәт — шәхсијјәтин вә ја коллективин мүхтәлиф тәләбаты, марагы, мејлләри нәтичәсиндә онларын вәзифәсини, мәс'улијјәтинин дәрк етмәк нәтичәсиндә мүхтәлиф шәкилләрдә тәһәһүр олунур. Психолокија бизә өјрәдир ки, фәалијјәтдә адамын психи ғыбилијјәтләри (хәјалы, ирадәси, һафизәси, тәфәккүр вә с.) инкишаф едир, билик, һәјәти тәчрүбә әлдә олунур, јашајыш үчүн әәрури олан бачарыг вә вәрдишләр әмәлә кәлир, адамда јени тәләбат вә мараглар, емоционал вә иради, әгли вә әхлагы кејфијјәтләр мејдана чыхыр.

Буну нәзәрә алараг гејд етмәк лазымдыр ки, ушагларын һәртәрәфли тәрбијәсини, хүсусән шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишаф едиб формалашмасыны тәрбијә олунанын фәалијјәти олмадан һәлл етмәк мүмкүн дејилдир. Јухарыда биз идеја-сијәси тәрбијәнин мүхтәлиф васитәләриндән вә јолларындан данышдыг. Лакин унутмаг олмаз ки, бунларын һәр бири шакирдларин актив фәалијјәт көстәрмәләри шәраитиндә лазыми нәтичә берә биләр.

Тәлим просесиндә верилән тәрбијә дә, дәрәдәнкәнар тәдбирләр васитәси илә һәјәта кечирилән тәрбијә дә, коллективин вә ја билаваситә мүәллимин тәсири алтынгда верилән тәрбијә дә, комсомол, пионер тәшкилатлары, ата-аналар тәрәфиндән апарылан тәрбијә дә о заман даһа фајдалы олур ки, шакирд нәинки тәдбирләри садәчә сејр етсин. ејни заманда өзү фәалијјәт көстәрсин. Мәһз бу заман онун башгаларына, она мәсләһәт көрүлән, һәлдә јетишдирилмәси арзу олунан инсани кејфијјәтләрә мүнәсибәти үзә чыхачагдыр.

Ушагларын фәалијјәти мүхтәлиф шәкилләрдә өзүнү көстәрәк. Мәктәб јашында ушагларын һәлледици фәалијјәти өјрәндә, тәкчә билик алмагда дејил, һәм дә инсанларын ичтимаи, әти тәчрүбәсини өјрәнмәкдә ифадә олунур. Шакирдләр тәкчә ин фәалијјәтлә мәшғул олмур, һәм дә физики фәалијјәт, әмәк алијјәти көстәрир, ичтимаи-фајдалы ишә мүәјјән јер верир вә тәлиф формаларда өзфәалијјәтдә дә иштирак едирләр. Бизим әһмиз шакирдларин бу мүхтәлиф формаларда олан фәалијјәтинин тәшкил етмәкдән, онларын фәаллығыны мәһдудлаштырамаг, тәшәббүскарыларыны вә мүстәғналликләрини һәр илә инкишаф етдирмәкдән ибарәтдир. Шакирдларин актив фәалијјәти, јухарыда дејилдији кими, илк дә бүтүн фәилләр үзрә тәшкил едилән дәрсләрдә өзүнү

Шакирдларнинг психи кабилиятларини ин-
кишаф еттирмаји бир вазифа кими қабул етсәк, о заман тәлим
ушларини јенидан елз турмадијыг ки. шакирдларда фаал тә-
факкур процесини күнлаштири, онларини идрак мараты фааллашсын,
бу ки. «ушлар дуншумажини өйрәтсинлар», «ушлар ары өйрәтмә-
јә етсинлар». Адын мәсәләдир ки, мәйз бу јолла шакирдларда
мәктәп кәришкә хәјәт дәрәмә, һафизә вә с. психи кејфијјәт-
ләрини инкишаф етдиришә биләр; мәйз бу јолла мәктәблиларда
мәктәп кәришкә дуншумажини дуншумажини формалашдырмаг олар.
В. И. Ленинни һақда 54 ил бундан әввәл кәмчләрә бу барәдә
ләрини мәсәләләри бир ушуда билмәрик В. И. Ленин, комму-
нист партия үчүн бәшәријјәтин јаратмыш олдуғу биләкләр сәр-
ләри илз һафизәни зәнкәшләшдиришә кәмчләрә мәсәләт көрүр-
дү. Бәјүк рәһбәр кәмчләрдән тәләб едирди ки, мәктәпдәки бүтүн
фаалијјәтләрини; тәлим, тәрбијә вә тәһсилләрини һәр әддә-
ләри зәһмәткешләрини көһнә дунја әләјһинә вә јени коммунизм
кәмчләри турмаг үгунда апардығлары мүбаризә илз әјрылмаз
бир сурәтдә бағласылар. В. И. Ленин кәмчләр иттифазындан өл-
ләри фаалијјәтини охујарағ, тәшкил олунарағ, бирләшәрәк,
мүбаризә едәрәк һәм өзүнү, һәм дә башчылыг етдијә кәмчләр
күтләсини тәрбијә етмәји бачармағы тәләб едирди. Истәр
ләрдә—тәлим процесиндә, истәр сә дә синифдәнхариш вә
кәмчләрдән тәдбирләрини тәшкилдә—мәктәбин кечирдији
күтләш-сүјәни тәдбирләрдә шакирдлар о заман истәнилән исти-
кәтдә тәрбијә олуна биләкләр ки, мүәллимләрини рәһбәрлији
ләри вә тәшәббүс вә фаалијјәтләрини күндән-күнә артырсын-
лар. Онларини тәшәббүсүнү мәһдудлашдырмаг, күтләви ишләрдә
ләрини әвәзинә чалышмаг анчағ зәрәр верә биләр.

Шакирдларин естетик тәрбијәси һағгында. Естетик тәрбијә,
ләм олдуғу үзрә, коммунист тәрбијәсини үзви һиссәсидир.
ИКИП Програмында дејилди ки, партия, бүтүн зәһмәткеш-
ләри естетик тәрбијәси, халғда јүксәк бәдни зәвг вә мәдәни
ләри формалашдырмаг үчүн јорулмаг билмәдән гајғы көс-
ләдир. Бу мүнүм вәзифәнин јеринә јетирилмәсиндә, тәбиқә-
лә, мәктәп һәлләдичи рол ойнамалыдыр. Бу илз әввәлән,
лә илз олунур ки, кәмчләрә верилән бу тәрбијәнин мәһкәм
лә мәктәпдә јојулур; икинчиси, мәктәп кәмч нәслә тәһсил
ләри вермақла, бүтүн әһалинин мәдәнијјәт вә ичәсәнәдә
ләри әһәмиәтә әһәмиәт көмәк едир.

В. И. Ленин дејирди ки, ичәсәнәт халға мәхәусдур. О өзүнүн
ләри халғ күтләләрини ~~үзүн~~ тәбәғәләри арасына
ләри кәмчләри, күтләләр тәрәфиндән бәни дуншумажини, онла-
ләри кәмчләри, фикир вә ифадәләрини бирләшдиришә, күт-
ләри бирләшә кәтирмәлидир. В. И. Ленин хусуслә тејд едир-
лә, бу илз о заман мүмкүн ола биләр ки, халғ күтләләрини
ләри мәдәнијјәти вә тәһсил илз сәк олуш.

В. И. Ленин һағгында хәтирәләр, 2-чи чилд, 1959, сәһ. 523—524.

Т.
Сы.

В. И. Ленинин ирэли сүрдүү бу мүнүм талоб канч нэслин естетик тәрбијәсиндә мәктәбин мүстәсна рол ојнадыгыны шәрт-тәрбијәнин маһијјәтини ајдылашдыраг.

Естетик тәрбијә шәхсијјәтин һәртәрәфли инкишафына хидмәт етмәклә көзәллији гавраја билмәк вә дүзкүн баша дүшмәк, сев-вә эмәклә, ичтиман вә шәхен һәјәтдә, инчәсэнәтдә мүхтәлиф шәкилләрдә ифадә олунан көзәтликләрдән зөвг алмагы бачар-тәрбијә адамдә һәјәт вә эмојии мүхтәлиф сәһәләринә көзәллик үнсүрләри алава едә билмәк, һәјәт вә инчәсэнәтдә ејбәчәрлик һалларына таршы мүбаритә апара билмәк габиллијјәти тәрбијә едир. Бу тәрифдә естетик тәрбијәнин бүтүн конкрет вәзифәләри сајалмаса да чох мәнәти көстәрилер. Бурада сөһбәт һәм естетик көрүшдән, мүһакимәдән, һәм да инчәсэнәти баша дүшмәкдән, естетик зөвгдән кедир.

Һәлә вахтилә Н. Г. Чернышевски (1828—1889) јазырды: «Көзәллик арзусундә олмаг аздыр, ону баша дүшмәк лазымдыр...»¹. Көзәллији дәрк етмәк исе тәкә естетик тәссүратла дејил, һәм да естетик алајыш вә мүһакимә илә мүмкүндүр. К. Маркс гејд едирди ки, әкәр инчәсэнәтдән зөвг алмаг иетәјирсәнсә, бәди чәһәтдән тәһеилли адам олмалысан². Бу о демәкдир ки, инчәсэнәтдән зөвг алмаг вә ону баша дүшмәк үчүн инчәсэнәтин мүх-тәлиф сәһәләринә аид һәр кәсә мүјәссәр олән мәлүматә малик олмаг, һәмчинин јазычынын, бәстәкарин, рәссамын, һејкәлтәра-шын, рәггас вә ја рәггасенин чәһәрәтинә бәләд олмаг лазымдыр.

Јухарыда верилән тәрифдә естетик тәрбијәнин бир мүнүм чәһәти нәзәрә алынамышдыр. О да естетик тәрбијәнин реал һәјәти инчәсэнәт вәситәси илә өјрәнмәјә хидмәт етмәсидир. Бу барәдә В. Г. Белински (1811—1848) вахтилә чох јакшы фикир сөјләмишдир.

О. харичи аләмин ики јолла: елм јолу илә вә инчәсэнәт вәси-тәси илә дәрк едилдијини көстәрәрәк јазырды: «Философ силло-кизмлә, шаир исе образлар вә лөвһәләрлә данышсалар да, һәр икиси ејни шејдән сөһбәт ачыр. Сијасен итисадчы статистик мә-лүматла силаһланараг чәмијјәтдә бу вә ја башга бир синфин вә-зијјәтинин бу вә ја башга сәбәбләрдән јакшылашдыгыны вә ја инсләшдијини сүбүт етмәклә охучуларын вә ја динләјичиләрин ағлына тәсир көстәрир. Шаир, һәгиги һәјәтин чанлы вә парлаг тәсвири илә силаһланараг дүзкүн бәди тәсвир вәситәси илә өз охучуларынын фантазијасына тәсир көстәрир. Оларын һәр икиси адамы инандырыр, ләкин бири мәнтиги дәлилләрлә, ә-бир шәкилләрлә... Инчәсэнәт шүүра елмдән аз көмәк етмир.

¹ Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинения, II том, М., 1949, с. 273.

² К. Маркс и Ф. Энгельс. Об искусстве, I т., 1957, стр. 177.

Бурада һәм елм, һәм да инчәсанәт ејни дәрәчәдә зәруридир. Нә елм инчәсанәти әвәз едә биләр, һа да инчәсанәт елми»¹.

Буна анд чохла мисаллар көстәрмәк олар. Мәкәр 26 Бақы комиссарының күлдәләймәсиһә даир мәшһур рәссам Бродскинин јаратмыш олдуғу шәкил, Азәрбајҗан тарихинин III чилдиндә инкиләс гәсбкарларының төрәтдикләри фачиһә даир јазылан тарихи мәлүмәт ејни һадисәнин шәрһини вермирми? Мәкәр Короғлу дастанына анд јазылы мәлүмәт вә бөјүк бәстәкарымыз Ү. һаҗыбәјровун «Короғлу» операсында верилән мусиги ејни гәһрәманлығ әһвалатларының шәрһини вермирми? Мәшһур бәстәкарларымыз Гара Гарајевин бәстәләдији «Илдырымлы јолларла» бәстәти Фикрәт Әмировун «Севил» операсы да беләдир вә с.

Естетик тәрбијәнин вәзифәләри бууула битмир. Мәлүм олдуғу кими, инчәсанәт совет адамларыны әмәк чәһәсиндә, өлкәни мүдәфиәдә, күндәлик һәјәтдә гәһрәманлыға дәвәт едир. Инчәсанәт адамы гәһрәманлығ нүмунәләри көстәрмәјә һәинки дәвәт едир, һәм да ону бу мәгсәдә һазырлајыр, јетишдирир.

Совет мәдәнијјәтинин мәшһур хадимләриндән олан А. В. Луначарски (1875—1933) мәктәбләримиздә естетик тәрбијәнин тәшкиләһә даир гијмәтли фикирләр ирәли сүрмүшдүр. О јазырды: «Биз истәрдик мәктәбимиз һәинки тәкчә чидди елми, әмәк сәчијәси, ејни заманда естетик сәчијә дашысын, адамда көзәлликләрдән зөвг алмағ вә көзәлликләрдә бурада билмәк габилдијәтләрини инкишаф етдирсин»².

Көрүндүју кими, бурада естетик тәрбијәнин вәзифәсинә һәм да ичтиман һәјәтдә әмәкдә, завод вә фабрикләрдә, кәнддә вә идәрәләрдә көзәллик јаратмаға лајиг адамлар јетишдирмәк дауиладир. Естетик тәрбијәнин мәктәбдә мүрәккәб вәзифәләри беләдир.

Фәнләрин тәдриси вә естетик тәрбијә. Естетик тәрбијә һәр шәјдән әввәл, тәлим фәнләри васитәси илә һәјәтә кечирилир. Естетик тәрбијә илә даһа чоғ әлағәдәр олан фәнләр үзәриндә дајанағ. Бәдии әдәбијјәтин тәдриси өзүнүн тәлим-тәрбијә вәзифәләри һәмәһәһә шәкирдләрин естетик тәрбијәсиндә әһәмијәтли дәрәчәдә хидмәт едир. Әдәбијјәт (I—III сифләрдә диләтәбларында охудулан шә'р парчалары вә һекајәләр, IV—VII сифләрдә әдәби оху, VIII—X сифләрдә әдәбијјәт тарихи һәм мәктәбләрин биринчи сифиндән тутмуш сон сифинәдәк тәдрисилир. Бәдии әдәбијјәтин мүхтәлиф тәлим дөврләриндә тәдрис, естетик тәрбијә нөгтеји-һәзәрдән о заман јахшы нәтичәләр әһәл биләр ки, бу фәни үзрә кечилән тәлим материалы бәдии әдәбәтдән кејфијјәтли олсун, материал шәкирдләрә әләврәшли әдәбәтләрлә тәлим едилсин, фәни үзрә сифләһәкәһәр мәшғәләләр әһәл биләһәр тәшкил едилмиш олсун. Шә'р парчаларының әзбәрләһәр әһәл биләһәр вә ифадәли бир сурәтдә әзбәрләһәр вә ја мәти үзрә охулу һәмәһәһә, үмумијјәтлә бәдии әдәбијјәт мәтнинин ифадәли гираәти

¹ В. Г. Беллицкий. Избранные философские сочинения, т. II, 1948, стр. 453.
² Бах А. Луначарский. Проблемы народного образования, 45.

естетик тәрбијәдә әвәзедилмәз вәситәдир. Көркәмли рус методист-
ти Д. И. Тихомиров (1844--1915) һағлы оларат јазырды: «Гираәт
тәлимини вәзифәси кичик охучуларымыз охуғлары заман
дүшүнмәја вә дүмаға, оху материалындакы көзәлликләри сеч-
мәја алындырмадан ибарәтдир»¹. Әлавә етмәлијик ки, «дүшүн-
мәја вә дүмаға», һәмчинни «көзәлликләри сечмәја» алындырмағ
әсәс вәзифә киби орта вә јухары синифләрдә дә әдәбијјатын тәд-
рис тарихында дурмалыдыр. Вәзифә, һәр шејдән әввәл, ондан
ибарәтдир ки, һәр синиф үчүн естетик тәрбија бахымындан әлвә-
рилли материал сечилени. Бурадан да гираәт әдәбијјат прог-
рамына, дәрс китабларына мидди тәләбләр ирәли сүрүлүр. Ма-
териалын естетик чәһәтдән там гијмәтли, чарарлы вә мәрағлы
олмасы бәдни әдәбијјат үзрә програм вә дәрс китаблары тарихы-
сында мүнүм тәләб киби гојулур.

Тәкчә әдәбијјат тәдрисини мәзмуну дејил, ејни заманда онун
тәдрис үсулларынын да бөјүк әһәмийјәти вардыр. Минләрдә ма-
һир әдәбијјат мұәллимләримиз вардыр ки, онлар шакирдләрини
әдәбијјат тәдрисиндә «көзәлликләри дүшүнүб дүмағ» вәрдин-
ләри ашылајыр, көзәлликләрдән зөвг ала билмәк, бәдни һәди-
салар һағгында мұһакимә јүрүтмәк бачарығы јеттиширир, бәдни
әдәбијјата һәвәс ојадыр, онларын бәдни зөвгүнү икишаф етди-
рирләр. Тәчрүбәли әдәбијјат мұәллими Ә. Ибраһимов (Күр-
дәмир) өз тәчрүбәсиндән бәһс едәрәк көстәрир ки, поезијада
шаирин бүтүн дүшүнчәләри әкс олунур. Лирик әсәрдә шаирит
мүнһә олан мұнасибәтләри онун мәнһәббәти вә ја нифрәти, бир
сөзлә бүтүн мәнһәви аләми тәрәһнүм олунур. Ше'р парчасыны
әзбәр охуғда шакирд буңлары бүтүнлүклә јенидән ифадә ет-
мәлидир. Халғ шаири Сәмәд Вурғунун «Вағиф» пјесиндә Вағи-
фин Аға Мәһәммәд Шаһ Гачара јаздығы мәктубунда охуғурут:

«Алдығ мәктубуну Мәһәммәд Гачар,
Тәрлан ојлағында сар ола билмәз...»²

Һәмин мисралары мисал кәтирәрәк мұәллим јазыр: «Мәкәр
у ше'ри лағејд, јекнәсәк, һәјәчансыз охумағмы олар?»
Бундан башға, халғ шаири Рәсул Рзанын поемасында
И. Ленинни бөјүклүјүнү сәчијјәләндирән һәр кәс ин әзбәр бил-
ди

Мән һансы бир инсана
Бәзәдим ки, Ленини,
Һәм халғын хидмәтчәси,
Һәм халға рәйбәр олду...

Мисраларына һәјәчансыз охумағ гејри-мүмкүндүр. Бу исе кәчч-
әни һәм дәли рәйбәрә, һәм сөзә, һәм дә сәһәтә мәнһәббәтини
ишләндирир вә артырыр.

¹ Д. И. Тихомиров. Чему и как учить на уроках родного языка в на-
циональной школе, М., 1919, стр. 19.
² С. Вурғун. Әсәрләри IV чилд, 1963, сәһ. 63.

Br

Кәтирилән бу мисаллар ајдын көстәрир ки, әдәбијјат дәрсләриндән һансы синифдә олурса-олсуи, нәинки тәкчә тәлим вә әхлаг мәгсәдләри, ејни заманда естетик тәрбијә мәгсәди илә дә кенш сурәтдә истифадә олуиур.

Мәктәбләримиздә естетик тәрбијәнин икинчи мүнүм васитәси мусиги вә нәгмә дәрсләридир. Бу фәиләр мәктәбләримизин I—VI синифләриндә тәдрис олуиур. Мусиги вә нәгмәнин естетик тәрбијәдә ролу инкар едилмәздир. Оилар адамда хејирхан, зәриф дујдулар ојадыр. Мәшһур совет јазычысы Н. Островски (1904—1936) јазыр: «Чәјковски мәним гәлбимдә елә мәһрәманә дујдулар, елә зәриф фикирләр доғурур ки, оиларын варлығыны мән һеч әввәлләрдә аглыма белә кәтирмәздим»¹.

Бөјүк бәстәкарымыз Ү. һачыбәјов дәфәләрлә гејд етмишдир ки, мусиги тәкчә зөвг алмаг мәнбәји дејил, һәм дә тәрбијә, идеологији мубаризә васитәсидир. Ү. һачыбәјов өзүнә һәср едилән монографијанын мүнәллифи Х. Агајева илә мусаһибәдә демишдир: «Мәним бәстәкар олмаг гәрарына кәлмәјимин әсас сәбәби мусигијә дәрин мәһәббәтимдир... Ејни заманда мән һәмишә белә бир фикирдә олмушам ки, һәр бир әсәр дәрин идеја мәзмунуна малик олмалы вә тамашачыларын естетик тәләбатына чаваб вермәлидир. Мусигинин күчүнә инам вә мусиги васитәси илә ичтимаи мәишәтин ејбләрини гамчыламаг, мütәрәгги Азәрбајчан зијалыларынын көһнәлик вә мәдәнијјәтсизлик әлејһинә мубаризәләрини мусигидә әкс етдирмәк әзми мәндә комик мусиги фанры—оперетта јаратмаг фикрини доғурду»².

Нәгмәнин, хүсусилә хорун естетик тәрбијәдә олан ролуна даир К. Д. Ушински гијмәтли фикир ирәли сүрмүшдүр. О, јазыр: «Хорла нәгмә охумаг—олдугча гүввәтли бир васитәдир. Нәгмә, хүсусилә хорла охунан нәгмә адамда бир чанланма вә тәрәвәгләнмә әмәлә кәтирмәклә бәрәбәр, дестчасына охујанлары дестчасына ишә сөвг едир... Нәгмәни мәктәбә дә дахил етмәк ләзимдир. О, ајры-ајры олан бир нечә дујдуу бир гүввә илә дујан гәлбә чевирир. Бу исә мәктәбдә даһа чох вачибдир, чүнки бурада тәлимин чәтинликләринә үмуми сәјләрлә галиб кәлмәк ләзимдир»³.

Бу бәрәдә шаир А. Сәһһәт (1874—1918) «Нәгмә вә мусигинин мәктәбдә әһәмијјәти» адлы мәгаләсиндә јазырды: «... Мусигинин ән бөјүк фәјдәсыны ифадә етдији дујдулар вә тәрәннүм етдији сөзләрдә арамалыдыр. Мәнзүм сөзләрин асанлыгла һифз едилмәси һәр кәсә мәлумудур. Демәли ки, нәгмә, вәзн сөзләри зәһияләрдә көкләшидир, үрәјә гәдәр нүфуз етдирир вә бу васитә илә инсандә әхлаги вә вәтәни дујдулар ојадыр. Сырф нәсиһәт фәјдәсында сөјләнән сөзләр ушаглара о гәдәр тәсир етмәз ки, әхлаги шәрләр вә вәтәни нәгмәләр о гәдәр артыг тәсир едир вә

¹ Бах: «Советскаја педагогика» журналы, 1937, № 3, сәһ. 73.

² Х. Агајева. Үзејир һачыбәјов, 1955, Бақы, сәһ. 15.

³ К. Д. Ушинский. Собрание сочинений, III том, 1948, стр. 161—162.

«...дәрсләри ирәли кетмәсинә чох көмәк едәр»¹.
Хорла охунаи нәгмә шакирдләрдә ифада васитәләриндәи ис-
тәфадә етмәк вәрдишләри јарадыр ки. бу да нәгмәнин мә'на-
на ошунчәк көзәллијини ачмаг үчүн зәруридир. Хорла
ошунчәк ошунда шакирдләр мүгәнниликә лазым олаи: дүзкүн
нәгмәдә сөзләри дүзкүн тәләффүз етмәк вәрдиш-
ләри чыгарлар. Инди хорла нәгмә охумагы нүмунәви шәкилдә
нәгмәдән мәктәбләримиз аз дејил вә буларын сајы илдән-илә
өсүр. Бир мисал көстәрәк.

«...нәгмә дәрсләрини чох кениш вә мәзмунлу тәшкил
едәргә мәктәбләрдән бири Бакыныи 44 нөмрәли мәктәбидир.
Бу мәктәбдә бир сыра башга мәктәбләрдән фәргли олараг, нәгмә—
дәрсләри јалныз нәгмә охумагла мәндудлашдырылмыр,
мәктәбләрдә мүјјән дәрәчәдә нот савады мәнимсәдилир, кәр-
дәк бәстәкарларын һәјат вә јарадычылыглары һаггында мә-
дәни вәрилиз. Мәшғәләләр, хүсуси тәшкил едилмиш мусиги
дәрсләриндә—«мелодија отагы»нда кечилир. Бу исә мәшғәлә-
дәрсләриндә мусиги мәдәнијјәтини нүмајиш етдирән кино
аппаратларын, магнитофон, патефон вә с. техники васитәдән,
һәм инди фортопианодан истифада етмәјә имкан верир. Диггәтә-
дәк «Мәдәт будур ки, нәгмә-мусиги мәдәнијјәти синифдәнхарич
дәрсләр васитәси илә мәктәбин кениш шакирдләр күтләси ара-
сында јарилмиш вә дәрин көк салмышдыр. Мәктәбдә 350 нәфәр-
ли оркестрлар хору, 150 нәфәрлик пионерләр хору, 12 нәфәр-
ли оркестр рәт јухары синиф шакирдләрини вокал ансамблы јара-
дырыр. Мәктәбин халг чалгы аләтләри оркестри вә ики
һәм аламанлар ансамблы вардыр. Мүхтәлиф шәкилдә нәгмә-
дәрсләриндә мәшғәләләринә шакирдләрин 75 фаизи чәлә едил-

дәрсләримизин бир гисминдә, хүсусән шәһәр јерләриндә
нәгмә дәрсләри гәнаәтбәхш шәкилдә тәшкил едилир. Бу
дәрсләрдә тәчрүбәли мүәллимләр кетдикчә даһа кениш өлчүдә
дәрсләрдән истифада етмәјә чалышырлар. Нәгмәләрини
дәрсләрдән өјрәтирикән вахта гәнаәт етмәк мәгсәди илә бир чох
дәрсләр синиф нәгмәнин мәтнин јазылмыш пластинкалар кә-
дәрсләрдә дәрин һәјәчан ојатмаг үчүн әјани вәсантдән,
дәрсләрдән (магнитофон, валчалан) истифада едир-
дәрсләр шакирдләрдә нәгмәлә, хүсусән хорла охунаи нәгмәлә
дәрсләрдә һәвәс ојатмаг мәгсәди илә өјрәдилән нәгмәләрини чохлу-
дәрсләрдә, онларын әсәсли өјрәтирикән вә мараглы ифа-
дәләрини фикир верирләр вә с.

«...мәктәбләримизин чохунда гәнаәтбәхш дејилдир. Буун
дәрсләрини мүәллим кадрларынын азлыгында ахтармаг

¹ «Сыгата» гәзети, 4 сентјабр 1916, № 53.

Handwritten marks: a large checkmark and the number 35.

бу олбидијат дәрнәкләри, драм дәрнәкләри фәалијјәт көстәрир, бу мәгсәдлә дивар гәзәти нәшр едиләр.

Мусиги үзрә дә шакирдләрини сифдәнкәнар тәдбирләринә оқуғуларла кешини јер вериләр. Үмуммәктәб хөрү, концертлар үзрә шакирдлар хөрү, чалгы иләләрни вә рәсә ансамбллари, тәдбирләри ушағларла мусигидәи фәрди мәшғәләр, мусиги мәдәнијјәтинә дәр мәктәбләрлә сојдәнкәи мұба ирәләр, ичәсәнат үзрә корхәмди бәстәкәр вә мусиги ифачыларының мәктәбләрдә шакирдләрдә көрүш тәшкил вә с. бураја дахилдәр. 84 ишәр сәи вә ишәер сарајында ушағлар арасында мусиги нәймә одаи, јәтнин јажмағ үчүн чох дәјәрли ишләр көрүләр. Ушағлар алмағ, рәсә етмәк, нәймә охумағ, ишәр сојдәмәк, мусамирәләр чирәк, ичәсләр тамашаја гојмағла естетик көрүш вә вәрдини ишәри иккишәф етдириләр. Илдәи-илә мәктәб вә мәктәбдәи ишәр мұәссәсләрини бу фәалијјәтинә олимпиадалар вәсигәси илә куи бурулар.

Хүсусилә бөјүк јубилејләр илләриндә (1970–1972) һәр ил тәшкил кечирилән олимпиадалары буна мисәл чәкмәк олар. И. Ленинни ишәдәи олмағуның 100 илдијинә, Азәрбајҗандә совет һакимийјәти турулмасының 50 илдијинә һәр едилмәни һәгмә бәјрамның ијричә гәјд етмәлијик. 1970-чи илдә бәсәкәр 3. Бәдәлбәјлинин рәһбәрлији астында ресубликаның 15 ишәр вә рајону үзрә 6000 шакирддәи ибарәт тәшкил едилән хор шакирдләримиз арасында хор мәдәнијјәтинини иккишәф етдириләр.

Тәсвири ичәсәнат үзрә дә дәрдәнкәнар мәшғәләләрни ролу оқулар. Бураја нәсә рәсәм, һејкәлтәрашылығ вә кил ишәи үзрә ишәләр, тәсвири ичәсәнат үзрә ушағ јарадычылыгы сәркиләри, бу сәһдә ушағ ишләри үзрә музеедәр јаратмағ вә с. ишәләр. Көјчәј 3 нөмрәли орта мәктәбинини тәдрүбәсини мисәл чәкмәк олар. Нәмин мәктәбдә әмәкдар мұәллим С. Әфәндијева ишә дәрдәрини јүксәк кејфијјәтдә тәшкил етмәкә бәрәбәр. «Ишә рәссамлар» дәрнәјини дә тәшкил етмәлдир. Соңралар «Ишә рәссамлар институту» вә ја «Кәнич рәссамлар студиясы» ишә дәрнәјини бу мәшһур дәрнәк рәсәм үчүн ләзими тәдбирләри ишә хүсуси ошағларда јерләшмәкә ишәр мәктәбләрини 70-дәи ишә дәрдәи шакирдләрини бирләндирмәни вә онларә рәссамлар биләк вә вәрдинләрлә сәләһләндирмағдадыр. Нәмин ишә фәалијјәти ишә ресубликадан чох ушағларда мәшһур-ишә ошәләрлә онун јаратдыгы ишләрини сәркиләринә мұәллим ишәриләр. Нәминини мұтәхәссәсләр марағда бәхмәшлар, ишә рәсәм мұәтәкәм мәшһул олан кәнич рәссамлар, мәктәбин бәсәкәрдәи бәсәдилмәсиндә, дивар гәзәтләриндә ишәкил тәр чәк-ишә вә биләрини бәдди чыхмасына тәмин етмәкдә, мәктәб үчүн ишәләр, плакатлар, ошәи-тәдрис вәсәнти тәртиб етмәкдә, драм ишәрини вәрдији ошәишәләр үчүн декорасијалар дүзәлтмәкдә ишә ишәриләр.

Шакирдларни естетик тәрбијәси үчүн имканиларимыз даһа
күчлүр. Республиканын бир сыра мәктәбдәшкәнар мүһәссә-
ри, о чумләдән инновер вә мәктәбдиләр сарафлары, инновер
ләри өзфәалијјәтләрини бу истигамәдә кешиләдирирләр.
җәләрә мәдәнијјәт еш вә клуб мүәјјән дәрәс дә ушыләрә
стетик тәрбијәләри илә мәшғул олур.

Шакирдларни рәссамлығ үрә өзфәалијјәт дәршәкләрини
өһсулану көстөрмәк үчүн һәр ил республика үрә сәркәи тәшкил
ләлир.

Комсомол тәшкилатларының 50 иллијна һәр едилминь сәр-
дә республиканын 51 рајон вә шәһәрләриндәи 1000-дән чох
исм, кичик халға, һејкәл вә с. көндәрилминди. Бундан сәркәидә
у јажшы иш кими гејд едилминди. Белә сәркәи әр јубилеј ил-
ләдә дә (1970—1972) кечирилди.

Сәркәи шакирдләрдә тәсвири ишчәсәиәт вә һәмчиниң тәбиғи
чәсәиәт үрә марағ вә габилнјјәтләрини гејд ишкәиәләшдә,
ләра рәһбәрлик едән мүәллимләрни бөјүк фәд карналә иш-
ләкәрни ачығ көстәрди. Ону да гејд етмәлијик ки, республика
мәктәбләрини шакирдләри тез-тез харичә өлкәләрдә тәшкил
лән сәркәиләрни дә иштиракчысы олурлар. Бу мәгәддә еш өл-
ләрәндә 18 харичи өлкәјә, о чумләдән АШ-а, Суријаја, Түр-
кәја, Кубаја вә с. бир ичә гардаш республикаја јүзләрдә ушыл
смләри, тәтбиғи ишчәсәиәт ишләри көндәрилмин вә өләрәдә
иш мүһәфәтә ләјиғ көрүлмүшдүр.

Естетик тәрбијә проблеминиң һәлтиндә драм театрының, опер-
лә балет театрының, кино-театрларни, радио вә телерадијо
лә ишчәсәиәтин бу вә ја башға нөвүнә дәир верилинләрни рә-
лә јәһәтә гејд етмәлијик. Бу мүһәссәләр ушыл вә көнчәри
стетик тәрбијәсиниң тәшкилиндә мәктәбләримиздә јажшы дан-
ләк едирләр. Республикада ишдә 100-дән чох мәктәб кино-теле-
фәалијјәт көстәрир. Буларын мәктәбдиләрини естетик тәр-
әсиндә бөјүк ролу вардыр.

Естетик тәрбијәдә әмәк фәалијјәтиниң дә бөјүк әһәмијјәти
дыр. һәјатымызда ишәли көзәлији дәрк етмәјә әсәлә әсә-
лә чаләјән, көзәллији јажшы дәрк едирән, ондан зәвә ашмәк
әлијјәтини ишкәиәф едирән мәһз әмәк вә әмәк фәалијјәти-
р. Мәһз әмәк фәалијјәтиндә һәишкәи фәјдалы, һәм дә кәһм шәф-
ләратмағ зәруријјәти мејдана чыхыр.

Естетик тәрбијәдә тәбиәт һадисәләри мүнһүм әһәмијјәт көсб
р. Тәбиәт һадисәләри адамда естетик зөвгүн, естетик дуғу
тәәсүратын әмәлә кәлмәси үчүн мүнһүм васитә һесаб олунур.
лә К. Д. Ушинеки јазырды ки, кәһм гәлбә кәдәл дандишәфини
тәрдији тәсирлә педагогун мүсабиғәјә киришмәән мәтә дәр-
лә буна көрә дә хүеусәи кичик јашлы мәктәбдиләрдә тәбиәт
ләтә екскурсиялар тәшкил етмәк ләзимдыр, чүнкә кәһм өл
ләди ушағларын естетик тәсәвүрләриндә, тәбиәт һадисәләри
әлијјәтлә дәрәчәдә (40 фәнз) јер тутур, онларын чоху естетик

46

М 135

...обатлэри эке етдирир вэ ушаглар о һадисэлэр һаггында
...и дурус илэ данышырлар»¹.
...а керэ да мәктәплэримизни естетик тәрбијә тәләблэринэ
...лар с бәһәһәмәсини дә бөјүк ролу олдуғуну демәлијик.
...үчүг дә шәһәр вэ кәндлэримизни естетик тәрбијә
...иң уңуу јеридән турулмасының естетик тәрбијә
...иң фәјдалы сәһәсин унутмаг олмаз. Шәһәр вэ кәндлэри-
...иң дурмадан аадашмасы—јени вэ јарашығлы јашајыш вэ
...иң оныларын, микрорајонларын, көзәл паркларын, кениш
...иң оныларын, чохмәртәбәли биналарын јарадылмасы вэ с. бү-
...иң оныларын тәрбијәсинэ мүсбәт тә'сир көстәрир.
...иң естетик тәрбијәни мәктәплэримиздә күчләндирмәк үчүн онун
...иң үзәрин дә дурән чәтинликләри арадан галдырмаг лазымдыр.
...иң саһадә чәтинликләр, тәссүф ки, һәлә чохдур. Бунлар әләгә-
...иң рәсм вэ мусиги мӯәллимлэринин азлығында, ушаглар үчүн
...иң мөвафиг дәрс китабларының, мӯәллимләр үчүн методики
...иң естити азлығында, мәктәплэрин мусиги вэ рәсм үзрә лазыми
...иң илэ төһиңиз едилмәмәсиндә вэ с. өзүнү көстәрир. Лакин ју-
...иң да мәктәб һәјатындан кәтирдијимиз мисаллар, һәр шејдән
...иң л. ону көстәрир ки, мәктәбин мӯәллим коллективи вэ мәктәб
...иң бәрләри инад вэ тәшәббүскарлығла, мәһарәт вэ јарадычылығ-
...иң шләдикдә, бүтүн бу чәтинликләрә бахмајараг шакирдлэрин
...иң естетик тәрбијәсини јажшылашдырмаг үчүн чох фәјдалы ишләр
...иң билирләр.

ШАКИРДЛЭРИН ФИЗИКИ ТӘРБИЈӘСИ ҺАГГЫНДА

...иң системинин үзви һиссәләриндән бири
...иң физики тәрбијәсини әһәмийјәти бөјүкдүр. Әгли тәһсил, әхлаги,
...иң физик вэ әмәк тәрбијәсини бирликдә физики тәрбијә дә шәхсиј-
...иң һәр тәрәфи һинкишафына хидмәт едир. К. Маркс јазырды
...иң «металист зүләмүндән азад олмуш чәмијјәттә мӯәјјән јашдач
...иң һәр «бүтүн ушаглар үчүн мәһсулдар әмәк тә'лимлә вэ
...иң физика илэ бағланачағдыр вэ бу да ичтиман истәһсалы чо-
...иң һәр вәситәләриндән бири олмағла бәрәбәр, һәм дә һәртәрәф-
...иң һинкишаф етмиш адамлар тәрбијә етмәјин јекәнә вәситәси
...иң јазыр»².
...иң физики тәрбијә организм сағламлығыны вэ
...иң физикин, дүзкүн вэ аһәнкдар физики һинкишафыны тә'мин

¹ Виз. «Советская педагогика» журналы, 1963, № 1, сәһ. 34.
² К. Маркс вэ Ф. Енкен, Эсәрләри, 23-чү чилд, сәһ. 495 (русча).

етмәји; ушаг вә көнчләрә дәрүри һәрәкәт вәрдиншәри вермәји; онларын физики сабилһәтләрини тәкмилләшдирмәји; мәрдлик, чәсарәт, тәшәббүскарлыг, мөһкәм ирадә, һәмчинин әхлаги кејфијәтләрини јетиндирилмәсини әсәс вәлифә кими таршыла гојур. Бүтүн бу физики вә әхлаги-иради һәфијәтләрини көнчләримиздә тәрбијә едилмәси онлары бәдәнчә аһәнкләр инкишаф етдирмәклә бәрәбәр, әмәк һәјатына вә өлкәни мүдафијә һазырлајыр. Шакирдләрин физики тәрбијәси мәктәпләрдә әсәсән үч формада һәјәтә кечириләйр: 1. Тәлим ишләри. Бураја һәр бир сағлам ушаг үчүн мәҗбури олан, дәвләт програмы илә мүәјҗәнләшдирилмиш 1-дәрә чадвәли илә тәнзим едилән бәдән тәрбијәси дәресләри дахилдир. 2. Мәктәбин күндәлик режиминә сәһилән бәдән тәрбијәси - сағламлыг ишләри. Бураја сәһәр кимнастикасы, тәләффүзләрдә кечирилән ојушлар вә мәшгәләр, һәмчинин мәктәбин бәдән тәрбијәси вә идман күнләри дахилдир. 3. Синифдәшәри вә мәктәбдәнкәнар ишләр үзрә кечирилән бәдән тәрбијәси, идман вә туризм мәшгәләләри. Бураја идман бөлмәләриндә, бәдән тәрбијәси дәриәкләриндә, идман мәктәпләриндә апарылан мәшгәләләр, кечирилән јарышлар, спартакнадалар, туризм јүрүшләри, идман бәјрамлары, һәрби-идман ојушлары вә с. дахилдир. Бәдән тәрбијәси вә идман мәшгәләри үчүн тәһһиз едилмиш салонлар, мејданчалар, стадионлар лазымдыр.

Наилијәтләр вә һәлл едилмәмиш мәсәләләр һаггында. Мәктәпләримиз физики тәрбијә үзрә бир сыра наилијәтләр әлдә етмишләр. Чадвәл үзрә бәдән тәрбијәси дәресләринини бүтүн мәктәпләрдә тәшкилини вә IV—X синифләр үзрә бу мәшгәләләрә шакирдләрини 99 фәзинини чәлб едилдијини әјрәһә гејд етмәлијик. Мәктәпләрини бөјүк бир гисминдә бәдән тәрбијәси дәресләри һәтәр мәшгәләләрини һөвү, һәтәрә дә мүтәшәккиллији етибары илә програм тәләбләри сәвијјәсиндә кечирилмәкдәдир. Мәсәлән: Бақыдакы 228 нөмрәли мәктәбдә П. Садыгбәјовун апардыгы бәдән тәрбијәси дәресләри диггәтәләјиндир. Методики әдәбијјәти систематик сурәтдә изләјән мүәллим һәр бир дәресә мүнтәзәм вә әтрафлы һазырлашыр, ону тәләбкарлыгла јүкәк сәвијјәдә кечирир, шакирдләрини мәшгәләләрдә тапшырыглары дәгис сурәтдә ифә етмәләриниә һәһә олур. Оуну шакирдләри бәдән тәрбијәси дәресләринә һәвәслә вә сәһиләли кејнимини идман формалариндә кәлир, мәшгәләләрдә фәәл иштирак едирләр. П. Садыгбәјовун тәшәббүсү илә һәмини мәктәбдә мүкәммәл идман базасы јарадылмышдыр ки, бурада да шакирдләр идманын мүхталиф нөвләри үзрә бәһишләрини мәшгәләләриндә иштирак едирләр. Бақынын 6 нөмрәли мәктәбиндә (мүәллим Л. Ә. Јурфәлд), Кировазәдән 1 нөмрәли мәктәбиндә (Х. Рәһимов), Газагы 2 нөмрәли мәктәбиндә (З. Агустафәјев) вә бир чох дигкәр мәктәпләрдә бәдән тәрбијәси дәресләри гәһәтбәһиш шәкилдә тәшкил едилмишләр. һәмини мәктәпләрини рәһбәрләри шакирдләрини бәдән тәрбијәси вә идман тәрбијәси едилмәләринә хүсуси фикир верир, бу мәшгәләләрә дәгисләр һәмини базасы јарадыр, мәшгәләләрини мүнтәзәм кетмәсини тә-

нин сајы 59-а чатмышдыр. Бу мәктәпләрдә 29 миндән чох мәк-
тәбли идманла мәшгул олур.

Бунула барабәр е'тираф етмәлијик ки, шакирдләрин физи-
ки тәрбијәсинин әсас вә һалледичи васитәләри олан бәдән тәр-
бијәси дәрсләри вә идман-туризм ишләри республика мәктәб-
ләриндә, хусусән кәнд јерләриндә һалә дөврүн тәләбләриндән
чох-чох керидә галыр. Бу керилијин бир сыра сәбәбләри вардыр.
Һәмин сәбәбләри ајрыча изаһ етмәк јеринә дүшәрди. Тәәссүф
ки, бурада да өн планда мүәллим кадрларынын чатышмазлығы
дурду. Шакирд континкентинин сон илләрдә сүр'әтлә артмасы
буну бу бөјүк кәсирлә үз-үзә гојмушдур. 1972—1973-чү дәр-
с иләрдә умумтәһсил мәктәбләриндә 2944 нәфәр бәдән тәрбијәси
мүәллими ишләмишдир ки, бунларын да 1619-у али тәһсилли
олмушдур. Шүбһәсиз, бәдән тәрбијәси мүәллимләринин сајы
идманла артыр. Лакин бу артым тәләбаты тәмин етмир. Кәнд
сәккизиләнк мәктәбләринин чохунда ихтисаслы мүәллимә еһти-
јач һисс едилир, идман ишләринин кенишләнмәси дә кадрлара
өли еһтијачы артырыр. Һазырда 309 нәфәрдән чох бәдән тәр-
бијәси мүәллиминә еһтијач вардыр ки, бунлар бәдән тәрбијәси
институтунда вә хусуси педагожи мәктәбләрдә һазырланмалы-
дыр. Бунула барабәр, бәдән тәрбијәси мүәллимләринин ихтиса-
сыны јүксәлтмәк дә диггәт мәркәзиндә дуран тәдбирләр сыра-
сындадыр. Бәдән тәрбијәси вә идман ишләринин програм-
маләри сәвијјәсиндә тәшкил едилмәси үчүн лазыми тәлим
базасынын олмасы зәруридир. Сон илләр әрзиндә бу мәсәләјә
ишләри мүәјјән тәрәгги һисс едилмәкдәдир. 1972—1973-чү дәр-
с иләрин әввәчиндә мәктәб бәдән тәрбијәси вә идман салонлары-
нын сајы 494 мәктәбјаны идман мејданчаларынын сајы исә 7500-ә
чатышдыр. Бакынын, Сумгајытын, Кировабадын, Нахчыван
ССР-ин, ДГМВ-нин вә бир сыра рајонларын ајры-ајры мәктәб-
ләриндә мүәсир тәләбләрә чаваб верә билән идман салонлары
вә мејданчалары вардыр. Сумгајыт шәһәри 15 нөмрәли мәктәбин
ләдиндә мүхтәлиф идман салонларындан, үзкүчүлүк үзрә һо-
ләрән, мејданчалардан ибарәт идман базасы јарадылмышдыр
ки, бурада идманын мүхтәлиф нөвләри үзрә һәфтәдә 2 миндән
чох шакирд мәшгул ола биләр. Халдан орта мәктәбиндә зәнкий
идман базасы вардыр. 10 глдән чохдур ки, бир типли лајиһә
јараткилән јени мәктәб биначаларынын һәр бириндә идман
салонуну јарадылыр. Бакы, Сумгајыт, Кировабад шәһәрләриндә
мәктәбләләр үчүн хусуси идман базалары јаратмағ үчүн һазыр-
да ишләри көрүлмәкдәдир. Лакин мәктәбләрин бөјүк әксәријјәтиндә һә-
лә лазыми идман базаларынын јохлуғу бәдән тәрбијәси вә идман
ишләрини сүр'әтлә иркишаф етдирмәјә мане олур.

Ишәсина јени башланылан мәктәбләр һәздиндә тәкчә идман
салонуну дејил, идман комплекси дә тикилмәлидир. Бу исә о рајон-
да идман мәктәби үчүн әлверишли база ола биләр. Бакы, Сумга-
јыт вә Кировабад шәһәрләриндә хусуси лајиһәләр үзрә мәктәб-
ләләр үчүн кениш идман базасы јаратмағ ишинә башланмыш

де бəдən тərбијəsi və идман ишлəрини сəмјјəsi дəврџи тəдбирлəрдəн кəчмə кəри гəлмис. Азəрбайҗан Кəммунист Партияси МК-нин биринчи кəзиби Ы.Элијев јолдаш Азəрбайҗанда бəдən тərбијəсини нə инкишаф дəрҗəсидə етдирилмəsi тəдбирлəринə һəр едилмиш республика партијə фəвл-лəри йығинчегиндə сəјлəдији нитгиндə һағли оларег җумтəһсил мектеб-лерингə физики тərбијə санысында чидди нөгсəнлəр олдуғуну гəјд етмеклə гəршидə дуран конкрет нəтијелəri дə мундэјан етмишдир.

Ы.Элијев јолдаш демишдир: "Ушғлєр, оғлан ва гызлєр мəһа мек-тебдə җумтəһсил фəнлєри гэрə билик элдə етмəли, эмеклə мəшғул олмəли, гетени мундэҗије етмэји бачармалыдырлар. Мəһа орадə һэр бир оғлан ва гызлє бугун эмрү бəју бəдən тərбијəсинə вə идманə мəһаббат бəслəмек дујғусу ешлэнмалыдыр". һэр бир шакирд бəшə дүшмэлидир ки, инсан физики мəһабатдэн мəтинлэшмэдэн нə истəһсалəтлə, нə елмдə, нə дə мэданијятдə јуксəк зирвалєр фəтһ едə билмэз".

Азəрбайҗан КМ МК вə Азəрбайҗан ССР Нəзирлєр Советинин "Республикада Бəдən тərбијəси вə идмань дара дə инкишаф етдирмек тəдбирлєри йығиндə" 1974-чү ил 24 август тарихли гəрарында республикамында бəдən тərбијəси вə идман һərəкəтинə рəһбєрлији јəхшилэшдырмаг тələб олунур.

~~Фарында өлкөдө бөдөн тәрбијеси һаракатына раһбарлији јахшы
ашдырмаг тәләб олунур.~~ Тарарда, бөдөн тәрбијеси аһали
арасында апарылан тәрбија ишләринин мүһүм бир һиссәси кими
тејд олунур вә тәләб едилир ки, бөдөн тәрбијеси, совет адамы-
нын әхлаги-мә'нәви чәһәтдән формалашмасында фәал тә'сир
әһситәен олсун, онун һәртәрәfli вә аһәкдар инкишафына,
узуи илләр мөһкәм сағламлығынын мүһәфизә едилмәсинә, жүксәк
мөһсулдар әмәјинә, јарадычы фәалијјәтинә, вәтәни мүдафијә һа-
һырланмасына көмәк етсин. Һәмийи көстәриш бөдөн тәрбијеси вә
адманы кенишләндирмәк үчүн мәктәб ишләринин әсасыны тәш-
кил едир.

Шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијеси һаггында.
Вәтәнпәрвәрлик тәрбијеси шакирдләрә Вәтәнимизә садәчә олараг
мәһәббәт тәрбијә етмәклә мәһдуд едилә билмәз. Вәзифә ана Вә-
тәни севмәклә бәрәбәр ону дүшмәнләрдән мүдафиә етмәјә һазыр
вә габил олмагдан, онун мадди вә сијаси-мә'нәви игтидарынын
јүксәлдә билмәјә, Вәтәнин шәрәфини горуја билмәјә, онун сија-
си гурулушуна, бу гурулушу јарадан, инкишаф етдирән Комму-
нист Партијасына вә Совет дөвләтинә, онларын сијасәтинә садиг
өлмагдан, о сијасәти һәр јердә һәјата кечирмәјә гадир олмагдан
ибарәтдир. Шүбһәсиз, мәктәбин бүтүн тә'лим-тәрбијә ишләри
шакирдләрин аловлу совет вәтәнпәрвәрлији руһунда тәрбијәсинә
тидмәт едир. Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијеси илә кениш мә'нада
совет вәтәнпәрвәрлији тәрбијеси зәмининдә кәлчләри өлкәнни
мүдафиәсинә һазырламағы гаршысына әсас мәгсәд гојур.

Һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијеси һәмийшә мәктәбләримизин
иңгәт мәркәзиндә дурмуш, инди дә кәнч нәслии формалашды-
рмасы үчүн ән мүһүм вәзифәләрдән бири олараг јер тутмагда-
ыр. Бу вәзифәни һәјата кечирмәк үчүн дә мүхтәлиф тәрбијә
ишләриндән истифадә олунур. Лакин бурада биз анчаг һәрби-вә-
тәнпәрвәрлик тәрбијеси илә сых әлағәдар олан тәдбирләр үзәриндә
мүхтәсәр дајанмаг истәјирик.

Шакирдләрин һәрби-вәтәнпәрвәрлик тәрбијеси мәгсәди илә
истифадә едилән әсас тәдбирләр системиндән бири совет халғы-
мын ингилаби, дөјүш вә әмәк ән'әналәринин тәбәлиг едилмәсиндир.
Мә'рузәләр, мә'рузәләр, мүсаһибәләр кечирилир. Вәтәнпәрвәрлик мүһә-
физәси, Бөјүк Вәтән мүһәрибәси ветеранлары илә шакирдләрин
дөјүшү тәшкил едилир. Тарихи вә мәшһур дөјүш күнләринә һәср
етилән пионер топланышлары олур. Һәрби дөјүшләр, ојунлар,
шакирдләрин коллектив сурәтдә әлағәдар музейләрә, сәркиләрә
барышына, совет адамларынын дөјүш шөһрәтини нүмајиш етдирән
фильмләрә коллектив тамашалар тәшкил едилир. Һәрби вә-
тәнпәрвәрлик тәрбијәсиндә дөјүш шөһрәтинә һәср едилмиш мәк-
теб музейләри, отаглары вә кушәләри хүсуен рол ојнајыр ки, буи-

ар, демək олар ки, мəkтəблэримизки бəјүк әксəријəтлilə
ардлilмишдыр.

Республика мəkтəблэриндə чəх кениш јəјылан тəдбирлəрдəн
«Үфүгдə парылты» («Зарница») Үмумиттифаг «Орлјо-
» һарби идман ојунларыдыр. Бу ојунлар вәситəслə шакирд-
лэр арасында совет халгынын ингилаби вə дəјүш ән'әнэлəри, һәр-
бир билликлэр тəблиғ олунур. 1969-чу илдə (27 ијун вə 7 ијул)
Минкəчевир шəһэриндə кечирилən «Үфүгдə парылты» ојунунда Минкə-
чевир шəһэринин 3 нөмрəли мəkтəбинин пионерлэри гəлиб кə-
чкəлэр сыралы чыккымышлар. Орала өлкə үзрə тəмсил едиклən
команда арасында 3 нөмрəли мəkтəб 8-чи јери тутмаға наил
олмушдыр. Азэрбајчан, рус вə ермəни диллэриндə гəдим вєрəң
мəkтəб үмумијјэтлə һарби-вəтəнпəрвэрлик тəрбијəсинə хүсүсi
ијик вєрир вə јахшы наилјјэтлэр газаныр ки, бу ишдə мəkтə-
бин мұаллим П. Л. Јурченконун ролуну ајрыча гејд етмək ла-
зимдыр. Үч илдир ки, мəkтəбин нөздиндə «Кəлэмək дəјүшчүлэр
Совет Ордусунун достлары» адлы 100 нəфэрлик бир дəстə
тəлијјэт кəстəрмəkдəдир. Һəмин дəстəнин нұмајəндэлэри 2 дə-
рə республика јүрүшүндə иштирак етмиш вə Азэрбајчан ЛККИ
К. Фəхри Фəрманы илə тəлтиф едилмишлэр, XI Ордунун
Минкəчевирдən Кировабада вə Шəкидən Загаталаја ики
нəјадə јүрүшдə олмушлар. Дəстə икинчи дүнја мұһарибəси
лэринə даир ахтарыш ишлэри апарыр, стендлэр, альбомлар
тəлиб едирлэр. Дəстəнин 18 нəфэри атычылыг үзрə идман дə-
тəси алмышдыр.

1971-чи илдə кечирилən «Үфүгдə парылты» ојунунда 1600
чүз вə 5125 әскэр дəстəси иштирак етмишдыр. Бу ојунда
иллən мəkтəблэр аз дəјилдир. Оилардан Чəбрајыл рајонун
М. Горки адына орта мəkтəби мисал кəтирмək олар. Икин-
чилэр ки, бу мəkтəб рајон мијјасында биринчилик газаныр,
лэр үзрə ојунда икə үчүнчү јери тутмушдыр. Һəмин мəkтə-
б мəзууну Совет Иттифагы Гəһрəманы Чəмил Әһмədовун кəс-
тəји гəһрəманлыг мəkтəбин шакирдлэри арасында тəблиғ
едир. Мəkтəбдə Ч. Әһмədов үчүн парта мұјјəнлэшдирилмиш.
Орала анчəг ə'лачы шакирдлэр отуруп, һарби-вəтəнпəрвэр-
тəрбијəси Кировабад шəһэр 36 нөмрəли мəkтəбин вə бир чəх
мəkтəблэрдə нумунəви тəшкил едилмишдыр.

Бүтүн бу ишлэрин нəтичəсиндə мəkтəб мəзуунлары һарби
дəстə һаггында даһа дэрнə мə'лумат вəзəнлэр, бир гисми икə
дəстə һəјат јолуну ордуда хидмэт етмəклə əлагəдар олараг

лэр шиф шакирдлэринин Совет Ордусу сыраларында
дəстə һазырламаг орта мəkтəблэримизки диггət мəркəзиндə
дəстəдир. Бу тəдбир «Үмуми әскəri вəзифə һаггында» ССРИ
дунун гəбул едилмəсиндən сонра хүсүснлə кенишлəкдирил-
ди. Һəмин гануца əсвəсən орта мəkтəблэрдə (IX—X
лэр) ибтидаи һарби һазырлыг дəрслэри кечмək мұјјəн-
дирилмишдыр. Һəзирдə республиканын бүтүн орта мəkтəб-

1
иј.

ј.

алы

дәриңдә бу дәресләр кешиләр. Бундан мәгсәд СССРи сипаили гувваларини сүлһ ишинә хитмәт етдиҗини, ордуниун савиҗәси эсләнамаларини мәһәсәти кәчәрмәк вә шәрә етмәкдир. Бу мәһәсәти сипаси рундә тәрбијә етмәҗи, сипаи иваләри бирадә шәһәһә мәгсәд гоҗур. Мәктәпләрдә бадәи мәлумат вермәҗи тәрбијә һәм дә шакирдләри елкәһи мүдәһиә етмәҗи тәрбијәси дәресләри дәрҗәһиндән һәрби-вәтәһиәрвәрлик тәрбијәси һазырлаһи вәзифәси кәчәрилар. Вәзифә һәрби-вәтәһиәрвәрлик тәрбијәси илә сых алағәдә дәрҗәһәрмәк мәгсәди илә ибтидан һәрби тәрбијәсини тәһминә кәчәриҗәтинә јахшылашдырмаҗ үчүн ләһими тәдбирләр көрмәк дәр ибарәтдир.

Тәрбијә ишинә рәһбәрлик, онун тәшкили вә планлашдырылмасы һаггында. Мәктәбдә тәрбијә ишләрини һандиҗәти, һәр шәһән әввәл, она ардычыл рәһбәрлик етмәкдән, тәрбијә ишләри илә алағәдар гувваләрин (синиф рәһбәрләри, тәрбијәчиләр, комсомол вә пионер тәшкилатлары, шакирдләр комитәси, ата-аналар вә с.) әлбир фәалиҗәтиндән, һәмчинин тәрбијә ишини дүзкүн планлашдырмагдан вә онун нәтичәләрини дүзкүн һесаба алмагдан асылдыр. Мәктәбдә бүтүн тәлим-тәрбијә ишләрини мәсүлиҗәти педагоҗи коллективин үзәринә дүшүр. Тәрбијә ишләрини тәшкилатчысы (һазырда буларын саны 681-дир) дәрс ишини әввәлиндә синифләр үзәрә мәктәбни вәһид иҗтимағи тәртиб етмәлидир.

Бунун үчүн: «Орта үмумтәһсил мәктәбинин һизамнамәси», «Мәктәбликәри тәрбијә едилмәсини һүмунәви мәзмуну», «Шакирдләр үчүн гајдалар», «Октјабрјатлар үчүн гајдалар», «Совет Истифагы пионерләринин гаунлары», «ҮИМҚККИ Һизамнамәси», «Шакирдләр комитәсинин Һизамнамәси» әсәс көтүрүлүр. Бу планла алағәдар һәр бир тәдбирини кечирилмәсиндә мөвчуд иҗтимағилардан истифадә етмәк нәзәрдә тутулмалыдыр.

Синиф рәһбәринин тәлим-тәрбијә ишиндә ролу бөҗүкдүр. Оуну вәзифәси тәкчә синиф шакирдләрини тәлим мүнәффәҗиҗәтини жүксәлтмәк гајгысына галмаг деҗил, еҗин заманда онларын һәртәрәфли иркишаф етмәсини тәһмин етмәкдән ибарәтдир. Синиф рәһбәрләри синифләрини бүтүн тәлим-тәрбијә ишләрини едилмәсини тәһмин етмәклә бәрабәр, һәр бар иҗтимағи тәрбијә едилмәсиндә јахшы гајдаларына риәјәт етмәсиндә, шакирдләрдә әввәлиндә әдәбиәт гүвнәдир.

1972—1973-чү дәрс ишини мәлуматына көрә, республика үчүндә мәктәпләриндә 33530 нәфәр синиф рәһбәри фәалиҗәт көстәрир. Бу, олдугча бөҗүк гүвнәдир. Һәр синифә (IV—X) бир

¹ Бах: «Мәктәбликәри тәрбијә едилмәсини һүмунәви мәзмуну», Баһи—

Handwritten marks and signatures at the bottom of the page.

Мөһөбәр һесабы илс тә'јини едилән синиф рәһбәрини ишдә һаилли-
 јәти, әкәр, бир тәрәфдән, һәмһи синифдә узун мүддәт ишләмә-
 синдән асылдырса, о бири тәрәфдән синиф шакирдәрини
 рәғбәтини вә һөрмәтини нә дәрәҗәдә газана билмәсиндә. А. С.
 Макаренконын дедији кими, педагожи чәһәттән дүзиүи олар
 тәләбкарлығы, шакирдәрини шәхсијјәтинә һөрмәт етмәктә нә дәр-
 җәдә усашиҗыра билмәсиндән, синфин шакирдә кәлтәтләрини
 нә дәрәҗәдә мөһкәмләндирмәсиндән вә с. асылдыр. Синиф рәһ-
 бәр, нә үмумијјәтлә һәр бир мүәллимә мәктәблиләр мөһкәмләмә
 лаһа чох һөрмәт едирләр ки, онун шакирдәлә сакта шәкилдә
 илс, сәмимијјәтлә гајгы кәстәрдијинә инасынлар. Мәктәб-
 һәмһидә инди шакирдәрини һәр тәрәфли тәрбијәсиндә гиҗәләт
 тәҗрибә тепләмиш миңләрлә синиф рәһбәрләри јетишмишләр.

Тәссүфлә ~~демокрајик ки~~ һәр јердә синиф рәһбәрләри өз вәзи-
 фәләрини лазимычә јеринә јетирмирләр. Бир чох мәктәбләрдә
 синиф рәһбәрләри өз вәзифәләрини шакирдәлә һаггында ет-
 мәктәб мәләумат вермәк, онларын мүвәффеҗијјәтләри һаггында
 формалар долдурмагда көрүрләр; мәктәб рәһбәрләри өз еналарын
 аараһат етмир, фаалијјәтләрини тәрбијә ишләрини ја ашма ш-
 ырмага доғру јөнәлтмирләр. Һалбуки синиф рәһбәрләри синфин
 үстүн тәрбијә ишләрини тәшкил етмәјә борчлудур. Бунын үчүн
 әкәмләр чәхдур. Һәтта ушагларла сөһбәт апармағ үчүн әдәби
 әхт дә әҗрыләр.

Синиф рәһбәрләрини шакирдәлә апардыгы сөһбәтләр
 рухалиф әхлаги, естетик, сәми вә сијаси мөвзуларда ола биләр.
 Әкәмләр белә күман едирләр ки, бу мүсаһибәләрдә ачығ мүс-
 әбәт мисаллардан данышмағ лазымдыр, чүнки мүсәбәт кејфијјәт-
 ләри мүсәбәт нүмунәләрә әсасән јаратмағ олар. Мүсәбәт мисалла-
 рын бәјүк ролуну биз әзалтмағ фикриндә дејиләк, әкәми үстүн
 әхлак ки, шакирдәлә дүзләк вә доғручулуғ тәрбијә етмәк үчүн
 ин јрилијин, икиүзлүлүјүн дә һәдән ибарәт олдугуну олар кө-
 рмәк лазымдыр. Шакирдәлә јолдаша һәсаәслик вә тәҗрибә-
 һәмһидә тәрбијә етмәк үчүн онлара лағәјдлијин иш әдәләт ет-
 мәк әрәтмәк лазымдыр. Әмҗәсвәрлик тәрбијәсин дә тәҗрибә һәм-
 һидә әрәтлүгү ишә етмәклә мөһкәмләнә биләр. Мүсәбәт мисал-
 лар рәғбәт дүјгүләри доғурурса, мәһфи мисаллар ишә әрәт дү-
 јә әрәдир. Шакирдәлә һәр ики характердә олар әхлаги дәр-
 җәләр икишәф етмәлидир. Тәкчә мүсәбәт мисаллар вә дүҗуҗуҗу
 әрәдә тәрбијә олуған кәми, һәҗәтлә мәһфи һәлләрә рәғ-
 бәтлә нә еләчәјини мүәјјәнләндирә билмәк, мәһфи һәм-
 һидә тәрбијәлә ачыллик кәстәрә биләр. Мүсәбәт нүмунәләр алама-
 лар олар нә чүр олмағ лазым кәлдијини кәстәрирсә, мәһфи мисал-
 лар һәдән узағ олмағ олар билдирир ону хәбәрләр едир. Дәр-
 җәләрини сәһһимли олар төмәнләрини дә тәрбијәни алама-
 лар нәһиз буидадыр, кәчмини вә ја доғрумүҗүн һәсаәслик чәһәт-
 ләри, сәбәләрини гәмчәләјән сатира вә јуморун дә тәрбијәни
 әрәдә, гүввәси мәһиз буидадыр. Тәрбијәдә биз нә төмәнләрини,
 дә сатира вә јуморун ролуну гиҗмәлдән сәлә биләрик. Һал-

Комсомол тәшкилатының ролу сон заманлар хусусиә жүк-
шдир. УИЛККИ-нин VI пленумунун (июн 1972-чи ил) гә-
нда дежилди ки, мәктәб комсомол тәшкилаты кәнч оғлан вә
ара ошу дәрк етдирмәлидир ки, јакшы вә әла охумаг онла-
башлыча әмәји вә вәтәнпәрвәрлик вәзифәләридир, билкисә
униәм гуруда билмәт. Мәктәбләрдә билк алмаг марагыш
шаф етдирмәли, онларда билк алмага жүкәк шәхәи мәс'у-
т тәрбија етәли, икшилик вә керидә галма һалларына гар-
мүбаризә апармәли, шуурлу иштизам мөһкәмләндир-
дир.

Мәктәб елм чәмијјәтләри шакирдләри дәрнәк вә факултатив
галәләрә кениш сурәтдә чәлб етмәли, елми мүсабиғәләр, сәр-
р, елм вә техника күнләри, алимләрлә вә истеһсалат мүтә-
сләри илә көрүшләр тәшкит етмәлидир. Бу чүр тәдбирләр
ирдләрин дәреләрдә алдытлары билкләри кенишләндирмәјә
арда әмәксәвәрлик, мүстәгиллик, тәдгигатчылыг кими кејфиј-
тарин формалашмасына шәраит јарадыр.

Гәрарда һәмчинини гејд едилди ки, тәлимдә гаршылыгы јар-
көстәрмәк, дәрседән кәнар вәхтдан сәмәрәли истифадә
әк, дәрә өјрәнмәкдә бәһләнкарлыг едәнләрә гаршы тәләбкар
аг һәр бир комсомолчуунун вәзифәсидир.

Әла охумагы ичтиман ишләрдә фәал иштирак етмәклә бир-
дирән комсомолчуларә УИЛККИ МК-нын тә'сис етдији
«охумаг угрунда» нишаны верилмәси дә гәрара алынмыш.
Мәктәб комсомол тәшкилаты кәнч оғлан вә гызлары
Ленинин һәјат вә фәалијјәти тимсалында тәрбијә етмәјә,
арда коммунист әгидәси вә инамы формалашдырмага, јабан-
идеолокијага гаршы барышмаз олмага, шакирдләри әмәли
әрә кениш чәлб етмәјә, ингилабын наилијјәтләринин мөһкәм-
вәрмәк вә артырмаг габилијјәтини кәнч нәсилдә јетишдирмәјә
шудур. Комсомол тәшкилаты сијаси билкләри, маркенизм-
енизм нәзәријјәсини өјрәнмәк үчүн шакирдләрдә олап һәвәс
арагы инкишаф етдирмәли, һәр бир комсомолчуунун ичтиман-
си һәјатда фәал иштирак етмәсинә һанл олмалыдыр. Бу
әдәлә јухары сишиф шакирдләринин сијаси көрүшүнү кениш-
дирмәјә, әтрафдакы һадисәләрдән дүзкүн баш чыхармалары-
хәмәк едән дәрнәк вә сијаси информасијадан, мүсаһибә вә
азирәләрдән, суал-чаваб кечәләриндән, семнар вә мүбаһи-
әрдән кениш истифадә едилмәлидир. Гәрарда ејин заманда
кирдләр арасында һәрби-вәтәнпәрвәрлик ишләринин, әхлаг
бијәсинин кенишләндирилмәси јоллары көстәрилди.

Бүтүн бу вәзифәләрин јеринә јетирилмәси сәһәсиндә габагчыл
әбләрин әнкич тәдрүбәси вардыр. һәмчин тәдрүбәни бура-
ишигәндирмәг оларды. Ләкин буна ештијач јохдур. Тәкчә
гејд етмәк ләзимдыр ки, мәктәбдә комсомол вә пионер тәш-
әтләринин вә шакирдләр комитәсинин апардылары тәрбија
аринин фәјдәси онларын чохлагу илә дејил, сәмәрәли вә мәз-

олмасында, шакирдләрнин өзфаалијјәти әсасында вә ма-
глы кечирилмәсиндәдир.

Тәрбијә ишләринин нәтичәләрини һесаба алмаг һаггында.
Мәктәпләримиздә тәрбијә ишләринин сәвијјәсини јүксәлтмәк
үчүн онун јекуиларыны һесаба алмагын вачиблијини дә гејд
етмәлијик. Нәгигәтән, тәрбијәнин мүрәккәб просесини мәнз о за-
ман јахшы истигамәтләндирмәк олар ки, онун јекуилары тәтбиғ
едилән бу вә ја башга тәрбијә амилләринин тәсир гүввәси, тәр-
бијәви тәдбирләрин нәтичәләри һесаба алынмыш олсун. Тәрбијә
ишләри о заман јахшы нәтичәләр верә биләр ки, бу вә ја башга
ахлаги кејфијјәтин нә чүр әмәлә кәлиб мөһкәмләнимәси, ушаглар-
да давраһышы бу вә ја башга вәрдишләринин, адәтләринин нә
чүр јаранмасы, дүңјакөрүшүнүн, шәхсијјәтин характеринә даир
әләмәтләрин нечә мејдана чыхмасы вә инкишафы һесаба алын-
мыш олсун.

Тәлим ишләринин нәтичәләрини јекунлашдырмаг үчүн чари,
рүблүк вә иллик гијмәтләр, һәмчинин синифдән синфә кечирмә
вә бурахылыш имтаһанлары нәтичәсиндә верилән гијмәтләр бизә
көмәк едирсә, тәрбијә ишләринин нәтичәләрини јекунлашдыр-
маг үчүн әлимиздә олан имкан тәкчә шакирдләрин «давраһыш
гијмәтләри»дир. Шакирдләри мүнтәзәм сурәтдә өјрәнмәк зәруриј-
јәтинә даир нәзәри педагогиканын вердији тәләб мәктәб
тәјәтында бир чох мүәллимләр тәрәфиндән јеринә јетирилмир,
беләликлә дә тәрбијә ишләринин нәтичәләри һесаба алынмамыш
талыр; һәм мүәллимләр, һәм дә шакирдләр тәрбијәнин нә кими
нәтичәләр вердијини јахшы көрә билмирләр. Она көрә дә әлдә
едилмиш наилијјәтләри мөһкәмләндирмәјә чалышмыр, нөгсанла-
ры ләғв етмәк үчүн әсаслы тәдбирләр көрмүрләр. Тәрбијә ишләр-
инин нәтичәләринә даир көстәричи кими мәктәпләрин бир гис-
миндә кечирилән тәдбирләрин мигдарыны, о бири гисминдә ин-
тизамын кобуд сурәтдә позулмадығыны ирәли сүрүрләр. Һалбуки
буларын неч бири маһијјәт етибары илә тәрбијә ишини јекун-
лашдырмаг үчүн тәминедичи әсас ола билмәз. Әсил мәсәлә һәр
шакирдин давраһыш вә сәчијјәсинин әләмәтләрини, ахлагыны,
дүңјакөрүшүнү вә һәмчинин психи габилитәтләринин инкишаф
дәрәжәсини көстәрән гијмәтләрин верилмәсиндәдир. Бу исә әсан
шәјилдир, олдугча мүрәккәб мәсәләдир. Орта үмумтәһсил
мәктәбинин низамнамәсиндә шакирдләрин давраһышына нүму-
нәви, кафи, гејри-кафи гијмәт вермәк мүәјјән едилмиш, «Ша-
кирдләрин давраһыш гијмәтләркизин тәлиматы»нда һәмин гиј-
мәтләрин көстәримиси мүәјјән едилмишидир. Лакин давраһыша
гәдәр дүзкүн гијмәт верилсә, буу шакирдин тәрбијәсинин
түгүлүклә гијмати дә һесаб етмәк олмаз. Она көрә дә тәрбијә
ишләринин бүтүлүклә нәтичәләрини һесаба алмагын јоллары
дәриндә дүшүнмәк ләзимдыр. Бурада биз бу мүрәккәб мәсәлә-
ни һаллини гаршымыза вәзифә гојмуруг. Лакин бу барәдә
әһан мүләһизәләр демәји ләзим билирик. Әввәлән, зәһнимизчә,
нәзәри педагогиканын бу барәдә дә чохдан мәсләһәт көрдүјү һе-

сабат гайдасыны—шакирдлэрин фэалијјэтини, давраныш вэ мү-
масибэтлэрини мүшәһидэ едиб онун шәхсијјәтиндәки ирәлиләмә-
лэри гејдә алмаг гайдасындан әл чәкмәмәлијик.

А. С. Макаренко белә мәсләһәт көрүрдү: «Јахшы тәрбијәчи
һөкмән күндәлик гејд дәфтәрчәси сахламалы, тәрбијә едилән
ушаглар үзәриндә ајры-ајры мүшәһидәлэрини, бу вә ја дијәр
шәхси характеризә едән һадисәлэри, ушагларла кечирдији мү-
сабибәлэри, ушагын инкишафына јазмалы, мүхтәлиф јашларда
бу ушагларда мүшәһидә едилән бөһрән вә ја дөнүш һалла-
рыны тәһлил етмәлидир»!

Лакин бу алдыр. Педагожи әдәбијјатдан мә'лумдур ки, тәр-
бијә ишлэрини һәтичәлэрини һесаба алмаг мәгсәди илә шакирд-
лэрин характериндәки бу вә ја башга әләмәтлэри өјрәнмәк үчүн
буларда мүвафиғ ишна јаздырыр вә ја анкет долдуртдурурлар,
шакирдләр һаггында ата-аналарла, пионер баш дәстә рәһбәрлә-
ри вә е илә сөһбәт апарырлар. Мүәллимләр бәзән шакирд-
ләрдән бирини о бирини јазылы сурәтдә сәчијјәләндирмәлэрини
да тәтбиғ едирләр. Нәтичәдә бу вә ја башга шакирд һаггында
сәјјән мә'лумат тейланыр вә ону сәчијјәләндирмәк үчүн бу
мә'лумат ин һәтифәдә слунур.

Бүгүн булар тәтбиғ олунса да тохундугумуз мәсәлә һәлә
әл едилмәмишдир. Ола көрә шакирдләр арасында күндән-
күндә кешиләндирмәкдә олдугумуз тәрбијә ишлэрини вердији
кәһ һәтичәлэри һесаба алмагын јени формасыны јаратмаға
әл әл сәј көстәрмәк лазымдыр.

СӘККИЗИНЧИ ФӘСИЛ

МӘДДИ-ТӘ'ЛИМ МӘКТӘБЛЭРИНИН ТӘ'МИНАТЫ ВӘ ИДАРӘ ЕДИЛМӘСИ ПРОБЛЕМЛЭРИ ҺАГГЫНДА

Мәдди-тә'лим мәктәблэрини тә'минаты, илк нөвбәдә онларын
мәдди-тә'лим базасынын зәркинләшдирилмәси, әләгәдәр мүәл-
лим кәдрлэри илә тә'мин едилмәси, һәмчинин онларын идарә
ишлэрини тәкмилләшдирилмәси әл мүнһүм проблемләрдәндир.
Булар арасында сурәтдә һәлә етмәдән тә'лим-тәрбијә ишлэрини
сәчијјәләндирмәк дөврүн јүкәк гәләбәри сәвијјәсинә гәлтырмаг
әл мүнһүм проблемдир. Мәһз ола көрә дә мәктәб һаггында гәбул едилән јени
формалар бу проблемлэрин тезликлә һәләнини мүнһүм бир вәзифә
әл мәдди-тә'лим органлары гаришәсиндә гәјмушдур. Буларын һәр
бир үзәриндә мүхтәсәр дә олса ајрыча дајанмаг һәтәрдиқ.
Мәдди-тә'лим базасынын мөһкәмләндирилмәсинә даир. Мәд-
ди-тә'лим ишлэрини сурәтлә тәрәггисен, тәһнидир ки, онун мәдди-тә'
'лим базасынын дурмадан мөһкәмләндирилмәси зәруријјәтини

А. С. Макаренко Коммунист тәрбијәси һаггында. Дәришвр, 1954.

...мәктәп тәдрис ишләри үзрә директор мұавинләри үчүн отаглар), директор үчүн кабинет, пионерлар отагының олмасыны нәзәрда алу. Бу орта мәктәп шәбәкәсиниң сүр'әтлә кенишләймәсиниң сүр'әтлә тәләбдир.

Кәнд мәктәпләриниң мадди базасыны әсаелы сүрәтдә көрсәтәндирмәк гаршыда дуран ән актуал вәзифәләримиздән бир. Бу Т. И. Брежнев јолдашың тәшәббүсү үзрә 2 ијул 1973-чү кәнд тәбул едилән «Кәнд үмумтәһсил мәктәбиниң иш шәраитини даһа да јахшылашдырмаг тәдбирләри һатгында» Сов.ИКП МК СССР Назирлар Советиниң гәрарында вә буна әсаән Азәрбајжан КП МК-ның вә республика һөкүмәтиниң тәбул едикләри гәрардан ирәли кәлир. Бөјүк дөвләт әһәмијјәти олан бу гәрар кәнд мәктәбиниң ичтиман, иғтисади вә мәдәни һәјатымызда оҗадыгы бөјүк ролу гејд етмәклә бәрәбәр, кәнд јерләриндә мәктәп тәһсилини даһа чошғун тәрәггисә үчүн кениш перспективәләримиз мәгсәди илә мүнүм тәдбирләрини һәјата кечирилмәсини ирәли сүрүр. Гәрарда дејилди: «Ичтиман-иғтисади вә мәдәни гурулуғ саһәсиндә Сов.ИКП XXIV гурултајының гаршыја гејдүгү вәзифәләрини һәјата кечирилмәсиндә, шәһәрлә кәнд арасында мүнүм фәргләрини арадан галдырылмасында кәнд үмумтәһсил мәктәбиниң бөјүк әһәмијјәти вардыр». Бу мәктәплә кәндләрини тәһсилдә вә коммунист тәрбијәсиндә, оңлары калг тәсәррүфатның вә мәдәнијјәтиниң мұхтәлиф саһәләриндә фәал иштирак етәрә һазырламаг саһәсиндә бөјүк тәҷрүбә топламышдыр.

Һазырда шәһәр мәктәпләримиздән һеч дә керәи галмајан кәнд мәктәпләримиз, хусусилә кәнд орта мәктәпләримиз чохдур. Лакин һеч дә кизли дејилдир ки, бүтөвлүкдә кәнд јерләриндә мәктәп тәһсилиниң сәвијјәси ашагыдыр. Буның башлыча сәбәпләри кәнд мәктәпләриниң мадди базасының зәифлији, мәктәпләриниң кәдәли кадрлары илә, тәлим кабинетләри вә диқәр вачлиб кәдәли һатгыла јарытмаз тәмин едилмәси, кәнддә орта мәктәп шәбәкәсиниң мәһдудлуғу, мәктәбјаны интернатларын азлыгы, мәктәпләрдән узагда јашајан шәкирдләрин чох заман миникләшкәнлиги вә саирәдән ибарәтдир. Кәнддә мәктәп тәһсилиниң әһәмијјәт, һәм дә кејфијјәт етибары илә јүксәлдилмәсиниң бу чәтинликләрини тезликлә арадан галдырылмасында кәдәлидир. Бу мәгсәдлә јухарыда ады чәкилән гәрара әсаән бу өлкәдә олдуғу киши, бизим республикада да чинди тәдбирләр һәјата кечирилмәкдәдир.

Ән бөјүк тәдбир: кәнд јерләриндә орта мәктәп шәбәкәсини кенишләндирмәк вә јарарсыз мәктәп бишаларыны әвәз етмәк үчүн мұасир дәјиһәләр әсасында мәктәп ишһаатыны миһалләшдирмәк бир өлчүлә вә сүр'әтлә кенишләндирмәкдән ибарәтдир. Бу мәгсәдлә кәләчәји олан кәндләрдә 1974-чү илдән башламыш 1980-чи иләдәк дөвләт вәсанти һесабына 346 млн

7P
L
K
L
KEM = C

1 Бах: «Коммунист» гәзәти, 3 ијул 1973-чү ил.

10

шакирдләрнең өлкә мәктәп биналары тикдирмәк планлаштырылган. Оны да өлкә сәламәтлек, совхоз вә колхозларын тәшәввүсү вә сәламәтлек һисабына өлкә мәктәп инфраты да бу илләр әрши-
 да мәдәни күчәндириләчәкдир. Бууунда бәрабәр жарарлы, да-
 көчләргә дәриҗәт өлкә мәктәп биналары яңында өлкә сәламәт-
 ләк һәм спорт сәләтләре вә с. тикләмәсә илләрда тутулур.
 һәмчын 80 ми илләк мәктәп биналары яңында 15 миң йери
 өлкә мәктәп бина интернат биналары тикләчәкдир. Буларын
 һәр биринда яшайчаг шакирдләрнә 25 физикә һәм тәби-
 ят вә 50 физик күзәнтлә күндә 3 дәрҗә ити йәмәк берлә-
 шкән мәктәпләрдә уагларда яшайчаг ушаглар мәктәплә-
 рдә яшайчаг, мәктәпләр мөһәммәд кадәрлә, ләзими тәбиәт вә
 һәмчын мәдәни тәлим вәсәнтлә вә с. иллә мөһәммәд тә-
 шәввүсү сәләкәкдир, көнд мәктәпләрнә китапханалары мәдәни
 вә мәдәни әдәбиәтлә тәшкәтләндириләчәкдир вә с.

L
K

Бу тәдбирләрнә йеринә йетирилмәсә һәр бир көнд району
 үчә айрыча оларат планлаштырылмышдыр.

Һәмчын тәдбирләрнә йеринә йетирилмәсә көнд үмүмтәһәсәт
 мәдәни ити шәраитинә өсәсә сурәтдә яхшылашдырачаг,
 мәдәни көчләргә мөһәммәд тәдбирләр сәһһәсәтдә тәһәсәт
 тәһәсәт сәләкәкдир. Бу иллә көнд тәһәсәтлә итәһәсәтлә ити
 тәһәсәтләндирилмәсә, итиһәсәтләндирилмәсә, механикләшдирил-
 мәсә вә электрләшдирилмәсәсә сурәтдә итиһәсәт етәһәсәт ити
 тәһәсәтләндирилмәсәсә әһәсәтләктә кәсәт едир.

Вәһәсәтләндирилмәсә мәктәп биналары вә ја оларат өлкә
 биналар тикдирмәкдә бәрабәр, бу биналар горујуб сахламаг-
 лар итиһәсәтләндирилмәсәсә сурәтдә өлкә мәктәп биналар
 итиһәсәтләндирилмәсәсә сурәтдә өлкә мәктәп биналар

Мәктәп аваданлыгы тәһәсәтләндирилмәсәсә мәдәни базасынның әһәсәтлә
 һәмчын һисабын тәһәсәт едир. Мәктәп аваданлыгы сәһһәсәтлә
 һәмчын мәдәни вә техникә итиһәсәтлә тәһәсәтләндирилмәсәсә
 һәмчын тәһәсәтләндирилмәсәсә һәмчын һәмчын. Чүнки шакирдләрнә тәһәсәтлә
 һәмчын һәмчын һәмчын бу аваданлыгдан да һәмчын асәләкәкдир.
 һәмчын һәмчын һәмчын, бу һәмчын һәмчын вә ја сәһһәсәтлә
 һәмчын һәмчын һәмчын, итиһәсәтлә едирмәсәсә оларын тәһәсәтлә
 һәмчын һәмчын. Мәһәсәтлә һәмчын өлкә аваданлыгынның сәһһәсәтлә
 һәмчын һәмчын тәһәсәтләндирилмәсәсә һәмчын сәһһәсәтләндирилмәсәсә
 һәмчын һәмчын едирмәсәсә һәмчын һәмчын һәмчын һәмчын.

Мәктәп аваданлыгы вә оны сәһһәсәтләндирилмәсәсә,
 һәмчын һәмчын, белә тәһәсәтләндирилмәсәсә һәмчын һәмчын:
 һәмчын һәмчын вә һәмчын шакирдләрнә сәһһәсәт һәмчын едирмәсәсә.
 һәмчын һәмчын мәһәсәтлә һәмчын, зәһәсәтлә тәһәсәтлә
 һәмчын һәмчын тәһәсәтләндирилмәсәсә мөһәммәд һәмчын мәһәсәтлә
 һәмчын һәмчын, һәр шакирдә һәмчын биналарнның, әһәсәтлә һәмчын
 һәмчын едирмәсәсә һәмчын тәһәсәтләндирилмәсәсә.

Республика мәктәпләрнә аваданлыгы тәһәсәтләндирилмәсәсә
 һәмчын һәмчын. Бу мәһәсәтлә сәһһәсәтлә һәмчын һәмчын
 һәмчын (1958-чә иллә 0,49 млн. мәһәсәтлә едирмәсәсә, 1972-чә иллә

10

Мүаллимләрнин мәһз бу шәрәфли ролу вә вәзифәләри онларын
һәмчини, мәктәпләрдә јерләшдирилмәсини, һазырланмаси вә
јерләшдирилмәсини һәмишә диггәт мәркәзиндә сахламағы
һәһмәт едир. Мүаллим кадрларының сајна вә кәјфијәти артымы
маарифини тәрәггисини ифадә едән ән мүнүм көстәричи-
һәһмәт бири һесап едилир.

Мәктәб шәбәкәсинин кенишләймәси вә шакирдләрин чохал-
ды, һәмчинин мүаллим кадрлары һазырлығының сүр'әтләнди-
рilmәси и тичәсиндә сон илләрдә республика үзрә мүаллимлә-
рин миғдары кәјли артарат, 89,4 миңә (1972-чи ил)
смишдыр.

Хүсусән әли тәһсилли мүаллимләрин фаизи әһәмийјәтли дәрә-
жә артыр. 1958—1959-чу дәрә илиндә Маариф Назирлији сис-
теминдә булар 34 фаиз олдыгу һалда, 1965—1966-чы дәрә илин-
дә 45,1 фаиз олмуш, 1972—1973-чу дәрә илиндә исә 59,8 фаизә
смишдыр. Там әли тәһсилли олмајан мүаллимләрин фаизи
тәдричән азаларат, 11,5 фаизә смишдыр. Орта тәһсилли мү-
аллимләрин һизи фәсәһи 28 дәрәҗәләдир. Онларын да әксәријә-
ти педагожи мәктәпләри бит. рини ибтидан синиф мүаллимлә-
ридир. Бу мүаллимләрин мүәјјән һиссәси илдән-илә гијәби јолла
тәһсил алмаға чәлб едилир. Мүаллимләр грасында орта
тәһсилли олмајанлар да бардыр. Шүһәһәһ бу һөгсәһдир, ләкин
буна изаһ едилир ки, әмәк тәһсиллини тәҗибти илә әлағәдәр
арағ бир сыра рајонларда бу һисә тамамланмыш тәһсилли ол-
мајан усталар тәјин едилмишдыр.

Мүаллимләрин стажына кәличә ону гејд етмәлијик ки, он-
ларын бәјүк һиссәси 5 илдән јухары стажы оланлардыр ки,
бу да мәктәб ишләринин даһа мүрәккәб саһәләрини тәчрүбәли
мүаллимләрә тапшырмаға вә кәһч мүаллимләрә методики чәһәт-
тә кәһч көстәрмәјә имкан верир.

Мүаллимләрин мәктәпләрдә дүзкүн јерләшдирилмәси тә-
дирәти ишләринин кәјфијәтини јүксәлтмәк үчүн чох вачиб
шәһәртәрдән биридир. Мүаллимләрин мәктәпләрдә јерләшдирил-
мәси ән азы үч тәләби тәмин етмәлидир: һәр бир тәлим фәһни-
те тәдриси мүтәхәссис мүаллиме тапшырылмәси; һәр бир мүәл-
лим дәрсләринин миғдары 1—1,5 ставка миғдарында олсун;
һәр бир мәктәбдә сабит достлуг вә јарадымлыг шәртииндә
кәһҗи мүаллимләр коллектив јараксын. Әкәр бу һөгсәһ-и-
лә ән мәсәләјә јанашсағ мүаллимләрин ибтидан синиф вә мөк-
тәпләрдә јерләшдирилмәси чидди тәһвиш дөгүрмүр, чүнки иллир
мәһәр истисна едиләрә, һәр бир мүәллим бир синифлә мәһсул
һәр вә бүтүн ибтидан мәктәб курсу үзрә о, һәмни синифлә
кәһҗир.

Орта вә сәккизилик мәктәпләрин чохунда да мүаллимләрин
јерләшдирилмәси биздә бәјүк тәһвишә сабәб олмур, чүнки бу
мәктәпләрдә фәһләрин тәдриси икхисәһли мүәллимләрә тапшы-
рылмыш вә һәмни мүәллимләрин вердији дәрсләрин миғдары

Г
У
К
Е
М

7

лар, һәм дә педагожи мәктәпләри јеничә битирәиләр да-
ларга тәкмилләшмәҗә мәҗә мөһтәҗдирлар.

Мүәллимләрин елми-педагожи чәһәтдән тәкмилләшмәләри-
дир ирәти сүрүләи тәләб дә чох ақтуал вә зәруридир. Мә'лум
кими, бүтүн елмлар, хусусилә ријазийјат, физика, кимја
еҗәкија сүрәтлә тәрәғги едир, бу елмләрин мүхтәлиф сәһә-
ләри јени јени нәтәријјәләр меҗдана чыхыр. Мүәллим өз ихти-
расыра мүәсир елмин ичә иҗишаф етдијини, онун истеһсалағ
техника аламини тәтбиғиндә ичә јениликләр олдуғуну ағдын
еҗәкија билмәз. Бууну ки ми дә мүәллим методик усталы-
ла педагожи көрүш даирәсини даим тәкмилләшдирмәҗә борч-
лар. Буеуэ о мүәсир мәктәбин мүәллими адыны дашыҗа

Мүәллимин ихтисасыны јүксәлтмәк вә онун һазырлығыны
иҗләшдирмәк мәҗсәди илә мүхтәлиф јоллардан, хусусилә ги-
таһифдән вә мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтларын-
истифадә едилмәкдәдир. Мүәллимләрин һазырлығыны тәк-
милләшдирмәкдә истифадә олуған јоллардан ән күтләвиси вә
чох фәјдалысы онларын мүстәғил, тәкбашына ишләмәси јолу-
дур. Уғутмағ олмәз ки, мүәллимин тәкбашына һазырлығыны
иҗләшдирмәси јолу ондан кәркин әмәк тәләб едир вә бу
дан даими сурәтдә истифадә етмәјинчә, јә'ни өз һазырлығы
индә мүстәғил чалышмајынча, мүәллимин һәғиги тәрәғгисин-
иҗләшмәғ олмәз.

Мүәллимләрин идеја-сијаси вә елми-педагожи һазырлығла-
р јүксәлтмәкдә мүәллимләри тәкмилләшдирмә институтла-
ры ролу бөјүкдүр. Мәктәб һағгындакы (1972) гәрар педагожи
ларын һазырлығыны артырмағда, габағчыл тәчрүбәни үму-
иҗләшдириб јаймағда һәлледиҗи тәлим-методик мәркәз олдуғу-
нун бу институтларын ролуну јүксәлтмәји, онлары јүксәк
сәһлә кадрларла мөһкәмләтмәји, мадди-техники базаларын
иҗләшдирмағи тәләб едир. һәм ин гәрара әсасән республика
иҗәтиһат һәғиги психолоҗия вә педагоҗика кафедрасы
иҗләшдирмәкдә едилмишдир. Бу тәдбирләрин фәјата кечирилмәси мүәл-
лимләрин тәкмилләшдирилмәсинә даир көрүлмәкдә олан бөјүк
ролу кеҗфијјәтини хеҗли јүксәлдәчәкдир. Мүәллимләр ме-
тәдҗи РХМШ-лар јанында олан методкабинет-
ләр һәм республиканын педагожи мәтбуатында, һәм
педагожи институтларында, һәм дә республика елми-тәдғигат
институтундан козләјирләр. Республика мүәллимлә-
р мәркәз тәлим-тәрбија ишләрини мүәсир тәләбләр сәвијјә-
лә педагожи әдәбијјат һазырламағ (күнүн чох ағиб мәсәләси
иҗләшдиримәдә дүрүр. Мәктәб һағгындакы гәрар педагожи ка-
дрын ихтисасларын јүксәлтмәҗә, педагожи усталығларын
иҗләшдирмәҗә тәшәббускарлығларын артырмаға һәвәсләндирмәк
үмүтәһсил мәктәпләри мүәллимләрини мүнтәзәм сурәтдә

И

кестасијадан кечирилмәсинә даир лазыми кәстәриш вер-

Вәзифәмиз тәкчә мұәллимләр ордусу јетишдирмәк дејил, һәм оны даими гајгы кәстәрмәкдән ибарәтдир Владимир Илич Ленинни ашагыдакы төвсијәсини унуда билмәрик, совет мұәлли- көрүнмәмиш жүкәклија галдырылмадыр. Буна исе «... биз, лг мұәллиминиш һәм ма'нәви нәһәтдән жүкәлмәси үзәриндә, ону һәсигәтән өз жүкәк вәзифәси үчүн һәртәрәфли һазырла- үзәриндә, башлычасы, башлычасы вә јенә башлытасы исе ун ма'дан вәзијәтиниш жүкәлтмәк үзәриндә мұнтәзәм сурәтдә, мәдән вә тәкдилә ишләмәк вәситәси илә һәл олмалыдыр».

11

Совет мұәллимләринә даим вә фәдәсиз гәјгы кәстәрмәк һаг- да В. И. Ленинни бу кәстәришләрни партија вә һөкүмәтимиз тәрәфиндән дәнмәдән јеринә јетирилмәкдәдир. 1972-чи илдә мұәллимләрни әмәк һаггынын әһәмијјәтли дәрәчәдә артирилма- Ленин гајгысынын јени тәзаһүрү кими гәјмәтләндирилмәк

12

Фәрди мәнзил тикдирмәк үчүн мұәллимләрә илдә узун мүд- тәли борч пул бурахылыр. Кәнд јерләриндә ишләјән мұәллим- ләр багча вә тәрәвәз үчүн һәјәтјаны саһәләр верилир, мұәјјәт- ормада мал-гара сахламасына ичазә верилир. Шәһәр вә кәнд- дә дәвләт һесабына мұәллимләр үчүн јашајыш биналары ти- лир, һәмкарлар иттифагы тәрәфиндән мұәллимләр дәвләт һеса- на вә ја күзәштлә санаторијалара, истираһәт евләринә көндә- лир, онларә мұхтәлиф шәкилләрдә мадди јардым кәстәрилир с. Мұәллимләр республиканын ичтимаи-сијаси һәјатында әл иштирак едирләр. Тәкчә ону кәстәрмәк кифәјәтдир ки, 4- дәк мұәллим јерли Советләрә депутат, 6 мұәллим республи- Али Советинә депутат сечилмишдир. Гүсурсуз вә фәдакарлыг- ишләдикләринә көрә 6 миңдән чох мұәллим ССРИ ердән вә йиллары илә, 1000-дәк мұәллим Азәрбајҗан ССР Али Совети- Фәхри Фәрманы илә тәлтиф олуимушдур, 851 мұәллимә рбајҗан ССР-ин әмәкдәр мұәллимин ады верилмиш, 2 миңдән мұәллим «Габагчыл маариф хадими» дөш нишаны алмыш- ир. Мұәллимин шәрәфли әмәји даһа чох гејд едилмәјә ләјигдир. ктәб һаггында Сов.ИКП МК-нын вә ССРИ Назирләр Совети- 1966-чы ил 10 нојабр тарихли гәрарында дејилир: «Халг- арифинин даһа да тәкмилләшдирилмәси иши һәр шејдән әввәл ллимдән, рнун елми вә методики һазырлығында, идеја- саси вә мәдәни көрүшүндән асылы олдуғу үчүн Сов.ИКП МК ССРИ Назирләр Совети мұәллимләрни мұвәффәгијәтлә иш- шәләрү үчүн әлверишли шәраит јаратмағыш, мұнтәзәм оларат арын ихтисасыны жүкәлтмәјин, маариф ишчиләринин әмә- иш мұһафизә етмәјин имтијаз вә үстүндүкләри һаггында олар ишларын шәртсиз јеринә јетирилмәсинин зәруријјәтинә диггә- чалб едирләр».

13

25

262 и.и.

бул сүзүктөрдө ишарат берилген

Һәр шейдан эввал ташкилати чалатдан тахшимаидырылмасы

Һәр панси ичтимаи эмек саһасини сур'атда някилафинда
жун ва самарали идаретменин арыча ролу олдуғуну марк-
сизмисиним, классиклери дена-дена тејд етмишлор ва белалук-
мусир идаретме етинини мөһкөм тамалини гојмушлар
К. Маркс вахтида јазмышдыр: «Нисбатан бөјүк нигјасда
она јетирилди һәр мүр билавасита ичтимаи ва ја биркә эмек
ва ја аз дәрәжәдә идарә едилмәјә мөһтандыр». Фикрини оку-
да дая ајдын бир сур'атда чатдырмаг үчүн К. Маркс элва
араг тејд едир: «Һәр бир скрипкачы өзү-өзүнү идарә едир,
кесте исә дери жор ағымдыр»!

В. И. Ленин өлкәни, онун бүтүн сијаси, итисади, ичтимаи ва
һәр һајат саһаләрини бачарыгла ва елми әсасларла идарә
өк мәсәләләрини арыча фикир вәриб, бу мәсәләләрә даир
мәзидејалар ирәли сүрмушдыр.

В. И. Ленин өлкәнин социализмин гәләбәси наминә идарә
әјини мәна ва әһәмийәтнини тејд едәрәк дејирди ки, биз Ру-
ссия җөкүдәларини мөһфәтнинә дәвәтдиләрини алиндән адыт-

Чәмийәтиниздә елми идаретме бир сыра әсас принципләрә
тәвәл едир. Бу принципләри В. И. Ленин һәм нәзәри, һәм дә
әлик оларат мүәјјәнләшдирмишлар. Илардан бири ва баш-
мәсәли идан ибарәтдир ки, ичтимаи идаретмәдә партијамызын
објектив ролу тәмин олунмалыдыр. Икәнин ичтимаи-сијаси,
тисади мәдәни һајәтнини һәр саһаләдә партија ва пләнуму мүәјјән
ва кәһфианслары, марксизм принципләрини болларынү мүәјјәнләш-
дирлар табул едир, саһәнин инкисади болларынү мүәјјәнләш-
дир. Бу гәрарларын вахтында јеринә јетирилмәси партија раһ-
әлјинини тәмин едилмәслини әсас шәртидир. Ичтимаи идарә-
мәдә икинчи әсас принцип демократик мәркәзијәтин гәләбә-
лә истинәсыз әмәл етмәкдән ибарәтдир. Бу принципни

ијјәти, һәр шейдан эввал, онда ифадә олунур ки, һәр бир тәш-
кәт ва ја идарә ва мүәссисә өзүндән јухарыда дуран тәшкәлат
ја идарәнин кәстәришләрини јеринә јетириб она һесабат вә-
дир. Бунсуз идаретме тәмин олуна билмәз, орада һәрч-
һәкк һөкм сүрә биләр. Демократик-мәркәзијәт социализм
әјәсиндә идаретменин әсас принципи олмагла мәркәздән
әлти идаретме илә кениш демократијанын узлашдырылма-
ны нәзәрә тутур, јерли хусусийәтләри, јерли тәшәббүс ва
рүбәни нәзәрә алып, кениш күтләләри идаретме ишине чал-
ыр. Ичтимаи идаретменин үчүнчү әсас принципи коллектив
идаретме илә вәһид, раһбәрлијин сых вәһдәтинин тәмин етмәк-
дир. Коллектив раһбәрлик үчүн һәр системдә мүәјјән органлар
өдир. Мәсәлән, маариф сисәминә Назиралијини коллекијасы,

Ичтимаи идаретме

Ичтимаи идаретме

2-31
7

146
3-21
7

маариф шәһәтәриңдә маарифҗаны шурадар, мәктәпләрдә пед-
агог шура коллектив рәһбәрлиҗи тәмин етмәк үчүндүр. Бүгүндә
шәһәр һәр бир идарәһини ва яз мөһәссисәһини башчысы она тап-
шырылган саһәһини ишләриңә тәһ мәс'улиҗәт даһшыр. Рәһбәрлик
идарә етмәдә бу ики чаһәтини бирлиҗи аһчәт ишһи хәҗриңәдир.
Әһ бу принциптар баһымһидән һәр бир ишһи мөһәссис, мәктәб
ректору һәм идарә едир, һәм дә идарә олуһур.

Бүтүн бу принциптар өлкәдә маариф системһини дә идарә ет-
мәһи аһсыһидә турур. Халг маарифһини даһа сүр'әтлә иһкәһи-
лә тәмин етмәк үчүн В. И. Ленин, ирәһидә көрәһәҗимһи, кимһи,
аһрганларһыһа дөһә-дөһә төвсисә едирди.

Һәһәҗкә вә кәләчәк һәҗәтһыһидә идарә етмәһини рәһтү азат
лә әһһинә артыр. Мәһз она көрә дә партиҗаһын XXIV турулта-
һи туручулуҗ ишләриңини бүтүн саһәләриңни, о чүмләдән халг
маарифһини идарә етмәҗи тәкмилләшдирмәҗи әһсәс вәзифәләр чүм-
ләһидә ирәһи сүрмүшдүр.

Л. И. Брежнев јолдаш деҗир: «Идарә етмә системһини тәкмил-
ләшдирмәк бирдәһфәлик тәдбир деҗилдир, һәҗәтһин ирәһи сүрәтлүү
проблемләриң һәһәһини динамик процесидир. һәмһи проблем
буһидән сонра да бизим диггәт мәркәһидә турмәһи-
лә етмәк. Идарә етмә проблемһини һәһәһини сүр'әтләндирмәк мәһсә-
һидә сон заманлар бир сыра мөһтәһлиф саһәләр үзрә
тәһссисләр, о чүмләдән һүгүгшүһәсләр, философлар, иһти-
һәһиләр иһтиһәһ-иһтиһәһиди идарә етмәҗә һәһр едилмиш әһрәләр
иһ едирмәкдәдирләр.

Идарә етмәһини тәкмилләшдирмәк һәр бир әһкәм саһәһи үчүн әһ-
һәһи әһдүгү кимһи халг маарифһи системһи үчүн дә һәмһидир
иһ әһәһи тәһрүбә вә һәһлиҗәтләриһидә аз деҗилдир. Бу дә
иһ әһәһидә идарә етмә мәһсәһидә илә мөһәҗҗән иш системһини
иһ әһәһидә һәһәһидә иһфәдә олуһур. һәмһи системһи арасы кәһилмә-
һи тәкмилләшдирмәк халг маарифһини даһа сүр'әтлә тәрәһһи-
һи рәһһидир. Ләкин тәһссүфлә демәһлиҗк ки, бөһүк әһәһиҗә-
һи һәһмәҗарәһ бу барәдә педагоҗи әдәбиҗәтдә рус дилиңдә
иһ әһәһидә мәһәһәләр мөһтәһһәһ едиләрсә, мәһәһәһи еһмә-һәһәһи
иһ әһәһидә әһрәһһи иһһиҗәһдирәһ, һәһәһиһи һәһһи маарифһи
идарә етмә тәһрүбәһини үмүһиҗәһдирәһ һәмһәһи бир әһр һәһәһи
иһ әһәһидә һәһәһи һәһәһи һәһәһи маарифһи идарә етмәһини дә иһ
иһ әһәһидә саһә кимһи өҗрәһилмәҗә, иһһиҗәһдирәһмәһә, мөһәһиҗә
иһ әһәһидә тәкмилләшдирилмәҗә чох еһтиҗәһи вәрдыр.

сиз

1. Бах: В. И. Ленин. О научном управлении социалистическим общест-
вом. Ленинград, из-во ЛГУ, 1969.
2. Сов. ИКП XXIV турултаһыһын мәтериәтләри, сәһ 71.
3. Бах: «Советсәҗә педагоҗика» журналы, 1971, № 5, сәһ 29-39. Ф. Г.
иһ әһәһидә, «Проблемы научного управления системой производства»

Handwritten marks and signatures at the bottom of the page.

Үмумијјәтлә, идарәетмәни тәкмилләшдирмәјни дә Ленин тәлиминдән, партија көстәришләриндән ирәди кәлән бир сыра тәләб вә шәртләр ибарәтдир. Булар мүхтәлиф әмәк сәһәләринин үмумијјәтләринә кәрә конкретләшир. һәмин тәләб вә шәртләр шәһәдакылардан ибарәтдир:

1. Идарә олунан сәһәнин гаршысындакы мәгсәдин дәрк едилмәси;
2. Идарә олунан мүәссисә вә коллективин ишинин биләваситә тәшкили;
3. Идарә олунан сәһәнин ишинин планлашдырылмасы;
4. Идарә олунан сәһәнин малијјәләшдирилмәси;
5. Идарә олунан сәһәнин тәһсиз едилмәси;
6. Идарә олунан сәһә үчүн ләзими кадрлары сечиб јерләшдирмәк; һәмин кадрларын ихтисас вә һазырлығыны јүксәлтмәк;
7. Идарә олунан сәһәдә габагчыл тәчрүбәни јаймаг;
8. Идарә олунан сәһәјә көмәк, нәзарәт етмәк, ишин нәтиҗәсини һесаба алыб тәһлил етмәк.

Бүтүн бу тәләбләр халг маарифинин дә идарә едилмәсинә тәәсир етир.

Һәмин һәр һансы әмәк фәалијјәтинин мәгсәдәүјгүн сурәтдә едилмәси вә тәкмилләшдирилмәси үчүн мәгсәдин нәдән ибарәт олундуğunu ајдын дәрк етмәк әсас шәртдир. Мәктәб тәһсилини идарәетмәни тәкмилләшдирмәк ишиндә дә беләдир. һәмин мәгсәд социализм чәмијјәтинин ганунаүјгунлуғлары, бүтүн ихтисад вә мәдәни гуручулуғ ишләриндә, о чүмләдән халг маарифи сәһәсиндә партија вә һөкүмәтин јүрүтдүјү сijasәтлә, шәрдји директив вә гәбул етдији гәрарларла мүәјјән едилир.

Һазырда мәктәб тәһсили сәһәсиндә гаршыда дуран башлыча сәһәләр кәчләрә һамылыгла орта тәһсил вермәк ишини башлашдырмагдан вә үмумтәһсил мәктәбләриндә тәһсил-тәрбијә ишләринин кәјфијјәтини дөврүн тәләбләрн сәвијјәсинә јүксәлтмәк, буларла әлағәдар бир сыра әсас проблемләрин һәллини тапмаг етмәкдән ибарәтдир.

Маариф Назирлијиндән башламыш мәктәбин биләваситә рәһбәрләринәдәк маариф органларынын бүтүн ишчиләри бу вәзирлијин маһијјәт етибары илә нәдән ибарәт олдуғларыны ајдын дәрк етмәклидирләр. Бунсуз идарәетмәни нә нәзәри сурәтдә дәрк етмәк олар, нә дә әмәли сурәтдә тәһсин етмәк мүмкүн олар, идарә олунан коллективләрин, мүәссисәләрин «үзәриндә» дурмаг едилмәси, «гујругунда» сүрүнмәк олар. Мәгсәдин ајдын дәрк едилмәси идарәетмәни тәкмилләшдирмәјни башга шәртләринин дә тәһсин едилмәсини јүнкүлләшдирир.

Халг маарифинә рәһбәрлик вә ошу идарәетмәнин әсас тәләбләриндән бири мәктәб вә башга тәрбијә мүәссисәләриндә тәһсил-тәрбијә ишләринин јүксәк сәвијјәдә тәшкилини тәһсин етмәкдән ибарәтдир. Сөз јох, бу мәгсәдлә әлағәдар сәһәләрин вә тәдрис вәзирлијинин (тәдрис планлары вә програмлары, дәрс китаблары, дәрс чәдвәлләри, мәктәбин низамнамәси вә с.), мүәллим кадр-

арынын, мадди-ахлак базасынын ва с. мөвчуд олмасы шарт-
дир. Лакин тәлим-тәрбијә ишләрини жүксәк сәвијјәдә тәшкил ет-
мәк үчүн булар кифајәт дејилдир, һәм тәшкилати, һәм дә
методик бахымдан идарәетмә ва рәһбәрлик ишини дә сәвијјәси
дә олмалыдыр ки, имканлардан даһа долгун даһа сәмәрәли
истифада олунсун. Һазырда, дејилдији кими, кәмчләрә һамылыг-
ла орта тәһсил вермәји баша чатдырмаг башлыча мәгсәддир.
Һәмни мәгсәдни јеринә јетирилмәсиндә мәктәб коллективларини
ролу бөјүкдүр. Лакин тәшкилати чәһәтдән халг маарифи орган-
ларини һәр бирини бу мәгсәди јеринә јетирмәси үчүн өзүнүн
вәзифәләри вардыр. Рәһбәрлик ва идарәетмә буларын бирлији-
ни тәмин етмәклә мәгсәдәүјгун шәкилдә истигамәтләндирмәли-
дир. Һазырда мәктәбләрдә јени програмлара кечмәк иши кениш
шәкилдә һәјәтә кечирилир. Буунла алағәдар тәлим процесини,
дәрсни тәкмилләшдирилмәси, дәрсдә мүасир тәләбләрни јеринә
јетирилмәсини тәмин етмәк гаршыда дурур. Бу ишдә һәр мүәл-
лимни тәшәббүскарлығынын ролу бөјүкдүр. Лакин бу вачиб ва
мүрәккәб вәзифәнин јеринә јетирилмәсини тәшәббүслә бәрәбәр
идарәетмәнин, хүсусилә методик рәһбәрлик ва идарәетмәнин
васитәси илә кенишләндирмәк олар.

В. И. Ленин вахтилә Маариф Комиссарлығына мәсләһәт кө-
рүр ва көстәрирди ки, мүәллимләрин тәдрис програмларын
тәсһий едән, јарарлы дәрслик тәртиб едәи, онларла, јүзләрдә
мишләрдә мүтәхәссис-педагогларын иш шәраитини, ишини
мәзмунуну чүшә да олса, әмәли сүрәтдә һәјәтә кечирилән шәкил-
дә јажшылашдырмага наил олан коммунист-рәһбәр әсил рәһ-
бәрдир! В. И. Ленинни бу көстәриши Һазырда даһа бөјүк актуа-
лыг кәсб едир.

Тәәсүф ки, мәктәбә рәһбәрлијин, о чүмләдән методик рәһбәр-
лијин зәиф олдугу јердә верилән көстәришләрни јеринә јети-
рилмәсиндә көзләнилән нәтичәни алмаг чәтин олур. Бир нечә ил-
дән бәри истәр мәтбуатда, истәрсә дә мүшавирә ва елми-методи-
ки конфрансларда дәрсни мүасир тәләбләр әсасында тәкмилләш-
дирмәкдән кениш сөһбәт ачылмыш ва буун һәр мәктәбдә тәт-
бигинә диггәт јетирилмәкдәдир. Јохлама ва өјрәнмәләр көстәрир
ки, һалә мәктәбләрни бөјүк бир гисминдә бу мәсәләјә аз әһәмјә-
јәт верилир.

Республика Мәркәзи Мүәллимләрни Тәкмилләшдирмә Инсти-
туту 84 кәнд ва шәһәр мәктәбиндә 1315 дәрсни протоколлашдыр-
мышдыр. Мәлүм олмушдур ки, онларын тәҗрибән јарысында
һалә чәдвәллә дәрс башланмадан 3-10 дәгигә вахт һәтәр јерә
сәрф едилмишдир, 56 фәизиндә неә кәһинә дәрсни јохланым-
сына 20 дәгигә вахт сәрф едилмиш ва беләликлә, јени мөвзуну
шәрһинә ва сорғуја чәми 20-25 дәгигә вахт галмышдыр.
Әлбәттә, буну нормал һал һесаб етмәк олмаз. Һәм дә мәлүм
олмушдур ки, јохланан дәресләрни чәми 4,7 фәизиндә мүасир
техники тәлим вәсантләриндән истифада едилмишдир. Һәтта

Сумгајыт шаһариндә белә, бу чәһәтдән вәзијјәт гәһәәтбахш олмамшындыр. Бурада дәреләрин чәми 7 фәизиндә, Бакы интернат-мәктәбләриндә нәә дәреләрин чәми 22 фәизиндә бу дәрәли вәсәитдән истифадә олундугу ашқара чыхарылмышындыр. Дәрәә верилән баһға тәләбләрин тәтбигиндә нисбәтән аз олса да нөгсәиләр ашқар едилмишидир. Мәсәләи, јохланан дәреләрин ашқат 30 фәизиндә шақирдләрин мүстәғил ишләринә, 32 фәизиндә дәрәи интенсивләшдирмәјә, 25 фәизиндә проблемли тәлимә, 26 фәизиндә фәрдиләшдирмәјә, 30 фәизиндә әкс алағәјә, 30 фәизиндә һәјәтлә алағәјә јер верилмишидир.

Тәәсүф ки, Бакы мәктәбләриндә дә вәзијјәт бундан чох јакшы дејилдир. Мәсәләи, өјрәшилән 120 дил вә әдәбијјәт дәрәиндән ашқат 38-дә (31,7 фәиз) әјәни вәсәитдән, 9-дә (7,5 фәиз) техники тәлим вәсәитләриндән истифадә едилмиш, дәрәи елми вә идеја сәвијјәси ашқат 71 (50 фәиз) дәрәдә јүксәк олмуш, шақирдләрин дәркетмә фәаллығы 78 (65 фәиз) дәрәдә, проблемли тәлим ашқат 46 (38,3 фәиз) дәрәдә, әкс алағә 41 (34,2 фәиз) дәрәдә, интенсивләшдирмә 69 (57,5 фәиз) дәрәдә, фәрдиләшдирмә 60 (50 фәиз) дәрәдә өзүнү көстәрмишидир.

Бүтүн булар бир тәрәфдән ону көстәрир ки, дәрәә верилән мүәсир тәләбләр артыг мәктәбләрә дахил олур. Икинчи тәрәфдән нәә бу јениликләрин чох ләик јәјылмасыны билдирир. Бунун тәләбләрини тәкчә мүәллимләрин һазырлығы илә дејил, һәм дә мәктәбләри идарәетмәкдәки нөгсәиләрлә изаһ етмәлијик. Мәктәб рәһбәрләри, маариф шәбәләринин ишчиләри мәктәб ишләринини тәшқилиндә белә мүһүм јениликләрин мәктәбләрдә кениш јәјылмасы илә мәшғул олмасалар, мәктәбләрә мүәсир тәләбләр сәвијјәсиндә методик рәһбәрлик етмәк чәтинләшәр. Мәктәбләрин идарә олунмасы вә она рәһбәрлик ишиндә тәлим-тәрбијә ишләринини мәктәб програмларыны, мәктәб низамнамәсини тәләбләринә, дәрәә верилән мүәсир тәләбләр, тәрбијә ишләринини тәшқилиндә даир ирәли сүрүлән јени тәләбләр сәвијјәсинә јүксәлдилмәсинә һәһәт олмағ зәруридир. Бу шәртләрн тәләбләрн етмәдән маарифә һеч бир рәһбәрлик етмәкдән сөһбәт ачмағ олмаз.

Халғ маарифинә рәһбәрлик вә идарәетмәдә планлашдырма мәркәзи мәсәләдир. Л. И. Брежнев јолдаш көстәрир: «Сосиализм шәраитиндә халғ тәсәррүфатына рәһбәрлијин мәркәзи мәсәләси, өзәји планлашдырмадыр»¹. Планлашдырма бағчадан мәктәбдән тутмуш Маариф Назирлијинәдәк маариф системини бүтүн һалғаларыны, һамылығыла тәһсилдән (мәктәб шәбәкәси, шақирдләр континкенти, I вә IX синуфләрә гәбул, VIII--X (XI) синуфләрдән бурахылыш вә с.) һәр бир мәктәбдә тәлим-тәрбијә ишләринәдәк бүтүн сәһәләри әһәтә етмәлидир. Иш тәкчә планлашдырма илә битмир. Планда гәбул едилән көстәрничиләри, мүхтәлиф тәдбирләрн, һәр чүрә имкандан исти-

¹ Сов.ИКП XXIV гурултајынын материаллары, сәһ. 71.

Бул эчтмәктә јеринә јетирмәк заруридир. Реал вәзијәти пәзәрә аймақта халг маарифини инкишафыны тәмин етмәјә јарајан планлар тәртиб едиб онлары һајата кечирмәдән нә маариф рәһ- бәрликдән, нә дә ону иләра етмәктән сөһбәт ача биләрлик.

Бурада халг маарифини планлашдырмағын әсас принцип- ләрини ишығлашдырмағы гаршыја мәгсад тојмуруг. Бу әјричә бир маарифи үрә рәһбәр ишни иләтәр нәтикә истәркә дә бешнәли- алаи тапшырыгларыны јеринә јетирмәктә өзүнә рәһбәрлик ет- мәк һүгүгу галана биләр. Башга сөзлә, рәһбәрлик вә иләрәет- мәнни сәвијәси план тапшырыгларыны јеринә јетирилмәсиндә шфада едиләр.

Мәктәпләрин вахтында малијјәләшдирилмәсини тәмин олун- масы вә иләрәетмәдә әјричә рол ојнајыр. Мәктәбни иллик малиј- ја бүдчәсиндә мүәјјәнләшдирилмиш һәр бир мәддәни мәктәб һәјәтинин бу вә ја башга сәһәсини малијјәләшдирмәктә хүсуск әһәмийәти вәр. Мәктәбдә бүдчәнин мүхтәлиф мәддәләри үзрә бурахылан вәсәити вахтында вә дүзкүн хәрчләnmәси, шүбһәси мәктәб фәалијјәтинин нормал инкишафыны, бу нсә тәлим-тәр- бијә ишләринин тәкмилләшдирилмәсини тәмин едир. Мүәсир мәктәпләрә чаваб вәрә билән мәктәб бинасы тикдирәи, онун ва- хтында вә ләзыми аваданлыгта, мәктәб мебели, фәни кабинетлә- ри тәлим вә малатханалары, тәдрис вәсәити, дәрс китаблары, тәсәррүфәт шәјләри илә вә с. тәһһиз едилмәси тәлим-тәрбијә ишләринин нормал бир сурәтдә тәшкитинә имкан јарадыр. Она вәрә дә мәктәпләрин мәдди-мәдәни базасыны тәкмилләшдирмәк иләрәетмәдә әи мүһүм вәзифәләрдән бири кими гијмәтләнди- рилмәлидир.

Маариф органларыны вә мәктәпләрин мүәллим кадрлары илә, о чүмләдән рәһбәр кадрларла тәмин олунмасы рәһбәрлик иләрәеткә ишиндә мәркәзи јерләрдән бирини тутур. В. И. Ленин халг маарифини иләра етмәк үчүн рәһбәр вәзифәјә сәһә шәхсләрин ирәли чәкилмәсини мәсләһәт көрүрдү ки, онлар партиянын өлкәдә јүрүтдүју сийәсәти, о чүмләдән маариф сәһә- синдәки сийәсәти там мәһнасы илә дәрк етмиш, бу сийәсәти јәритмәјә һазыр вә габил олсунлар, онлара тапшырылан вәзифәјә дүзсәк мәс'улијјәт һисси илә јанашсынлар. Рәһбәрликдә коллек- тивлик принципини әһәмийәтини көстәрмәктә бәрәбәр В. И. Ленин иләрәетмәнин әсас принципләриндән бирини ондан бәрәт һесаб едирди ки, мүәјјән бир шәхс мүәјјән бир ишни иләрәетмәси үчүн тамамилә чаваб вәрир. В. И. Ленин Маариф Комиссарлығы рәһбәрләринә мәсләһәт көрүрдү ки, рәһбәрликә мүтәһәссисләр—педагоглар чалб етсинлар. Ленин јазырды ки, рәһбәр—коммунист рәһбәрлик үчүн өз һүгүгуку онукла вә ан- чаг онукла иләбат етмәлидир ки, о, өзүнә әмәли ишләрдә чалышан педагоглардан кетдиктә даһа чох көмәкчиләр тапа биләр, иш- ләриндә онлара көмәк етмәји, онлары ирәли чәкмәји, онларын иләрәетмәсини јәймәси вә һесаба алмағы бачарыр. Рәһбәр кадр-

ара верилэн бу тэләбләр инди дә өз актуаллығыны сахламаг-
адыр. Л. И. Брежнев јолдаш рәһбәр кадрларын сечилиб јер-
шдирилмәсиндәи атрафлы бәһс едәрәк көстәрир: «Инди биздә
кадрларла иш сәһәсиндә белә бир тәчрүбә бәргәрар олмушдур
и, адамларә е'тимад вә һөрмәт олар барәсиндә принципал
тәләбкарлыгла алағәләндирилир. Бүтүн булар ишкүзар, јол-
дашлыг шәранти јарадыр, ишчиләрә өзләрини габилијјәтини
даһа долгун көстәрмәк имканы верир»¹. Бурадан чыхарылаи илк
әтичә одур ки рәһбәр маариф кадрларыныи јеткиләнмәси
үчүн оларә е'тибар вә е'тимад етмәклә јанашы, һәм дә прин-
ципал тәләбкарлыг көстәрилмәлидир. Мәһз бу јолла оларда
ишә мәс'улијјәт һиссини јүксәлтмәк мүмкүн олар. Л. И. Брежнев
јолдаш сөзүнә давам едәрәк дејир: «Һәјат кадрларын гаршысына
даим јүксәк тәләбләр ирәли сүрүр. Бизә јүксәк сијаси шүүр
лә јахшы пешә һазырлығыны алағәләндирән иғтисадийјат вә
мәдәнијјәтни иңкишафына даир мәсәләләр ишә бәләдликлә
әләл етмәји бачаран, мүасир идарәетмә методларына јијәлән-
иш адамлар лазымдыр»². Бу кејфијјәтләр халг маарифи сәһә-
синдә дә рәһбәр ишчиләри сәчијјәләндирмәлидир. «Партија иш-
чиләрдә јенилик һисси кими кејфијјәти һәмишә јүксәк гијмәтлән-
дирмишдир»³. Мәһз јенилик һиссинә малик олаи рәһбәр кадрлар
халг маарифини иңкишаф перспективләрини көрә биләр, кәлә-
тәјә нәзәр сала биләр, гаршыја чыхан вәзифәләрини, нә гәдәр
түрәккәб олсалар белә, јеринә јетирилмәси үчүн даһа дүзкүн
оллар тала биләр. Халг маарифи сәһәсиндә сүрәтлә тәрәгги вә
тәјүк дәјишикликләр баш вердији бир вахтда бу кејфијјәтләр
өзүндә ифадә едәи адамларә еһгијачымыз чохдур. Фәрәһлә
мәмәлијик ки, инди республика маарифи сәһәсиндә партија чохлу
ишгдарда белә ишчиләр тәрбијә едиб јетишдирмишдир.

Рәһбәр маариф ишчисини үзәринә дүшән әи мүнүм вәзифәләр
һәм дә ондан ибарәтдир ки, олар мәктәбләрә алағәдар мұәллим
кадрлары илә тә'мин етәинләр, мұәллимләр үчүн алағәдар мәдә-
ни-мәишәт шәранги дүзәлтәинләр, мұәллимләрәи габагчыла тәч-
рүбәләрини һесаба алыб јәјсынлар, оларын ихтисасыны вә һә-
зырлығыны артырмаг үчүн тәдбирләр көрсүнләр, өзләрини
һазырлығыны јүксәлтмәјә, халг маарифиндә артыг хәрчләри
ләг в едилмәсинә наил олсулар вә с.

В. И. Ленин рәһбәр ишчиләри даим өз үзәрләриндә ишләјиб
һазырлыг вә тәчрүбәләрини артырмаларыны мәсләһәт көрүрдү.

О јазырды: «Бүтүн мәсәлә әввәлки тәчрүбәмизин биздә
јетишдирдији бачарыгла кифәјәтләнмәјиб һөкмән ирәли кетмәк,
һөкмән даһа артыг әлдә етмәк, асаг вәзифәләрдән һөкмән даһа
сәтии вәзифәләрә кечмәкдәдир. Буисуз үмумијјәтләг һеч бир

¹ Сов. ИКП XXIV туууштагынын материаллары, сәһ. 107.

² Јенә орада.

³ Јенә орада.

төрэгги мүмкүн дежилдир. Маариф органларында чалышан рәһбәр ишчиләр бу бахымдан истисна тәшкил едә билмәзләр. Мәктәб ишләринә нәзарәт вә һесабатын идарәетмә ролуну һесбат етмәжә еһтијач јохдур. Мәктәбин фәалијјәти үзәриндә ишчәр дахили нәзарәт, истәрәсә дә инспектор нәзарәти она көрә вәһибдир ки, тә'лим-тәрбијә ишләринә даир партија вә һөкүмәт көстәриш вә гәрарларынын нә сәвијјәдә јеринә јетирилмәси, ишчә олан наилијјәт вә нөгсанлар үзә чыхарылсын, нөгсанлары нәгв едилмәси үчүн тәдбирләр көрүлсүн. һесабатын мә'на вә һәмнијјәти ондадыр ки, мәктәб коллективинин вә ја маариф органларынын көрмүш олдугу ишләрә јекун вурулур, көрүлмәмиш ишләрә тамамланмамыш ишләр үзә чыхарылыр, онларын тамамланмасы үчүн тәдбирләр көрүлур.

Рәһбәрлик вә идарәетмә методларына кәлипчә бунларын да мүхтәлиф олдугуну гәјд етмәлијик. Мәктәбин тә'лим-тәрбијә ишләринин вәзијјәтини рәһбәр ишчинин мүшәһидә едиб биләвәситә көстәришләр вермәси, статистик мәлүмәтлары вә сәнәдләри әсаслы тәһлил етмәси, нәтичәләр чыхармасы, инспектор охламаларына әсасән көстәришләр вермәси, һәр бир ишчинә диггәтлә динләјиб ишдә олан наилијјәт вә кәсирләрин, һәлл едилмәли мәсәләләрин маһијјәтини ајдынлашдырыб көстәришләр вермәси, һәм дә она көмәк етмәси, тәдгигәтлар апарыб нәтичәләр чыхармаг, тәшкиләти чәһәтдән вә мәзмун е'тибары илә дахшы тәшкил едилмиш мүшавирәләр, елми-практик конферанслар кечирмәк вә с. рәһбәрлик вә идарәетмәнин үсулларына дахилдир. Ишчидә јеринә јетирәчәји вәзифә һаггында әтрафлы тә'лимәт вермәк рәһбәрлик вә идарәетмәдә әсас шәртләрдәндир. Ишчиләри наилијјәтләринә көрә мүхтәлиф формаларда һәвәсләндирмәк зәруридир. һәр бир рәһбәр ишчидә гаршысында дура вәзифәләри јеринә јетирә биләчәјинә, имкан вә игтидары олдугуна инан тәрбијәси идарәетмә ишиндә мәркәзи үсул кими тәтбиг едилмәлидир. Бунуңла бәрәбәр гәјдә вә гануңлары позанларә, дәвләт тапшырыгларыны јеринә јетирмәкдә интизамсызлыг едәнләрә сон тәдбир кими инзибәти тә'сир көстәриб сәһвләрини дузләтмәжә мәчбур етмәк дә јери кәлдикчә тәтбиг едилә биләр.

Республиканын үмумтәһсил мәктәбләриндә вә маариф органларында һазырда (1973—1974-чү дәрә или) 3562 мәктәб директору, 4506 директор мүавини, 79 рајон (шәһәр) халг маариф мүдири, 194 мәктәб инспектору. Даглыг Гарабаг Мухтар Виләјәти, Нахчыван МССР вә Республика Маариф Назирлијиндә 27 башга рәһбәр ишчи чалышмагдадыр. Халг маарифини идарәетмә ишини тәкмилләшдирмәк дедикдә, мәһз бунларын фәалијјәтини партија һәмнәзәмләшдирмәк сәвијјәсиндә истигамәтләндириб тәшкил етмәк мәктәб гәһсиленин Азәрбајҗан ССР-дә јени тәрәггисини тә'мин едәчәкдир.

1 Бах: В. И. Ленин. Әсәрләри, 28-чи чилд, сәһ. 192.

Handwritten signature or initials.

Махми Мамад оғли Махмизаде
ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННЫХ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

(на азербайджанском языке)

Азербайджанское государственное издательство
учебно-методической литературы "Масриф"

Баку - 1971
5

1/1